

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Драгољуб Н. Марјановић

**КРАТКА ИСТОРИЈА ПАТРИЈАРХА
НИКИФОРА
ИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА ДЕЛА**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

DRAGOLJUB N. MARJANOVIĆ

**SHORT HISTORY OF THE PATRIARCH
NIKEPHOROS
A HISTORICAL ANALYSIS OF THE
WORK**

PhD DISSERTATION

Belgrade, 2014

Ментор:

Др Влада Станковић, ванредни професор, Универзитет у
Београду
Филозофски факултет

Чланови комисије:

Др Радивој Радић, редовни професор, Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Др Војислав Јелић, редовни професор, Универзитет у
Београду
Филозофски факултет

Датум одбране:

„Кратка историја“ патријарха Никифора

Историјска анализа дела

(резиме)

Кратка историја патријарха Никифора (806 – 815) одувек је у византијским студијама представљала незаобилазан извор у проучавањима историје Царства 7. и 8. века. Ово дело угледног цариградског световног достојанственика, а потом и патријарха, покрива временски период од 602. до 769. године историје царства Ромеја. Обзиром да је *Кратка историја* један од само два историјска дела која се баве *мрачним вековима* византијске цивилизације, дакле окренута је прошлости из перспективе једне сасвим другачије епохе у којој се Царство нашло крајем 8. и почетком 9. века, она је већ у повоју византијских студија, о чему сведоче прва издања већ из 17. века, била предмет научне пажње свих који су се бавили историјом назначеног периода.

Циљ ове дисертације јесте да изучи унутрашњи карактер и особине дела које је обзиром на време свог настанка, крај 8. и прва деценија 9. века, стајало на самом почетку обнове византијске културе и учености, на тај начин прекидајући један прилично дуготрајан период византијске историје који је пре свега обележен одсуством литерарних дела из домена световне књижевности.

Историјски значај и место самог аутора *Кратке историје*, његова значајна световна каријера која се одвијала у близини, или чак при самој царској палати, а потом његово управљање Цариградском црквом у бурном времену између два таласа иконоборства, поставља пред истраживача његовог најпознатијег световног дела мноштво питања, која се намећу уколико се само дело посматра у контексту времена у којем је настало и положаја који је његов писац у таквом времену заузимао.

У вези са таквим поимањем *Кратке историје*, узимајући у обзир и личну историју самог Никифора, ми смо се посветили истраживању два важна аспекта

овог дела која се појављују као доминантне теме на његовим страницама - слици царева и патријараха која се пројављује из карактеристичног начина наратије, одабира теме и њеног прецизног размештања унутар структуре дела.

Пишући историју Царства 7. и 8. века, Никифор је оставио утисак апсолутне личне објективности и непристрасности спрам догађаја и личности које је описивао. Из наше анализе дела промаља се једно сасвим другачије виђење слике царева и патријараха, које је он представио у својој *Краткој историји*. Овај поступак био је изазван сасвим конкретним проблемима и питањима која су обележила његову сопствену епоху. У том смислу, цареви и патријарси који се помињу на страницама његовог дела, иако удаљене историјске личности из перспективе самог аутора, у својим узајамним односима, заправо представљају и одражавају основну идеју обновљене у православљу Цариградске цркве након 787. године. Идеја слободе и независности Цркве у односу на Царство које је по природи своје власти пребивало увек у потенцијалној опасности - из перспективе Цркве, да угрози њену слободу, присутна је кроз одговарајући наратив о царевима у *Краткој историји*. С тим у вези, проучавање слике царева у *Краткој историји*, наметнуло се као друга доминантна тема овог рад, у покушају да реконструишемо Никифоров лични став по питању положаја, места и улоге царске власти у византијској држави, а кроз комплексне приказе личности царева који су управљали Царством у периоду између година 602. и 769.

Кључне речи: Цар, патријарх, *Кратка историја*, Теофанова *Хроника*, мир, иконоборство, православље, Црква

УДК: 94(495.02)“602/769“

„*Short history*“ of the patriarch Nikephoros

A historical analysis of the work

(summary)

In the studies of the 7th and 8th centuries of Byzantium, *Short history* of the patriarch Nikephoros is an irreplaceable source. This work of Nikephoros, who was a highly prominent Constantinopolitan, a lay official of the imperial palace, later to become a patriarch of the Church of Constantinople, covers the time period between the years 602. – 769. Since the *Short history* is one of the two only extant sources dealing with the so called *dark centuries* of Byzantium, having its attention towards the past directed from and within a different period and the specific perspective of the Empire from the end of the 8th and the beginning of the 9th centuries, it was attracting scholarly attention from the very beginnings of Byzantine studies. First editions of the source, appearing already in the 17th century, illustrate this point.

The aim of this dissertation is to study the internal character and features of the work which, standing on the outskirts of the Byzantine cultural and state revival in the end of the 8th and beginning of the 9th centuries, influenced the renewal of historical writing in Byzantium after the great barren period of the 7th and 8th centuries which was particularly sparse in the production of secular literature.

Influential secular career of its author, in the domain of Byzantine court policy, who was later to become patriarch of the Church of Constantinople in the turbulent times between two iconoclastic persecutions, raises several issues, especially if judged in the historical context of the time from which *Short history* actually originates.

Having this in mind, and also considering Nikephoros' personal history, we have focused our attention on two important aspects of his work, which both appear as dominant themes in the course of his narration, namely, the manners of representation of both patriarchs and emperors of Byzantium, independently and in their mutual relationships, as they are depicted in *Short history*.

While writing *his* history of the Empire in the 7th and 8th centuries, Nikephoros maintained features of a highly objective and unbiased author, both in regard to events and to personalities he mentions. However, on the basis of our analysis, we are inclined to offer a different view point concerning the issue of emperor/patriarch images in the *Short history*. Nikephoros' treatment of this theme was caused by specific and particular problems of his own epoch which certainly had its own effects and shaped him as a personality totally, but also as a writer in particular. In this respect, emperors and patriarchs appearing in the narrative of Nikephoros' work transmit, although they themselves are individuals from a remote and distant time period – from the writers own perspective, in their mutual relations, as expressed and described in the *Short history*, transmit the ideas of the Church of Constantinople after the reestablishment of her orthodoxy in 787. In other words, the ideal of ecclesiastical freedom and independence in regard to the imperial power – the *basileia*, which was by its essence almost determined to insult these two main ideals of the Church, is in fact emphasized in a specific literary treatment of the image of Byzantine emperors of the 7th and 8th centuries. In this connection, a study of the image and character of representations of emperors, as present in the *Short history*, imposed itself as a second dominant theme of this thesis. Thus our other aim was to attempt a reconstruction of Nikephoros' personal attitudes towards the issue of the imperial office and power, its place and significance in the Byzantine state, by examining the complex images of the emperors who reigned in Byzantium in the 7th and 8th century.

Key words: Emperor, patriarch, *Short history*, Theophanes' *Chronicle*, peace, iconoclasm, orthodoxy

UDK: 94(495.02)“602/769“

Садржај

Предговор	1
-----------------	---

I Део

Биографија Никифора Цариградског

Од рођења до Седмог васељенског сабора	8
Никифорово световно образовање	13
Од Седмог васељенског сабора до избора за патријарха	16
Патријарси Тарасије и Никифор	26
Патријарх Никифор (806 – 815)	32
Патријарх Никифор према папи Лаву III	35
Патријарх у егзилу (815 – 828)	40

II Део

Датовање <i>Кратке историје</i>	46
<i>Кратка историја</i> – структура	55
Проблем „наративног прекида“ за раздобље 641 – 668.	58

III Део

Слика царева у *Краткој историји*

Увод	68
Епоха цара Ираклија	72

Пад Фоке и слика Ираклија уочи <i>Персијског рата</i>	75
Ираклијев <i>подвиг</i> – почетак <i>Персијског рата</i>	85
Авари и Хуни – слика <i>другог</i> или елементи у литерарном уобличавању лика цара Ираклија?	90
Помен <i>Турака</i>	94
Ираклијева победа над Хозројем – поређење особина два владара	98
Мотив <i>Часног Крста</i> у приказу Ираклијеве владавине	107
Ираклијева слика у контексту арапских освајања	110
Византијска држава и цареви од смрти Ираклија до Лава	
III (641- 717)	121
„ <i>Мир и спокојство</i> “ цара Константина IV	122
Цар Јустинијан II	127
Православље Јустинијана II у односу на јеретичког цара Филипика Вардана (Леонтије и Тиберије Апсимар)	137
Увод у историју Лава III и Константина V – царевања Анастасија II и Теодосија III	145
<i>Мир</i> цара Лава III	147
<i>Иконоборство</i> цара Лава III	152
Цар Константин V	156
Цар Константин V и претендент Артавазд	159

IV Део

Патријарси у *Краткој историји*

Увод	171
Патријарх Сергије Цариградски	177
Слика патријарха Пира и Никифоров однос према јереси монотелитизма	194
<i>Повест</i> о абдикацији патријарха Пира	199
Цариградски патријарси првог иконоборства и њихова слика у <i>Краткој историји</i> – Герман, Анастасије, Константин II, Никита	205
Патријарх Герман Цариградски и ауторитет Васељенског сабора	206
Три иконоборачка цариградска патријарха	215
„ <i>Понижење</i> “ и смрт патријарха Константина II	220
Закључак	234
Списак скраћеница чешће навођених извора и литературе	239
Биографија аутора	249

Предговор

Књижевна заоставштина цариградског патријарха Никифора (806 – 815; умро 828), обзиром на историјску улогу њеног творца на размеђу 8. и 9. века повеснице Византијског царства у модерној науци привлачила је извесну пажњу истраживача који су се бавили различитим аспектима историје византијске цивилизације. Према речима писца прве монографије посвећене епохи и делу патријарха Никифора, његовом литерарном наслеђу и месту које је заузео пре свега као патријарх Цариградске цркве уочи и током другог таласа обновљеног иконоборства, судбина Никифоровог световног књижевног дела, *Кратке историје* и *Кратке хронике* била је унеколико неповољна,¹ у поређењу и насупрот његовим теолошким списима, који су још у средњем веку, судећи према броју преписа, били у већем оптицају и употреби.² *Кратка хроника* је такође уживала извесну популарност током средњег века, особито у словенским круговима блиским византијском културном утицају, док је *Кратка историја*, са само два преписа, очигледно остала опскурна већ у вековима релативно блиским епохи њеног аутора.

Први и једини експлицитни осврт на Никифорову *Кратку историју* из времена Византијског царства, уследио је тек у другој половини 9. века, од стране Никифоровог наследника на катедри цариградских патријараха – Фотија, који себе у писму папи Николи I, шта више, представља Никифоровим сродником.³ Фотијев похвални осврт на литерарне одлике и квалитете *Кратке историје*, изражен у *Библиотеци*, обзиром на тенденцију њеног аутора да се у *духовном* али и у *реалном*, *родбинском* смислу повеже са својим претходником, патријархом

¹ Alexander, *Nicephorus*, 156 – 157.

² Никифорово књижевно наслеђе богословске провинијенције далеко је разноврсније, па је, сасвим природно, привукло далеко већу пажњу самих савременика, али и модерних проучавлаца византијске културе и друштва епохе 9. века. За детаљан преглед Никифорових теолошких списа види: Alexander, *Nicephorus* 162 – 188; O’Connell, *Ecclesiology*, 53 – 67. Сами списи су пак већином објављени у PG 100, док је један од најважнијих теолошких радова патријарха Никифора, познат као *Refutatio et eversio definitionis synodalis anni 815*, J. M. Featherstone (ed.) CCSG 33, Turnhout – Leuven 1997. Сасвим недавно пак појавило се издање A. Chrysostalis, *Recherches sur la tradition manuscrite du Contra Eusebium de Nicéphore de Constantinople*, Paris 2012. које уз критичко издање *Кратке историје* сведочи о обнови научног интересовања и свеобухватног проучавања Никифоровог књижевног наслеђа крајем 20. и почетком 21. века.

³ Photii epp., ep. 290, 129, 156 – 158; 133, 310 – 312.

Никифором, можда треба сагледавати управо у том и таквом контексту.⁴ Ипак, Фотијев запис и сведочанство за питање поимања и рецепције *Кратке историје* у вековима византијске историје након патријархове смрт 828. године, остаје драгоценост сведочанство.

За разлику од Фотијевог отвореног става и размишљања над природом и карактером Никифорове *Кратке историје*, у византијском историографском наслеђу каснијих епоха Никифорово историјско дело очигледно ужива извесну пажњу историчара попут Георгија Монаха и Симеона Логотета.⁵ Да ли је управо Фотијева висока оцена вредности *Кратке историје* била одређена врста подстицаја за ширу употребу Никифоровог дела у радовима поменутих историчара?

Ново критичко издање Никифорове *Кратке историје* свакако је заокружило један дугачак период превасходно спорадичних истраживања карактера и особина овог дела, отварајући и нека нова питања која ће делимично бити поново анализирана у овом раду управо на основу поменутог издања.⁶ Прво издање *Кратке историје* угледало је светлост дана већ у 17. веку⁷ да би потом било прештампано у Париском (vol. II 648. г.) па у Венецијанском корпусу (1729. г.). Следеће издање објављено је у Бонском корпусу (1837. г.), репринт у Мињеовој Грчкој Патрологији 100 (1865.г.). Критичко издање тзв. Ватиканског рукописа *Кратке историје* објављено је 1880. године.⁸

⁴ Photius, Bibliothèque, 99. За сам текст в. поглавље *Датовање Кратке историје*.

⁵ Cf. Липшиц, *Никифор и его исторический труд*, 96. У ову групу византијских историчара, који очигледно у својим делима преносе одређене сегменте Никифорове *Кратке историје* ми смо склони да уврстимо и Јосифа Генесија, као писца у чијем се делу можда наслућује одређени осврт и рецепција стила и идеје која се провлачи кроз *Кратку историју*, чији се одјек можда препознаје у наводним Никифоровим речима поводом смрти цара Лава V, које у себи носе афирмативни осврт на одређене аспекте његове владавине, а које Генесије у својем делу преноси. В. поглавље *Слика царева у Краткој историји*.

⁶ С. Mango, *Nikephoros, Patriarch of Constantinople, Short history: Text, Translation, and Commentary*, Washington 1990. Приликом цитирања грчког текста овог издања користили смо се абревијацијом Nicephori док смо за цитирање приређивачевих критичких ставова из увода и коментара истог издања користили скраћеницу Mango, *Short history*, по узору на: Treadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes*, 592, н. 16, 593, н. 26. При цитирању Никифоровог житија од Игњатија Такона користили смо скраћеницу V. Niceph.

⁷ D. Petavius, *S. Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historicum*, Paris 1616.

⁸ С. de Boor, *Nicephorus Opuscula Historica*, Lipsiae 1880, 3 – 77. На основу другог рукописа, познатог као Лондонски, издао је првих једанаест глава *Кратке историје* L. Orosz, *The London Manuscript of Nikephoros' „Breviarium“*, Budapest 1948.

Новије студије посвећене различитим питањима из историје византијске књижевности с краја 8. и прве половине 9. века, често пута нису обратиле пажњу чак ни на периферији својих научних погледа месту и карактеру Никифорове *Кратке историје*.⁹ Новији синтетски прегледи историје византијске књижевности су пак очигледну предност у разматрању византијске историографије давали Никифоровом савременику и у црквено теолошком смислу саборцу – Теофану. Чест је случај у модерној литератури да се тек у вези са одређеним питањима везаним за карактер и проблематику Теофанове *Хронике* помиње узгредно и Никифорова *Кратка историја*, што је свакако нужан и неизбежан методолошки поступак којег смо се приликом анализе *Кратке историје* и ми придржавали, премда у обрнутом смеру, консултујући наратију Теофанове *Хронике* на свим местима где се она поклапа са приповедањем патријарха Никифора, а са циљем вредновања Никифорових вести у склопу анализе његовог дела.¹⁰

Допринос утемељењу негативног, или бар потцењивачког става према карактеру и особинама *Кратке историје*, па отуда и спрам њеног реалног значаја за анализу и реконструисање ширег процеса обнове византијске културе и књижевности, која је евидентно наступила почетком 9. века, допринео је приређивач најновијег критичког издања текста – С. Mango.¹¹

⁹ Као илустративан пример може да послужи иначе одлична студија: J. N. Ljubarskij, *Man in Byzantine Historiography from John Malalas to Michael Psellos*, DOP 46 (1992) 177 – 186 где се чак не нуди ни образложење зашто је Никифорова *Кратка историја* била занемарена у овом значајном истраживању. Такође, макар и узгредни осврт на историографско дело будућег цариградског патријарха изостао је у тематском зборнику радова *History as Literature in Byzantium, Papers from the Fortieth Spring Spring Symposium of Byzantine Studies*, ed. R. Macrides, Birmingham 2007.

¹⁰ Cf. A. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (650 – 850)*, Athens 1999 који се дотиче литерарног наслеђа патријарха Никифора, његових теолошких дела, али и *Кратке историје*, међутим, у оквиру главне наратије о одликама Теофанове *Хронике*, на крају износи питање у вези са *Кратком историјом*, није ли заправо патријарх Фотије у *Библиотеци* под Никифоровом *Кратком историјом* заправо мислио на *Хронику* Теофана. (Idem, 211 – 215) Треба рећи да се Кажданова разматрања литерарног наслеђа патријарха Никифор свде на компилацију претходно већ изнетих ставова и питања у вези са карактером *Кратке историје*. У том смислу, једини његов оригинални допринос разматрању овог проблема јесте заправо питање о правом смислу Фотијевих речи изречених у похвалу *Кратке историје*. Са друге стране, питању изворне грађе коју је Никифор користио приликом писања *Кратке историје* посвећена је пажња у следећим новијим радовима: Howard – Johnston, *Witnesses*; Treadgold, *Trajan, Nicephorus, and Theophanes*.

¹¹ Наиме, оцену да се ради о медиокритетском делу изнео је С. Mango у: *The Oxford History of Byzantium*, ed. С. Mango, Oxford 2002, српско издање: *Оксфордска историја Византије*, ur. S. Mango, Београд 2004, 234. Њему се у сличној оцени Никифора као историчара, наиме, да се ради о простом расејаном редактору, придружио Treadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes*, 596 n.31 премда овај

Насупрот оваквом рекли бисмо радикално негативном ставу једног од најзначајнијих, и несумњиво врло компетентних истраживача византијске прошлости, у чему се можда делимично може пронаћи и објашњење за запањујућу незаинтересованост потоњих истраживача за проблем Никифорове *Кратке историје*, уз већ поменуте новије радове¹² стоје два старија али важна рада који сасвим исправно Никифорову *Кратку историју* смештају у временски и историјски контекст византијске културне обнове с почетка 9. века.¹³

Коначно, *Кратка историја*, будући да уз Теофанову *Хронику* представља најважнији византијски наративни извор за 7. и 8. век историје Царства, условила је одређени број истраживања повезаних са проблематичним питањем њене изворне основе, али и изворних података које пружа у вези са разним питањима из историје такозваног мрачног столећа Византије.¹⁴

За одређене податке, пре свега приликом разматрања историјског контекста Никифоровог живота, пре, током и након његовог активног патријархата, користили смо се литературом која у средишту своје научне пажње има пре свега патријархову еклисиологију.¹⁵

Методолошки поступак наше анализе *Кратке историје* превасходно се заснива на анализи структуре садржаја, и начина на који је Никифор уобличио и представио свој текст у *Краткој историји*. Мотивација за овакав приступ истраживању списа превасходно, али и неочекивано за нас, се пројавила управо након проучавања досадашње научне продукције која се у различитом обиму и разним поводима дотицала Никифоровог дела. Чини нам се да су досадашња

рад представља нов и значајан допринос проучавању комплексног проблема изворне основе *Кратке историје*.

¹² Howar – Johnston, *Witnesses*; Treadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes*. Најновије издање: W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, New York 2013 нам није било доступно.

¹³ Treadgold, *Revival of Byzantine Learning and Byzantine State*; Ševčenko, *The Search for the past*.

¹⁴ Speck, *Kaiser Leon III*. На жалост, одређена литература из поменутог корпуса дела остала нам је недоступна, пре свега: P. Speck, *Das Geteilte Dossier. Beobachtungen zu den Nachrichten über die Regierung des Kaisers Herakleios und die seiner Söhne bei Theophanes und Nikephoros*, Bonn 1988.

¹⁵ Cf. O'Connell, *Ecclesiology*. Међутим, дела попут: J. Travis, *In Defense of the Faith: The Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople*, Brookline Mass. 1984. и необјављени докторат С. J. Lardiero, *The critical patriarchate of Nikephoros of Constantinople (806-815) : Religious and secular controversies*, Washington остала су нам недоступна. Услед тога, трудили смо се да поменути недостатак надоместимо освртом на саме теолошке списе патријарха Никифора који су објављени у PG 100, односно на: *Apologeticus Minor*, *Apologeticus Maior*, *Antirrhetici I*, *II*, *III*, као и *Ad Leonem* - писмо патријарха Никифора папи Лаву III из 811. године.

истраживања *Кратке историје*, укореењена у позитивистичком приступу анализе извора својим помало површним оценама особина овог дела у великој мери исцрпела своје домете сазнања и дала крајњи допринос у познавању самог списа у том контексту. Управо због тога, сматрали смо да наше истраживање најпре треба да буде усмерено на покушај историјске реевалуације саме личности, односно аутора – Никифора Цариградског, његовог места и улоге у епохи византијског света с краја 8. и почетка 9. века, када се јавља нови препород византијске државне и културне моћи. У том смислу, покушај што свеобухватнијег сагледавања Никифорове личности при чему је *Кратка историја* била само један сегмент његове вишестране историјске улоге и његовог свеукупног дела, требало је да нам омогући један далеко историчнији контекст у оквиру којег и у складу са којим смо се трудили да посматрамо и његов спис. Из таквог приступа анализи *Кратке историје* појавила су се нова истраживачка питања и другачије перспективе у сагледавању особености текста који је често посматран као сажет и непотпун наративни извор који у односу на обимнију Теофанову *Хронику* углавном нема шта да дода, а за истраживача који у византијском тексту (било које епохе и било ког књижевног жанра) види само прост извор података – скуп више или мање поузданих чињеница, то је лоша особина.

Домете политичког утицаја, угледа и моћи царског асикрита Никифора у периоду његове световне каријере и бављења у државној администрацији Царства тешко је сагледати чак и овлаш, будући да су они прилично замагљени оскудношћу савремених извора, док су извори експлицитно посвећени њему заоденути у готово непробојни вео карактеристичних образаца византијске хагиографске књижевности која је у наратији готово увек била руковођена правилима сопственог жанра и специфичним интересовањима и намерама писца. Тек са ступањем на трон патријараха Цариградске цркве у првој деценији 9. века Никифор се појављује на позорници византијске историје у нешто бољем светлу. Његови поступци и његова улога у догађајима је јасније приказана, премда и тада не без одређених недоумица за савремене истраживаче. Ипак, постоје поједини малобројни подаци, које он сам, као патријарх, саопштава о себи, или које о њему сажето саопштавају црквена акта, а који указују да га је већ његова световна

каријера доводила у блиску везу са најзначајнијим личностим његове епохе. Посредни подаци, и неколико непосредних, указују да је био близак највишим политичким и црквеним круговима византијског друштва након прве обнове православља уочи, током и након Сабора у Никеји 787. године. Удаљена сведочанства из друге половине 9. века, у личности патријарха Фотија, чак указују да је можда био и родбинским везама повезан са патријархом Тарасијем Цариградским. А о Никифоровом потоњем угледу као светог патријарха довољно говори чињеница да је његов велики прејемник на цариградској катедри – патријарх Фотије, легитимитет свог првосвештеничког достојанства градио између осталог повезивањем у духовном, па чак и крвном сродству са њим. Са друге стране, посредна сведочанства из Никифору савремене епохе, наговештавају да је као световна личност улазио и у сукобе, или да је бар као близак сарадник једне од сукобљених страна у борби за власт између царице мајке Ирине и младог цара Константина VI у последњој деценији 8. века трпео последице свог става и припадности једној од супротстављених политичких струја. Ове назнаке о Никифоровој дубокој умешаности у главне политичке и црквене токове византијске историје с краја 8. века сасвим су довољан повод да се и његова *Кратка историја* анализира далеко озбиљније, у складу са тим и таквим одликама времена у којем је њен аутор живео па и писао своје дело.

Управо због свега тога, ми ћемо у нашем раду изнети две нове хипотезе, у вези са питањем слике византијских царева и патријараха онако како их је Никифор описао и прикладном структуром представио у свом делу. У биографији аутора коју смо с разлогом, али и из методолошке потребе, ставили на почетак дисертације, покушаћемо да изнесемо основне ставове о Никифору, као царском секретару и потоњем цариградском патријарху и његовом месту у историји Царства у периоду од Сабора у Никеји 787. године, па све до његове присилне абдикације са трона цариградских патријараха, на почетку обновљеног таласа иконоборства 815. године. Основни циљ овог сегмента нашег рада јесте да каснију анализу *Кратке историје* ставимо у историјски контекст епохе у којој је аутор живео и писао. С тим у вези стоји и питање самог датовања *Кратке историје*, што је истраживање које треба да сузи временски распон прилично дуготрајне и

разноврсне Никифорове каријере у оквиру које је и само дело настало. Наиме, није без значаја питање, да ли је *Кратка историја* настала испод пера личности која је била световни достојанственик Царства, или пак испод пера првојерарха Цариградске цркве. У том смислу, покушаћемо да изнесемо и потврдимо претпоставку да је Никифор писао *Кратку историју* између 787/8, или 797. и 806 године, дакле, пре посвећења за цариградског патријарха, али у току, или мало после своје очигледно активне и значајне политичке каријере, као припадник уског круга световних и духовних достојанственика које је око своје личности окуупљао патријарх Тарасије. То је и главни разлог зашто смо се у тексту дисертације углавном трудили да изоставимо Никифорову патријаршијску титулу када говоримо о њему као писцу *Кратке историје*.

Проучавање слике византијских царева и патријараха у *Краткој историји* наметнуло се спонтано из поменутог приступа анализи Никифоровог дела, и оно ће се кретати у новом смеру разматрања ове две крупне и доминантне теме у контексту историјских дешавања унутар византијског друштва након прве иконокластичке кризе и карактеристичних одлика времена и политичких/духовних процеса који су се одвијали у Царству током последње две деценије 8. века и прве деценије 9. века. У том смислу, наш је циљ да изнесемо и докажемо претпоставку да је Никифорова *Кратка историја* у специфичном политичком и црквеном смислу далеко ангажованији спис него што се то до сада сматрало, и да у себи, превасходно кроз карактеристичан приказ историје царева и патријараха 7. и 8. века, заправо преноси идеју која је требала да подупре тежње обновљене Цариградске цркве након прве победе над иконоборством да поново успостави своју слободу и независност према царској власти, па у том смислу и институција царске власти добија прикладно тумачење на страницама *Кратке историје*.

I: Биографија Никифора Цариградског

Од рођења до Седмог васељенског сабора¹⁶

Према писању Игњатија Ђакона¹⁷, аутор *Кратке историје* и будући патријарх Никифор водио је порекло из Цариграда, а од побожних родитеља Теодора и Евдокије.¹⁸

Према патријарху Фотију, патријарх Никифор је био повезан родбинским везама са патријархом Тарасијем. По том питању Фотије се у писму папи Николи изразио на следећи начин: „Зато, кроз нас, са нама и због нас, и свети блажени оци су под претњом да буду оклеветани, као Никифор и Тарасије – род наш (οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς), свагда светлећа светила. Наиме, и они су, на исти начин, из

¹⁶ Приликом писања овог поглавља и састављања прегледа животописа патријарха Никифора више смо се руководили идејом да се дотакнемо појединих питања из Никифорове биографије за која верујемо да су од одређеног значаја за стицање правилног и целовитог увида у карактер његове *Кратке историје*, као и за њено смештање у одговарајући историјски контекст времена у којем је настала. С тим у вези, нисмо настојали да пружимо класичан приказ Никифоровог живота у целини будући да патријархова целовита биографија коју је написао Alexander, *Nicephorus* до данас није изгубила на вредности. У том смислу, особито смо се задржали на појединим питањима која по нашем уверењу представљају и најпроблематичнији период Никифоровог живота, а то је време пре ступања на патријаршијску катедру, а које укључује питања Никифоровог односа према иконоборачким царевима Константину V и Лаву IV, за чије владавине је он стицао образовање али и започео своју световну каријеру. Такође, сматрали смо да је од великог значаја и питање односа два патријарха, Тарасија и Никифора, њихове узајамне повезаности, која се провлачи како кроз њихову заједничку припадност високим друштвеним слојевима престонице, преко њиховог заједничког учешћа на Никејском сабору 787. године па до одређеног континуитета црквене политике на који се може указати када је реч о њиховим патријархатима, што све можда није довољно обрађено у досадашњој научној литератури. Приликом анализе ових питања осврт смо пружили на казивања која у писму папи Лаву III пружа сам патријарх Никифор, као и на вести које у житијима патријараха Тарасија и Никифора пружа њихов заједнички биограф – Игњатије Ђакон.

¹⁷ Као један од најплоднијих писаца прве половине IX века, Игњатије, ђакон и скевофилак Свете Софије у Цариграду (рођен између 785. и 790., умро око 847.) познат је између осталих својих списа и као аутор житија цариградских патријараха, Тарасија (784 - 806) и Никифора (806 - 815), а приписују му се још и житија двојице епископа, Григорија Декаполита и Георгија Амастридског. Cf. Efthymiadis, *Ignatius*, 73 - 83. За детаљнију биографију Игњатија Ђакона са прегледом релевантне литературе видети: Pratsch, *Ignatios the Deacon*, 82 - 101; као и: Efthymiadis, *Patriarch Tarasios*, 3 - 6; 38 - 46, особито уводно разматрање о специфичним одликама византијске хагиографске књижевности IX и X века, као и за податке о животу самог Игњатија Ђакона. За историјско - литерарну анализу Игњатијевог књижевног корпуса видети: Kazhdan, *Byzantine Literature I*, 343 - 366.

¹⁸ V. Niceph., 142. 5 - 11: τοῦτον μὲν οὖν ἡ πρώτη καὶ βασιλεὺς τῶν πόλεων πόλις ἠνέγκατο ὑπὸ θεοσεβέσιον ὄντως γεννήτορσιν ... γεννήτορσιν, οἷς καὶ ἡ κλήσις τὸ φερωνύμοις εἶναι μαρτύρεται. Θεοδώρω γὰρ Εὐδοκία πρὸς γαμικὴν συνάφειαν ὁμιλήσασα τὸν ἀληθῶς εὐδόκιμον καὶ Θεοδώρητον Νικηφόρον ἐβλάστησε.

лаиката ступајући на највишу првосвештеничку дужност, постали гласни проповедници благочестија, животом и речју утврђујући истину, остављајући после своје службе **наслеђе у речи**, које показује ове блажене мужеве бољим од сваке осуде и изнад сваке клевете.“ Затим, мало даље: „Такви су били ови, Тарасије и Никифор, у земаљском животу звезде које блистају правдом и бише изабрани за свештену службу, истакли су правило и образац Цркве.“ За патријарха Фотија Тарасије и Никифор су: „строги чувари правила, заштитници благочестића, избличитељи безчастића, лучоноше кад је слово божанске науке и живота у свету било нападано.“ Никифор је пак не само достојни Тарасијев наследник на трону патријарха већ и његов род: οὐδὲ Ταράσιον τὸν ἡμέτερον πατρόςθειον, οὐδέ γε Νικηφόρον τὸν καὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τρόπων ἀξίως διάδοχον.¹⁹

Година Никифоровог рођења не може се прецизно одредити на основу његовог животописа, премда се претпоставља да је рођен за време владавине цара Константина V (741 – 775).²⁰ Никифоров отац очигледно је припадао кругу дворске чиновничке аристократије, будући да се у своје време налазио у служби секретара на двору цара Константина V.²¹ Царево иконоборство међутим није спречило Теодора да храбро исповеди своју приврженост култу икона у присуству самог василевса. Ипак, као последица Теодоровог исповедничког става у теолошком спору око поштовања икона уследио је најпре губитак световног чина дворског секретара, а потом, и његово двоструко прогонство, најпре у малоазијско утврђење Пимолису, релативно удаљено од престонице²², и коначно у Никеју где се и упокојио.²³

¹⁹ Photii ep., ep. 290, 129. 156 – 158; 133. 310 – 312. Cf. Афиногенов, *Константинопольский патриархат*, 39. који је први скренуо пажњу на овај податак патријарха Фотија.

²⁰ Alexander, *Nicephorus*, 54.

²¹ V. Niceph., 142. 17 – 19.

²² Ово утврђење се налазило на најсевернијој од три руте које од Цариграда воде пут Истока, у области јужног Понта, односно централног дела северне Мале Азије. Cf. Byer, Winfield, *Byzantine Monuments and Topography*, 20 – 22.; *Dictionary of Greek and Roman Geography II*, 630.

²³ V. Niceph., 142. 17 – 143. 23. Приказ Теодоровог исповедништва, којем је Игњатије Ђакон посветио извесну пажњу у уводном делу Никифоровог житија, заправо има значај и улогу похвале самог светитеља, обзиром да је Теодорово исповедништво само разрада претходно изречене идеје побожности његових родитеља при чему је писац вешто искористио етимологију имена

Није нам познато да ли је сам Никифор пратио свога оца у неком од његова два прогонства. У патријарховом житију о томе нема изричитог помена, премда Игњатије истиче да је Теодорова супруга а мајка светитеља, Евдокија, делила све тешкоће изгнаничког живота свога мужа, којег је надживела.²⁴

Да се Никифор, у време Теодоровог другог изгнанства проведеног у Nikeји, заправо налазио у престоници може да сугерише исказ који се среће у патријарховом житију, где стоји да је након мужевљеве смрти, Евдокија неко време проживела са својим сином, који је у то време стицао високо образовање истовремено обављајући посао секретара у царској канцеларији.²⁵

Из оваквог описа следа догађаја произилазило би да је Никифор у време другог очевог изгнанства, односно у тренутку његове смрти, стицао световно образовање у Цариграду за владавине Константина V, и да је заправо можда и наследио свог оца на истој или сличној дужности царског секретара при двору цара иконоборца.²⁶ Међутим, на основу оваквог тумачења цитираног пасуса, нужно се намеће питање најпре Никифоровог личног односа и става према питању поштовања икона, а потом и односа самог цара иконоборца Константина V према истом питању, то јест, карактеру царске политике прогона иконопоштоватеља. Наиме, уколико је Никифоров отац услед својег чврстог исповедања вере претрпео

Никифорових родитеља да нагласи од каквих именом назначених врлина је изводио порекло главни јунак житија.

²⁴ V. Niceph., 143, 24 – 144, 21.

²⁵ V. Niceph., 144, 4 – 8: αὐτὴ μετὰ τὴν τοῦ συνοίκου μακαρίαν τελείωσιν ἐφ' ἰκανὸν χρόνον τῷ παιδί συμβίωσασα, ἄρτι τότε τῆς ἐγκυκλίου παιδείας ἐφαπτομένῳ καὶ τὴν διὰ χειρῶν καὶ μέλανος τέχνην πονοῦμένῳ. ηῤῆθη γὰρ ὑπογραφεὺς τοῖς τῶν κρατούντων μυστηρίοις ὑπηρετούμενος. Термин ἐγκύκλιος παιδεία који користи Игњатије Ђакон када говори о Никифоровом образовању указује на виши ниво образовања световног карактера које је будући патријарх стекао радећи при дворској канцеларији. Cf. Lemerle, *Humanisme byzantin*, 130. Односно – стекао га је пре него што је почео да ради у царској канцеларији, јер животописац "сажима" време, и у истој хронолошкој равни наводи временски раздвојене околности. Ово је иначе Игњатијев чест литерарни поступак који се среће на више места у патријарховом житију, у вези са његовим *духовним и световним списима*, или његовом улогом на Сабору у Nikeји 787. године. Он ће касније пружити детаљнији опис особености високог образовања којим је Никифор овладао бавећи се световним пословима на царском двору. Cf. Kalogeras, *Byzantine Childhood Education*, 139 – 140, који истиче да је термин ἐγκύκλιος παιδεία задржао исто значење и у иконоборачком периоду византијске историје, какво је имао и у рано византијској епохи, дакле, тицао се високог образовања световног карактера које је обједињавало вештине тривиума и квадривиума. Други израз који Игњатије Ђакон користи, када говори о Никифоровом световном образовању и списима јесу за то време уобичајени и чести термини θύραθην παιδεία, као и τοῖς λόγοις θύραθην. V. Niceph., 149, 5; 154, 12.

²⁶ Alexander, *Nicephorus*, 57.

прогонство, а његов син у исто време обављао политичку функцију царског секретара на двору Константина V, произилазило би да је сам цар био далеко снисходљивији према поштоваоцима икона него што нам то сугеришу сами иконофили.²⁷ Са друге стране, то би могло да указује и да је Никифоров став по истом питању бар у то време, био далеко умеренији него у каснијем периоду његовог живота, у доба његовог патријархата, односно након присилне абдикације у другом периоду иконоборства, за владе царева Лава V, и Михаила Аморијца.²⁸

Да је Никифор у току своје службе при царској администрацији, на двору цара Константина V, или пак његовог сина Лава IV, заузимао управо помирљив и опрезнији став по питању поштовања икона, указује и исказ Игњатија Ђакона који, након што је саопштио о високом угледу који је Никифор уживао на двору²⁹, каже: „када је (Никифор) видео да су они који су следовали истинитој вери у потпуности доживели бродолом од оних који су тада управљали Ромејском државом, у највећој се мери трудио да умири буру. Јер су, погордивши се,

²⁷ У *Краткој историји*, која је предмет нашег рада, видећемо, Никифор је на један комплексан начин приказао личност и политику цара Константина V, недвосмислено осуђујући „царску догму“ – иконоборства. Али, са друге стране, значајно је приметити да Никифор не користи израз Κοπρώντος када говори о Константину V у *Краткој историји*. Cf. Gero, *Constantine V*, 171 – 171, 173 н. 27. који примећује да израз „гнојеименици“ одсуствује у тексту *Кратке историје*, док је на неколико места присутан у патријарховим догматско - полемичким списима. О различитом начину ословљавања Константина V у историјским и теолошким списима патријарха Никифора биће више речи у наставку рада. Да је Никифор заправо своје образовање и прва искуства у дворској канцеларији византијског цара стицао за време владе Лава IV могло би се тумачити управо горе поменутих описом, те би се и недоумица о наизглед чудној недоследности цара иконоборца могла управо објаснити личношћу сина и наследника цара Константина V, за чије владе се узима да је талас прогона иконопоштоватеља донекле ослабио, а нарочито монашког сталежа. Cf. Bury, *Later Roman Empire From Arcadius to Irene II*, , 477; Gero, *Constantine V*, 140; Treadgold, *Byzantine State and Society*, 369.

²⁸ У овом смеру је размишљао и Alexander, *Nicephorus*, 59, који на основу оваквог, у суштини оскудног, приповедања Игњатија Ђакона о Никифоровој младости, ипак закључује да је у то време, дакле, будући у световној служби при двору цара Константина V или Лава IV, а бивајући подређен протоасикриту Тарасију у царској канцеларији, Никифор заузимао умеренији став према питању поштовања светих икона. Cf. E. Lardiero, *The Critical Patriarchate of Nikephoros of Constantinople (806 – 815): Religious and Secular Controversies*, PhD dissertation, Catholic University of America, Washington D.C. 1993. У апстракт у овог дела, који нам је нажалост једини и био доступан, износи се закључак да је Никифор и као патријарх доследно заузимао умерен став према онима који су се у току прве фазе иконоборачке кризе сврставали уз иконоборце. Следећу својем претходнику, патријарху Тарасију, Никифор је са њим делио и заједничко схватање и примену икономије по различитим питањима из црквене праксе актуелним за њихово доба.

²⁹ V. Niceph., 145, 5 – 6.

оскрнавили (περιελεῖν) у непорочној Цркви од почетка предано апостолско и отачко предање сликања и поштовања светих икона.³⁰

У овом исказу је занимљива Игњатијева формулација да се Никифор „старао да умири буру“. Намеће се питање о разумевању овог исказа. Колико је Никифор могао да се меша у иконоборачки спор у својству медијатора, и да ли је уопште то могао да чини? Да ли се ради о врсти топоса којим се Игњатије послужио да додатно нагласи узвишеност Никифоровог живота и његов допринос победи православља у времену пре његовог избора за патријарха?

Сам Никифор, у својој посланици папи Лаву III, знатно се сажетије изразио о својем бављењу на царском двору, изоставивши међутим, како помен владара под којим је служио, тако и околности које су у царској палати биле актуелне по питању иконопоштовања и сопствени став у тој распри. Његов став је могуће био умеренији него што би се то очекивало од некога ко је потом управљао Цариградском црквом. Детаљније образлагање овог сегмента свог живота у писму папи могуће је да је било повезано са зебњом патријарха да се овај немили период из историје Царства али и Цариградске цркве поново не наметне као тема дијалога са Римском црквом, па је можда зато Никифор овај период своје световне каријере описао у свега пар уопштених реченица. Никифор је истакао да се нашао на царском двору на почетку својег зрелог доба, тек што је прошао младићки узраст. При томе, он истиче да у палати није обављао неку небитну дужност, већ одговоран посао царског *ипографевса*, односно асикрита – термин на којем сам Никифор инсистира у својем писму.³¹ Међутим, то су уједно сва обавештења која је Никифор саопштио у својем обраћању папи Лаву III када је реч о његовој световној каријери. Одмах након овог уводног осврта на своју световну службу, он прелази на приповедање о околностима и поводима услед којих је напустио световну

³⁰ V. Niceph., 145, 10 – 15.

³¹ Ad Leonem, 173 C. „Околности мог живота су се овако одвијале. Када сам након младалаштва доспео у зрело доба (εις ἄνδρας ἐτέλουν) нашао сам се на царском двору (ἤδη περὶ τὰς βασιλείους ἐπιχοριάζων ἀντὰς) и добио сам дужност (στρατείας τινὸς ἐπεκύρησα) и то не безначајну или безвредну, већ посао који се обављао рукама и пером (διὰ χειρῶν καὶ καλάμων ἐκπονουμένης) поставши, наиме, царски *ипографевс* (τῶν βασιλικῶν ὑπογραφεὺς ἐτύχων).“

службу зарад духовног живота, истичући предност и превагу духовних питања над световним, а правдајући свој чин повлачења жељом и бригом за спасењем душе.

На основу овако срочених исказа које читамо код самог патријарха Никифора, као и код његовог животописца, тешко је проникнути у суштинску природу политичког и верског става и положаја будућег патријарха из времена његове световне каријере. Можемо да закључимо да нас ови извори остављају далеко више упитним, него што нам нуде одговора када је реч о овом сегменту Никифоровог живота.

Пре свега, они нам не дају подробнијих информација управо за време којег цара је Никифор отпочео своју световну службу при двору, као ни битне детаље о карактеру његовог световног образовања.

Никифорово световно образовање

Питање Никифоровог образовања од великог је значаја и за наше разматрање природе и карактера његовог јединог световног дела – *Кратке историје*.

Као патријарх, Никифор је несумњиво већ уочи сопственог избора за првојерарха Цркве овладао теолошким знањима³²

Никифорово високо теолошко образовање свакако је најбоље посведочено у његовим бројним теолошким и полемичко - апологетским списима који су махом настајали у току и након његове патријаршијске каријере, као последица поново искрслог спора око икона у време цара Лава V.

Сам Никифор питању својег образовања није посветио никакве пажње у писму папи Лаву III, обзиром да су карактер и повод његовог обраћања римском

³² Cf. Lemerle, *Humanisme*, 100 – 104; 131 – 133. У патријарховом житију, биограф на неколико места говори о Никифоровом изучавању Светог Писма cf. V. Niceph., 148, 23; 149, 5 уз врло занимљиву и битну оцену, премда она у то доба представља опште место управо због великог броја световних лица која ступајују црквену службу - да световно образовање не противречи духовном. А када буде говорио о Никифоровом учешћу на Васељенском сабору, он ће га приказати као појединца који учествује у дефинисању православне теологије иконопоштовања Cf. V. Niceph., 147, 9 – 13. Такође, у Игњатијевом опису Никифоровог образовања среће се и алузија на изучавање Псалтира 150. 4 – 6 (Λυγάν τὴν ἑκατονκαίπεντηκοντάχρονον).

понтифу били изразито црквеног карактера и у служби обнове и учвршћења јединства између Цариградске и Римске цркве.

Једине вести о карактеру Никифоровог образовања пружа Игњатије Ђакон у патријарховом житију, међутим, примећено је, крајње уопштено, односно, без специфичних осврта на конкретне особености лично Никифоровог образовања.³³

Ипак, са друге стране, треба имати на уму да је сам аутор житија био Никифоров савременик³⁴ који је и сам био учитељ, на шта нас упућује одредница у Суиди, где се између осталих помиње и звање *граматика* (γραμματικός)³⁵ те да је као такав свакако био упознат са савременом структуром образовања које се стицало у престоници Царства на размеђу 8. и 9. века.³⁶

Значајно је, међутим, указати на једну оцену писца Никифоровог житија, наиме, да сам светитељ није сматрао неспојивим ученост са врлином, односно хришћанским усавршавањем у духовном животу. Напротив, према Игњатију Ђакону, Никифор је стекао савршенство како у учености, тако и у врлинском животу.³⁷

Следећи податак који срећемо, а који је од важности за наше разматрање питања Никифоровог образовања, а стоји у вези са његовом *Кратком историјом*, јесте Игњатијев опис Никифорове реторске вештине: „Наиме, колико је био вешт у граматизици и у њеним саставним деловима, разликовању доброг писања од лошег

³³ V. Niceph., 149, 3 – 151, 13; Alexander, *Nicephorus*, 57 – 59, примећује да Игњатије Ђакон заправо није располагао конкретним подацима када је писао о Никифоровом образовању, а да ипак није могао прећи преко оваг *топоса*. Александер даље, на основу писања житија, износи претпоставку да је при самом двору постојала школа која је будуће дворске чиновнике обучавала у њиховом послу. Он такође износи претпоставку да је Никифор, будући под директном надлежношћу протоасикрита Тарасија, свакако био и под његовим утицајем у погледу образовања: Idem, 59; Fisher, *Patriarch Nikephoros*, 25 – 26; Irigoien, *Survie et renouveau de la littérature*, 290.

³⁴ Cf. Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople*, 247 - 248, који чак сматра да су Никифор и Игњатије заједнички стицали образовање под Тарасијевим руководством упркос томе што не постоји ниједан позитиван показатељ да је Тарасије заиста предавао. Cf. Treadgold, *Revival of Byzantine Learning and State*, 1254.

³⁵ Suidae, 607, 30 – 608,3.

³⁶ Kalogeras, *Byzantine Childhood Education*, 40 – 41; 49. сматра да Игњатијева лична блискост са патријархом Никифором управо даје на аутентичности пишевог приказа Никифоровог образовања које, посматрано са описима образовања пруженим у житију патријарха Тарасија, заједно представља аутентичну слику византијског световног образовања у епохи иконоборства. Све то ипак суштински не оспорава раније изречену оцену да Игњатијев приказ Никифоровог световног образовања заправо представља уопштену слику образовања које се у доба друге половине 8. века стицало у вишим друштвеним слојевима византијске престонице.

³⁷ V. Niceph., 151, 20 – 23.

као и у владању хеленским језиком, и у тачном усклађивању метричких елемената, заиста је познато и онима скромног знања. Колико је красноречивост и благ говор јасно огласио на реторској многозвучној лири није тешко сагледати. Наиме, уклања се од брбљивости бесплодне софистике одбацујући празно наклапање, а кроз јасноћу и чистоћу (израза) практиковао је слadak и угодан стил у структури (приповедања).³⁸

Овај сегмент Игњатијевог казивања о образовању, односно о реторској умешности коју је Никифор поседовао, у многome се поклапа са оценом коју је у својој знаменитој *Библиотеци* нешто касније изрекао патријарх Фотије, оценивши да су једноставност и јасност изражавања, пре свега, али и отсуство расплињавања у нарави, и сажетост, основне особености Никифорове *Кратке историје*. Премда је, према Фотију, управо због сажетости Никифор изгубио потпуну „награду“, иако је био вешт у говору, којем је придодао и лепоту приповедања.³⁹

И управо је *Кратка историја* патријарха Никифора једини остатак и доказ Никифоровог световног образовања, насупрот његовим теолошким списима, који су и разноврснији и боље сачувани него *Кратка историја*. Ипак, ако је судећи по високој оцени коју је о њој и њеном писцу изрекао патријарх Фотије, једино световно дело патријарха Никифора – *Кратка историја*, осим што је значајна за проучавање византијске историје 7. и 8. века, представља и важан извор за проучавање византијске световне учености и, што је за нас у овом истраживању од посебног значаја, важан увид у гледишта и ставове виших слојева византијског друштва, односно цариградске елите, према најразноврснијим питањима из историје Византије.⁴⁰

³⁸ V. Nicéph., 149, 16 -26. За цитат на грчком, упоредо са цитатом Фотијевог исказа, види погл. *Датовање Кратке историје*.

³⁹ Photius, Bibliothèque, 99.

⁴⁰ Cf. Treadgold, *Revival of Byzantine Learning and State, 1245 – 1266*, (за патријарха Никифора idem, 1253) у којој аутор даје аргументе да је обнови војне и економске моћи Византијске државе, која је уследила у 9. веку, претходила пре свега културна обнова унутар Царства с краја 8. и почетка 9. века, у оквиру које свакако треба посматрати и *Кратку историју* будућег патријарха Никифора. Сам аутор се није детаљније позабавио анализом Никифоровог историографског дела и његовог места у обнови културе писане речи историјског жанра с почетка 9. века, што свакако отвара простор да се у овом раду детаљније позабавимо овом темом. Види такође: Ševčenko, *Search for the Past*, 279 – 293, (нарочито Idem, 293. који у образованим личностима попут будућих патријараха Тарасије и Никифор, види праве покретаче обновљеног интересовања Византинаца ка прошлости и уопште,

Од Седмог васељенског сабора до избора за патријарха

Готово шест деценија дугачак спор око икона, који је отпочео за владавине цара Лава III, између 728. и 730. године,⁴¹ смрћу његовог унука - цара Лава IV, налазио се на самом крају своје прве фазе и званично је окончан на васељенском сабору који је царева удовица – царица Ирина, заједно са сином Константином VI, сазвала у Никеји 787. године.

Никифорово учешће на Седмом васељенском сабору посведочено је у неколико различитих извора. То су два помена од Игњатија Ђакона, у житију патријарха Тарасија, и у житију патријарха Никифора, као и помен у актима самог Сабора одржаног у Никеји 787. године.

Након што је описао припреме за Сабор, којима су озбиљно приступили царица Ирина и патријарх Тарасије, Игњатије у Тарасијевом житију описује сам почетак Сабора, наводећи најзначајније његове учеснике: апокрисијаре папе Хадријана и изасланике источних патријараха. Затим Игњатије прелази на нарацију о улози асикрита Никифора, који је на Сабор дошао у пратњи патријарха Тарасија, са неколицином других световних достојанственика. Никифор је поменут као царски секретар који води живот у светости, украшен божанским врлинама и духовним расуђивањем (λογικαῖς ἐπιστήμας), и који је наследио патријаршијску част трона Византиона након блажене смрти Тарасија: ὃς ἐν ὁσιότητι βίου καὶ θείας ἀρεταῖς καὶ λογικαῖς ἐπιστήμας κοσμούμενος τῆς πατριαρχικῆς τοῦ Βυζαντίου καθέδρας μετὰ τὴν ὁσίαν Ταρασίου τελείωσιν τὴν τιμὴν διαδέχεται.⁴²

У Никифоровом животопису, Игњатије Ђакон је искористио повест о Никифоровом учешћу на седницама Сабора да створи својеврсну слику свог јунака као унапред изабраног и предодређеног да заузме место патријарха и будућег

обнове византијске културе тог времена) као и нешто старију студију Irigoien, *Survie et renouveau de la littérature*, 287 – 302.

⁴¹ Детаљна студија о иконоборству Лава III са посебним освртом на оријенталне изворе садржана је у Gero, *Leo III*.

⁴² V. Tarasii, 103, 18 – 24.

светитеља исповедника. Али и као личности која је управо на Седмом васељенском сабору извојевала своју прву победу у борби за православље, истичући на тај начин Никифорову каснију неупоредиво већу и значајнију улогу у борби против јереси иконоборства. У том смислу Игњатијева повест о Никифоровом учешћу на Седмом васељенском сабору има сасвим одређену улогу у склопу нарације овог сегмента житија, али и намеће питање, да ли заиста превазилази приказ Никифоровог учешћа на Сабору, какав пак срећемо у житију патријарха Тарасија, и нарочито у актима самог Сабора.⁴³

Сам Никифор је раван патријарсима иако још није постао део црквеног клира (συγκάθεδος τῷ ἱερωῶ συλλόγῳ καὶ πρὸ τῆς ἱερωῶς ἀμπεχόνης γεγένηται), и где се његова улога полако развија од чиновника, представника световне власти на Сабору, до активног учесника на Сабору кроз исповедање православне теологије иконопоштовања, чиме је већ 787. године Никифоров допринос борби против јереси иконоборства раван оцима, учесницима Седмог васељенског сабора, на челу са Тарасијем. Иако Игњатије не прави јасну паралелу између Никифора и Тарасија у овом сегменту Никифоровог житија, она се у неку руку уклапа у начин приповедања које је Игњатије представио у житију патријарха Тарасија.⁴⁴

Сва три поменута извора, иако не на истоветан начин, садрже релативно кратке, али сасвим недвосмислене вести да је писац *Кратке историје*, и Тарасијев наследник на патријарашком трону, учествовао на неким од саборских седница у Никеји 787. године, у својству царског изасланика, односно секретара.⁴⁵

⁴³ Cf. O'Connell, *Ecclesiology*, 39. који овакав Игњатијев опис сматра претеривањем.

⁴⁴ Cf. V. Niceph., 146, 18 – 147, 2; 147, 6 – 15

⁴⁵ Mansi XII, 1051E - 1055A; у оквиру нарације о другој седници Сабора помиње се најпре ὁ λαμπρότατος μακρότατος којем је било поверено да на Сабор допрати једног од иконоборачких епископа – Григорија Неокесаријског, а потом се на крају извештаја о раду Сабора на другој седници изричито помиње Никифор као онај којем је било поверено да прочита писмо римског папе Хадријана Сабору: „Καὶ ἀνέγνω Νικηφόρος ὁ εὐκλεέστατος βασιλικὸς ἀσηκρητὶς“. Alexander, *Nicephorus*, 60 – 61 је склон да у помену царског званичника који је допратио на Сабор иконоборачког епископа Григорија и Никифора који је прочитао писмо папе Хадријана види исту личност. Он је из тога извукао логичан закључак о Никифоровој подршци црквеној политици царице Ирине и патријарха Тарасија, као и о поверењу које су царица и цариградски првосвештеник указивали младом царском секретару.

Ови подаци нас неминовно доводе до разматрања природе односа између тада актуелног патријарха и царског секретара Никифора, којем је Тарасије заправо мало времена пре тога несумњиво био надређени као протоасикрит у царској служби, и који је, ако ћемо указати поверење Игњатијевој причи у Тарасијевом житију, на Сабор дошао као члан патријархове пратње.

Извесно је да је патријарх Тарасије од самог почетка свог патријархата имао своје сараднике у подухвату обнове иконопоштовања у Царству, како уочи Седмог васељенског сабора, у току његовог трајања, али и након Сабора. У науци је у више наврата изнесена и убедљива хипотеза да је макар део своје црквене политике патријарх Тарасије спроводио путем промовисања сопствених штићеника које је хиротонијама укључивао у клир Цариградске цркве, свакако ради учвршћења православног иконопоштовања у складу са оросом Никејског сабора 787. године.⁴⁶ Од најзначајнијих личности који су своју каријеру унутар високих црквених кругова отпочели у време Тарасијевог патријархата, неки бивајући замонашени, односно рукополагани у свештенички, и даље у епископски чин управо од овог архијереја, јесу Ефтимије Сардијски, Михаил Синадски, Теофилакт Никомедијски, Емилијан Кизички и Евдоксије Аморијски.⁴⁷

Одабир личности којима је Тарасије поверио део црквене одговорности путем епископских и свештеничких хиротонија, укључујући их тако у активан црквени поредак и збивања, импозантан је и показује нам да је патријарх Тарасије послу обнове црквене јерархије лојалне обновљеној ортодоксији, приступио врло темељно, пројављујући како смисао за организацију црквеног живота, тако и решеност да се структура Цркве, значајно проређена присуством бивших

⁴⁶ Cf. Efthymiadis, *Patriarch Tarasios*, 20-21; Hatlie, *Monks and Monasteries of Constantinople*, 318; Афиногенов, *Константинопольский патриархат*, 39.

⁴⁷ Cf. Ringroze, *Saints, Holy Men and Byzantine Society*, 98 – 115. Теофилакт Никомидијски, и особито Михаило Синадски, јесу личности које су, не само одиграле значајну улогу у току самог Сабора у Никеји 787. године, већ су заузимали и значајно место у црквеним збивањима за време Никифоровог патријархата. Управо је Михаило Синадски био особа којој је поверено посланство у Римску цркву, и које је носећи Никифорово писмо папи требало да учврсти јединство две Цркве, у доба патријархата Никифора и понтификата Лава III. Cf. *Synax. Cr.*, 373,10 – 15. Ringroze, *Saints, Holy Men and Byzantine Society*, 110, претпоставља да су управо Михаило и Теофилакт биле личности које су одлучујуће утицале да се цар Никифор I определи за Никифора приликом избора Тарасијевог прејемника.

иконобораца који су 787. године на Сабору принели покајање за своју јерес, обнови и попуни пре свега правоверним епископима, али и монасима.

У случају патријарха Никифора неизоставно се намеће питање, каква је била природа његове улоге у току одржавања Седмог васељенског сабора, али и посебно и можда значајније, након 787. године, посебно у односу на патријарха Тарасија, са којим је он у току своје политичке каријере свакако тесно сарађивао као његов подређени?

Наиме, управо чињеница да је баш Никифор наследио Тарасија на цариградској патријарашкој катедри, иако он сам у писму папи Лаву III истиче да је иницијатива за избор дошла од стране царске власти⁴⁸, са чиме се слаже и његов животописац – Игњатије Ђакон⁴⁹, у контексту Никифорове црквене делатности, начина на који ју је он спроводио, што све указује на један изузетан континуитет у политици управљања Црквом, онако како је то чинио претходни патријарх Тарасије, ово питање оставља отвореним. Да ли се у нарави о пресудности царског избора у погледу именовања Тарасијевог наследника заправо може видети реална идеја о вероватно унапред предодређеној личности која је имала ступити на патријаршијски трон Цариградске цркве?⁵⁰ Другим речима, да ли је на било који начин будући патријарх Никифор већ раније, за Тарасијевог живота, припадао већ поменутој групи људи, састављеној од световних и црквених достојанственика, које је око себе окупио патријарх Тарасије, можда већ уочи сопственог избора за

⁴⁸ Ad Leonem, 176 В. Међутим, Никифор, наводећи честу формулацију при избору патријараха, заправо каже да је био изабран за патријарха вољом цара, али и свештеног сабора и синклита: „ψήφω καὶ κρίσει τῶν τηρικαῦτα ἐν τοῖς βασιλείοις ἐνιδρυμένων θώκοις, τοῦ τε κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας ἱεροῦ συστήματος καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς...” што ипак даје привид свеопштог консензуса свих релевантних државних и црквених чинилаца унутар престонице поводом избора Тарасијевог наследника, особито у контексту неканонских избора цариградских патријараха Анастасија, Константина и Никите, који су били постављани искључиво вољом иконоборачких царева Лава III и Константина V.

⁴⁹ V. Nicéph., 153, 24 – 154, 17. Игњатије Ђакон даје знатно опширнији али и литерарно комплекснији приказ избора Никифора за патријарха, уједно истичући цареве личне добре особине али и сличност Никифора са Тарасијем, наглашавајући управо континуитет вођења мудре црквене политике по узору на Тарасија.

⁵⁰ Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople*, 249, у својој расправи наводи да је патријарх Тарасије на самртном одру молио цара Никифора I да за новог патријарха постави управо Никифора, али се није позвао ни на један релевантан извор који би поткрепио његов податак. Не треба наглашавати да такав експлицитан податак не дају ни сам Никифор у писму папи Лаву III, као ни Игњатије Ђакон у патријарховом житију.

патријарха, посао који је сасвим сигурно организовано развијао када је постао првојерарх Цариградске цркве?

Међутим, ми за овакву хипотезу немамо експлицитне потпоре у самим изворима за разлику од многих познатих црквених личности које су идентификоване као особе које је протезирао Тарасије.

С тим у вези потребно је детаљније се осврнути на Никифорово казивање о сопственом постављењу, као и на податке које пружа његов животописац – Игњатије.

У писму папи Лаву III сам Никифор, након што је саопштио да често бивају случајеви кад господари нужност а сам исход бива по Божијој вољи, каже:

„ ... тако се десило и са мном. Нисам остварио оно чему сам тежио (καὶ τῶν κατὰ νοῦν διημέρηκα), и не знам каквим судом се то догодило, Бог зна. Био сам отргнут из љубљене пустиње и доведен натраг у царску палату, Бог је сведок. И гласом и избором оних који су тада заузимали царски трон, свештеног сабора Цркве и вољом синклита, неумољивим и непоколебљивим суђењем, будући да је у то време предстојатељ царског града напустио живот, као што доликује човеку, био сам приведен и уздигнут на овај свештени трон, премда сам се веома противио принуди и насилном делу.“⁵¹

Иако релативно кратак извештај, нарочито у односу на онај који доноси Игњатије, који је и у погледу литерарног стила далеко комплекснији, ово Никифорово казивање заслужује извесну пажњу.

Сасвим у складу са правилима хришћанског погледа на свет, Никифор најпре у нарацију уводи Бога, као онога који управља околностима људског живота, и судећи према Никифоровом казивању, управо је Божији суд тај који је Никифора извео из пустињачке пасивности и поново га увео у жижу државних и црквених збивања унутар византијске престонице. Међутим, Бог дела кроз људе, па тако и Никифор у својој нарацији даљег тока догађаја казује да је након смрти

⁵¹ Ad Leonem, 176 B. Да ли последња констатација о принуди и насилном делу коју доводи у везу са својим постављењем можемо да схватимо искључиво у буквалном смислу, или пак она представља део опште идеје која се провлачи кроз овај уводни део писма, идеје да је Никифор избегавао именовање на високу функцију патријарха, истичући своју личну неспремност и недостојност, што је такође опште место и мотив који се често понавља?

патријарха Тарасија, којег не помиње по имену (τῆς βασιλίδος ὁ πρόεδρος), он узведен на трон цариградских патријараха (ἐπὶ τὸν ἱερατικὸν τοῦτον ἑθρόνον). Никифор наглашава на овом месту да је његов избор био учињен вољом царске власти, али и сагласношћу црквеног сабора и сената.⁵²

Дакле, патријарх Никифор је у својем писму папи Лаву III пружио једноставну али јасну слику једногласности и слоге које су пратиле његово именовање за Тарасијевог наследника на трону патријарха. У помену патријарха Тарасија, и начину на који је то урађено, без експлицитног навођења имена, пак нема никакве назнаке да је Никифор желео себе да доведе у неку дубљу везу са својим претходником. Или одсуство Тарасијевог имена на овом месту заправо има за циљ да управо нагласи његову личност, алудирајући на његову славу управо оваквим литерарним присуством којим се име Никифоровог претходника на патријаршијском трону не помиње у писму?

Занимљиво је да Никифор не помиње ни угледну функцију *птохотрофоса*, дужност за коју знамо да је обављао уочи избора за цариградског партијарха.⁵³ О Никифоровом постављењу за *птохотрофоса* казује Игњатије у патријарховом житију, али, такође узгредно. Међутим, запажамо да Игњатије на том месту говори о царском притиску да се Никифор прихвати ове функције: „*στογα је благодат (Божјија), насилним принуђавањем (τοῦ μεγίστου πτωχείου τῶν κατὰ τὴν βασιλίδα ἐπιτροπεύειν προτροπῇ βιαίᾳ τῶν κρατούντων) оних који су тада владали, сматрала Никифора достојним да управља највећим сиротиштем у царском граду.*“⁵⁴ Ова вест можда може да буде спона са казивањем самог Никифора у писму папи Лаву III, пре свега у контексту његовог приповедања о напуштању љубљене пустиње, као и у вези са његовим описом самог избора за

⁵² В. нап. 48.

⁵³ Cf. Oikonomidès, *Les listès*, који примећује одсуство титуле *птохотрофос* у византијским тактиконима 9. и 10. века. Cf. ODB III, 1756 (A. Kazhdan); Constantelos, *Byzantine Philanthropy*, 257 – 269. У *Краткој Хроници*, која се такође приписује патријарху Никифору, у попису цариградских патријараха, наилазимо на помен једног патријарха који је претходно такође био *птохотрофос* и као такав је и поменут: Εὐφήμιος πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως καὶ πτωχοτρόφος Νεαπόλεως, уз којег иде и напомена која указује на његов положај према царској власти: τοῦτου ἐκβληθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αναστασίου. Cf. Χρονογραφικὸν σύντομον, 117, 1 -3.

⁵⁴ V. Niceph., 152, 14 – 18.

патријарха. Наиме, као што ћемо видети, Игњатије у опису избора патријарха нигде не приповеда о царском насиљу над вољом Никифора са циљем преузимања патријаршијске катедре. Из описа произилази да се у тренутку избора за патријарха Никифор није налазио у престоници. Будући да се *птохеион* сасвим сигурно налазио у граду, чудна је Игњатијева констатација о слању изасланика који су поручивали Никифору да се врати у престоницу: *Στέλλει γοῦν βασιλεύς ὡς αὐτὸν ἄνδρας ἀπαγγελοῦντας, παντὸς καὶ πάσης ἄτερ ἀναβολῆς τὴν ἑαυτοῦ παρουσίαν τῇ βασιλίδι χαρίσασθαι.*⁵⁵

Игњатије Такон је, пак, са своје стране, околности у вези са Никифоровим избором и посвећењем за патријарха представио на другачији начин. Он је снажније истакао улогу цара Никифора I у Никифоровом избору, премда није изоставио из своје повести помен о учешћу црквеног сабора и сената. Он ће такође знатно више простора посветити лику патријарха Тарасија у вези са избором Никифора за патријарха али на један сасвим особен начин, у складу са житијним карактером својег дела, уводећи у нарацију лик патријарха Тарасија као светитеља који и након смрти директно утиче на опредељење цара Никифора I у погледу избора новог патријарха:

*„...и после смрти желео је и жудео да види онога који ће га наследити у његовом труду (τὸν ἀντιληψόμενον τῇ αὐτοῦ γεωργίᾳ), и није се уистину разочарао у својој жељи, будући да је Бог, који се увек јавља онима који га траже, и врата отвара онима који куцају, и испуњава истините молбе, божанским прстом и Духом јасно указао на Никифора као достојног свештеног помазања и тадашњем цару имењаку који је у стварима праве вере био савршен.“*⁵⁶

Сасвим у складу са похвалним карактером житија које је састављао, Игњатије на овом месту истиче неколико ствари вредних наше пажње. Наиме, у погледу односа између два патријарха, Тарасија и Никифора, наглашен је континуитет који се избором Никифора за патријарха одржава, особито у погледу борбе за праву веру, коју је започео Тарасије за свога патријархата, и који се сада

⁵⁵ V. Niceph., 154, 22 – 26. Cf. Alexander, *Nicephorus*, 68 n.1 који сматра да је Никифор раније напустио престоницу ишчекујући своје именовање на функцију патријарха.

⁵⁶ V. Niceph., 153, 21 – 28.

као светитељ стара да Цркви на чијем челу је био, обезбеди достојног наследника. У том смислу Игњатије користи сликовито поређење Цркве са њивом, односно градином, што је иначе чест символ особито у контексту јереси која се поима као кукољ коју непријатељ односно ђаво сеје на њиви.⁵⁷ Дакле, Никифор је достојни наследник патријарха Тарасија који има преузети и наставити подвиг вођења Цркве у православном вероисповедању.

У наставку цитираног пасуса, Игњатије се користи јеванђелским поређењима да би објаснио улогу Бога у читавој сцени коју представља, чиме се коначно даје врхунски и највиши легитимитет избору новог патријарха. Бог је тај који самом цару (τῷ ὀμωνύμῳ βασιλεῖ), који је и сам савршен у стварима вере, открива Никифорову предодређеност да заузме кормило Цркве.

Из оваквог увода у наратив о избору Никифора за патријарха не може се рећи да је тај избор био прост чин насилног наметања цареве воље Цркви, будући да су у приповести коју Игњатије пружа, уметнути и свети патријарх Тарасије, као и сам Бог посредством којег је истина о Никифоровом избору откривена цару. Из овако постављеног увода у приповедање о Никифоровом избору за патријарха, даље се стиче слика о самом цару Никифору I као ономе који је, будући већ упућен с више о тајни избора новог патријарха, просто усмеравао избор Сабора и сената ка доношењу одлуке која је богоугодна и у складу са црквеном идејом којој је следовао патријарх Тарасије:

„Наиме, ако је ико био, био је (цар) врло разборит. Након многе потраге поставио је као женика за удовицу (Цркву) (τῆ ἀνάνδρῳ νυμφίον τε καὶ προμνήστορα) човека достојног да чврсто држи истините речи вере сагласне са учењем и да најмудрије ходи путем претходног пастира. Зато се саветовао (ἀνεκοῖνοῦτο) са истакнутим свештеницима, монасима и члановима сената које је држао истакнутим и првим, да би његово мишљење било сагласно са избором већине, што је најправедније и носи сигурност кроз потврду Духа Светог. Наиме, немогуће је људима избећи оно што је по благодати. Ови међутим, у немоћи да

⁵⁷ Cf. Mat. 13, 24 – 30: „Другу причу каза им говорећи: Царство небеско је као човек што посеја добро семе на њиви својој. А кад људи поспаше, дође његов непријатељ и посеја кукољ по пшеници па отиде...“.

дођу до једноумља, између себе су се спорили. Други је другог препоручивао, а не онога с више предсказаног, него онога по сопственој жељи. (али божанска воља) у царев ум представи Никифора као делатног првопастира, и (цар) присили све да обрате пажњу на Никифора, подсећајући их на његову врлину, славу у духовним и световним списима, кротост и скромност карактера, и савест према свима чисту и безазлену. И уопште, царским говором преплавио је као снежном олујом слух оних сабраних, без претње силом, усмерио је све у један глас као у једну мрежу. Од тада је Никифор био јавно проглашен уснама и језицима свих.⁵⁸

У овом другом делу, односно наставку Игњатијеве повести о Никифоровом избору за патријарха, најпре долази до изражаја мотив континуитета којег је Никифоров патријархат требало да настави надовезујући се на патријархат свога претходника. У том смислу управо се цару Никифору I, а по претходно описаном старању самог патријарха Тарасија као светитеља, ставља у заслугу дело избора Никифора са циљем да се настави Тарасијева црквена политика. У даљем току приповедања Игњатије уводи у наратију свештени сабор Цркве и изабране чланове сената, који међутим будући у немогућности да постигну сагласност о личности бивају усмерени интервенцијом цара, који је указујући на Никифорове добре особине, духовног, али и световног карактера кроз помињање *световних списа* (Λόγοις θύραθεν),⁵⁹ успео да наметне свој избор вољи већине, али уз напомену, *без претње силом* (μηδεμιᾶς ὑπόψεως βίας). Оваква представа улоге цара Никифора I своди његову улогу у избору патријарха у наративу житија на саветодавну, али са ауторитетом претходно стеченог знања по светитељској интервенцији покојног патријарха Тарасија.

Поставља се питање, у коликој мери оба цитирана места, Никифорово казивање у писму Лаву III, и Игњатијева повест у патријарховом житију, поседују изворну вредност у објективном разматрању питања природе Никифоровог избора за патријарха, особито у светлу сложености Игњатијевог литерарног описа

⁵⁸ V. Nicéph., 153, 29 – 154, 21. Када је реч о процесу избора цариградских патријараха, овог питања дотакао се Alexander, *Nicephorus*, 65-67, а са особитим освртом на *De Ceremoniis*.

⁵⁹ Појам *световних списа* у вези са Никифоровим избором за патријарха, у оквиру наратије о његовим заслугама и добрим особинама које су га препоручиле на дужност првојерарха Цркве, биће детаљно анализиран и објашњен, нарочито у вези са питањем датовања *Кратке историје*, јединог познатог *световног* дела овог цариградског патријарха.

догађаја? С тиме у вези у нашем прегледу до сада објављене научне литературе која се дотичала овог питања, готово обавезно је изношена оцена да је при Никифоровом избору за патријарха царева воља била први и последњи фактор који је одлучио избор кандидата али без дубљег упуштања у анализу самог процеса онако како је он описан од стране самог Никифора и његовог животописца, и без смештања у историјски контекст, особито у односу на претходног патријарха Тарасија и повезаност претходног и будућег патријаха.⁶⁰

⁶⁰ Níavis, *Emperor Nicephorus I*, 123 – 142, је у својем разматрању односа између два Никифора, цара и патријарха, изнео закључак да је цар искључиво био вођен идејом супрематије државе над Црквом, те да је у свом избору био склон да на патријаршијски трон постави личност слабог карактера. У том смислу, Никифорово закаснило писмо папи Лаву III, за које сам патријарх каже да је био спречен да пошаље свом адресату услед противљења Никифора I cf. Ad Leonem, 196D – 197A, он узима као основни али и једини аргумент за ову своју претпоставку. Међутим, однос два Никифора очигледно је био сложенији и дубљи обзиром да је будући патријарх вољом цара био претходно већ постављен на функцију *птохотрофоса*, и следствено томе, још за Тарасијевог живота поново био уведен у жижу црквених и политичких збивања унутар престонице. У том смислу, значајна је и напомена Игњатија Ђакона, да је ступањем на функцију *птохотрофоса* Никифору заправо била поверена дужност управљања читавом Црквом. Cf. V. Niceph., 152, 14 – 18. Да је Никифор управо за владе цара Никифора I постао *птохотрофос* сведочи Игњатијев израз τὸν κροατοῦτων у контексту владара, Никифора и Ставракија, који су Никифора поново укључили у престонички црквени и политички живот. Сам израз који Игњатије користи, а који често собом носи негативну конотацију, можда стоји у вези са читавим наративом, наиме, цар је силом Никифора вратио у престоницу, односно, отргао га од монашког живота. Сам Никифор ће израз користити два пута у својој *Краткој историји*. Cf. Афиногенов, *Константинополски патријархат*, 40 – 41.

Патријарси Тарасије и Никифор

Синодик православља, који је први пут у Цариградској цркви јавно прочитан у Недељу православља 847. године⁶¹ у спомен на коначну победу православне теологије иконопоштовања над јересју иконоборства, у једном од својих анатемизама између осталог анатемише списе уперене против цариградских патријараха Тарасија и Никифора:

„Герману, Тарасију, Никифору и Методију, истинитим архијерејима Божијим, бранитељима и учитељима православља (τῆς ὀρθοδοξίας προμάχων καὶ διδασκάλων), вечан помен.

Свима који су клеветнички писали или говорили (γραφέντα ἢ λαληθέντα) против светих патријараха Германа, Тарасија, Никифора и Методија, анатема.“⁶²

Овако изражен став Цркве према строгој акривији игумана Студитског манастира, представља одјек увек тињајуће борбе између два црквена сталежа, образованог и политичким компромисима наклоњеног епископата, и монашког, испуњеног ревношћу и побожним односом према канонима Цркве. Такође на један начин, у контексту богословља и еклисиологије Теодора Студитског – главног представника зилотски настројеног монаштва, он указује на одређене заједничке особине два патријарха, Тарасија и Никифора, на континуитет у стратегији вођења црквене политике, у оквиру које би се њена суштина могла окарактерисати као следовање вековној концепцији и пракси Цркве оличеној у идеји *икономије*.⁶³

⁶¹ Cf. Коматина, *Црквена политика Византије*, 65 – 68.

⁶² *Synodikon*, 51, 110 – 111; 53, 114 – 116.

⁶³ Свакако, особености патријархата два патријарха о којима је овде реч, нису исте, напротив, може се рећи да су патријарховања Тарасија и Никифора, свако у своје доба, била оптерећена различитим проблемима као и различитим политичким околностима у којима су они деловали. Међутим, могуће је у њима видети и одређени континуитет и неке заједничке карактеристике, и то пре свега у вези са студитским питањем,. Конкретно, управо приступ решавању затегнутих односа између студитског монаштва, који Никифор преузима од Тарасија, као што видимо и на основу Синодика, нашао се на удару оштрог пера самог Теодора Студитског. – Идеја о континуитету "патријараха", њиховој исправности и исправности њихове политике се јавља касније – у време Фотија, као што је то изражено између осталог у његовом писму папи Николи I. На тај начин, може се говорити и о накнадном преношењу ове идеју у прошлост.

Иако немамо изричитих и недвосмислених потврда, могуће је са приличном мером сигурности претпоставити да је Никифор у време док се још бавио световном каријером асикрита при царском двору у Цариграду био под директном надлежношћу управо протоасикрита Тарасија. Да су асикрит Никифор и његов надређени Тарасије протоасикрит били истог доктринарног става када је реч о питању иконопоштовања, то нам између осталог сведочи њихово породично порекло. Наиме, обојица су у породици имали истакнуте личности међу најближим сродницима, који су најпре потицали из истих цариградских високих друштвених слојева, али који су били и доследни следбеници иконопоштовања.⁶⁴ О заједничком иконопоштоватељском ставу Тарасија и Никифора такође сведочи и учешће овог последњег на Седмом васељенском сабору у складу са својом световном функцијом коју је тада обављао, што је све послужило његовом животописцу, како смо видели, у приказу његове предодређености да наследи Тарасија на патријарашком трону, а потом, и у борби за православно поштовање икона, у другој фази иконоборства.

Као и патријарх Тарасије, који је на европској обали Босфора основао манастир који ће постати расадник православног монаштва и у одређеној мери вишег клира Цариградске цркве, и сам Никифор пратио је својег бившег надређеног у царској администрацији, или можда подражавао његовој ктиторској делатности. Прецизно време Никифорове ктиторске делатности не може се одредити, тек, познато је да је након Сабора у Никеји 787. године он напустио Цариград и на обали Босфора, насупрот престоници, дакле у релативној близини града, основао манастир у којем је и сам живео једно време, да би се, након свргнућа царице Ирине и ступања на престо цара Никифора 802. године, поново нашао у Цариграду.⁶⁵

⁶⁴ Реконструишући Тарасијево породично порекло Efhymiadis, *Patriarch Tarasios*, 6 – 11, закључује не само да је породица из које је потекао будући патријарх била племенитог порекла, дајући угледне личности које су припадале и државним и црквеним друштвеним структурама, већ и интересантно запажање да су чланови породице Тарасија били у служби иконоборачких царева, да би потом показали једнаку оданост доктрини иконопоштовања, што заправо указује на запањујуће заједничке особености са животом и радом будућег патријарха Никифора, из времена иконоборачких царева Константина V и Лава IV.

⁶⁵ Никифор говори сасвим уопштено о свом животу ван престонице, не помињући чак ни сам манастир изричито (cf. Ad Leonem, 173 173D – 176A). Игњатије Ђакон пак говори прилично опширно о Никифоровом манастиру, његовом устројству, карактеру Никифоровог живота у њему,

Обзиром да се Никифор сам није замонашио у својем манастиру, и да је престоницу напустио у немирно време борбе за превласт између царице Ирине и њеног сина Константина VI, дешавања у која је вољно или невољно био укључен и сам патријарх Тарасије, али и монаштво предвођено Платоном Сакудијским и Теодором Студитским, будући да је други брак Константина VI неумитно увукао и Цркву у лични сукоб сина и мајке сувладарке, све то дакле усложњава питање реконструисања Никифоровог тадашњег положаја, његовог односа према сукобљеним странама, како у погледу његовог става према световној власти и сукобу између царице Ирине и Константина VI, тако и у погледу сукоба патријарха Тарасија и монаха. С тиме у вези стоји и проблем разумевања Никифорових истинских мотива да напусти престоницу и настани се у свом манастиру задужбини.⁶⁶

Ако у даљем разматрању овог дела Никифоровог живота, можда најмагловитијег из читавог његовог житија, пођемо од претпоставке да се његова световна каријера развијала под патронатом патријарха Тарасија, а да је он сам, у светлу Фотијевог писма папи Николи, можда био и у крвном сродству са Тарасијем, а свакако под његовом надлежношћу у време бављења световном функцијом секретара на царском двору, можемо да претпоставимо да је временски период између 790. и 802. године, када се водила променљива борба за превласт на царском двору између Ирине и Константина VI, утицала у одређеном смислу на положај самог Никифора. Да ли су његова сажетост у писму Лаву III и Игњатијево

као и о мотивима за његов одлазак у пустињу. Значајно је да обојица као повод истичу стремљење ка духовном животу, лишавајући своје описе сваког политичког контекста. О самој задужбини патријарха Никифора, односно о два манастира која му се приписују види: Janin, *Constantinople byzantin*, 439; Janin, *Le Eglise Byzantine*, 91 – 92; Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture*, 199 – 200.

⁶⁶ У том смислу, Alexander је изнео претпоставку да је Никифорово напуштање престонице и одлазак у манастир био изазван сукобом између царице мајке Ирине и Константина VI, при чему је Никифор био присталица свргнутог цара, чиме би се време Никифоровог одласка из Цариграда датовало у 797. годину. Његов повратак у престоницу након Ириневог пада 802. године иде у прилог таквој претпоставци. Афиногенов, *Константинополски патријархат*, 32 – 33, међутим, управо у вези са патријархом Тарасијем, полазећи од претпоставке да је Никифор био његов сарадник и истомишљеник, анализира Тарасијев положај и однос према световној власти у време сукоба царице мајке и сина. Он у Тарасијевом заузимању за прогоњеног спатариа, који је био један од најистакнутијих сарадника Константина VI, и који је бивајући прогоњен нашао уточиште у цркви Свете Софије, и у читавој причи коју о том случају у патријарховом житију даје Игњатије Ђакон, закључује да је Тарасије у сукобу између Ирине и Константина био на страни младог цара, те да је и Никифор свакако пратећи Тарасија у његовој делатности, био принуђен да се из престонице повуче након пада Константина VI.

опредељење да за период од 787. до 802. године пише о Никифоровом бављењу духовним животом, његовој задужбини у којој се он предавао духовним созерцањима али и световним наукама и *списима*, заправо комплементарно и смишљено прећуткивање неког сукоба који је у том временском раздобљу, услед сукоба два владара, донекле пореметио добре односе царске власти и Цариградске цркве, и у том смислу био повод за Никифорово повлачење из престонице и привремено јаче окретање црквеној струју предвођеној Тарасијем, премда се, живећи као лаик у својој задужбини ипак није потпуно одрекао веза са светом и политичким збивањима?

Управо у том сегменту Никифоровог живота, између описа његовог учешћа на Никејском сабору 787. године и кратког помена о обављању функције *птохотрофоса*, животописац прелази на казивање о Никифоровом манастиру, његовом устројству и начину живота у пустињи. Он даје један темељан и опширан приказ Никифоровог световног образовања које се у хронолошком смислу свакако не уклапа у овај период Никифоровог живота, пружа нам слику будућег патријарха као особе која је у потпуности окренута контемплацији и духовном усавршавању и неговању учености. Дакле, пред нама је приказ лишен и најмањих осврта на Никифорову околину и његове односе према утицајним и значајним протагонистима тада актуелних политичких, па и црквених збивања (што је иначе и честа одлика не само византијске хагиографије). Може ли се онда поставити питање, није ли аутор овим освртом на духовне теме и сегменте Никифоровог образовања желео да прећути могућ Никифоров сукоб са царицом Ирином, чиме је онда омогућено да се у даљем току житија и сама царица прикаже у позитивном светлу, и без конфронтације са главним јунаком житија, па према томе равноправно са Никифором у контексту њиховог заједничког доприноса победи над јересју иконоборства?

Да су Иринин преврат и пад Константина VI са власти заиста утицали на Никифорово добровољно изгнанство из Цариграда, као да су ипак опрезно наслућени и код патријарха Никифора, у његовом писму папи Лаву III, где као повод за своје добровољно одступање са световне функције наводи спознају непостојаности ствари: „*послуживши неко време у тој служби, везан људским*

делима, дошао сам у познање непостојаности овога живота. Почео сам да размишљам и да се носим мишљу, колико је тешко и готово немогуће онима који су без најбоље наде обављати такву службу“.⁶⁷

Једно од могућих тумачења за управо овакав помен, уколико се он заиста односи на догађаје у вези са превратом царице Ирине, могао би да лежи пре свега у настојању Никифора да пред римским епископом сачува углед царице која је била заслужна за обнову иконопоштовања у Византији након неколико деценија дугачког спора око икона. Док се са друге стране пред римским понтифом задржавао утисак подвижничког настројења будућег патријарха као основног мотива у његовом поступку напуштања престонице.

Са друге стране, Игњатије Ђакон у житију патријарха Никифора користи једно интересантно и можда необично поређење будућег патријарха Никифора са старозаветним пророком Илијом, чији је боравак у јудејској пустињи, уочи одласка на гору Хорив, заправо био инспирисан претњом безбожне царице Језавеље, која је претила да убије старозаветног пророка. Игњатије у Никифоровом житију пише: „отишао је на неки брег, сличан Кармилу, наспрам тракијског Босфора, не поневши ништа више осим Илијиног плашта, изабрао је сиромаштво.“⁶⁸

Оно што пак претходи овом Илијином чину, на који Игњатије алудира у патријарховом житију, саопштено је у Старом Завету:

„А Ахав приповеди Језавељи све што је учинио Илија...тада Језавеља посла гласнике к Илији и поручи му: тако да учине богови и тако да додаду, ако сутра у ово доба не учиним од тебе што је од којег год тијех. А он видећи то уста и отиде душе своје ради, и дође у Вирсавеју Јудину, и ондје остави момка својега. А сам отиде у пустињу дан хода; и дошав седе под смреку...“.⁶⁹ Помен Илије у вези са Никифоровим напуштањем Цариграда и његовим одласком у пустињу у контексту Илијиног сукоба са царицом Језавељом и евентуална паралела са царицом Ирином и Никифоровим могућим принудним напуштањем престонице,

⁶⁷ Ad Leonem, 173BC.

⁶⁸ V. Niceph., 147, 30 – 32: ἐπί τινα λοφίαν ἀντικρὺ τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου μεταναστεύει οὐδὲν πλέον τῆς Ἡλιοῦ μηλωτῆς, τῆς ἀκτησίας φημί, πρὸς τὸν ὅμοιον ἐπιφερόμενος Κάρομηλον.

⁶⁹ 1 Цар. 19, 1- 4.

није до сада анализиран. Игњатијево поређење Никифоровог испосништва са испосништвом пророка Илије како је оно описано у Старом Завету сасвим је у складу са похвалом будућег патријарха на страницама његовог житија. Међутим, оправдано можемо да поставимо питањем, није ли Игњатије Ђакон поређењем Никифора са пророком Илијом заправо желео да суптилно скрене пажњу на прави повод Никифоровог напуштања Цариграда, односно нетрпељивост царице Ирине према царском секретару, као што је некада Језавеља исказала своју нетрпељивост према пророку Илији који је изобличавао њен политеизам и друге грехе? Ова претпоставка собом намеће и логично питање. Наиме, није ли Игњатије Ђакон овом упоредбом желео да имплицира и поређење себе – ученика патријарха Никифора, са пророком Јелисејом, који је био Илијин ученик и који је наследио Илијин плашт?

Након политичког пада царице Ирине, и ступањем на царски престо дотадашњег логотета Никифора I, око 802. године, жељом новог цара и његовог сина савладара, Никифор се поново нашао у средишту политичког и црквеног живота Византијског царства. Игњатије Ђакон се у својем портретисању лика будућег патријарха такође враћа живим описима Никифоровог избора за патријарха у којем се у литерарном смислу он поново ставља у корелацију са тада битним представницима политичког и духовног живота престонице. Функција коју је заузео по повратку у Цариград можда је једна од најзагонетнијих, обзиром да је по природи своје намене у чијем је средишту брига према сиромашнима, била подједнако укорењена у филантропску делатност Цркве, што има и своју верску димензију кроз поруку Јеванђеља изречену у Христовој *Беседи на гори* и блаженствима у којима се помињу сиромашни и обесправљени, а са друге стране и јасну световну и царску традицију филантропије владара, која сеже у још дубља времена и традиције прехришћанске хеленистичке владарске филозофије. Можда Никифорова нова функција *птохотрофоса*, са својом амбивалентном и антиномичном суштином, у споју духовног и световног, преплитању прерогатива црквене и световне идеје власти и служења, најбоље осликава његову личну биографију и дотадашњи животни пут: каријеру световног чиновника који је активно укључен и у збивања од васељенског значаја за Царство али и Цркву кроз

учешће на Nikeјском сабору 787. године под јасним покровитељством патријарха Тарасија. Са друге стране, његова даља каријера која ће се у релативно блиској будућности развити у пуном смислу и до крајњих домета његовим ступањем на патријаршијски трон Цариградске цркве, наслеђујући управо патријарха Тарасија, премда није била без искушења оличеном управо у конфронтацији са световном влашћу, и његовим коначним падом са највишег положаја Цркве, сведочи о једном континуитету тесног преплитања световног и духовног у Никифоровој личности, која је своју пуну зрелост и снагу тек требала да потврди и оствари у борби за очување Тарасијевог наслеђа у идеји вођења Цариградске цркве као равноправног и јаког пола и противтеже царској власти, истичући идеју икономије у решавању црквених спорова и проблема, који готово никада нису били лишени и своје политичке димензије.

Патријарх Никифор 806 – 815

Ступањем на патријарашки трон Цариградске цркве Никифор се нашао на врхунцу своје каријере, и у врху византијске црквене структуре. Иза новог патријарха стајало је релативно кратак период обновљеног иконопоштовања којег су непуне две деценије делиле од наслеђа иконоборачке епохе у којој су цареви демонстрирали апсолутну надмоћ над Црквом, али је новом снагом заживела и обнова иконопоштовања, утемељена на Васељенском сабору у Nikeји 787. године, као и нови сукоби унутар самих иконофила, посебно по питању односа према некадашњим иконоборцима, што ће доста утицати на политику самог Никифора. Нови патријарх, као лаик са значајном политичком функцијом, био је лично укључен у многа збивања која су обележила претходних двадесет година византијске црквене и политичке прошлости. Патријарх Тарасије, али и царица Ирина као носилац световне власти, обоје су имали своје интересе, односно користили су новонастале прилике за стицање ауторитета институцијама које су предводили. Црква је на Nikeјском сабору 787. године поново успоставила предањску идеју слободе у односу на Царство, која је била нарушена владавином тројице царева иконобораца, која је на моменте прерастала у њен отворени

прогон.⁷⁰ Први пут у историји Васељенских сабора, дугачкој нешто више од четири века, десило се да цариградски патријарх председава саборским седницама, до тада су то, почевши од Константина Великог, чинили искључиво цареви. Са своје стране, подржавањем новог патријарха и указаном политичком подршком Другом никејском сабору, царица Ирина успела је да буде укључена у освештани низ византијских царева, са Константином Великим на челу – покровитељем првог сабора у Никеји 325. године, и да на тој основи стекне легитимитет за своју сопствену власт која је била доведена у питање чињеницом да је по први пут у византијској историји једна жена држала скиптар Царства.⁷¹

Што се тиче саме Цариградске цркве, нове прилике које су наступиле након смрти цара Лава IV, односно привременим тријумфом православља 787. године на челу са патријархом Тарасијем, означиле су почетак једног процеса дужег трајања који се може дефинисати као борба Цркве да обезбеди и учврсти свој посебан положај унутар Византијског царства у односу на царску власт. Овај процес можемо пратити од Тарасијевог патријархата, преко Никифоровог патријарховања, што је уједно за нас и од највећег значаја, па све до Фотијевог увода у *Исагогу*, и отвореног покушаја патријарха Михаила Керуларија да коначно наметне превласт духовне над царском влашћу половином XI века.⁷²

Никифоров патријархат који је трајао нешто мање од једне деценије, и обележио почетак 9. века, био је сведок трократне смене на царском престолу. У свим овим политичким збивањима патријарх Никифор није био пасиван посматрач догађаја. Ако је и био узведен на трон првојерарха Цркве вољом и утицајем цара Никифора I, ипак Никифорова делатност као патријарха сведочи да је Тарасијев наследник у великој мери наставио борбу свога претходника да учврсти власт и ауторитет Цркве у византијском друштву у постиконоборачком периоду након 787. године. Збивања која су обележила Никифорову каријеру црквеног поглавара у

⁷⁰ Ова иконофилска слика, као што ћемо видети у наредним поглављима анализе *Кратке историје* није сасвим убедљива.

⁷¹ Афиногенов, *Константинопольский патриархат*, 15 – 16.

⁷² За сасвим супротан став, односно другачији идејни приступ разматрању питања историје патријараха Цариградске цркве од 9. до половине 11. века, види: V. Stanković, *The Path toward Michael Keroularios: The Power, Self-presentation and Propaganda of the Patriarchs of Constantinople in the Late 10th and Early 11th Century*, *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche und patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter II*, Münster 2013, 137 – 154.

многome су заправо наставак догађаја који су обележили епоху његовог претходника. С тога и није чудно што се Игњатије Ђакон послужио сликовитим јеванђелским приказом Никифора као достојног Тарасијевог наследника у *градини*, чиме је на сликовит начин наглашен континуитет у решавању проблема који су обележили процеси и догађаји с краја 8. века.

Као патријарх Никифор је имао да се суочи са прилично јаком монашком струјом унутар саме Цариградске цркве. Предвођена Платоном Сакудијским и Теодором, као и Савом Студитским, ова монашка опозиција супротстављала се већ у Nikeји 787. године политици и пракси *икономије* коју су заговарали епископи на челу са патријархом Тарасијем. Може се рећи да је сличан, на моменте и отворени сукоб две црквене фракције, обележио и Никифоров патријархат. Одређени моменти из историје тих црквених распри, када је реч о нашем патријарху, често су тумачени као последица слабости патријарха у односу на царску власт, односно као израз потчињености Цркве држави.

У том смислу први значајан корак који је патријарх Никифор предузео у циљу јасног дефинисања ауторитета и власти патријарха у строго црквеним оквирима, а у односу на монашку струју ревнитеља предвођену монасима и игуманом Студиона, био је сабор из 806. године који је потврдио исправност Тарасијеве политике *икономије* која је била примењена приликом другог, у канонском смислу проблематичног, брака цара Константина VI 797. године.⁷³ Никифор је заправо вратио у свештенички чин игумана Јосифа, клирика који је по Тарасијевом благослову венчао другобрачног цара Константина, али којег је исти патријарх потом, у оквиру свог сукоба са студијским монасима с тим у вези, лишио свештеног чина. На сабору 806. године Никифор је потврдивши свештенички чин

⁷³ Афиногенов, *Константинопольский патриархат*, 42, види у оваквој активности патријарха Никифора израз веће енергије и политичке спремности него што их је демонстрирао сам Тарасије а предност и иницијативу у организацији сабора из 806. али и 809. године, на којима се решавао спор са студитским монасима у вези питања *икономије* и свргнутог игумана Јосифа који је венчао Константина VI, даје управо патријарху, а не цару Никифору I, како је то до сада углавном чињено. *Idem*, 45 – 52. Cf. *Syn. Vet.*, 153, 1 – 11 где се указује да је патријарх сазвао сабор уз цареву помоћ, што више указује на њихову сарадњу него на притисак цара према патријарху: ὁ τρισμακάριστος Νικηφόρος, Ταράσιον τὸν ἐν ἁγίοις διαδεξάμενος, θείαν καὶ ἱερὰν μερικὴν συνάρσει τοῦ βασιλέως ἐν Βυζαντίῳ συνήθροισε σύνοδον...у наставку синодика се истиче да су неки људи алудирајући на Студите, *лакомислено* отпали од Христове Цркве и касније били враћени у јединство.

игуману Јосифу заправо афирмисао Тарасијеву црквену политику и на одређени начин поништио победу студитске монашке партије над Тарасијем, па је самим тим успоставио ауторитет сабора, и саме институције патријарха, над монашким круговима, пре свега у односу на зилотски настројене Теодорове присталице који су претендовали да намећу своја решења вишој црквеној власти у стварима од општег значаја за Цариградску цркву, па и у односу на световну власт.⁷⁴

Патријарх Никифор према папи Лаву III

Други битан, али у науци такође и контраверзан, моменат, јесте питање Никифоровог односа према римском папи Лаву III, који се пре свега огледа у закаснелом писму, које је у Рим послато тек 811. године, односно пет година након Никифорове интронизације.⁷⁵ Мишљења смо да сасвим разложно може да се доведе у питање досадашње тумачење овог догађаја из патријархове биографије, најпре анализом односа два првојерарха на основу Никифоровог исповедања вере, из чега потом произилази ревизија виђења овог проблема као израза патријархове потчињености царској власти и вољи Никифора I, које се заснива искључиво на безусловном прихватању речи које сам Никифор у својем писму папи Лаву III саопштава.⁷⁶

Патријархово правдање царевом вољом за кашњење писма, у моменту када цар Никифор више није у животу, као и читав контекст борбе унутар Цариградске

⁷⁴ Поред сабора из 806. године, треба поменути и онај из јануара 809. године, и још три сабора који су уследили исте године, под председатељством патријарха Никифора, на којима је осуђен сам Теодор, његов ујак Платон и брат Јосиф, архиепископ солунски који је био свргнут са своје епископске катедре. Главни разлог за осуду био је тај што су Студити одбијали саслуживање са патријархом и игуманом Јосифом, чиме су на делу практично оспорили одлуке из 806. године. Cf. Grumel, *Regestes*, 24 – 25.

⁷⁵ Теофан, који је иначе врло негативно приказао владавину цара Никифора I, остајући доследан својој жестокој ненаклоности спрема овог цара, грех за касно одашиљање Никифоровог исповедног писма папи Лаву III управо приписује цару. Cf. Theophanis, 494, 22 - 25: καὶ Νικηφόρος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης ἀπέστειλε συνδικὰ πρὸς Λέοντα τὸν ἁγιώτατον πάπαν Ῥώμης, πρὸ τοῦτου γὰρ ἐκωλύετο ὑπὸ Νικηφόρου τοῦτο ποιῆσαι.

⁷⁶ Афиногенов, *Константинопольский патриархат*, 39 – 58, који је посветио доста простора анализи Никифоровог патријархата, особито у односу на световну власт и природу њихових узајамних односа, иако отворено доводи у питање у науци углавном прихваћен став да је патријарх био подчињен вољи цара, није се дотакао питања Никифоровог писма папи Лаву III и патријарховог исказа о царском притиску који баца сенку на однос два Никифора.

цркве која се водила између Никифора и Теодора Студитског, а који се често пута у својим сукобима са Црквом и царском влашћу можда и превише позивао на папски ауторитет у решавању црквених спорова⁷⁷, посебно када је реч о спорном другом браку цара Константина и игуману Јосифу, што, разложно је претпоставити, није било по вољи цариградског патријарха тог доба, ипак упућује на даље разматрање овог поглавља из Никифорове биографије.⁷⁸ Дакле, може се рећи да је питање Никифоровог закаснелог писма римском првосвештенику далеко комплексније ако се сагледа у ширем контексту епохе и догађаја који су је обележили.⁷⁹

У том смислу, најпре се намеће питање Никифоровог схватања примата Римске цркве. Оно се може и треба тражити у његовом исповедању вере које је састављено за римског првосвештеника.

Када говори о вери, Никифор истиче науку светих апостола и пророка који су темељ вере Цариградске цркве, али са битном напоменом да је крајеугаони камен тог темеља сам Христос⁸⁰, насупрот апостољу Петру и речима из Јеванђеља

⁷⁷ Cf. O'Connell, *Ecclesiology*, 206 – 227, чему је посветио посебно поглавље, са детаљним увидом у књижевно наслеђе студитског игумана, где су идентификована сва места на којима се Теодор позива на папски примат у широком временском распону који обухвата читав Никифоров патријархат и период након иконоборачког сабора из 815. године.

⁷⁸ Никифорова борба за континуитет и наслеђе Тарасијевог патријархата против студитске опозиције наслућена је и у самом писму папи Лаву III: „Потом, увидео сам и завист клеветника који злурадо у свему усрдно покушавају да нас улове, да ли поступамо добро или лоше. Који не виде греду у своје оку, и прљавиштину која је у очима њиховим не желе да уклоне, бавећи се туђим труњем, безвредним стварима и ситницама, празним речима бесчасно оружјају своје језике против предводитеља (κατὰ τῶν προεχόντων ἀνοσίως ὀπλίζουσι), оштро и крајње неправедно нападајући“ (Ad Leonem, 176 CD). Студитско питање свакако треба имати на уму приликом разматрања овог проблема будући да се управо кроз Студитску опозицију Тарасију и Никифору на више начина Цариградска црква доводи у конфронтацију са римском катедром. Наиме, противљење Платона и Теодора Студитског Никифоровом ступању на патријарашки трон ἀπὸ λαϊκῶν (cf. Theophanis, 481, 20 – 25) као да је потврђивала римске аспирације ка примату у Цркви, будући да је претходно Тарасије истим поводом, ступањем на патријаршијски трон из лаиката, био критикован од папе Хадријана уочи Сабора 787. године.

⁷⁹ O'Connell, *Ecclesiology*, 68 – 78; 160 – 194, посветио је више поглавља разматрању Никифоровог односа према Римској цркви, онако како је оно изложено у његовом писму Лаву III и у његовим теолошким радовима али, чини нам се, без узимања у обзир контекста времена и догађаја у оквиру којих су она настала, већ више са циљем да докаже идеју римског примата у делима патријарха Никифора, односно у његовој еклисиологији. Насупрот њему Dvornik, *Vizantija i rimski primat*, 75 – 76. у изјавама и поверењу које византијски браниоца иконопоштовања указују римском епископу види несумњиво почетак нове етапе у византијском сагледавању идеје римског примата, али уједно позива на опрезност указујући на истовремену чврсту оданост Цариграда сопственим еклисиолошким традицијама, које се лепо огледају у грчкој редакцији писма папе Хадријана Сабору у Nikeји 787. године.

⁸⁰ Ad Leonem, 181 A. Θεθέντος ἀκρογωνιαίου λίθου τοῦ πάντων ἡμῶν Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ Θεοῦ па наглашавајући: κατ' οὐδὲν ἐν πίστει τὰ δεύτερα τῶν προεσβυτέρων ἀποφερόμεθα.

по Матеју 16. 18 - 19, речи које често наводи у својим писмима Теодор Студит.⁸¹ У наставку истог пасуса Никифор закључује да они који носе име новог Рима у вери ни у чему не заостају за старим Римом па затим велича апостола Павла, који сједињује ново са старим: „*слеђујући његовом учењу и поукама и ми се на њима утврђујемо, укрепљујући се исповедањем своје вере, у којој стојимо и којом се хвалимо, и наше исповедање преславне и пречисте вере светлог лика гласно обзнањујемо...*“.⁸²

Такође, карактеристично је да када говори о вери *Римљана*, односно Римске цркве, он, без Петра, помиње само апостола Павла који је поучавао у вери старе хришћане и на том се месту позива на део из посланице апостола Павла Римљанима: *Рим 1,8*. да би одмах затим додао да се вера коју држи Цариградска црква, односно Никифор, не ограничава: *пределима Римским* из чега посредно произилази управо васељенски карактер вере коју исповеда Цариградска црква. Битно је напоменути да у наслову својег писма Никифор изоставља титулу *васељенског* патријарха. Међутим, видимо да у самом писму као да посредно развија ову идеју, у исто време везујући апостолско порекло Римске цркве за апостола Павла, а њену веру за Павлову проповед Јеванђеља. Упадљиво је одсуство сваког помена апостола Петра, насупрот пракси Теодора Студитског.

Никифорова еклисиологија садржана у писму папи Лаву III заправо се дотиче истог проблема претензије папског примата, што је питање са којим је био суочен већ патријарх Тарасије на васељенском сабору у Nikeји, а које је нашло свој израз у два писма папе Хадријана, упућена Сабору. За Византинце је сасвим сигурно било неприхватљиво Хадријаново наметање Петровог примата из којег је изведена идеја о Римској цркви као глави свих Цркава. Том приликом, Цариградска црква је проблем решила на тај начин што је све оне непријатне делове, укључујући и замерке на Тарасијево ступање на трон патријарха из лаиката, који се нису слагали са византијским погледом на црквену саборност просто изоставили у

⁸¹ „...А и ја теби кажем да си ти Петар, и на томе камену сазидаћу Цркву своју, и врата пакла неће је надвладати. И даћу ти кључеве Царства Небеског: и што свежеш на земљи биће свезано на небесима; и што разрешиш на земљи биће разрешено на небесима.“

⁸² Ad Leonem, 181B. Cf. Dvornik, *Vizantija i rimski primat*, 75, n. 165. који примећује Никифоров нагласак на улози апостола Павла у дефинисању вере Цариградске и уопште, читаве васељенске Цркве.

преводу на грчки језик, док су сва она места на којима се помиње апостол Петар, као извор папског ауторитета и његовог примата над читавом Црквом, просто уметнули и име апостола Павла.⁸³ У својем писму папи Лаву III патријарх Никифор је пак искористио предност коју је имао као аутор, те је просто изоставио помен апостола Петра, а насупротив њему истакао улогу апостола Павла.⁸⁴

Након овог разматрања, у најмању руку можемо да се поведемо за закључком да Никифору патријарху није било стало до последица које су могле да произађу из црквене политике према Риму онако како ју је водио цар Никифор.⁸⁵ Ми бисмо можда могли да предложимо један корак даље у овом разматрању. Наиме, и цар и патријарх имали су обостраних интереса, свако са аспекта своје власти, световне и духовне, да за неко време ограниче своје везе са Римом. Другим речима, забрана цара Никифора упућена патријарху да пошаље своје писмо исповедања вере у Рим као потврду јединства, о чему казује патријарх Никифор у писму Лаву III, при чему не треба губити из вида да је писмо написано након

⁸³ Г. Острогорски, *Рим и Византија у борби за култ икона (папа Хадријан I и Седми васељенски сабор у Никеји)*, Сабрана дела V, Београд 1970, 164 – 181; А. В. Карташов, *Васељенски сабори II*, Београд 1995, 234 – 240.

⁸⁴ Наравно, у већини својих теолошких списа, које је писао у одбрану иконопоштовања, патријарх Никифор је давао осврт на место, улогу и значај које апостол Петар заузима како у самом Светом Писму, у односу на остале апостоле, тако и у контексту првенства Римске катедре али искључиво у смислу почасног првенства. За разлику од њега, Теодор Студит је далеко више користио петровски аргумент, и то са много мање зазора, често сасвим отворено потврђујући примат Римске цркве. Међутим, у разматрањима византијског поимања и употребе идеје о Петровом првенству, па и почасном првенству Римске цркве, као и истицању њене надлежности да се меша и решава теолошке диспуте који су значајно обликовали историју хришћанског Истока, треба имати на уму да је Римска црква, почевши од IV века, и појаве прве велике, Аријеве јереси, па преко монофизитизма и монотелитизма V и VI века, увек чувала православно вероисповедање у односу на Источне цркве, можда не толико због упућености у саму теологију, или услед склоности ка богословској егзегези и философском разматрању догматских проблема – интелектуална и културна средишта хришћанског света попут Александрије и Антиохије налазила су се на Истоку, већ више управо због своје изолованости и конзервативног, готово традиционалистичког приступа, лишеног сваке дубље тежње ка теолошким и философским промишљањима, која су на Истоку пак, увек бујала и имала јаку традицију, па, с тим у вези, ни јереси нису биле ретке. У контексту таквих прилика, у којима је Западна црква готово увек чувала православно богословље, пре свега због своје сопствене теолошке статичности, последњи велики богослов Западне цркве – Августин Хипонски умро је у V веку, и један једини римски епископ, Хонорије I био је осуђен на неком од Васељенских сабора, насупротив многим Цариградским патријарсима и источним епископима, Римска црква је дошла у позицију да њена улога у решавању христолошких и иконоборачких распри буде од пресудног значаја, будући да је њена теологија бивала полазиште Источним црквама – Цариградској цркви, у дефинисању православне догматике, која је увек, међутим, бивала нова, и представљала оригиналну потврду изворног хришћанског предања и домостроја спасења. Уз то, правоверје Рима су многи у Византији схватили управо као последицу "слободе" од световног притиска царске власти.

⁸⁵ Cf. Alexander, *Nicephorus*, 110.

царева смрти, те да овај аргумент у том светлу може да има сасвим релативан карактер, ишла је на руку интересима Цариградске цркве, обзиром на околности које су оптеретиле њене унутарцрквене односе у којима је питање римског примата, насупрот цариградском патријарху, било истицано од стране Теодора Студитског. То не значи да је Цариград прекинуо општење са Римском црквом у литургијском смислу, и да је у том смислу име римског епископа избрисано из диптиха Цариградске цркве. Међутим, једна традиција слања исповедног писма као потврде тог јединства, била је прекинута.⁸⁶ Можда као одговор Цариграда на нарастајуће амбиције и претензије Рима не само ка општем примату у читавој Цркви, већ и ка политичким потезима попут крунисања Карла Великог од стране папе Лава III, што је све доводило у питање легитимитет владарске идеологије коју су баштиници цареви у Константинопољу? Са строго црквеног аспекта, у доба борбе патријараха Тарасија и Никифора да учврсте ауторитет Цркве у односу на световну власт у постиконоборачком периоду, након 787. године, али такође и у односу на одређене монашке слојеве унутар Цркве, предвођене Теодором Студитским, који су се ослањали на ауторитет Рима у овим сукобима, Никифорово писмо папи Лаву III носи у себи знаке те борбе, пре свега кроз занемаривање римске еклисиологије засноване на апостоу Петру, и истицање доприноса и улоге апостола Павла у јеванђељској проповеди, на основу које се равноправно заснивају вера и углед обе катедре, Цариградске и Римске. На овај начин, може се рећи да, док су сабори, које је патријарх Никифор одржао 806. и 809. године, потврдили снагу и ауторитет патријаршијске службе унутар Цариградске цркве, као и идеју саборности и икономије, као и континуитет са црквеном политиком патријарха Тарасија, насупрот монашком покрету зилота, Никифорово писмо папи Лаву III такође представља потврду обновљене слободе Цариградске цркве, која је након

⁸⁶ О писму са исповедањем вере као традиционалном чину говори Игњатије Ђакон у патријарховом житију доста детаљно, завршавајући своје тумачење писма папи Лаву III реторичким питањем, да ли се Никифорово исповедање вере просто завршило на речима, да би одмах затим закључио да је патријарх са исповедањем вере сјединио и ревност у супротстављању онима који су спроводили тиранску моћ над стварима вере. Јасно је да се ова констатација односила на тиранију цара иконоборца Лава V, а не на евентуалну тиранију цара Никифора I над патријархом Cf. V. Nicéph., 162, 2 – 10: „...ἀλλὰ σὺν ὁμολογία καὶ ζήλω καὶ κινδύνοις λόγος αὐτῷ βιωφελῆς μαχαίρας τομώτερος ταῖς φρεσὶν ἀπῆώρητο, τῶν τὰ θεῖα τυραννεῖν ἠρημένων ἐκκόπτων ἐπιεικῶς τὰ φρονήματα.“ Управо у наставку приповедања Игњатије прелази на приповедање о околностима владавине цара Лава V.

деценија обитавања у јереси иконоборства, са патријарсима апсолутно подређеним јеретичким царевима, и јеретичког исповедања вере, успела и да обнови свој ауторитет, своју ортодоксију, и да то све потврди на ширем еклисиолошком плану, у односу на Римску цркву, значајно умањујући аргументе Рима у прилог примата Западне цркве над Црквом у Византији.

Патријарх у егзилу (815 – 828)

Након великог пораза византијске војске у бици против Бугара 811. године, и погибије цара Никифора I, Теофан је забележио да је син и савладар покојног цара – Ставракије, напоменуо патријарху Никифору да у личности новог цара Михаила I неће имати бољег пријатеља од њега.⁸⁷

И заиста, 811. година и пораз Византинаца у борби против Бугара најавио је једно ново време, тако рећи преокрет у политичком и верском животу Царства. Први пут после битке код Адријанопоља 378. године један ромејски цар изгубио је живот на бојном пољу. Из перспективе временски релативно блиске прошлости и врло успешне владавине тројице првих иконоборачких царева с краја VIII века⁸⁸ овај драстичан пораз представљао је јак повод да се друштвени процеси у Византији окрену поново у корист иконоборачке јереси и обнове њене верске и политичке доктрине.

Међутим, пре него што је наступила коначна обнова иконоборства, тако рећи паралелно са ступањем на царски трон Лава V 815. године, кратак међупериод од четири године, истакао је патријарха Никифора у само средиште крупних политичких збивања у Царству. Индикативно је да је патријарх управо у то време,

⁸⁷ Theophanis, 493, 20 - 30 φίλον αὐτοῦ κρείττονα οὐχ εὐρήσεις.

⁸⁸ Успешна владавина царева Лава III и Константина V, пре свега њихови војнички подвизи, није оставила равнодушним ни саме иконофиле из високих кругова световне управе али и Цариградске цркве. Управо је будући патријарх Никифор у својој *Краткој историји* на врло суптилан начин умео да направи разлику у својој приповести, описујући у нескривено позитивном смислу политичке, односно ратничке подухвате Константина V. Овај позитиван став у опису иконоборачког цара среће се већ приликом описа владавине његовог оца, Лава III. Све то пак није спречило Никифора да на одговарајућим местима у оквиру својег дела јасно истакне јерес поменутих царева, називајући иконоборство *царском догмом*.

исте 811. године упутио своје исповедно писмо у Рим. У светлу Ставракијеве поруке патријарху стиче се утисак да је Никифор након губитка чврстог ослонца којег је имао у покојном цару, покушао да надомести његов губитак у потврђивању црквеног јединства са Римом. Да ли је можда патријарх након пораза византијске војске из 811. године наслућивао могућност обнове иконоборачке јереси и њеног поновног устоличења као званичне царске доктрине насупрот одлукама Никејског сабора из 787. године? Усклици неких од војника упућени покојном цару Константину V над његовим гробом у цркви Светих Апостола, призив цара иконоборца и молба да спаси државу од пропасти, у време док је патријарх Никифор служио службу – *устани и помози држави која пропада* свакако је био наговештај будућих дешавања.⁸⁹

Са новим околностима патријарх Никифор се нашао у новом положају и могућности да сам утиче донекле на политичке процесе у Цариграду. Нови цар, Михаило I, ступио је на трон делимично захваљујући Никифоровом залагању, али и уз полагање заклетве верности ортодоксији, што је био чин изнуђен од патријарха. Наиме, да ће се држати православног вероисповедања, да неће укаљати своје руке хришћанском крвљу, као и да неће прогонити црквену јерархију.⁹⁰ Та чињеница сама по себи указује на ауторитет који је цариградски патријарх у то време уживао. Овај патријархов чин према новом цару Михаилу I и исти покушај да цару Лаву V уочи крунисања наметне полагање заклетве о држању православног

⁸⁹ Cf. Theophanis, 501, 3 – 27. који даје важну напомену о суштини овог догађаја, наиме, да су војници кривицу за поразе тражили у православној односно иконопоштоватељској доктрини која је била и званична вера Византијског царства. Cf. Alexander, *Nicephorus*, 111 – 125, који детаљно анализира овај сегмент Теофанове *Хронике* у контексту друштвених околности и, посебно, положаја војничког staleжа у епохи после првог таласа иконоборства. Он примећује да повратак иконопоштовању из 787. године није био толико резултат слабљења иконоборачке партије колико последица сплета неколицине срећних околности. Другим речима, наклоности ка иконоборачким идејама биле су свакако још јаке у византијском друштву почетком 9. века, односно у доба Никифоровог патријархата. Примећено је, такође, да се и сама Цариградска црква, упркос снажној иконопоштоватељској делатности двојице патријараха, Тарасија и Никифора, још увек борила изнутра са иконоборачким склоностима. Cf. Theophanis, 496, 27 – 30. који помиње неког лутајућег монаха, *псевдопустуњака*, који је прве године владавине Михаила I, оскрнавио икону Богородице. Док Скилица (Cf. Skylitzae, 14, 55 – 72) приповеда да је Лав V на иконоборство био наведен саветом неког монаха испосника – Саватија. Ови примери, премда се у оба случаја ради о пустуњацима, сведоче да је монашки покрет, више него што су то после 843. године иконофилска житија сугерисала, био ипак заражен иконоборачком јересју. Међутим, 815. године, као и у првој фази иконоборства епископи и мирско свештенство показали су се најподложнији царској јереси.

⁹⁰ Theophanis, 493, 10 – 14.

исповедања вере⁹¹, сведочи о обновљеном ауторитету цариградских патријараха након прве иконоборачке кризе, који међутим, неће проћи без отпора световне власти, и искушења борбе за потврду свог ауторитета у другој фази иконоборства.

Ипак, у новом поретку који је наступио са владом цара Михаила I, студитска опозиција поново као да је успела да обнови свој утицај, пре свега, на самог цара. Док су Студити за време владавине цара Никифора I били чак и затварани и прогоњени, особито у вези са Никифоровим избором за патријарха, сада су они имали слободан приступ царској палати, и битно су утицали на одређене аспекте цареве политике, пре свега у односу на поједине јеретичке религијске групације унутар Царства.⁹² Њихов утицај на спољну политику Царства, особито према Бугарима, такође се остваривао кроз верску димензију која је имала одређену важност у тим догађајима.⁹³

Бугарско питање које се, погибијом ромејског цара у бици против Крума 811. године, драстично и снажно наметнуло као најкрупније политичко искушење Царства у њеним односима са суседима на спољнополитичком плану, убрзо се рефлектовало и на унутарвизантијске политичке и црквене процесе. Одређена равнотежа снага, са донекле појачаним и потврђеним ауторитетом патријаршијске власти, која је успостављена унутар Цариградске цркве између 787. и 811. године, поново је изнутра била угрожена јачањем политичке улоге *студитске струје* унутар монашког покрета. Суочен са претњом бугарског суседа, цар Михаило I није реаговао одлучно, и у војном смислу није понудио победу за којом је жудело византијско друштво, особито војни заповедници.⁹⁴ Последично, из војничке елите

⁹¹ Theophanis, 502, 19 – 23. који наводи да се будући цар Лав V, крећући се према Цариграду, писмом обратио патријарху Никифору, уверавајући га о православном исповедању вере:... γράφει μὲν Νικηφόρῳ τῷ πατριάρχει τὰ περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὀρθοδοξίας διαβεβαιούμενος...

⁹² Cf. Alexander, *Nicephorus*, 99; Grumel, *Regestes*, 26 – 27. Ради се о Јеврејима, Павликијанцима и фригијским дуалистима, чија је учења патријарх Никифор описао цару Михаилу I, критикујући их и тражећи жесток прогон од стране световне власти. Теодор Студит се умешао и спречио прогоне који су претходно били започети. Cf. Theophanis, 497, 28 - 30 који их назива развраћеним саветницима (κακωσυμβούλοι) лично сматрајући да је поменути јеретички немогуће да се покају, пружајући тако на страницама своје *Хронике* подршку патријарху Никифору насупрот Студитима.

⁹³ Alexander, *Nicephorus*, 99 – 101.

⁹⁴ Cf. Theophanis, 500, 10 – 501, 3 који истиче да је цар Михаило I са војском стојећи насупрот Круму код Версиникије 813. године, слушајући своје зле саветнике (τῶν κακῶν συμβούλων), одбио да ступи у борбу против Бугара, упркос спремности стратега теме Анатолика и македонске теме, Лава

Царства је произашла нова личност стратега Лава, заповедника теме Анатолика, који је, након новог византијског пораза од Бугара 813. године, успео да се мирним путем успне на византијски трон.⁹⁵ У тим збивањима своје место и улогу имао је и патријарх Никифор.

Према писању Теофана, патријарх Никифор је подржао иницијативу Михаила I да се одрекне престола у корист способније личности, преваходно из разлога да би се спасили сам цар и његова породица. Затим је стратег Лав Јерменин упутио своје писмо са исповедањем правоверја патријарху, тражећи његове молитве и пристанак да преузме трон. Овакав след догађаја како их је представио Теофан, нарочито Лавово писмо патријарху, са исповедањем вере и молбом за патријархов пристанак пре ступања на трон, сведочи о ауторитету патријарха Никифора и његовом активном учешћу у процесу мирне смене власти у врху Византијског царства. Оно је међутим у противречности са описом догађаја како их је у патријарховом житију представио Игњатије Ђакон, где је највећа разлика управо Лавово наводно одбијање да положи заклетву о држању ортодоксије, коју је Никифор пре крунисања покушао да му наметне, уз помен једне анегдоте везане за сам чин Лавовог крунисања - знамења које је требало да најави светом патријарху предстојећу обнову иконоборачке јереси, чији ће главни иницијатор и протагониста бити управо цар, а прва и највећа жртва сам патријарх Никифор.⁹⁶

и Јована да отпочну битку. Теофан затим усмерава своје казивање на догађаје у Цариграду, тачније о инциденту у цркви светих Апостола, и призиву иконоборачког цара Константина V од стране присутних војника.

⁹⁵ Alexander, *Nicephorus*, 123, сматра да је легенда о Константину V имала не само јак утицај на избијање другог иконоборачког спора, већ да је њоме лично био надахнут и сам Лав V.

⁹⁶ Реч је о познатој анегдоти која се везује за Лавово крунисање, када је патријарх Никифор полагајући руке на царево главу осетио трње под рукама. Cf. V. Niceph., 164, 8 - 19; Skylitzes, 15, 17 - 20. Како би могла да се објасни упадљива разлика у сликању лика цара Лава V на страницама *Хронографије* и житија патријарха Никифора? Теофан, који је био исто толико ревностан иконопоштовалац као и покајник Игњатије Ђакон, ипак је цара Лава Јерменина приказао у позитивном светлу, чак га ословљавајући као *благоверног*, а његово ступање на власт као резултат договора између осталог и са патријархом Никифором. Игњатије Ђакон, који након Никифорове смрти пише похвално житије светог патријарха, осим што је био усмерен на негативну слику цара самим нормама житијног жанра, писао је након смрти цара иконоборца и преживљеног искуства борбе коју је он предводио против Цркве и патријарха. На основу свега, Теофаново казивање далеко је објективније, свакако и зато што је временски блиско са догађајима - Теофан је своје дело завршио пре него што му је било суђено да и сам поднесе терет исповедништва за своја иконофилска убеђења. Теодор Студит је забележио део дијалога који је Теофан Хронограф водио са потоњим јеретичким патријархом Јованом Граматиком у присуству цара, а који на леп начин осликава његов жесток карактер који се, када је реч о јеретичким царевима, на страницама *Хронике*

Никифорово исповедање православне вере, које је садржано у писму папи Лаву III, послужило је Игњатију Ђакону као својеврстан увод у нарацију о највећем подвигу патријарха, због којег је и само житије настало, односно, због његовог чврстог иступа против иконоборства цара Лава V, иступа који је за последицу имао његово свргнуће и смрт у изгнанству, али које му је постхумно донело признање победе над царском јересју, и последично, светитељство.

Треће године владавине цара Лава V, а у десетој години свог патријархата, Никифор је, услед истрајног противљења обнови иконоборачке јереси, за коју се залагао цар, одлучио да се повуче са трона цариградских патријараха. Своје изгнанство провешће најпре у манастиру на супротној обали Босфора – надомак Цариграда, да би нешто касније био премештен у удаљенији манастир, вероватно такође његову задужбину.⁹⁷ У прогонству су настали скоро сви познати Никифорови теолошки списи у одбрану икона и Седмог васељенског сабора.

За патријархом су се у изгнанство упутили многи епископи и монаси који су били доследни противници *царске догме*. Неки од њих, као што је Теодор Студит са својим монасима, били су на моменте одлучни противници патријарха Никифора и његове црквене политике која је била надахнута идејом *икономије* у стварима које се нису дотицале суштине вере. Никифор је противљењем иконоборству цара Лава V показао да у суштинским питањима – стварима догме, а теологија иконе је у себи потврђивала суштинску догму Христовог домостроја спасења кроз његово оваплоћење, нема компромиса. Кроз своје противљење цару, на крају крајева, патријарх Никифор је бранио ауторитет и слободу Цркве у односу на световну власт.

јасно назире. Јован Граматик је упитао Теофана где се налазила Христова божанска природа док му је тело почивало у гробу, Теофан му је пак, са носила на која је био положен одвратио жестоком одговором који је разљутио и самог цара, наиме, да се божанство налази свугде осим у срцу иконоборачког патријарха будући да је он непријатељ Божији. Cf. Mango, Scott, *The Chronicle of Theophanes*, xlvi.

⁹⁷ У патријарховом житију Игњатије помиње по имену два манастира које назива патријарховим задужбинама. Први је *μονή τοῦ Ἀγαθοῦ*, који је, по свему судећи био ближи престоници. Могуће је да се на овај манастир односи Игњатијев опис места на супротној обали Босфора, где се Никифор повукао и одакле је поново позван у престоницу 802. године. Игњатије помиње да је из овог манастира патријарх ускоро био премештен у удаљенији манастир великомученика Теодора, који је такође био његова задужбина. Cf. V. Nicéph., 201, 1 – 7.

У изгнанство се мало после патријарха Никифора упутио и доследни иконопоштоватељ – Теофан *Хронограф*. Јован Скилица, који је писао своју *Историју* у другој деценији друге половине 11. века забележио је моменат опраштања два доследна исповедника. У време када је брод, којим је патријарх Никифор пловио у изгнанство, пролазио поред малоазијске обале где се налазио манастир τοῦ Ἀγροῦ чији је ктитор и игуман био Теофан, он је пролазак патријарха из даљине, стојећи на обали, пропратио чином кађења и ношењем упалених свећа. Патријарх је, са своје стране, окренут манастиру τοῦ Ἀγροῦ, узвратио поклоњењем и знаком благослова. Врхунац ове повести коју пружа Скилица, јесте закључак да ниједан од њих двојице није видео другог, већ, гледајући један другог духовним очима, сваки је другом узнео доличну почаст.⁹⁸

У овом опису, премда се не може са сигурношћу рећи да он није накнадно измишљен након победе православља у време царице Теодоре и патријарха Методија, ипак се на одређени начин, у контексту нашег истраживања *Кратке историје*, доводе у личну везу два писца чија дела, свако на свој начин и у складу са положајем и личним карактерима својих аутора, представљају веснике обнове византијске културе и писане речи, која ће у другој половини 9. века заживети новом снагом.

⁹⁸ Skylitzes, 15, 20 – 16, 27. Теофанов поступак и патријархов одговор, онако како су они описани код Скилице, неодолјиво подсећа на уобичајени литургијски чин уласка архијереја у храм који је пропраћен кађењем епископа од стране ђакона и свештеника, док епископ одговара својим архијерејским благословом.

II: Датовање *Кратке историје*⁹⁹

Питање времена настанка *Кратке историје* поставља се као веома значајно за правилно разумевање њеног садржаја и поруке коју у себи преноси. Уверени смо да би одговарајућа историјска анализа дела могла да буде успешна само уколико би она била заснована на проучавању писца и саме *Кратке историје* у ширем историјском контексту времена када је Никифор своје дело састављао. Као личност која је можда на одређени начин утицала на значајне процесе византијског друштва његовог доба, али и на коју су сами процеси могли да утичу, па су на одређени начин обликовали и његово дело, није без значаја покушај одређивања што ужег временског распона у којем је Никифор писао своју *Кратку историју*. Евентуални резултати наше историјске анализе *Кратке историје* свакако да имају нужно различиту тежину већ из сазнања да ли је Никифор писао своје дело као патријарх Цариградске цркве, или као световна личност. Ако је дело настало испод пера световне личности, онда није без значаја ближе сазнање, у којем периоду своје световне каријере је Никифор писао, обзиром на крупне културне, духовне и политичке процесе, који су будући узајамно испреплетани утицали на писца и његово дело у времену у којем је он живео.

Све досадашње анализе и покушаји датовања су се с правом базирали на критичкој анализи самог текста *Кратке историје*.¹⁰⁰ У предговору својег критичког издања С. Mango је дао детаљан преглед различитих предлога решења проблема датовања *Кратке историје* са примедбом да не постоји ниједан одлучан доказ који би коначно решио питање када је Никифор написао своје историографско дело.

⁹⁹ У овом поглављу се саопштавају допуњени резултати истраживања претходно публикованог као Д. Марјановић, *Житије патријарха Никифора цариградског од Игњатија Бакона као извор за ближе датовање времена настанка „Кратке историје“*, Црквене студије 8 (2011) 271 – 278.

¹⁰⁰ Вугу, *Later Roman Empire II*, 450, п. 1, претпоставља да је *Кратка историја* настала пре 796. године, односно док је Панонија још била под влашћу Авара, будући да тако стоји у самом делу (cf. Nicephori, 35, 17- 18). Неки су, као Ohnsorge, *Konstantinopel*, 57 – 58. и Speck, *Kaiser Konstantin VI*, 638, п. 233, речи о немогућности да жена управља царством Ромеја упућене царици Мартини од стране цариградског становништва (cf. Nicephori, 28, 1 - 18) били склони да сагледавају као пројекцију из Никифоровог доба, тачније, као алузију на могући однос народа Константинопоља према царици Ирени, чиме би време настанка *Кратке историје*, како сматра Mango, *Short History*, 8. ваљало тражити у времену након 790. године. Ово гледиште узео је у обзир и Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 57.

Mango предлаже неколико фаза у Никифоровом животу као време у којем је *Кратка историја* могла настати. На првом месту то је време Никифорове службе у државном апарату Царства тј. између 780. и 797. године, затим време Никифоровог повлачења из престонице на супротну обалу Босфора, односно период између 797. и 802. године или пак, у времену док је Никифор обављао функцију *птохотрофоса* тј. управника неког од престоничких сиротишта, између 802. и 806. године. Најмање могућности је С. Mango оставио претпоставци да је Никифор написао *Кратку историју* након својег патријарховања, односно после 815. године, а свакако не за време "патријаршијског периода" од 806. до 815. године.¹⁰¹ Да је *Кратка историја* највероватније Никифорово "младачко дело" С. Mango је претпостављао и на основу запажања патријарховог позитивног, па у савременој науци самим тим и загонетног односа према свом претходнику - монотелити Пиру Цариградском (638 - 641). С тим у вези, С. Mango је претпоставио да Никифор, као лаик и будући слабо упућен у детаље из прошлости Цариградске цркве, није био свестан да је Пир заправо био јеретик те је као готово позитиван лик нашао своје место у *Краткој историји*, насупротив његовој изразито негативној представи на коју наилазимо у Теофановој *Хроници*.¹⁰² У том смислу, С. Mango се коначно опредељује и заузима свој став, да се заправо ради о младачком делу, из чега касније у својој *Оксфордској историји Византијског царства* прилично олако закључује да се ради о медиокритетском делу, доприносећи у одређеној мери стварању својеврсног научног мњења према *Краткој историји* као делу у сваком смислу инфериорном, усмеравајући скоро сву истраживачку пажњу научне јавности на друго значајно дело исте епохе - Теофанову *Хронику*.

Приликом писања свог дела Никифор је усвојио стил и књижевне особине историјског жанра, који је са своје стране утицао на њега као писца да бар делимично заузме непристрасан став,¹⁰³ што је свакако допринело одсуству било каквих експлицитних исказа који би својим присуством у тексту могли бити од

¹⁰¹ Mango, *Short History*, 8 - 12. У том правцу је размишљао и Alexander, *Nicephorus*, 162, радије предлажући доба пре 787. године као време настанка *Кратке историје* обзиром да Никифор у свом делу не пружа никакво сазнање о обнови иконопоштовања на Седмом васељенском сабору.

¹⁰² Mango, *Short History*, 11 - 12; Mango, *Breviarium*, 544 - 545. Питању слике несумњиво јеретичког цариградског патријарха Пира у *Краткој историји* биће посвећена пуна пажња у поглављу о патријарсима у *Краткој историји*.

¹⁰³ Mango, *Short history*, 9.

помоћи за дефинисање хронолошких граница настанка *Кратке историје*. У том смислу, критички осврт на неколицину карактеристичних података које пружа Игњатије Ђакон у житију патријарха Никифора, а вреднованих на основу необичне сличности Фотијеве експлицитне оцене *Кратке историје*, донекле доприноси изналагању нешто ужег временског оквира у којем је дело могла настати.

Чињеница да је сам животописац био млађи савременик патријарха Никифора, па и да је вероватно почетак своје сопствене црквене каријере започео у време Никифоровог патријархата,¹⁰⁴ упућује нас на претпоставку да би два помена о патријарховом *образовању* и његовим *световним списима* могли у себи да носе одређено зрно историјске истине када је реч о покушају реконструкције времена настанка *Кратке историје*.¹⁰⁵

Игњатијев основни мотив, да кроз житије заправо напише похвалу Никифору¹⁰⁶ као онеме који је „*све уздигао до праве вере*“, нашао је свој израз у епилогу житија где животописац исповеда врло опширно свој грех и пад надајући се да ће стећи самилост и заступништво светог патријарха пред Богом.¹⁰⁷ У том смислу јасно је да опис Никифоровог подвига у борби за православно иконопоштовање, представља Игњатијев примарни задатак приликом састављања житија.

Први податак који нас упућује на разматрање природе појединих вести које у патријарховом житију пружа Игњатије, а који стоје у вези са нашим покушајем

¹⁰⁴ Cf. Pratch, *Ignatios the Deacon*, 89 – 94.

¹⁰⁵ Mango, *Correspondence of Ignatios the Deacon*, 23, note 92. примећује да у уводу житија Игњатије себе назива „сином“ покојног патријарха Никифора (cf. V. Niceph., 140, 5 - 8), али и да читаво житије указује на личну упућеност писца у догађаје који су принудили патријарха на абдикацију 815. године. Игњатијева суптилна и вешто наглашена идеја о духовном сродству са светим патријархом, која се нашла у уводу самог житија, има неколико наративних нивоа и носи у себи више различитих порука. Разумљиво је да је Игњатије као покајани иконоборац, који и само Никифорово житије делимично пише као израз сопственог преумљења за следовање јереси, имао разлога да се преко духовног сродства са Никифором поново укључи у заједницу правоверних Хришћана. У том смислу духовно усиновљење претстављало је јаку спону са ортодоксијом патријарха Никифора. Такође, духовно сродство Игњатија Ђакона са Никифором Цариградским сигурно произилази и из чињенице да је Игњатије управо од Никифора примио посвећење у чин ђакона и тако постао део клира Цариградске цркве. За карактер и литерарне, па и историјске особине Никифоровог житија види: Efthymiadis, *Ignatius*, 80.

¹⁰⁶ У том смислу Игњатије у своје дело уводи и одговарајућу игру речи где је Никифор као победоносац уједно и богоносац, онај који је носио Бога у срцу – ὁ θεοφόρος односно θεοφόρος πατήρ.

¹⁰⁷ V. Niceph., 215, 13 – 217, 27.

ближег датовања настанка *Кратке историје* јесте саопштење Игњатија Ђакона о Никифоровом удаљавању из Константинопоља на супротну обалу Босфора и опис његовог живота који се може окарактерисати као монашки, али у оквиру којег је, према животописцу, било времена и места за световне студије. Ово је врло значајан опис који намеће неколико питања, међу којима је, и за наш рад пресудно, питање повода Никифоровог напуштања престонице, што је пак све уско повезано за покушај датовања *Кратке историје*. Игњатије Ђакон, као што је већ примећено у науци, читав догађај представља кроз контекст светости његовог јунака.¹⁰⁸ Наиме, осетивши својеврстан мистични призив ка усамљеничком животу посвећеном само Богу, Никифор је напустио метежни престони Град, настанивши се на супротној обали Босфора, прилично суровој за људски живот. Зато је „*основао манастир светих мужева (посвећен) непрестаном славословљењу Свемоћнога. Заједно са њима је и сам даноноћно постојано пребивао у молитвама и славословљењима и, у пуној мери најбољем, умереном подвигу, посветивши се наукама и читању свештених (списа)...*“.¹⁰⁹ И одмах потом додаје: „*Но, будући да сам поменуо (његово изучавање) наука (μαθημάτων), нити је неприлично нити је заиста противно (теми) споменути темељитост и савршенство овог мужа у њима. Јер, осим у изучавању Божанских Списа, стекао је познавање (μέθεξις) световног (τὴν θύραθην) образовања.*“¹¹⁰

Наведено место, иако по свему може имати одлике топоса, односно општег места карактеристичног за хагиографски литерарни стил, сматрамо да ипак у својој основи може садржати језгро историјске истине и да, у том смислу, пружа извесног основа за претпоставку да је Никифор, пошто се повукао из Константинопоља, одрекавши се световног живота, између осталог започео и посао на припреми или чак писању својег историографског дела.

По месту које овај одељак заузима у структури житија патријарха Никифора, одмах после нарације о Никифоровом учешћу на Седмом васељенском сабору, закључили бисмо да се повлачење са положаја царског секретара и боравак

¹⁰⁸ Alexander, *Nicephorus*, 61-63.

¹⁰⁹ V. Niceph., 148, 25 - 30

¹¹⁰ V. Niceph., 149, 3 - 7.

на супротној обали Босфора десио убрзо после одржаног Сабора 787. године, који је могао утицати на Никифора да се, одрекавши се световног живота, посвети контемплативном животу, подражавајући монашки.

Други помен, који се може окарактерисати као донекле експлицитнији, премда ипак као индиректан показатељ, тиче се управо казивања о избору Никифора за цариградског патријарха након смрти Тарасија 806. године. Наиме, након што је описао неусаглашеност ставова свих оних који су учествовали у избору новог патријарха, дакле, свештеника, монаха и чланова сената, од којих је свако предлагао свог кандидата, Игњатије Ђакон саопштава да је цар Никифор I, имајући на уму Никифорове врлине и његове *духовне и световне списе*, успео да убеди све мноштво оних који су учествовали у избору да једнодушно прихвате Никифора за новог патријарха: „*Али (божанска) воља у царев ум представи Никифора као делатног првопастира, и (цар) присили све да обрате пажњу на Никифора, подсећајући их на његову врлину, славу у духовним и световним списима, кротост и скромност карактера, и савест према свима чисту и безазлену.*“¹¹¹

Изричит спомен *световних списа* као дела Никифоровог литерарног опуса може имати извесну изворну вредност у разматрању проблема датирања настанка *Кратке историје*, јединог познатог „световног“ дела будућег патријарха Никифора. У прилог изнетом ставу о изворној вредности спомена *световних списа* иде и чињеница да се у византијској хагиографској књижевности не сусреће помен „световних списа“ у оквиру топоса учености, као једном од предзнака светитељства или подвига будућег светитеља. На извесну опрезност нас упућује чињеница да се ради о изразу у множини, на основу чега би се могло претпоставити да је Никифор писац више „световних“ дела међу којима се налази и његово историографско дело. С тим у вези, треба имати на уму да се Никифору приписује и ауторство *Кратке хронике*, премда се она у два преписа појављује као дело анонимног аутора.¹¹²

Изричит помен духовних списа упоредо са световним: τὸ ἐν λόγοις, τοῖς τε πνευματικοῖς καὶ τοῖς θύραθεν, иако намеће једну недоумицу у погледу изворне вредности овог пасуса будући да су сви познати Никифорови теолошки списи

¹¹¹ V. Niceph., 154, 11 – 16.

¹¹² Mango, *Short History*, 4.

настали или у последњим годинама његовог патријарашког служења или након абдикације са трона Цариградске цркве (814/815 – 828), на овом месту ипак има само литерарну улогу. Наиме, треба имати на уму хагиографски карактер Игњатијевог списка и циљ који је житије имало да досегне: најпре прослављање Никифорове ортодоксије која је обележила други таласа иконоборства, а затим рехабилитацију самог Игњатија Такона, покајаног иконоборца. У том смислу, сматрамо да су *духовни списи* будућег патријарха просто морали да се помену као саставни део биографије предстојатеља Цариградске цркве, па можда чак и да буду наглашени услед познате, и за Цариградску цркву непријатне расправе са Римском црквом по питању двократног неканонског избора Тарасија, па затим и Никифора – световних лица – на цариградски патријаршијски трон.¹¹³ Друго објашњење за помен *духовних списа* будућег патријарха у наративу о околностима његовог избора на патријаршијску катедру могло би да се тражи у литерарном поступку писца житија – тзв. „сажимања времена“, при чему је он патријархова теолошка дела, која су настала током његовог патријарховања, и касније, у егзилу, употребио као додатни мотив у стварању слике *достojног* патријарха, смештајући их у период пре Никифоровог избора за патријарха.¹¹⁴

У светлу наведених детаља намеће се и питање, зашто Игњатије, ако је као Никифоров млађи савременик познавао или бар чуо за *Кратку историју*, није изричито поменуо овај спис, односно, зашто се определио за уопштенији израз *световно дело*? Да ли из разлога да не би улажењем у детаље који се тичу Никифоровог литерарног стваралаштва пореметио ток и концепт наратије чији је главни циљ да прикаже светитељски подвиг патријарха иконофила?

Ипак, на овом месту бисмо указали на извесне паралеле које се срећу у Игњатијевом житију патријарха Никифора и већ неколико пута поменутој

¹¹³ Као што смо већ видели, у време патријарха Фотија, васељенски ауторитет патријараха Тарасија и Никифора постао је толико значајан, да се њихов наследник на патријаршијској катедри, у својем спору са римским папом Николом I, позивао на њихов пример, а поводом спора о неканонском избору Фотија за патријарха, будући да је у свештени чин ступио као лаик, баш као двојица његових светих претходника.

¹¹⁴ У том смислу, Игњатије на неки начин пројављује сличан поступак приликом стварања слике о Никифоровом доприносу за обнову ортодоксије у време одржавања Седмог васељенског сабора, што је опис који у великој мери заправо унапред истиче будуће патријархове заслуге из његове касније борбе за правоверје у току другог таласа иконоборства, дакле, у току и након 815. године.

Библиотеци патријарха Фотија, који је прочитао *Кратку историју* и оставио сажет опис са посебним освртом на литерарни стил и квалитете Никифоровог писања и изражавања. Наиме, у *Библиотеци* се од целокупне Никифорове литерарне заоставштине помиње само *Кратка историја* док се у Игњатијевом житију патријарха Никифора јасно помињу *световни списи*. Учени патријарх Фотије је прочитао *Кратку историју* својег претходника на патријаршијском трону и хвали је превасходно због литерарних квалитета - јасноће израза и трезвене красноречивости. Према Фотију, патријарх Никифор се држи класичних узора, будући савршен и вешт у говору. Његова нарација се одликује једноставношћу и јасноћом језика, док му је приповедање красноречиво, нити расплинато нити сувише сажето: „*Једноставног је и јасног језика, лишена свега сувишног, а по красноречивости и структури приповедања нити је расплинута нити је пак сувише сажета. Али ако би било потребно (показао би се Никифор) уистину и као човек савршен и вешт у говору. Наиме, избегава новачење, и потпуно се држи старог обичаја. Он још сједињује и задовољство са лепотом приповедања. И сасвим би превазишао историјска дела многих својих претходника, да није био у многоме сажет, тако изгубивши потпуну награду*“.¹¹⁵

Са своје стране, Игњатије Бакон каже: „*Наиме, колико је био вешт у граматици и у њеним саставним деловима, разликовању доброг писања од лошег као и у владању хеленским језиком, и у тачном усклађивању метричких елемената, заиста је познато и онима скромног знања. Колико је красноречивост и благ говор јасно огласио на реторској многозвучној лири није тешко сагледати. Наиме, уклања се од брбљивости бесплодне софистике одбацујући празно наклапање, а*

¹¹⁵ Photius, Bibliothèque, 99. Ανεγνώσθη ἱστορικὸν σύντομον Νικηφόρου τοῦ ἐν ἁγίοις Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερέως. ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἀναίρεσεως Μαυρικίου καὶ κάτεισι μέχρι τῆς εἰς γάμον κοινωνίας Λέοντος καὶ Εἰρήνης. ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ σαφής, καλλιλεξία τε καὶ συνθήκη λόγου οὔτε λελυμένη οὔτε αὐτὸ πάλιν συμπεπιεσμένη περιέργως κεχημένος, ἀλλ' οἷα ἂν χρῆσαιτο ὁ ῥητορικὸς ὡς ἀληθῶς καὶ τέλειος ἀνὴρ· τό τε γὰρ νεωτεροποιὸν ἐκκλίνει, καὶ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ ἐξησκημένον οὐ παρατρέχει. ἔτι δὲ καὶ ἡδονὴ κέκραται αὐτοῦ σὺν χάριτι τοῖς λόγοις. Καὶ ὅλως πολλοὺς ἔστι τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀποκρυπτόμενος τῆδε τῆς ἱστορίας τῆ συγγραφῆ, εἰ μὴ τῷ τὸ λίαν συντετμημένον οὐχ ὀλόκληρον δόξει διαπεραίνειν τὴν χάριν. За особености Фотијеве литерарне теорије види: Afinogenov, *Photius as Literary Theorist*, 339 – 345.

κροζ јасноћу и чистоћу (израза) практиковао је сладак и угодан стил у структури (приповедања).“¹¹⁶

Ако упоредимо овакав Игњатијев опис, видимо да оба аутора на врло сличан начин хвале патријархову реторску вештину, његову умереност у говору и јасноћу излагања као и оданост класичним литерарним узорима. Једина пак разлика је у томе што Фотије изричито помиње *Кратку историју*, док је Игњатије, следујући хагиографским узорима, у својој нарави не именује, али коју је, пишући житије највероватније након Никифорове смрти, свакако познавао.

Две вести које се налазе у животопису патријарха Никифора од Игњатија Ђакона могу се, дакле, посматрати у одређеној узајамној повезаности. Прво саопштење, да се Никифор, у својем манастиру - задужбини на малоазијској обали Босфора, између осталог посветио и световним студијама, могло би се узети као индиректан податак о времену када се Никифор прихватио посла писања своје *Кратке историје*. Обзиром да немамо прецизан датум када се Никифор одрекао световне каријере, а будући да је позната његова улога царског секретара - изасланика на Седмом васељенском сабору, 787/788. ова година могла би бити један од предлога за доњу временску границу настанка *Кратке историје*. Или, уколико бисмо прихватили претпоставке појединих истраживача да је сукоб Ирине и Константина VI био прави разлог Никифоровог напуштања Цариграда, за шта можда заиста постоје одређене алузије управо у Никифоровом житију на које смо указали у Никифоровој биографији, онда би 797. година могла бити полазна хронолошка одредница за датовање настанка *Кратке историје*. С тим у вези стоји и друга вест, наиме, да је цар Никифор I приликом Никифоровог постављења на катедру цариградских патријараха 806. године, према писању Игњатија Ђакона, имао у виду и његове *духовне и световне списе* - као добре особине поред осталих богоугодних врлина - које су овог угледног Цариграђанина, бившег царског

¹¹⁶ V. Niceph., 149, 16 – 26: ὅσος γὰρ περὶ τε γραμματικὴν ἦν καὶ τὰ μέρη ταύτης καὶ ὄργανα, ὑφ’ ὧν τὸ τῆς γραφῆς ὀρθόν, καὶ μὴ, διακρίνεται καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εὐθύνεται καὶ ἡ τῶν μέτρων βάσις ὀρθοῖται, καὶ αὐτοῖς γοῦν τοῖς καὶ μετρίως τῆς τέχνης ἐπησημένους καθέστηκε γινώσκον. ὅσος τε περὶ τὴν τῶν ῥητόρων ἐφάνη πολυφθογγὸν φόρμιγγα ἠδυσπῆς καὶ μελίχιος οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν· τὸ γὰρ κατεγλωττισμένον ταλύτης καὶ λάλον, καὶ ὅσον πρὸς σοφιστικὴν ἀπονεύει εἰκαιομυθίαν τε καὶ φληναφίαν παρωσάμενος, δι’ εὐκρινείας τε καὶ καθαρότητος τὸ τῆς συνθήκης ἠδὲ καὶ χαρίεν ἐπετήδευε.

секретара а потом аскету, препоручиле пажњи василевса. Овим би се одредила горња временска граница када је могла настати Никифорова *Кратка историја*.¹¹⁷

Одређењем поменутих хронолошких оквира као времена у којем је Никифор највероватније писао *Кратку историју*, несумњиво након Седмог васељенског сабора (787/788. или пак након 797. године) а пре избора за патријарха 806. године стављају његово историјско дело у сасвим одређени историјски контекст епохе која је за Цариградску цркву - предвођену патријархом Тарасијем, била пресудно време у којем је Црква, након првог таласа иконоборства, сасвим понижена у својем угледу и достојанству и својој слободи од стране царске власти, тежила обнови својег утицаја и статуса у византијском друштву, и особито у односу на институцију царске власти. У складу са таквим контекстом, и особеностима саме епохе, треба уједно анализирати и садржај Никифорове *Кратке историје*, која је за већину модерних истраживача углавном остајала на нивоу перцепције дела као извора мање или више поузданих информација. Док је са друге стране, за самог Никифора и његове савременике, она имала далеко комплекснију и озбиљнију улогу, у наративном смислу преносећи специфичне и далеко важније поруке, које су биле у складу са временом када је само дело настало и које су представљале потребу једне одређене групе утицајних људи обновљене Цариградске цркве, сабраних око патријарха Тарасија.

Управо ка том аспекту дела какво је *Кратка историје*, и ка тим питањима сада okreћемо нашу истраживачку пажњу.

¹¹⁷ У исте хронолошке оквири, између 787. и 806. године, датовао је настанак Никифорове *Кратке историје* али, на жалост, без икаквог образложења O'Connel, *Ecclesiology*, 54 – 55.

Кратка историја – структура

Дело невеликог обима, састоји се од укупно 88 глава или капута неједнаке величине, без икаквог увода. Нарација почиње поменом убиства цара Маврикија и доласком Фоке на власт, а завршава се поменом склапања брака будућег цара Лава IV са Ирином. Структура дела детерминисана је хронолошким концептом којег се будући патријарх Никифор држао приликом излагања историје царства Ромеја од Ираклија до Константина V. У том смислу његова наративна је сасвим праволинијска, без икаквих покушаја осврта на хронолошки већ дотакнуте теме или питања, али са уочљивом тенденцијом да када је реч о цару иконоборцу Константину V већ унапред, пре сегмента у делу који је сасвим посвећен његовој владавини, дотакне поједине елементе из живота овог византијског цара, а на сасвим оригиналан и врло смишљен литерарни начин којим заправо ствара слику овог владара у *Краткој историји*.

Структура дела је свакако условљена пишчевом нескривеном иконофилијом, која се међутим отворено пројављује тек у последњем сегменту *Кратке историје* када се описује владавина два прва цара иконоборца, поменутог Константина и његовог оца и оснивача исавријске династије – Лава III. На опис владавине последња два цара у *Краткој историји* у том смислу односи се укупно 37 поглавља *Кратке историје*.¹¹⁸ Питање иконопоштовања дотакнуто је тек у овим поглављима и распоред поглавља која се баве питањима иконопоштовања распоређен је у овом сегменту дела на такав начин да она представљају једну страну или особину владарске личности Лава III и Константина V, с тим што је уочљиво да главна наративна о првом таласу иконоборства бива смештена у поглавља која приказују владину Константина V. У укупно 10 поглавља Никифор ће приказати историју првог иконоборачког спора, сасвим отворено наступајући са позиција иконофилије, осуђујући овај аспект владавине двојице првих царева исавријске династије, насупрот којем ће се сасвим равноправно

¹¹⁸ Поглавља 52 – 88.

налазити истакнут мотив њихове успешне световне политике.¹¹⁹ Ова два мотива се међутим у делу налазе сасвим испреплетана, чинећи на тај начин једну сасвим сложену, и верујемо, од стране самог писца сасвим одређену и унапред замишљену наративну структуру.

Монотелитизам, који је друга значајна јерес која се помиње у *Краткој историји*, хронолошки испред описаног иконоборства, помиње се сасвим узгредно, и посматрано у равни пишчевог вредносног система, који је свакако био одређен самим временом и историјским контекстом у којем је стварао своје дело, монотелитизам у структури *Кратке историје* као да задобија само везивни аспект у наративном контексту Никифоровог грађења приче о првим царевима чије владавине и њихови описи заправо отварају *Кратку историју*. У том смислу, монотелитизам ће бити смештен сасвим у хронолошки контекст Никифоровог наратива о владавини цара Ираклија, и његових наследника, пре свега цара Константина IV, али и у вези са кратким описом владавине цара Филипика Вардана. У том смислу, у поређењу са питањем иконоборства којем су посвећена две целе главе,¹²⁰ монотелитизму су такође посвећене две целе главе,¹²¹ и један узгредан помен приликом описа Пирове принудне абдикације.¹²² У том смислу јасна је диспропорција у помињању две јереси, чиме се истиче да је хронолошка и догађајна блискост писца са догађајима из историје првог таласа иконоборства, као и његова лична, али и шире, породична повезаност са групом иконопоштоватеља,

¹¹⁹ Nicephori, 60, Nicephori, 62 односе се на иконоборство цара Лава III. Nicephori, 67, Nicephori, 72, односе се експлицитно на иконоборство Константина V, док се Nicephori, 80, односи више на његов прогон монаштва и свих који су тежили побожности, где се сасвим узгред помиње да су неки били убијани самим светим иконама. Nicephori, 81 односи се на мучеништво Светог Стефана Новог које је описано ван контекста иконоборства. У овом поглављу помиње се заклетва цариградског патријарха Константина да неће поштовати иконе. Nicephori, 83 односи се опет на прогон монаштва, такође без довођења у везу са иконопоштовањем које се не помиње, али ту и у следећем поглављу Nicephori, 84 помиње се погубљење иконоборачког патријарха Константина Цариградског. Иконоборство се у *Краткој историји* последњи пут помиње у вези са цариградским патријархом Никитом: Nicephori, 86. У том смислу, иконоборство Константина V помиње се експлицитно у пет поглавља.

¹²⁰ Nicephori, 62 у којем се излаже о Германовој абдикацији и ступању на патријаршијски трон Анастасија; Nicephori, 72 у којем се говори о иконоборачком сабору из 754. године. У осталим поглављима где се помиње иконоборство, оно је уметнуто обично у шири наративни контекст, па се не може рећи да је иконоборству као таквом посвећено више од укупно две наведене главе.

¹²¹ Nicephori, 37, 1 – 14; Nicephori, 46, 1 – 7.

¹²² Nicephori, 31, 28 – 33.

условила већу пажњу посвећену овој, писцу савременој јереси, него удаљеној и у великој мери превазиђеној јереси монотелитизма.¹²³

Као што ће детаљније бити речи у наредним поглављима, садржај *Кратке историје* је у идејном смислу заправо подељен на три дела, или целине, што је условна подела која произилази из нашег приступа и методологији анализе списка. Наиме, састоји се од првог сегмента, у којем се у 27 глава излаже дуга владавина цара Ираклија.¹²⁴ Следећи сегмент, ако узмемо опширност односно количину простора и детаља посвећених личностима владара које Никифор даје, представља опис владавине цара Јустинијана II, којем је посвећено укупно осам врло опширних глава.¹²⁵ Ових осам глава смештено је у шири контекст сасвим одређене и јасне идеје писца – приказа идеалних односно рђавих владавина царева, па отуда оне представљају битан сегмент *Кратке историје*, својеврстан спој, или прелаз у наративу дела, који има за циљ да повеже и истакне све оне добре особине владара какви су били цареви Ираклије и Константин V – којима отпочиње односно завршава *Кратка историја*. У оквиру овог сегмента треба посматрати и наративу о двојици царева који су владали између два Јустинијнова царевања – наиме, о Леонтију и Тиберију,¹²⁶ али и групе царева који су управљали Царством до ступања Лава III на власт – Филипика Вардана,¹²⁷ Артемија – Анастасија II,¹²⁸ и Теодосија III.¹²⁹ Трећи односно последњи сегмент дела јесте опис владавине двојице царева иконобораца, Лава III и Константина V, заправо овог другог, обзиром да је само њему посвећено укупно 25 поглавља,¹³⁰ што у односу на опис владавине његовог

¹²³ Проучавајући структуру и наративне елементе који граде Никифорову причу о иконоборству и монотелитизму у *Краткој историји* нисмо успели да уочимо евентуалне покушаје литерарног и идејног повезивања ове две начелно другачије јереси. Премда су нам познати примери тумачења иконоборства у контексту историје јереси, почињући од аријанства, што је поступак којим се Никифор сасвим отворено служи у својим теолошко апологетским делима, помињући још у контексту иконоборства и аполинаријеву, односно евтихијеву јерес, као и манихејство и докетизам.

¹²⁴ Nicephori, 1 – 27. Овој целини треба придодати и десет глава (Nicephori, 28 - 37) у оквиру којих је описана владавина Ираклијевих наследника, закључно са царем Константином IV, док владавину цара Јустинијана II, као последњег изданка Ираклијеве владарске лозе, због специфичне врсте приказа, али и идејног контекста који је овом приказу дат, ипак треба посматрати издвојено.

¹²⁵ Nicephori, 38 – 45.

¹²⁶ Nicephori, 40 – 42.

¹²⁷ Nicephori, 46 – 48.

¹²⁸ Nicephori, 48 – 51.

¹²⁹ Nicephori, 50 – 52.

¹³⁰ Nicephori, 64 – 88.

оца, коме је посвећено 12 поглавља¹³¹ јасно указује на суштинску важност описа Константинове владавине за укупну поруку и идеју *Кратке историје* премда се у једном другом контексту, у контексту пишчеве иконофилске идеје, њихове владавине могу и морају посматрати сасвим једнако односно као део једне целине, када је реч о иконопоштовању и његовом месту и презентовању у делу.

Један други аспект дела, односно литерарни поступак писца, треба да буде истакнут, наиме, ради се о запаженој употреби различитих алузија и анегдота које имају сасвим одређену књижевну вредност али и улогу да јаче нагласе наративну поруку писца, када је реч о давању оцене и карактера владавине иконоборачких царева у *Краткој историји*. Упадљиво одсуство оваквих литерарних сегмената у делу *Кратке историје* до владавине цара Лава III јасно указује на сасвим одређену намену ових литерарних пасажа који се срећу само у последњем сегменту дела, у укупно шест поглавља и поређењем са каснијом употребом истих или сличних догађаја у патријарховим теолошким делима, упућује на закључак да је намена ових наративних сегмената имала за циљ да на један суптилнији начин истакне негативне стране владавине двојице иконоборачких царева.¹³² Неки од ових описа дати су у заокруженим главама, распоређени или пре или после описа појединих царских поступака, док су други, уклопљени у шире наративе, и биће на одговарајући начин анализирани у поглављу о слици царева у *Краткој историји*.

Проблем наративног прекида за раздобље 641 – 668.

Оно што свакако представља једну од највећих непознаница, и углавном отворено питање, када је реч о структури *Кратке историје* и Никифоровом историографском поступку, јесте прекид у наративи дела који се јавља при крају тридесет другог поглавља у којем се још увек говори о околностима наслеђа власти

¹³¹ Nicephori, 52 – 63.

¹³² Nicephori, 59 – вулканска ерупција у средоземном мору у околини острва Тера и Терасија; Nicephori, 62 – помен земљотреса у Цариграду и околини, рушење многих зграда и споменика, и цркве Свете Ирине у Цариграду; Nicephori, 67 – опис куге која је харала престоницом као последица безбожног иконоборства цара Константина V; Nicephori, 69 – помен разорног земљотреса у Сирији у контексту рођења будућег цара Лава IV; Nicephori, 71 – помен небеских знамења; Nicephori, 74 – опис велике зиме. За идејну корелацију многих од овде поменутих анегдота, које се помињу и у Никифоровим теолошким делима, види погл. *Слика царева у Краткој историји*.

након Ираклијеве смрти које су се одвијале између његових наследника, у којима је значајно место и улогу имала контраверзна царица мајка – Мартина. Док се наставком наратије сматра следећа, тридесет трећа глава, са кратким саопштењем о смрти цара Констанса II. На тај начин у *Краткој историји* постоји временска празнина за догађаје односно владавину цара Констанса II, од 641. до 668. године.

Приређивач новог критичког издања *Кратке историје* – С. Mango као да не заузима дефинитиван став по овом питању када наводи да је постојала могућност да је неколико листова просто испало из рукописа Никифоровог дела, које је потом у таквом облику доспело до његових првих модерних истраживача.¹³³ Он међутим, не одбацује сасвим ни могућност да је на заобилажење епохе владавине цара Констанса II Никифора принудио недостатак извора за овај период византијске историје, што се чини сасвим могућим обзиром на заиста оскудну изворну грађу за епоху владавине Ираклијевог унука, док је Теофан за овај сегменту своје *Хронике* користио искључиво источне изворе.¹³⁴ Mango, ипак примећује податак који се налази у *Краткој историји*, о сусрету и дијалогу Максима Исповедника и патријарха Пира у Африци, догађај који се датује управо у средиште назначеног периода који је у *Краткој историји* прескочен.¹³⁵

Једини осврт на *Кратку историју* који потиче из доба самог Царства јесте онај који је у сажетој форми у 9. веку оставио патријарх Фотије. Фотије је одмах на почетку истакао да дело покрива период од смрти цара Маврикија до венчања Лава IV и Ирине. Да ли оваква констатација може да нам послужи као основа за претпоставку да је *Кратка историја*, у време када ју је Фотије читао била целовита историја, која је обухватала и године 641. до 668.? Другим речима, да ли би патријарх Фотије у своје време хвалио *Кратку историју* на описани начин да је у самом делу постојала одређена тематска и хронолошка празнина? Ипак, карактер Фотијевог описа, који је врло сажет, и састављен са циљем да пружи најосновније детаље везане за дело које је прочитао, није такав да бисмо на основу његовог

¹³³ Mango, *Short history*, 15.

¹³⁴ Mango, Scot, *The Chronicle of Theophanes*, lxxxii - lxxxvii; Cf. Howard – Johnston, *Witnesses*, 256 – 257; 298 – 299.

¹³⁵ Mango, *Short history*, 11; Mango, *Breviarium*, 544 – 545.

штурог излагања могли да извучемо било какав далекосежнији закључак по питању загонетног прекида у наразији *Кратке историје*.

У предговору критичког издања *Кратке историје* пошло се од претпоставке да би било за очекивати да је аутор, упркос недостатку извора, уколико је заиста то био основни разлог и повод за поменути празнину у историји Ираклијеве династије, покушао бар укратко да заокружи најпре повест о сукобу и династичким превирањима унутар Ираклијевог рода, који су наступили након његове смрти. И даље, у вези са владавином Констанса II, ми бисмо додали, да, уколико није имао доступних извора, бар онај сегмент који је унео у своје дело, а који својим обликом оставља утисак да је ипак постојао некакав претходећи текст, односно садржај који би можда био усмерен ка опису владавине Констанса II, срочи на такав начин да он сам по себи задобије карактер аутономног исказа. Међутим, поменути сегмент гласи: „Потом, након двадесет седмогодишњег царевања, Константин је на Сицилији у завери убијен од стране сопствених слугу, у купатилу, и тако скончао.“¹³⁶ И управо је присуство прилога о њ поједине истраживаче навело на претпоставку да су један или неколико листова који су садржали опис Констансовог доласка на власт и његове владавине у одређеном моменту испали из кодекса.¹³⁷ Међутим, као што је примећено у предговору за критичко издање дела, овакав предлог решавању проблема одмах намеће друго питање. Будући да празнина постоји у оба данас доступна преписа *Кратке историје*, одатле произилази да је она постојала у њиховом заједничком предлошку, који је опет, бар хипотетички, водио своје порекло од изворног текста самог аутора. Када је аутор приступио сређивању првобитног текста *Кратке историје*, судећи према овој хипотези, он није приметио празнину која је настала већ у првобитном рукопису, па је на тај начин, не примећујући поменути недостатак листова, уобличен садржај *Кратке историје* онако како је он доступан у једном од данас два позната

¹³⁶ Nicephori, 33, 1 – 3: Κωνσταντίνος οὖν ἐν Σικελίᾳ ὑπὸ τῶν ἰδίων ὑπηρετῶν δόλῳ φονευθεὶς ἐν τῷ λουτρῳ, ἤδη ἐν τῇ βασιλείᾳ εἰκοστὸν ἑβδομον ἀνύσας ἔτος, ἐτελεύτα.

¹³⁷ За преглед cf. Mango, *Short history*, 15 док он сам лично не сматра да би толики нагласак требало стављати на прилог који Никифор користи и на другим местима у својем делу тамо где би други писац радије употребио δέ.

преписа.¹³⁸ Ова хипотеза међутим уноси сумњу. Да ли би Никифор заиста могао да не примети одсуство дела текста? Ово је сумња коју смо и ми склони да прихватимо. Са друге стране, С. Mango је радије склон да се определи за становиште да Никифор просто није имао доступних византијских извора за назначени период, проблем који је Теофан решио коришћењем сиријских извора.¹³⁹

Након овог прегледа досадашњих хипотеза и претпоставки везаних за сегмент који се до сада искључиво схватао као изгубљен, или као празнина у делу која је настала због одсуства извора, ми бисмо предложили једно другачије тумачење овог питања, односно горе цитираног исказа о смрти цара Констанса II, али искључиво у контексту његове везе у наративном смислу са претходећом, тридесет другом главом, и шире, у контексту Никифорове наратије о свим догађајима који су уследили након смрти цара Ираклија, главе од 28 до 32, које ће бити детаљно анализирани у даљем току овог рада у вези са сликом царева и патријараха у *Краткој историји*. Међутим, у контексту проблема саме структуре дела, односно наративне празнине, ми ћемо овде изнети хипотезу да Никифор заправо није, нити несвесно изгубио одређени број листова приликом састављања коначне верзије *Кратке историје*, нити је свесно прескочио историју Констанса II због недостатка извора. Док ћемо за тврдњу коју је изнео С. Mango, да се наратија у глави 32 прекида *in media res*, одуством помена коначног пада царице Мартине и ступања на власт Констанса II, показати да се заправо ради о једном сасвим заокруженом наративу, који се уклапа у ширу идеју о добром државном поретку коју Никифор разрађује кроз читаво своје дело, на супрот узурпацијама, и унутрашњим политичким превирањима, који државу доводе у беспоредак.

Најпре, треба отпочети са недоумицом коју намеће прекид у наратији о догађајима који су се одвијали након смрти цара Ираклија. Они су описани у пет глава (28 – 32). Као што је С. Mango приметио, прекид у наратији који наступа у глави 32 јесте прекид *in media res* и Никифор наизглед не заокружује своју повест о

¹³⁸ Cf. Mango, *Short history*, 15.

¹³⁹ У новијим истраживањима оваквом тумачењу проблема склон је и Howard – Johnston, *Witnesses*, 298 – 299, док је Treadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes*, 595 и даље, 607 – 608. изнео нешто изнијансиранију претпоставку, на име, да су и Никифор и Теофан користили исти извор, с тим што је Теофан користио потпунију верзију извора, којом Никифор приликом писања овог сегмента свог дела није располагао.

политичким превирањима у царској палати и борби за превласт насталој након Ираклијеве смрти, а која се одвијала као последица владалачких аспирација царице мајке Мартине и њене тежње да обезбеди царску власт својственим потомцима рођеним из брака са царем Ираклијем. У том смислу, Никифор заиста, или бар наизглед, није завршио започето излагање, не поменувши да су царица Мартина и њен син Ираклона коначно били свргнути са власти, а да је Ираклијев потомак из брака са царицом Евдокијом, односно унук – будући Констанс II био узведен на царски престо, као што то чини Теофан у својем делу.¹⁴⁰ Никифору је свакако било познато да је Констанс II владао Царством, будући да пише о завери против њега на Сицилији и да даје хронолошки податак о дужини његове владавине, што опет упућује да је неком врстом извора за владавину овог цара ипак располагао, у којој мери потпуним или непотпуним, то не можемо да знамо. Међутим он ипак не помиње Констансово ступање на власт, или бар наизглед не помиње, остављајући савремене истраживаче под утиском да или није располагао изворима, или да је део материјала изгубљен у процесу преписа *Кратке историје*. Но да ли је заиста такво тумачење овог проблема прикладно, будући да се оно у великој мери заснива на нашем сопственом предубеђењу о томе шта би требало да буде пишчев логичан поступак, односно какав крај свог приповедања би он морао да пружи?

Наша хипотеза је та да је Никифор, као писац, описујући нестабилни период испуњен сукобима унутар Ираклијеве породице, имао за основни циљ да заокружи један специфичан сегмент наратива који је започео у двадесет осмој глави, у којем је слика царице Мартине доминантна али са негативног аспекта пре свега у контексту њеног грешног брака са царем Ираклијем (о којем Никифор на неколико места у својем делу говори са неодобравањем), због чега се у поменутих главама управо приказује борба Ираклијевих потомака из његовог првог и законитог брака, да остану на власти. Преглед садржаја ове и наредне три главе (28 – 31) би био следећи:

- У глави 28 приповеда се о покушају царице мајке да у присуству патријарха Пира и дворских достојанственика и сабраног народа

¹⁴⁰ Theophanis, 341, 24 – 28.

обезбеди царску власт за себе и своје синове. Сав присутан народ одбацује царичине царске претензије и захтева да Ираклијев први син – Ираклије Нови Константин буде изабран за цара. У овој глави отпочиње наратив о предстојећим немирима и политичким превирањима у Цариграду, у самој царској породици, али и Цариградској цркви. Иницијатор је царица Мартина. Значајно је истаћи да Никифор помиње и присуство патријарха Пира. Заплет, којем је почетак положен у овој глави, наставља се и развија у следећој.

- У глави 29 приповеда се да је Ираклијев први син, Ираклије Константин преузео власт. Будући да је цар био болестан, и очекивала се његова смрт а плашећи се да ће му царица Мартина учинити шта нажао, Филагрије, царски благајник, саветује болесног цара да објави војсци да се његова смрт приближава и да војници треба да помогну његовој деци (будући цар Констанс II, али и цезар Давид - Тиберије) да не буду искључени од царске власти. Цар прихвата савет и поверава поменути задатак Филагријевом сараднику, Валентину, који убеђује војску да се по царевој смрти супротставе царици Мартини и њеној деци. Цар потом умире. Царица Мартина се у овом наративу већ приказује као особа која потенцијално може да угрози поредак који је завладао у Царству са легитимним избором Ираклија Константина за цара. Овакав поредак треба да се одржи правилним наслеђивањем престола између царевих потомака, очигледно заступајући легитимитет Евдокијиних потомака у односу на Мартинине.¹⁴¹ Међутим, управо у следећој глави дешава се супротно, и поредак који је био зачет царевањем Ираклија Константина бива доведен у питање. На овај начин, првобитна равнотежа која је била назначена кроз идеју о праву на власт старије гране Ираклијевог рода који проистиче из његовог првог брака са царицом Евдокијом, сада је већ поремећена и сав предстојећи наратив бива усмерен ка поновном

¹⁴¹ У том смислу постаје јаснија епизода која приповеда о околностима Евдокијине сахране у Цариграду, описана у трећој глави *Кратке историје*. О томе види погл. *Слика царева у Краткој историји*.

успостављању нарушеног поретка који ће кулминирати у тридесет другој глави која се до сада сматрала недовршеном.

- У глави 30 приповеда се да је Мартинин син Ираклије проглашен за цара, делећи царску власт са царицом мајком. Филагрије и његови блиски сарадници бивају протерани из Цариграда. Последица свега јесте побуна војске против царице Мартине и њеног сина, а под командом Валентина. У присуству патријарха Пира цар Ираклона се заклиње да деца покојног цара Ираклија Новог Константина неће бити повређена ни на који начин. Он се такође заклиње да Валентин лично покушава да се домогне царске власти. Народ Цариграда проклиње Валентина. У наративном смислу у овом и наредном поглављу долази до врхунца описа поремећаја поретка којег је покојни цар - син царице Евдокије, заједно са Филагријем и Валентином, покушао да одржи. Царица Мартина је међутим, после његове смрти успела да се наметне као савладарка свом сину – новом цару, и на тај начин изазива побуну војске која је имала инструкције од покојног цара да се бори за очување владарских права његовог рода, чиме се заправо уводи беспоредак у престоници, односно Царству.
- У глави 31 у први наративни план ступа патријарх Пир који је умешан у политичка превирања која су у Цариграду настала смрћу цара Ираклија Константина и ступањем на власт царице мајке. У престоници долази до негодовања становништва, будући да су њихови малоазијски виногради опустошени побуном војних одреда у близини Халкидона. Они захтевају да син покојног цара, будући Констанс II буде крунисан. У том смислу они врше притисак на патријарха. Будући Констанс II бива крунисан.¹⁴²

¹⁴² Дакле, Никифор заправо јесте истакао да је Констанс II, у *Краткој историји* под именом Ираклије, па као цар под именом Константин, био крунисан за цара. Он то, међутим, није учинио у глави 32, где је то очекивао С. Mango, већ у претходној глави. Дакле, насупротив примедбе коју је изнео С. Mango да је чудно што Никифор никако није поменуо ступање на власт цара Констанса II стоји овај детаљ који заправо истиче Констансов долазак на власт, кроз помен његовог царског крунисања. Један други детаљ упућује на закључак да је Никифор податак о Констансовом крунисању у Цариграду, иако цар тада није *de facto* ступио на власт, заправо узимао у обзир сам чин крунисања као почетак власти, налази се на крају двадесет девете главе где Никифор каже да је Ираклије Константин владао заједно са својим оцем двадесет осам година (односно био очев савладар али не и самостални владар у пуном смислу те речи, Никифор ту користи израз

Овим чином, почетна идеја о владарском преимућству оне гране Ираклијевог рода, која је потицала из његовог првог брака са царицом Евдокијом, у наративу бива обновљена, и сам поредак је донекле поново успостављен. Међутим, у даљем току приповести тридесет прве главе, описује се присилна абдикација патријарха Пира, опис који има изузетно значајну улогу у свеукупном Никифоровом приступу представљања слике патријараха у *Краткој историји*. Међутим, у контексту целовите анализе глава 28 – 32 и карактеристичног сажетог описа владавине Констанса II, опис Пирове насилне абдикације има додатни наративни контекст, наиме, мир у престоници није у потпуности обновљен, будући да је патријарх напустио Цариград, а Црква остала без предстојатеља. Управо следеће поглавље има пресудну улогу у читавом разматрању овог сегмента *Кратке историје*, у том смислу што заокружује читав наратив о историји Царства, сведеног на сам Цариград и најближу околину (малоазијска обала – Халкидон), и што решава беспоредак и стање ствари враћа у првобитни поредак.

- У глави 32 приповеда се да су Мартина и њен син, цар Ираклона, желели да постигну споразум са Валентином и војском којом је он командовао, која се још увек налазила у близини Халкидона и пустошила поседе Цариграђана. Валентин је добио достојанство *comes excubitorum*, док је његова војска умирена новчаном наградом. Цезар Давид, други син покојног цара Ираклија Новог Константина, требао је бити крунисан такође, па и преименован у Тиберија. Он је очигледно добио потврду свог царског права и достојанства, што је изражено и преименовањем, и напослетку, после свега, изабран је нови цариградски патријарх, бивши иконом Свете Софије – Павле. На тај начин, у тридесет другој глави заокружен је читав овај наратив, о избијању беспоретка, који је изазвала царица мајка, тиме што је занемарила права Ираклијевих потомака из брака са царицом Евдокијом. Побуна која је произашла из овог сукоба

συμβασιλεύσας), *остајући* (буквално: проживевши) у *царској власти* (καὶ ἐπιβιούς εἰς τὴν βασιλείαν) још сто три дана. Cf. Nicephori, 29, 24 – 26.

две гране Ираклијевог владарског рода, била је умирена, сви чиниоци који су били од значаја су у наративном смислу заокружени: испоштована су владарска права и царска достојанства синова Ираклија Константина, Ираклије (будући Констанс II) је крунисан за цара, други син је такође крунисан и преименован у Тиберија. А беспоредак који се пренео и на Цариградску цркву, присилном абдикацијом патријарха Пира, такође је решен избором новог патријарха – Павла цариградског. Кроз наратију о афирмацији царских права Ираклијевих потомака из његовог првог брака, која кулминира у тридесет другој глави, не само да је заокружен читава приповест која свој почетак има у двадесет осмој глави, већ је из оваквог описа јасно да је царица Мартина са својим синовима коначно била склоњена од учешћа у власти.¹⁴³

У контексту оваквог сагледавања и тумачења структуре глава 28 – 32, њиховог садржаја, и наративних порука, можемо да закључимо да Никифор ни у једном сегменту није остао недоречен, и да се његова наратија у тридесет другој глави прекида *in media res* само наизглед, односно, уколико му се намеће наше предубеђење у вези са питањем на који начин би требало да изгледа распоред материјала и књижевно уобличавање његовог текста. На основу свеукупне представе читавог догађаја, видимо да је Никифор, у литерарном смислу, изабрао нешто другачији наративни правац. Никифору је главни циљ био да истакне историју Ираклијевог рода који је водио порекло од царице Евдокије, а не царице Мартине, што је циљ који он сасвим успешно постиже. Одсуство експлицитног помена Мартининог коначног пада у таквом наративу није ни био потребан, будући да је очигледно истицање историје друге гране рода било значајније, а она је приказана у једној заокруженој целини, у главама 28 – 32.

У светлу ових разматрања, остаје нам да се осврнемо и на шури приказ владавине цара Констанса II. Њему је експлицитно посвећена само тридесет трећа

¹⁴³ Cf. Ljubarskij, *Literary Techniques of Theophanes*, 320. који управо уочава сличну литерарну технику код Теофана. Он објашњава овај наративни метод на следећи начин. Наратија започиње ремећењем одређене равнотеже, да би даље била усмерена ка развоју наратива, тачније заплету, који се коначно завршава обновом равнотеже, сачињавајући један својеврстан наративни круг кроз који писац заправо представља своју приповест.

глава у којој се описује његово убиство. Ипак, помиње се да је владао двадесет седам година, што опет упућује на постојање и доступност неког облика наративног извора. Оно што до сада није уочено, или бар није узето као значајно у разматрању слике овог цара у *Краткој историји* јесте помен његовог крунисања у тридесет првој глави. Из тога произилази да је Никифор у *Краткој историји* ипак изложио граничне догађаје његове владавине, његово крунисање и његово убиство, са хронолошким податком о дужини његове владавине и прецизним описом карактера његовог пада, што је пак све смештено у географски и просторни контекст области и места где је цар убијен, што све, у поређењу са описима владавине потоњих царева попут Леонтија, Тиберија Апсимара и Теодосија III, пружа заправо знатно садржајнију слику него што се то можда на први поглед уочава.

Сажетије речено, наша хипотеза јесте та да Никифор заправо није ни изгубио одређени сегмент својег дела (наизглед прекид *in media res* на крају главе 32, анализирано у ширем наративном контексту, заправо јесте заокружена слика једне специфичне наратије о догађајима који су се одиграли у 641. години, након смрти цара Ираклија). Са друге стране, Никифор нам је о цару Констансу II саопштио онолико колико је њему самом било доступно из извора којим је располагао. У поређењу са описима владавине других царева у *Краткој историји*, Леонтија, Тиберија Апсимара, Теодосија III, заправо је дао исти или сличан обим података.¹⁴⁴ Употреба прилога οὐν при помену и опису царевог убиства након двадесет седмогодишње владавине можда ипак указује на Никифорову свест о празнини која остаје у његовом делу као последица одсуства извора, па у том смислу овакав облик реченице има за циљ да у наративном смислу ипак на неки начин повеже крај тридесет друге главе са описом Констансовог убиства у следећој глави.

¹⁴⁴ У том смислу још је сажетији исказ о Фокиној осмогодишњој владавини, која се на почетку *Кратке историје* свела на опис његовог пада услед Ираклијеве побуне у 610. години и помен убиства претходног цара Маврикија. У том смислу и посматрана на тај начин *Кратка историја* обилује временским празнинама, па не видимо зашто би случај оскудног приказа владавине цара Констанса II био толико наглашен у односу на случај цара Фоке?

III: Слика царева у *Краткој историји*

Увод

Као дело световног карактера, *Кратка историја* у свом основном наративном току, односно, у главном видокругу писца, има личности византијских царева. Она на сажет начин пружа *историју* њихових владарских дела, која се међутим у описима претежно своди на приказивање политичких процеса унутар Царства, са Цариградом као слабо наглашеним центром, али и односа Византинаца са народима суседним Царству, при чему су у нарацији о тим односима личности василевса у првом плану, а опис карактера поменутих народа углавном неутралан.

У *Краткој историји*, које се у односу на друго савремено дело византијске историографије – Теофанову *Хронику* сматра врло сажетим списом, укупно се помиње 14 византијских царева у хронолошком распону од 602. до 769. године, односно од почетка владавине цара Ираклија, до друге половине владе цара Константина V, чији приказ није целовит, обзиром да се дело, бар наизглед, прекида изненада, поменом брака будућег цара Лава IV и будуће царице обновитељке иконопоштовања – Ирине.

Описи владавине ових царева, при чему треба нагласити да су помени појединих владарских личности, као што је то случај управо са поменутиим Лавом IV, само наговештаји његове будуће владарске каријере која је остала необрађена у делу како је оно до нас дошло, немају једнак карактер, односно обим, како у опису, тако и у приступу писца и начину сликања њихових ликова. У том смислу, иако превасходно световно дело, питања из историје догматских распри Цариградске цркве, као што су иконоборство, али и монотелитизам, у оквиру којих су цареви обе епохе играли значајну улогу, дајући тим распрама, уз чисто верски и један изразити политички аспект, свакако су утицали на Никифоров приступ у опису личности царева које портретише у *Краткој историји*. На овом месту ћемо указати на примере царева Ираклија и Константина V, који су, сваки у своје време, остварили одређени утицај на ток њима савремених христолошких распри али нису

подједнако, односно на исти начин третирали у *Краткој историји*.¹⁴⁵ Наиме, док је цар иконоборац Константин V портретисан у складу са његовом политиком према Цариградској цркви, патријарсима Цркве као и личностима, лаицима и клиром који су били иконофилског настројења, и у складу са тим описом понуђена је и једна изнијансирана слика цара,¹⁴⁶ са друге стране, цар Ираклије, који је значајно усмерио ток црквених збивања своје епохе, у којој је пресудно питање било заправо питање уједињење раздвојених Цркава, монофизита и халкидонског православља путем монотелитског компромиса, задобија једну сасвим другачију слику, мимо његовог стварног односа и одговорности према монотелитизму. Заправо, Никифор у *Краткој историји* неће поставити питање Ираклијеве *одговорности* за монотелитску јерес, као ни њему савремених патријараха, Сергија, и Пира, док ће, како ћемо видети, у другом делу *Кратке историје* одговорност цара Константина V¹⁴⁷ бити искључиво представљена у односу на његово иконоборство, односно *царску догму*, како је Никифор дефинише.

У вези са до сада реченим, намеће се сасвим директно питање Никифорове перцепције прошлости, односно, његово приказивање прошлости на страницама *Кратке историје* које представља једно од великих питања када је уопште реч о

¹⁴⁵ Усуђујемо се овде да и иконоборачки диспут назовемо христолошком распром, иако се он не доводи уобичајено у везу са познатим христолошким распрама 4. и 5. века. Наше је мишљење да основни проблем сукоба око икона, са верско-догматског становишта заправо јесте заснован на суштинском проблему Христовог оваплоћења, такозване *икономије* или *домостроја* спасења људског рода, према којем је оваплоћење Сина Божијег теолошки било изражено, потврђивано и брањено управо кроз иконописање лика Исуса Христа и његово поштовање, чиме се потврђивао главни догмат Хришћанске теологије. Cf. Mansi XII, 1014C где покајани иконоборачки епископ Теодосије Аморијски исповеда: „*пре свега треба изображавати икону Спаситеља и Богородице да би свима био доступан домострој спасења.*“ И сам патријарх Никифор у свом првом слову против *нечастовог Мамона*, мислећи на Константина V, већ у самом наслову истиче *царево безбоштво против спасоносног оваплоћења Бога Слова*, да би нешто касније истакао да су сва царева дела „*од почетка до краја сачињена да би унизила читав домострој Христа Спаситеља на крају и самог Христа.*“ Cf. Antirrheticus I, PG 100, 224D – 225A.

¹⁴⁶ Префињена у смислу паралелног истицања царевих начелно успешних ратничких подухвата у борби против Бугара и Арапа, упоредо са критиком његовог иконоборства, која међутим, није разрађена литерарно и идејно у оном нивоу како ће се она испољити у потоњим патријарховим теолошким списима.

¹⁴⁷ Одоговорност за иконоборство, биће искључиво приписана овом цару, али не и спрам његовог оца, цара Лава III, чији ће се иконоборачки лик знатно скромније представити на страницама *Кратке историје*, и то углавном у односу на патријарха Германа Цариградског, док ће иста идеја у вези с ликом његовог наследника бити јаче истакнута употребом одређених анегдота о природним знамењима и непогодама, мотивима којима ће се Никифор нарочито служити као патријарх и писац својих теолошких и апологетских списа са циљем приказа јеретичког карактера владавине иконоборачких царева, а нарочито Константина V.

Никифоровом делу и одабиру самог аутора да се у већем делу своје историје бави управо њему прилично удаљеном епохом 7. века, док је савременим питањима, попут иконоборства, посветио значајно мање пажње и простора, опет не достигавши до времена у којем је он сам, већ око 787. године, имао удела у формирању процеса обнове иконопоштовања и поновног успостављања ауторитета Цариградске цркве. Наиме, ако је иконоборство царева било значајна тема за процес уобличавања слике царева 8. века, а монотелитизам царева 7. века, Ираклија пре свега, онда произилази да монотелитизам није имао одлучујућу улогу у формирању портрета овог цара којем је посвећена и највећа пажња у читавом делу.¹⁴⁸ Овакво стање ствари још упућује на различити приступ у стварању слике царева 7. и 8. века, као и на Никифорово свесно коришћење података, односно материјала којим је располагао приликом стварања свог дела а са циљем дефинисања јасног става по питању одређених аспеката који су у делу јаче или слабије, односно, експлицитно или мање експлицитно присутни.¹⁴⁹

Никифорова *Кратка историја* представља сажето дело, па је и наративна лишиена свих сувишних детаља у описима које је Никифор као писац оставио. Ово запажање постаје очигледније након упоредне анализе истих или сличних вестим које пружа Теофанова *Хроника*, која често саопштава више детаља у наративи, али и отворено изражава погледе самог аутора, особито у контексту верског одређења личности о којима пише, чиме писац уједно изражава и свој догматски, односно правоверни став. Код Никифора таквог манира у излагању нема, што пак не значи да његови ставови и назови у вези са појединим аспектима владавине

¹⁴⁸ Монотелитизам цара Филипа Вардана, као и питање православног цара Константина IV, које међутим није експлицитно наглашено, стоји у вези са идејом Шестог васељенског сабора, искључиво су наглашавани и употребљени у једном паралелном наративном току у вези са идејом односа Цариградске цркве и државе, односно идејом васељенског сабора и његовог ауторитета. Види погл. *Патријарси у Краткој историји*.

¹⁴⁹ Питање Никифорових извора коришћених у процесу настанка дела представља једно од великих непознаница за све истраживаче *Кратке историје*. У том смислу, и за наш рад на анализи *Кратке историје*. Међутим, предпоставка да је Никифор као аутор пасивно располагао својом изворном грађом, без разумевања изворног материјала, и јасног пишчевог става према садржају извора којима је располагао, а која је изнета у неким научним радовима (Mango, *Short history*; Mango, *The Breviarium*,) поред тога што намеће једну сасвим неодрживу хипотезу о пасивности аутора спрам изворне грађе, уверени смо, води и ка погрешном постављању питања у вези са појединим аспектима Никифоровог дела, превасходно везано за елементе црквене наративне историје у *Краткој историји*. О томе види погл. *Патријарси у Краткој историји*, (*Случај патријарха Пира и Никифоров однос према јереси монотелитизма, Повест о абдикацији патријарха Пира, Патријарх Герман Цариградски и ауторитет Васељенских сабора*)

царева нису присутни у делу. Овакав приступ у сагледавању *Кратке историје* упућује нас на проучавање структуре дела и нарације, односно начина на који је Никифор саопштио своје вести, што нас опет наводи на анализу количине пажње које је посветио одређеним аспектима владавине царева, и са друге стране, занемаривање других карактеристика царских владавина. У том смислу, већ на основу овлашне анализе примећује се количина простора која је поклоњена већ поменутиим царевима, Ираклију и Константину V, такође и опису владавине православног цара Јустинијана II, чије православље, чини се, као да ни у назнакама није поменуто¹⁵⁰, док су други цареви, као што је правоверни Константин IV, или иконоборац Лав III, добили готово успутну пажњу, и врло мало простора у *Краткој историји*.

Слика царева у *Краткој историји* заправо јесте главна нарација Никифоровог дела. Одсуство класичног, и уобичајеног увода у дело, пролога, какав је рецимо Теофанов на почетку *Хронике*, оставља нас без саопштења, често конвенцијалног, али и корисног у руковођењу при анализи текста, на основу којег бисмо можда могли боље да разумемо ауторов приступ и основну намеру преточену у његову нарацију о владавини византијских царева 7. и 8. века. Или би нас можда овакав пишчев пролог заправо одвео на погрешан пут у тумачењу Никифорове *Кратке историје*?

¹⁵⁰ Ипак, анализа начина изражавања или давања оцене карактера владавине овог цара, и као и његовог коначног наследника – Филипики Вардана, као да оставља простора за закључак да Никифор није сасвим превидео Јустинијаново правоверје. Оно је суптилно истакнуто, и присуствује у метанаративном нивоу *Кратке историје* пре свега распоредом материјала, као и изразима коришћеним у оцени владавине двојице царева. Види даље у овом поглављу.

Епоха цара Ираклија

Да ли је Никифор време владавине Ираклија и наследника посматрао и описао као једну специфичну епоху, карактеристичну у односу на претходно време, али и потоњи период? О томе нема никаквих јасних индиција у приказу Ираклијеве владавине и владе његових потоњих наследника у *Краткој историји*.¹⁵¹ Међутим, величина овог сегмента *Кратке историје* могла би да указује на основаност овако постављеног питања. Обим материјала, као и разноврсних вести саопштених у нарави о владарима из Ираклијеве династије значајно се разликује од осталих делова *Кратке историје*.¹⁵²

Приказ владарске личности цара Ираклија убедљиво је најсадржајнији у читавој *Краткој историји* и богатством и разноврсношћу описа представља једну врло изнијансирану слику цара.¹⁵³

Патријарх Никифор се у приказу царево личности користио и описима разних народа, дајући успут и оцену њихових особина,¹⁵⁴ али је приказао и лик

¹⁵¹ За историјски преглед са литературом и релевантним изворима види: Haldon, *Byzantium*, 42 – 45; такође: *The Reign of Heraclius (610 – 641). Crisis and Confrontation*, eds. G. J. Reinink, B. H. Stolte, Louvain 2002.

¹⁵² Овај сегмент списа, за разлику од осталих у *Краткој историји*, садржи неколико краћих дијалога, као што су разговори цара Фоке и Ираклија, и цара Ираклија и Приска. Он садржи и нешто опширније беседе, међу којима се издваја она персијског војсковође Шахина упућена Ираклију, као и неколико кратих дијалога цара и патријарха Сергија, као и једну изреку патријарха Пира у оквиру описа његове абдикације У том смислу, сегмент *Кратке историје* који описује владавину цара Ираклија и његових наследника, и по овој карактеристици, разликује се од другог дела Никифорове *Кратке историје*, у којем се овакви литерарни детаљи не срећу. Од оних присутних у другом делу *Кратке историје* издвајамо кратку изјаву патријарха Германа Цариградског у вези са питањем иконопоштовања, у оквиру нарави о владавини цара Лава III која има свој значај у оквиру проучавање нарративне поруке *Кратке историје* у вези са одређеним аспектима иконоборачке кризе, и односа Цариградске цркве и државе с краја 8. и почетка 9. века. Такође, види: Howard – Johnston, *Witnesses*, 244 – 250 који је склон да овај сегмент *Кратке историје* посматра као издвојену целину у односу на остатак дела, који дели на још један сегмент: *позни 7. век и рани 8. век* (закључно са 717. годином) који се поклапају са описом периода опадања унутрашњег уређења и урушавањем поретка који се налази у *Краткој историји*, али пре свега у контексту извора које је Никифор користио приликом састављања својег дела, видећи у њему извештај готово савремен догађајима које описује, у чему, према аутору, лежи и велики допринос и вредност саме *Кратке историје* будући да је у њој очуван овај иначе изгубљени текст (тзв. други) наставак *Историје* Јована Антиохијског који покрива период 610 – 641).

¹⁵³ Сф. Фрейберг, *Традиционное и новое*, 50 – 51 где се у прегледу особености византијске историографије 9. века, те конкретно Никифорове *Кратке историје*, уочава слојевита и вишезначна слика цара Ираклија, о чему ће детаљније бити речи у наставку овог поглавља.

¹⁵⁴ Као што смо већ напоменули у овом поглављу, Никифоров приказ појединих народа који су кроз 7. и 8. век долазили у додир са Царством, оставља утисак пишчеве објективности која провејава

цара у односу на улогу патријарха Сергија, који је уз цара добио значајно место у наративи, као и у односу на помене каснијих цариградских патријараха у *Краткој историји*.

Нарација о владавини цара Ираклија представљена је у 27 поглавља *Кратке историје*, и тиме чини нешто мање од једне трећине укупног садржаја Никифоровог дела, док је владавини цара Константина V посвећено 26 глава, што већ и на тај начин указује на њихово доминантно место у структури и наративи дела.

Наративни сегменти који представљају једну литерарну целину којом се ствара владарска слика цара Ираклија може се грубо поделити у три дела. Прву целину представљају уводних пет поглавља у којима се приповеда о околностима у којима је Ираклије преузео царску власт од свргнутог Фоке, као и даљем току дешавања у престоници, на царском двору, и око њега, у оквиру којих се срећу и казивање о смрти и погребу царице Евдокије, као и приповест о чудном случају везаном за спор између једне удовице и извесног Вутилина, у којем је на одређени начин опет пружена слика цара Ираклија као владара, док обе повести представљају наративе који нису забележени у другим писаним изворима, чиме је њихова вредност додатно наглашена.

Од шестог поглавља па закључно са деветнаестим, описује се Ираклијев рат са Персијом, у оквиру којег се овај опис у великој мери своди на приказ личности два супротстављена владара, византијског и персијског цара, Ираклија и Хозроја. Нарација о Ираклијевом рату против Персијанаца представља најобимнији сегмент овог дела *Кратке историје* посвећеном цару Ираклију. У њему Никифор уводи у наративу највећи број споредних личности, међу којима по броју помена и значају који му је описима додељен, највише фигурира лик цариградског патријарха Сергија. Описи царева политике смештени су како унутар самог престоног града – Цариграда, уз сасвим успутне референце везане за поједине делове града, или споменике Цариграда, независно да ли они представљају елементе духовне или световне културе, тако и ван престонице, у описима Ираклијеве војне кампање ван

кроз његове описе. Међутим, евидентно је да је он у исто време користио описе различитих народа да јаче истакне рђаве или позитивне особине самих Византинаца, пре свега царева.

граница самог Царства. У опису Ираклијевог рата против Хозроја персијског, Никифор уводи у нарацију и друге народе. Осим Персијанаца, поменути су Авари и Словени, који су приказани као аварски поданици, али такође и Хуни, Хазари и Турци. Помен Турака у литерарном уобличавању слике цара заузима сасвим посебно и оригинално место, особито када се упореди са сликом и улогом која им је додељена у Теофановој *Хроници*.

Са двадесетим поглављем, Никифор заправо прелази на приказ другог дела Ираклијеве владавине и његовог рата против Арапа, који по својем обиму, у поређењу са описом успешног *подвига*¹⁵⁵ против Персије, далеко заостаје, али не само по обиму, већ и по детаљима и садржају који је значајно сажетији. У овим поглављима Никифор је дао један прилично сажет опис пада Египта и Палестине под власт Арапа, у који је инкорпорирао и повест о улози александријског патријарха Кира и његовог односа са царем, који се управо прелама на питању решавања арапског продора у Египат. Помен патријарха Кира александријског, уз помен патријарха Модеста јерусалимског у причи о повратку Часног Крста из Персије, уједно су једини помени патријараха других патријаршијских катедри, и они се управо срећу у првом делу *Кратке историје*, односно у опширном опису Ираклијеве владавине.¹⁵⁶

Опис Ираклијеве владавине наставља се до двадесет седмог поглавља у којем је описана његова смрт, без изричите оцене његове владарске личности, чиме је писац оставио могућност да се његов владарски лик уобличи на основу читаве опширне нарације, и у односу на све разноврсне литерарне елементе које је Никифор у ту нарацију унео.

¹⁵⁵ Са намером користимо термин *подвиг* као израз за Ираклије персијски рат, будући да је он по свим елементима који су уплетени у нарацију на један неизречен начин ипак представљен као царско најзначајније дело, у којем се налазе сви значајни елементи на основу којих Никифор формира слику Ираклија, што се опет донекле потврђује значајном сажетости опису цара у основи неуспешне борбе за очување египатских области Царства.

¹⁵⁶ Види поглавље *Патријарси у Краткој историји*,

Пад Фоке и слика Ираклија уочи *Персијског рата*

„После убиства цара Маврикија, Фока, пошто је то (дело) починио, приграби царску власт (τῆς βασιλείου ἀρχῆς ἐπιλαμβάνεται). Завладавши на такав начин положај Хришћана је достигао толики степен патње да су многи говорили да док су споља Персијанци наносили штету Ромејској држави, Фока је изнутра чинио још горе. То се Ромејима учинило неподношљивим.“¹⁵⁷

Већ смо рекли да патријарх Никифор није дао никакав посебан увод у своју дело, у којем би објаснио разлоге због којих се прихватио писања своје *Кратке историје*, чиме су његови мотиви за нас остали скривени и препуштени да евентуално буду уочени на основу анализе самог дела.

Међутим, цитирани опис стања у којем се нашло Царство за време владавине цара Фоке, казивање о штети коју је држава трпела услед спољашњих напада Персијанаца, али и лоше унутрашње управе самог цара, као да открива бар делимично Никифоров основни мотив за писање *Кратке историје*, па чак и циљ који је он њеним састављањем желео да постигне. Овим описом заправо почиње наратив *Кратке историје*, па се он можда донекле може схватити као скривени мотив писања, али и као идеја на којој се заснива читаво дело, као описа пропадања али и уздицања ромејске државе, који се постиже кроз опис владавине византијских царева.

Описи несрећа и искушења које су сналазили Царство, па у вези са њима поступци царева, лоши или добри, као да су представљали Никифоров покушај да скрене пажњу својим савременицима на узоре, о томе како треба, односно не треба управљати Царством, као и о последицама рђаве управе, односно о добрим плодовима одговорне владавине ромејских царева.

У том смислу, први цар који се помиње у делу, премда сасвим сажето јесте управо Фока, чија је владавина у цитираном почетку *Кратке историје* окарактерисана као погубна по Хришћане, односно државу Ромеја. Описом несрећног стања у којем се држава Ромеја нашла у току Фокине владе, и као

¹⁵⁷ Nicephori, 1, 1 – 7.

результат Фокине владавине, представља увод за читаву предстојећу приповест, не само Ираклијеве владавине, већ и владавине потоњих генерација византијских царев. Овај увод међутим представља и својеврстан повод за појаву будућег цара Ираклија на политичкој сцени Царства, и даљи опис догађаја управо се креће у том смеру, нудећи заправо кроз негативну слику цара Фоке, оправдање за Ираклијев чин узурпације царске власти.¹⁵⁸

Кратка историја заправо отпочиње сажетим описом Фокине владавине, премда Никифор уствари само даје опис његовог пада, при томе снажно карактеришући његову слику изразито негативним особинама, које међутим имају за циљ да истакну супротне особине цара узурпатора, Ираклија. Ираклијев устанак против цара Фоке јавља се као последица лоше државне управе. Ова идеја истакнута је исказом ταῦτα οὐκ ἀνεκτὰ Ῥωμαίοις εἶναι. И одмах након ове констатације у наратију се уводи Ираклије, који делује по налогу свог оца, Ираклија старијег, управитеља, односно егзарха Картагине. Њихов поступак побуне против царске власти у Цариграду донекле је легитиман чин обзиром да је Ираклије старији на свој војни положај био постављен од стране цара Маврикија. У даљој наратији Ираклије ће бити представљен као онај који кажњава Фоку за безаконно убиство Маврикија и његове породице.

¹⁵⁸ Поводи за устанак против Фоке су били разноврсни, а свакако један од главних мотива било је питање одсуства легитимитета у вези са царском влашћу која је стечена насиљем, односно убиством цара Маврикија и чланова његове породице. Међутим, оваква представа порекла и карактера Фокине царске власти ипак упућује на опрез обзиром да се целокупна слика његовог царевања заснива на потоњим представама његове владавине које уједно имају и намену да оправдају узурпатора, односно, новог цара Ираклија, док, са друге стране, нисмо у могућности да остваримо увид у било какву традицију која би одражавали и објашњавали ставове цара Фоке и појединости његове владавине. Cf. Kaegi, *Heraclius*, 37 – 38; Haldon, *A Context for Change?*, 2 који сматра да је омраза цара која је владала у самом Цариграду, али никако и у читавом византијском друштву, заправо створила слику опаког владара која је потом завела модерне истраживаче.

У опису чина побуне Ираклија и његове породице¹⁵⁹ Никифор пружа крајње упроштен приказ догађаја, у којем је изостављен опис операције заузимања Египта, што је било поверено Ираклијевом брату од стрица, Никити.¹⁶⁰ Никифорово приповедање о тим догађајима даје другачију представу, наиме, да су и Никита и Ираклије по договору били истовремено упућени ка Цариграду, Ираклије на челу поморске флоте, а Никита предводећи сувоземну војску, односно копном. У даљем приповедању Ираклије је, каже се, срећним околностима стигао до Византа пре Никите.¹⁶¹

У даљем току нарације, Фокина недела попут завођења жене извесног Фотија,¹⁶² као да развијају даље идеју изражену на почетку *Кратке историје* о Фокиној лошој управи, и последично поводима за Ираклијеву побуну, односно за чин свргавања цара Фоке, и она у овом приказу добија свој логичан завршетак у

¹⁵⁹ У опису овог чина помињу се још и Ираклије старији (PLRE IIIA, 584 - 586; Kaegi, *Heraclius*, 22 – 26) његов брат Георгије (PLRE IIIA, 546), и Георгијев син Никита (PLRE IIIB, 940 – 943), који су имали свог удела у реализацији Фокиног свргавања. Сви они су међутим у нарацији значајно скрајнути, док сам будући цар Ираклије одмах задобија централно место у овом приказу. С тим у вези, значајно је истаћи да Теофан у својој причи о догађајима, премда помиње договор Ираклија старијег и Григорија, не наводи да су они били браћа, што његов приказ процеса донекле измешта из породичног контекста који је наглашен код Никифора, који кроз помен сродства како Ираклија и Георгија, тако и Ираклија млађег и Никите, значајно уобличава представу овог подухвата као породичног дела, чиме се истиче један аспект који у Теофановој *Хроници*, иако садржајнијој, није присутан.

¹⁶⁰ Kaegi, *Heraclius*, 44 пружа врло детаљан опис ратничких активности које је спроводио Никита у Египту, у оквиру једне шире акције преузимања власти у Царству, коју је Никифор пак приказао знатно сажетије, истичући Ираклијев подухват.

¹⁶¹ У Теофановој *Хроници* (Theophanis, 297, 5 – 10) налази се иста идеја о договору да онај који први стигне до Цариграда заузме и царски трон, што очигледно упућује на чињеницу да су оба писца располагали истим заједничким извором, при чему Теофан ипак пружа извесне детаље везане за Никитину египатску експедицију кроз истицање да је дошао у Цариград из Александрије (Ibid, 298, 19 – 21), док са друге стране, пружа обиље других података који се не срећу код Никифора, а који стоје у вези са догађајима у Цариграду под Фоком. За детаљан преглед извора који описују ове догађаје види коментар Mango, *Short history*, 173. Међутим, већ је Butler, *The Arab Conquest*, 4 – 5 и то у вези са Никифоровом приповешћу приметно да овакав опис даје једну изразито наивну слику догађаја, указујући на просту чињеницу да сувоземна војска из северне Африке, односно Картагине, свакако није могла стићи у Цариград пре поморске флоте. У том смислу, Никифоров помен договора два брата, Ираклија старијег и Георгија, да први од двојице који стигне до Византа преузме и царску власт, заправо упућује на мотив Ираклијеве предодређености, будући да се његов успех објашњава срећом: „Срећном судбином, и бивајућу ношен повољним ветровима Ираклије престиже Никиту уловивши у Византион.“ Nicephori, 1, 17 – 19. Cf. Kaegi, *Heraclius*, 44 који такође повест о *трци* Ираклија и Никите схвата као легендарну причу, истичући велику важност заузимања Египта у општем подухвату преузимања власти од стране Ираклијеве породице. Cf. Howard – Johnston, *Witnessess*, 244, 247.

¹⁶² Nicephori, 1, 35 – 41: „А човек по имену Фотије, који негда би поруган од Фоке - обзиром да му је завео жену, упаде у царску палату са мноштвом војника и одмах ухвативши Фоку свуче с њега царску одежду, и навукавши му црни огртач и руке свезавши на леђа убаци га у лађу и као заробљеника посла Ираклију.“

кратком дијалогу између претендента на царски трон и заробљеног цара Фоке који је свезаних руку доведен пред Ираклија: *Видевши га Ираклије рече: „тако ли си, бедниче (ἄθλιε), управљао државом?“ Он пак одговори: „ти ли намераваши владати одвећ боље?“*¹⁶³

Да ли је овде изражена отворена констатација и својеврсна оцена начелно позитивне владавине цара Ираклија, чиме би она онда већ на почетку описа његове личности била унапред изнета? Овај моменат у чину смене на византијском царском трону није забележен код Теофана, и намеће питање порекла овог податка којег је Никифор или одлучио да пренесе у своје дело, бирајући на тај начин одређене наративне сегменте својих извора које је користио, или је пак, што је мање вероватно, сам измислио овај дијалог између два цара? Предстојећи опширан опис Ираклијеве владавине, који читамо у *Краткој историји*, неће бити без осврта на поједине негативне аспекте његове управе. Погубљење цара Фоке, чији је опис детаљнији него онај у *Хроници* Теофана, наглашава да је сам Ираклије наредио смртну казну, премда он још није званично нови цар Ромеја, али стоји у вези са сликом Ираклија који наступа као осветник убијеног цара Маврикија.

Оно што пак побуђује пажњу и наводи на размишљање, јесте приметно одсуство помена и увођења у нарацију елемената византијске побожности, пре свега образаца иконопоштовања, који се срећу у Теофановом опису Ираклијевог ступања на власт након свргавања цара Фоке. Наиме, поређење ова два извора, открива апсолутну лишеност нарације овог дела *Кратке историје* оних елемената које Теофан у свом опису није пропустио да преузме из својих извора, позивајући се на Георгија Писиду, и да их, сасвим у складу са својим нескривеним иконофилским ставом, уметне у своје дело.¹⁶⁴ Зашто Никифор, који своје дело пише свакако у време блиском иконоборачкој кризи, односно, након краја њене прве фазе, када је питање оправдања иконопоштовања у односу на иконоборачку

¹⁶³ Nicephori, 1, 41 – 43.

¹⁶⁴ Ово свакако јесте карактеристично, и управо тиме сведочи баш о идеолошкој, односно апологетској иконофилској намери аутора, и очигледној намени самог навода у његовом делу. Theophanis, 298, 15 – 18: „*Ове године, четвртог октобра, у понедељак, четрнаестог индикта Ираклије је приспео из Африке, са ратним бродовима, који су на катаркама имали кивоте и иконе Богомајке, као што приповеда Георгије Писиде.*“ Cf. Howard – Johnston, *Witnessess*, 288 – 295 за питање Теофановог односа према литерарном наслеђу Георгија Писиде и њеном присуству у *Хроници*.

пропаганду претходних царева свакако било важан аспект духовних стремљења иконофилске интелектуалне, политичке али и духовне елите, није уметнуо ове иконофилске детаље из повести о борби Ираклија и цара Фоке у своје дело?

Никифор ће у другом делу своје *Кратке историје*, у опису владавине цара Лава III, и нарочито Константина V, посветити пуну пажњу питању *царске догме*, односно иконоборачком спору, у којем ће он лично пројавити свој иконофилски став описујући безбожност цара Константина V, његову борбу против монаха и побожности световних достојанственика, што све ипак донекле шири читав контекст наратије о владавини Константина V, чиме се она не ограничава на уско питање царског односа према иконопоштовању, будући да из приповедања *Кратке историје* само монаштво ничим није изричито доведено у везу са иконопоштовањем. Из Никифорове наратије произилази да монаси страдају због царева безбожности, а не зато што су они сами поборници поштовања икона.

У том смислу, и питање одсуства детаља Ираклијевог иконофилства, које спомиње Теофан позивајући се на Георгија Писиду, а која није укључена у Никифоров опис околности Ираклијевог ступања на царски трон, води ка једном сасвим другачијем поимању Никифоровог дела, које је, бар наизглед, лишено тежње да представља и апологетски допринос иконопоштовању на експлицитан начин како то чини Теофан, а што је својствено епоси самог писца.

Наратија првог поглавља *Кратке историје* окончава се описом Фокиног погубљења, које садржи више детаља него Теофанов исказ. Осим што је сажетији, Теофан Ираклија не помиње у вези са убиством Фоке. Никифор међутим представља Фокину смрт као последицу директне конфронтације са Ираклијем, који још није ушао у Цариград, а Фока, лишен царске одеће и огрнут црним плаштом – што су све детаљи који се не налазе код Теофана, у чамцу бива приведен Ираклију, који након кратког дијалога заповеда да се цар посече.¹⁶⁵

Опис Ираклијевог преузимања царске власти наставља се у другом поглављу, чиме прва два поглавља *Кратке историје* чине једну наративну целину. У другом поглављу су пружени елементи који требају да представе Ираклијев

¹⁶⁵ Nicephori, 1, 38 – 48.

преврат као легитиман чин. То су, Ираклијев улазак у Цариград – истиче се да је примљен са великом чашћу од стране патријарха и грађана (σὺν πάσῃ εὐγνωμοσύνη) затим мотив освете за незаконно убиство Маврикија и његове породице као основни изговор за побуну након које Ираклије нуди царску власт градском префекту Приску. Ираклије је, тек пошто је Приск одбио да се прихвати царског достојанства, акламацијом од стране чланова сената и народа проглашен за цара, а патријарх га је потом венчао на царство. Сви ови детаљи представљају увод у друго поглавље, и тек најављују даљи заплет у којем се описује Ираклијев обрачун за префектом Приском, зетом бившег цара, односно, у којем се даје објашњење ауторитета царске власти, њеног божанског порекла. У овом опису, међутим, битну улогу има цариградски патријарх, који учествује у својеврсној представи, заједно са члановима сената и царем.

Наиме, у другом поглављу, Никифор нам саопштава да је Ираклије крунисан за цара након што је Фокин зет и префект града Приск одбио да прихвати царску власт.¹⁶⁶ После тога саопштава се да је нови цар поставио Приска за заповедника војске у Кападокији. Саставши се са Приском у Цезареји, цар је доживео увреду од војног заповедника. Никифор саопштава прецизно о каквој се увреди радило, наиме, да је Приск претварајући се да је болестан, одбијао да се састане са Ираклијем, односно, да га је нерадо примао. Никифор затим додаје да је забележено и да је Приск псовао цара.¹⁶⁷ Ираклије је, како саопштава Никифор, разумео представу (τὸ δῶμα) али је стрпљиво подносио увреду (τὴν ὕβρις). Из потоњег дијалога, у режираној представи, како саопштава Никифор, јасно је да се мисли на увреду царског достојанства. Никифор даје интересантан навод да је Приск упутио Ираклију примедбу да цару не приличи да лично предводи војску у удаљеним пределима царства, напуштајући Цариград.

„И Крисп се такође вратио у Византион, да би учествовао у прослави Никитиног доласка. А Ираклије се изговарао да жели крстити сина у светој

¹⁶⁶ Претходно је Никифор пружио помен Присковог учешћа у завери против Фоке и његовог преласка на страну узурпатора, Ираклија, уз констатацију да се Приск понео издајнички према цару Фоки, наводећи и разлог за такав његов чин, заправо се радило о јавној увреди епарха са Фокине стране. Cf. Nicephori, 1, 20 – 29. У другом поглављу се развија ова слика Приска као особе која је притворна, па и према новом цару Ираклију.

¹⁶⁷ Nicephori, 2, 17: εἶτα ἠκούετο ὡς καὶ διελοιδόρειτο αὐτῷ.

купјељи, и да он треба бити примљен <посињен> од стране Криспа. И Крисп ради тих ствари дође у царску палату. Сакупивши све чланове сената као и преостале житеље града заједно са епископом Сергијем, говори се да их је Ираклије упитао: „Које човек сагрешује увредивши цара?“ Одговорилише му: „Богу, који га је учинио царем“. И Криспа је позвао да искрено искаже своје мишљење. Он, пак, не разумевајући представу (τὸ δράματούργημα) која се изводила, рече да оптужени за такву дрскост (ἐπὶ τοῦτω ἄλόντα τολμήματι) уопште не заслужује благу казну. Онда га је цар подсетио на његово држање за време (лажне) болести у Цезареји, како је намеравао унизити царско достојанство, и како га је (Ираклије) наговарао на царску власт (τὸ τῆς βασιλείας κατευτελίξειν ἄξιωμα). И у исто време узевши књигу лупи га по глави, и затим рече: „Ниси се показао као добар зет (γαμβρός), како ћеш као пријатељ?“ Сместа, дакле, заповедио је да буде пострижен у монашки чин, и да епископ изговори уобичајено (молитву) при постригу.¹⁶⁸

Ова приповест представља кулминацију описа развоја односа између цара и префекта Приска, који је већ на почетку описа Ираклијевог ступања на власт окарактерисан као неверан претходном цару. Његов грех јесте увреда царског достојанства, које је он сам, Никифор то наглашава, одбио, на тај начин скидајући било какву одговорност са самог Ираклија за евентуалну оптужбу узурпације. Уклањање Приска из окружења царевих сарадника, или савезника, представљено је на такав начин да сам цар Ираклије поступа у складу са мњењем самог окривљеног, који је у присуству цариградског патријарха, чланова сената и народа, као и патрикија Никите¹⁶⁹, и лично у режираној представи (τὸ δράματούργημα) изјавио да онај који увреди царско достојанство не заслужује благу казну. Из тога даље

¹⁶⁸ Nicephori, 2, 28 – 45.

¹⁶⁹ Никифор је као увод у опис Присковог неверства и представе која је требала да га разобличи уметнуо и детаљ узајамне слоге и поштовања између два брата, Ираклија и Никите, које као да има улогу да јаче заправо нагласи Присков дволичан став према цару и његово непоштовање царске власти. Cf. Nicephori, 2, 24 - 28. У том смислу, наглашава се чврстина договора и узајамно поверење између Никите и Ираклија, насупрот неверству и дволичности епарха Приска према цару.

произилази закључак да цару није преостало ништа друго осим да констатује епархов грех, уз закључак о његовој неспособности да буде царев пријатељ.¹⁷⁰

Можемо да закључимо да је ова повест заправо део неизречене, али у наративи наглашене идеје о достојанству царске власти. Она се протеже кроз читаву *Кратку историју*, у другом делу посвећеном иконоборачким царевима, она ће кроз опис цара Константина V добити своје негативно наличје. У овом уводном делу у ову идеју уклапа се исказ о Фокином безаконном убиству цара Маврикија, а затим се на тај исказ надограђује приказ Присковог неверства, то јест, дрскости према новом цару, коју Никифор наглашава употребом термина *τόλμημα*. Ову идеју Никифор ће даље развијати у две чини се неповезане и наизглед тематски не сасвим прикладне приче о околностима сахране царице Евдокије, као и у анегдоти о неправедном убиству удовичиног сина али и царевом месту у тим наративима. Ови догађаји, односно наративи, једино су познати баш на основу *Кратке историје* и нису забележени у другим изворима. Да ли су ове повести заправо у служби грађења слике цара и царског достојанства у односу на каснији опис Ираклијевог сукоба са Персијанцима, опис који суштински има одлике осликавања сукоба два цара, византијског и персијског, са описом позитивних, и негативних особина првог, односно другог владара?

Овај мотив, који је у наративи скривен у том смислу што нигде није експлицитно наглашен као једна од тема дела, али је ипак присутан, добија нови прилог у причи о сахрани царице Евдокије. Писац се на претходну наративију о догађајима у вези са односом Ираклија и Приска надовезује иначе честом изреком коју користи да настави наративију са другом темом, сажимајући време и правећи тематски прелаз, при чему временски размак између догађаја може да представља размак и од неколико година.

Никифор се опредељује да исприча причу о догађају који је донекле пореметио светост церемоније царске сахране, на тај начин што је, како он сам каже, царичином погребу био придодан безбожни чин оних који су својим

¹⁷⁰ Овде треба обратити пажњу на сличну идеју коју Никифор развија нешто касније у причи о патријарховој осуди царског безаконног брака, где Ираклије, у својем одговору Сергију Цариградском назива патријарха својим *пријатељем*. У оба случаја користи се исти термин: *φίλος*. Cf. Nicephori, 11, 19 – 20: ἀρχιερεὺς καὶ φίλος.

поступком обесветили свети чин царске сахране (οί άνόστοι). Након што је мало времена прошло, супруга царева – Евдокија, умире пошто се разболела од епилепсије. Једна девојка – слушкиња неопрезно је, плъунувши са крова, оскрнавила тело покојне царице које је у поворци ношено улицама Цариграда. Безбожни учесници погребне поворке су девојку спалили на ломачи. Такви су се догађаји одигравали око царске палате, закључује Никифор.

Никифор недвосмислено осуђује овај чин, изгреднике називајући варварима, несветим и њихово дело описујући као несвето. Главни грех јесте међутим тај што је спаљивање девојке на ломачи, које Никифор назива несветим погребом, као чин било придодано царичиној сахрани.¹⁷¹

У светлу нашег разматрања структуре поглавља 28 – 32, и слике о царици Мартини, приказ сахране царице Евдокије свакако да има одређену наративну потпору за поменућу групу поглавља која ће уследити на крају овог сегмента *Кратке историје*.

У следећем поглављу Никифор поново враћа цара Ираклија у први наративни план у причи о наизглед неповезаном следу догађаја са периферије Цариграда, у којој сам Град има одређено место у наратији - пре свега кроз помен одређених простора, односно, грађевина, али који битно формирају слику пре свега самог цара, будући да је он личност која у повести доноси разрешење читаве радње. Тачније, наратија се полако помера са неименоване области, можда периферије престонице, према самом Цариграду, и самим тиме и царева личност добија значајнију улогу у наратији, да би на крају Ираклије био тај који разрешава драму која је у почетном делу наратије представљена. Никифор нас обавештава о расправи између неименоване удовице и њеног суседа, извесног Вутилина, *кандидата* по римском звању, који је у спору око граница имања био одговоран за убиство једног од удовичиних синова. У даљој наратији Никифор нам представља прилично драматичну слику удовице која носећи крвљу обагрену одећу свога мртвог сина прилази цару на улици Цариграда, приликом одржавања неке

¹⁷¹ Cf. Nicephori, 3, 1 - 16.

процесије у којој је Ираклије лично учествовао.¹⁷² Значајно је напоменути да се након злочина, жена, по Никифоровој нарацији, упутила у Визант са намером да дође до цара. Дакле, у нарацији нема никакве назнаке о спровођењу неке уобичајене правне процедуре, већ се удовица упућује директно цару. Она му се потом обраћа: „*Царе, нека иста судбина задеси твоје синове, уколико на праведан начин одмах не осветиш ову крв коју ти показујем*“.¹⁷³ Да ли је кроз речи онеправдоване удовице Никифор заправо желео да саопшти или нагласи/укаже на дужност цара да се стара о правди и праву међу својим поданицима? Ово једнако може да буде Никифоров начин да саопшти свој став, односно да промовише идеју о добрим особинама царске власти. Удовичине речи и њен поступак, заправо могу бити схваћене као приморавање односно прокламовање на оданост испуњавању царске дужности чувара правде и правног уређења у друштву односно држави. Даља нарација о овом догађају узима управо такав ток. Наиме, након почетног одбијања цара да на лицу места саслуша удовицу - која је приказана као она која можда исувише одлучно иступа пред царем без уобичајеног поштовања царског церемонијала (наиме, она без зазора хвата узде царског коња и на тај начин га зауставља у процесији, а Никифор овакав поступак карактерише изразом *τόλμα* који се може разумети и као дрскост, али и као смелост), чиме се опет на један начин гради ауторитет царске власти, Ираклије у даљем току приповедања доноси правду на коју је, на одређени начи, опоменут од стране удовице, заповедајући да се Вутилин и његове слуге казне.¹⁷⁴

Овај први сегмент приказа владавине цара Ираклија завршава се својеврсним затварањем наративног круга започетог са уводним поглављем у којем се говори о заједничком подухвату Фокиног свргавања са власти, у којем су браћа Ираклије и Никита представљени како делују у узајамном споразуму. Наиме, у петом поглављу, у којем казује и о крштењу свог сина Ираклија Константина и његовом царском крунисању, Никифор нас обавештава да је уједно склопљен брак између Ираклија Константина и Никитине ћерке Георгије. На основу тога, даље

¹⁷² Nicephori, 4, 1 - 15. У казивању се не даје никакав наговештај о каквој се процесији радило, као ни о месту ни датуму или догађају поводом којег је процесија одржана.

¹⁷³ Nicephori, 4, 15 - 16.

¹⁷⁴ Cf. Nicephori, 4, 21 - 30.

сазнајемо, Никита постаје посебно близак цару, да је Ираклије у његову част подигао позлаћену скулптуру коњаника на врху једног стуба на Форуму. Односи два брата учвршћени су на тај начин и брачним везама, а њихова слога, и Никитина оданост цару, су поменом брака склопљеног између њихове деце додатно наглашени.¹⁷⁵

Већ у следећем поглављу отпочиње други наративни циклус, опис Ираклијеве борбе са Персијанцима, који представља и најопширнији сегмент приказа Ираклијеве владавине

Ираклијев *подвиг* – почетак Персијског рата

Приказ Ираклијевог подвига, борбе против персијског цара Хозроја II – јер, управо ће овај приказ рата добити карактер личног одмеравања квалитета два владара - представља најдужи наратив у опису слике цара Ираклија у *Краткој историји*, али уједно и најкомплекснији. У њему се могу уочити и паралелни наративни контексти, као што је слика цариградских патријараха Сергија и Пира, који су приказани у светлу њиховог складног политичког деловања у сагласности са царем. Слика цара Ираклија се заправо темељно уобличава управо у овом сегменту наратије, док су претходно обрађена поглавља имала за циљ да поставе наративну основу, у којој су пружени докази Ираклијевог царског легитимитета.

Ираклијева слика која се помаља из наратије о његовом персијском подвигу представља комплексну слику владарске личности, која није без одређених мана, и у том смислу, можемо да кажемо да Никифор донекле прати ону неизречену али присутну идеју која се помаља из уводне напомене првог поглавља којом започиње наратија *Кратка историје*, наиме, о карактеру Фокине владавине и лошим последицама које су се одразиле на прилике у РOMEЈској држави и друштву.¹⁷⁶ У

¹⁷⁵ Nicephori, 5, 1 – 11. Никифор у овој вести, приказујући близак однос цара Ираклија и патрикија и царског рођака Никите, користи исти или сличан термин οἰκεῖός који користи да означи близак однос између два патријарха, Ираклијева савременика, Сергија и Пира. О томе види даље у погл. *Патријарси у Краткој историји*.

¹⁷⁶ Елементи ове идеје присутни су у читавом делу, и срећу се у одређеним формама у приказима осталих царева који се помињу у *Краткој историји*, па наравно и у опису владавине царева иконобораца.

складу с тим, Никифор ће дати изнијансирану слику цара, у којој ће превасходно истаћи његове победе у рату против Персијанаца, нешто слабије описати његов неуспех у борби против Арапа и с тим у вези његову депресију, али и приказати његов неморалан брак, немужеван бег испод зидина Цариграда, пред аварском потером, као и јуначки двобој са персијским војсковођом. Његова смрт је ипак приказана у вези са његовом болешћу која стоји у вези са неморалним браком. Коначно, Ираклијева умешаност у компликовано питање христолошких распри 7. века није дотицано, сводећи се на само један успутан помен у приказу владавине цара Константина IV.

Већ на почетку шестог поглавља оно што се запажа у наративу, јесте на одређени начин Никифорово понављање слике у којем се држава Ромеја нашла за време Фокине управе. Наиме, након што је персијски краљ Хозроје сабрао војску и послао је на Ромеје, Персијанци су убрзо освојили Александрију и читав Египат. Персијски војсковођа Шахин је уништио читаву источну област Империје (τὴν ἐξάν ἄπασαν μοῖραν κατεδήου).¹⁷⁷ У овом наративу треба обратити пажњу на термине које Никифор користи, наиме *уништење*, које је исто један од мотива који отварају наратију *Кратке историје* и опис Фокине рђаве управе.¹⁷⁸ Међутим, сада је радња донекле обрнута. Иако је држава опет у тешком стању обзиром на персијске упаде, који се такође помињу у првом поглављу у вези са Фокином владом, сада је слика цара знатно другачија. Ираклије излази пред персијског војсковођу у близини Халкидона. Он се опет налази на броду, као што је приликом заузимања Цариграда дочекао заробљеног Фоку на броду. Персијски војсковођа се

¹⁷⁷ Никифор се у својим описима персијског освајања византијских источних области користи уопштеним освртима, сву своју наративну пажњу посвећујући опису личних односа главних протагониста догађаја, пре свега Ираклија и персијских војсковођа, односно достојанственика. Ипак, овај уопштени исказ о уништењу источних области Царства, пре свега Сирије и Палестине, противречи новијим археолошким истраживањима која не бележе значајније трагове уништења, као ни трагове персијске материјалне културе у освојеним областима Царства током 17 година њихове управе. О археолошким сазнањима везаним за овај сегмент Никифорове наратије о персијском периоду Ираклијеве владавине види: Russell, *Archaeological, Numismatic, and Epigraphic Evidence*, 41 – 71 који у својем раду предочава велику несигурност у прецизној археолошкој идентификацији и датовању појединих налаза у узак временски период од 17 година персијског присуства у областима Сирије и Палестине, па с тим у вези и размимоилажење са савременим, али и познијим византијским наративним изворима. Cf. Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross*, 11 – 24.

¹⁷⁸ И овај термин, као и већину других термина којима ћемо се бавити у овој анализи, треба посматрати у идејном контексту Никифорове концепције и плана у развијању структуре и наратива којима је прожео своје дело, и који сами по себи треба да пренесу одређену поруку или став писца.

међутим у чину проскинезе поклања византијском цару. И на том месту Никифор доноси беседу Персијанца упућену Ираклију. Дакле, можда може да се уочи одређена паралела у појединим елементима приказа почетка персијског рата, са оним елементима из наратије којима се приказује почетак Ираклијеве владе и свргавање Фоке. То су пустошење и штета коју трпи ромејска држава. Персијанци се појављују у наратији као главни спољни непријатељ, а сам цар Ираклије опет је приказан у сличним околностима као и на почетку, како прима Шахина стојећи на лађи. Међутим, потоњи приказ дешавања, целокупан опис персијског рата по својем позитивном резултату, односно Ираклијевим победама, дијаметрално је супротан почетном опису негативне Фокине владавине, коју је управо Ираклије прекину превратом, односно побуном. Ово поглавље суштински представља увод у опис Персијског рата, и беседа која је уметнута у наратив, коју пред царем проузноси персијски војсковођа Шахин носи идеју поретка, мира и благостања. Ови главни елементи беседе супротстављени су напред изреченим подацима о пустошењу источних области Царства и заузећу Александрије и читавог Египта. На овом месту треба размотрити место и значај беседе у наратији будући да у наставку истог поглавља сам Шахин који прокламује идеје мира између Византије и Персије, и благопоретка који из мира проистиче, заправо оповргава прокламоване идеале тиме што је византијске посланике ставио у окове, док је Ираклије, уз подршку патријарха и достојанственика, спремно прихватио идеје саопштене у беседи. Ова промена у наратији, односно увођење беседе у наратију, оштро супротставља почетни опис персијских освајања Византијских области, али и потоње одбијање мира најпре од стране Хозроја, за којег се каже да се надао да ће заробити самог ромејског цара. Да ли је онда место и улога Шахинове беседе заправо литерарни поступак писца, који је умеће на одређено место у опису почетка Персијског рата као идејну основу за опис Ираклијевог подвига персијског рата као истинске борбе за прокламоване идеале државног и друштвеног благостања који проистичу из доброг поретка и мира између царстава?

У беседи су *пријатељство* и *сагласје* (φιλία καὶ σύμβασις) супротстављени *несугласици* и *узајамој супротстављености* (μήτε δίστασθαι

ταῖς γνώμας μηδ' ὅπωςτιοῦν ἀλλήλοις ἀντικαθίστασθαι).¹⁷⁹ Даље, *узајамни добри односи* и *пријатељство* (εὐνοια καὶ φιλία) постижу се *мудрошћу* и *разборитошћу* (ἐπιφροσύνη καὶ εὐβουλία) - да ли су ово атрибути који се приписују Ираклију, будући да је он спремно прихватио мировну понуду Персијанца? Насупрот овим особина стоји штета по поданике оба царства (κακοῦν τὸ ὑπήκοον) која произилази из супротних околности, односно узајамног рата (ὄπλα κατ' ἀλλήλων αἵρεσθαι καὶ πημαίνειν). Из *слоге* и *мира* (εἰ μὲν τὸ ὁμόγνωμον καὶ εἰρηνικὸν θήσεσθε) произлази *срећа* (εὐδαίμονία) због које они који је уживају читавог свог живота бивају достојни *зависти* и *дивљења* (ζηλωτοὺς τε καὶ ἀξιαγάστους ἐς τὸν ἅπαντα βίον δείκνυσθαι). *Муке* (πονός) постају *лаке* (ἄμοχθος), а *бриге* (φροντίς) прерастају у *радост* (εὐθυμία). Насупрот томе, *непријатељство* и *мржња* воде ка многим ратовима који су *непријатни* и *мрски* (δυσμένεια καὶ ἔχθος), а последица рата биће *велики немир* (μέγα κακοῦ τὸ τοῦ πολέμου ὑμῖν πέρας ἦξει), а државе се доводе у *јадно* и *бедно* (οἰκτρότατος καὶ ἀιθλιώτατος) стање. Персијанац завршава своју беседу обећањем да ће Хозроје склопити чврст и дуготрајан мир са Византинцима (τὴν εἰρήνην τὸ λοιπὸν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον βεβαίαν τε καὶ ἀκραιφνῆ καταστήσεσθαι).

Напоменимо да ће Никифор касније, у опису владавине цара Константина IV, који је прилично сажет, и заснива се готово само на идеји сазивања Васељенског сабора, чиме је постигнут мир у Цркви, дати и оцену његове управе, наглашавајући да су мир и благостање завладали у Царству. У опису владавине његовог сина и наследника, цара Јустинијана II, он ће пак одмах на почетку истаћи са изразитим неодобравањем да је цар одмах поништио добре последице очеве

¹⁷⁹ Никифор наглашава да су овакви идеали били сматрани пожељним и корисним како људима у старини, тако и „свима сада“ (ὅπερ ἡδιστόν τε καὶ εὐχαρὶ ἀνθρώποις τοῖς πάλαι καὶ νῦν τυγχάνει ἅπασιν) – где се може поставити питање евентуалног уношења пищевог личног става у контексту политичких догађаја његовог времена. Cf. Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 58 који је анализирајући појединости из Теофановог и Никифоровог приказа владавине цара Јустинијана II закључио да њихова критика политике овог цара произилази из општег става „*једне ратовима измучене генерације*“, који се препознаје и у њиховим делима.

управе, прекршивши мировни споразум са Арапима, и даље ће се опис његове владавине управо кретати у правцу приказа лоших последица његове управе. Сви ови детаљи заправо се слажу са основним идејама изложеним у Шахиновој беседи, која се налази на почетку описа Персијског рата, и готово на почетку саме *Кратке историје*, у шестом поглављу, те као такви могу да представљају битне елементе у пишчевом постављеном циљу и намени самог дела, односно, описа владавине царева. Друго је питање, да ли су ова саопштења могу посматрати као метанаративне поруке, или поуке, упућене пишчевим савременицима, што је тема која ће добити одговарајућу анализу у даљем току рада.

У наставку истог поглавља закључује се ова слика кроз истицање Хозројеве спремности да прихвати идеју мира између две државе. Овај детаљ представља важан елемент у читавој структури нарације о идеји мира и доброг поретка који из мира проистиче, у том смислу што ће већ у наредном поглављу бити саопштено да је Хозроје поступио управо супротно, тиме сваљујући кривицу и одговорност за рат на персијског владара, који поступа сурово према византијским посланицима, као и према самом Шахину.

Са друге стране, ова идеја се користи у стварању слике Ираклија као владара спремног да прихвати мировне преговоре, односно све идеје изложене у Шахиновој беседи. Ова идеја је истакнута прикладним литерарним описом царева реакције и његове околине, најпре патријарха, па потом и достојанственика. Ираклије, *радујући се* (συνηδόμενος) и будући *опчињен* (κατακηλούμενος) Шахиновим говором обећава да ће поступати *хитро* и *предано* (έτοιμότητος τε καὶ σπουδαιότητος), а његови погледи на ствари су *подржани* (συμπράσσω) и *одобрени* (συναινέω) мишљењем патријарха и достојанственика. Посланици су изабрани *брзо* (τάχιστα). Међутим, слика догађаја се драстично мења када на сцену ступа Хозроје. Он најпре кажњава самог Шахина који је одао царску почаст Ираклију, а византијске посланике заробљава. Наравно, изгледи ка успостављању мира су тиме уништени.

Идеја мира биће главна идејна нит која се постојано намеће кроз читаво Никифорово дело, било у афирмативном контексту оствареном у узорним

владавинама појединих царева поменутих у *Краткој историји*, било у сасвим негативном контексту одсуства односно губитка мира као последице рђаве владарске управе које су управо кроз идеју мира вредноване.

Међутим, на овом месту Никифор прекида свој опис околности које су довеле до Персијског рата, и прави својеврсни екскурс у наредна два поглавља умећући наизглед тематски неповезани опис догађаја који су се тicali односа Царства према Хунима и Аварима. Овај поступак међутим има одређени смисао, особито у вези са сликом Персијанаца која се у претходној нарацији значајно формира и у том погледу прати одређену концепцију у нарацији и литерарном уобличавању идеје чији су основни елементи већ положени у поменутој беседи.

Авари и Хуни - слика *другога*, или елементи у литерарном уобличавању лика цара Ираклија?

Помен Авара и Хуна свакако да прати основну нарацију дела, при чему се место Авара уклапа у главни наративни ток - опис Ираклијевог Персијског рата. Врхунац њиховог описа у вези са Ираклијевим ратом против Персије свакако је представа опсаде Цариграда 626. године у којој приказ Авара чак има предност у односу на Персијанце. Међутим, помен Хуна сасвим је јединствен и њихово укључивање у нарацију као да има посебну намену у композицији дела и њеној нарацији. Такође, иако то није експлицитно истакнуто, изгледа да је Никифор имао и циљ да направи поређење између ова два народа. Покрштавање Хуна као да поручује да је њиховим укључивањем у византијски цивилизацијски круг заправо формирало њихов однос према Царству, однос који стоји у складу са оном идејом мира и поретка. Са друге стране, Персијанци и Авари, народи који нису хришћанског исповедања, односно који су варвари, јесу непријатељи Царства, односно, представљају оне који су укључени у проце урушавања идеалног поретка, освајачким упадима и ратовима са Ромејима. Ни ова идеја није изречена експлицитно, али положајем у структури дела, и начином приказа, овај закључак остављен је да се наметне самостално код читаоца.

Као што смо рекли, поменом пропасти мировне иницијативе Византинаца, за коју је одговоран персијски владар, Никифор прави прекид у приповедању околности избијања рата са Персијом. Он затим у једном кратком поглављу описује тешко стање у којем се нашло Царство.¹⁸⁰ Глад је завладала у читавој држави а куга избија у Цариграду и велики број грађана умире. У таквој ситуацији, цар који је већ на почетку ове главе представљен као узнемирен лошим завршетком персијско византијских мировних преговора, будући да су византијски посланици у Персији били утамничени, бива обузет потиштеношћу и очајањем, и одлучује да се повуче у Либију. Шаље флоту са великом количином новца, која међутим успут бива изгубљена у олуји. Грађани, и нарочито цариградски патријарх Сергије покушавају да убеди цара да не напушта престоницу. У цркви патријарх обавезује цара заклетвом да ни под којим оправдањем не напушта царски град. Ираклије пристаје, и против своје воље, док у исто време јадикuje над несрећама које су га снашле. Ово је наравно један од кључних тренутака у опису Ираклијеве владавине, представљен на такав начин да означи прекретницу у његовој владавини. Управо након оваквог увода у екскурс о народима Авара и Хуна, Никифор помиње повест о крштењу Хуна. Ова повест заправо као да представља последицу цареве одлуке да послуша патријарха Сергија и остане у Цариграду, односно да се у тешким тренуцима по државу не одриче власти.

Никифор наглашава да је *после одређеног времена* господар Хуна дошао у Визант у пратњи својих племића, тражећи од цара да буде примљен у хришћанску веру.¹⁸¹ Цар је „*овога радосно примио*“. У самој церемонији крштења византијски племићи су постали кумови хунским племићима, а њихове супруге су пратиле овај

¹⁸⁰ Nicéphori, 8, 1 – 16.

¹⁸¹ Временска компонента у овом случају може бити значајна приликом анализе наратива о догађајима у чијем опису је цар средишња фигура, међутим она измиче сваком ближем датовању (cf. Mango, *Short history*, 177 – 178, који следи датовање које предложио de Voog, односно 619. годину), особито у односу на претходно поменуте догађаје који су се након пропасти мировних преговора са Персијом одиграли у Цариграду 619. године. Никифор отпочиње нарацију специфичним али и честим поступком: *после неког времена господар Хуна је приспео у Визант* која не оставља никакав прецизан податак о реалном времену које је протекло између два описана догађаја.

образац. Након крштења Ираклије је обдарио хунског господара чином патрикија, и многим даровима и љубазно (φιλοφρόνως) га отпустио у његову постојбину.¹⁸²

Овај догађај није забележен у другим изворима. Никифор је једини који саопштава ову помало необичну, па чак и наивну причу. Наивност као да је посебно истакнута претходним описом персијске дволичности и спремношћу да се теоретски велича идеја доброг поретка и мира, док се у пракси византијски посланици стављају у окове. Ова врста контраста посебно ће се испољити у потоњем опису аварског покушаја заробљавања Ираклија, која се директно надовезује на опис крштења Хуна. Такође, на основу имена ὁ τῶν Οὐννων τοῦ ἔθνους κύριος, није сасвим јасно о којем се народу заиста радило. Све то међутим није од пресудне важности за анализу ове вести у њеном литерарном аспекту, као и њеног односа и занчаја за концепцију читаве приче о Ираклијевој владавини.¹⁸³

Ово је уједно једини помен Хуна у читавој *Краткој историји*, и они се у даљој наративи дела више неће сретати.

Добровољна иницијатива Хуна да буду примљени у Хришћанство представља снажан контраст персијском непријатељству према Византији, и својим отвореним приступом на јак начин указује на дволичност и лукавост Авара, која ће тек бити представљена у опису њиховог покушаја да заробе цара под маском пријатељског сусрета и предлога склапања мира.

Повест о крштењу Хуна приказана је на један сасвим сажет начин, где до нагласка долазе управо основне црте њиховог односа према Ромејима. Сажето, они долазе у Цариград, бивају крштени и без икаквих даљих условљавања или обавезивања одлазе у области које су настањивали, док их цар са своје стране срдечно отпушта. Тиме је наглашена разлика између народа који се описују у *Краткој историји*. Док Персијанци, Авари, касније Арапи и Бугари од Византије отимају области, покушавајући да освоје и сам Цариград, Хуни, који су у делу као народ представљени крајње површно, са само једном особином, која се описује у чину њиховог искреног и отвореног приступа Византинцима, од Ромеја примају

¹⁸² Howard – Johnston, *Witnesses*, 255 у оваквом приказу види одјек савременог дворског извештаја.

¹⁸³ За научну анализу питања о којем се народу заправо ради, види С. Mango, *Short history*, 177 - 178 који у свом коментару на ову вест даје преглед литературе која се бави овим питањем, као и две теорије о евентуалном идентитету народа које Никифор помиње под термином Хуни.

Хришћанство, односно културу и духовност и постају део византијске цивилизације, њени судеоници, али и Византији подчињени као носиоци ромејских дворских титула добијеним од цара Ираклија.¹⁸⁴

Да су представе Хуна и Авара у два повестима о крштењу првих и покушају других да заробе цара заправо поређење њихових особина, карактера и квалитета, сведочи сам почетак Аварске епизоде у којој се налази карактеристичан почетак: „После тога је и игемон Авара упутио Ираклију захтев за склапање мира“.¹⁸⁵ Дакле, наглашава се наизглед исти мотив од стране Авара, али у даљем тексту постаје јасно да ће права намера остати скривена на почетку приповести и да ће се заправо пројавити сасвим супротан циљ у даљем току наратије.

За разлику од господара Хуна, који приступа искрено и директно, аварски вођа, по речима Никифора, узима на себе маску пријатељства и изговара *примамљиве* и *лукаве* речи правећи се да је пријатељ Ромејима.¹⁸⁶ Никифор даље објашњава детаље аварске заседе са циљем да заробе самог Ираклија, који је у овом опису представљен донекле наивним, што само додатно наглашава и истиче оне особине Аварског вође, његову притворност и привидно пријатељство. Наиме, цар се чак спрема за сусрет са аварским игемоном на тај начин што организује коњичке трке и одабира поклоне који ће поводом склапања мира бити предани Аварима. Док се цар на овај начин спремао за сусрет, Никифор нам описује припрема аварског вође. Он се упушта у организацију препада, распоређујући своје одабране људе на подесна места, одакле ће они извршити препад и заробљавање цара. Авари *тајно* (κρύβην) заузимају заседу у високим и шумовитим пределима који надвисују Дуге Зидове, са циљем да *лако вребају* цара и његову пратњу. Цар, ништа не сумњајући, долази до уговореног места сусрета, међутим, када постане свестан аварске заседе, Ираклије ће у великом изненађењу услед неочекиваног догађаја скинути своје пурпурне хаљине, и уместо њих обукавши просту и јадну одећу (οἰκτορός δέ τι καὶ πενιχρός) како би изгледао као *обичан човек* (ὡς ἄν ἰδιώτης),

¹⁸⁴ Да је овај Никифоров опис крштења Хуна послужио као извор Константину Порфиригениту за формирање наратива о досељавању на Балкан и крштењу Срба и Хрвата у време цара Ираклија, као хипотезу изнео је Dzino, *Becoming Slav*, 115, п. 95.

¹⁸⁵ Nicephori, 9, 1 – 2. Упадљиво је да се ове две повести, о крштењу Хуна и о аварској заседи, налазе у једном повезаном наративном следу.

¹⁸⁶ Nicephori, 9, 6 – 9.

упустити се у *немужеван бег* (εις ἀγεννώως φυγήν).¹⁸⁷ Овде треба обратити пажњу на промену у слици или приказу цара, буквално трансформацију његове личности и лика, од цара обученог у пурпурне хаљине – које саме по себи представљају царско достојанство, у обичног човека, након што их је свукао са себе у страху да не буде заробљен. Штавише, он је своју царску круну сакрио под мишице. Ова слика страхом обузетог цара је врло упечатљива, и може се рећи да ова повест даје две паралелне поруке које се узајамно преплићу. Једна је аварска дволичност у њиховом односу према византијском цару, директно супротстављена претходно описаном сусрету Хуна и Ромеја у Цариграду, а друга јесте слика цара, у почетку наивног у односу на аварске сплетке, а затим даље у својој појави преображеног из цара у обичног човека, са чиме у вези стоји напомена о његовом одбацивању симбола царске власти, пурпурних хаљина и дијадеме, са циљем, како наглашава Никифор, да изгледа као сасвим обичан човек свакоме ко би на њега наишао – човек који се упушта у *немужеван бег* од непријатеља.¹⁸⁸

Помен Турака

Још један народ појавиће се на страницама *Кратке историје*, чији помен и опис њиховог односа према цару заслужује да буде анализиран управо на овом месту. Наиме, у дванаестој глави, на месту где нарација о Ираклијевом походу на Персију поново постаје доминантна тема, Никифор ће у склопу описа поменути Ираклијеву дипломатску вештину да у сусрету са Турцима источног турског каганата себи обезбеди нове савезнике за борбу против Хозроја II.¹⁸⁹ Никифор је

¹⁸⁷ Nicephori, 9, 24 – 30.

¹⁸⁸ Cf. Howard – Johnston, *Witnesses*, 253 – 254 примећује да се ради о извештају о брзом следу догађаја са доста појединости које су пак смештене у шири временски контекст.

¹⁸⁹ За историју турских народа види: Golden, *Introduction to the History of the Turkic peoples*, 127 – 136, 235 – 237.; Golden, *Khazar studies*, 37 – 42; Zachariadou, Kazhdan, *Turks*, ODB III, 2129 – 2130; и уже, Хазара и њиховог односа према Византији: Zuckerman, *Khazars and Byzantium*, 399 – 445, који даје осврт и на ову епизоду коју пружа Никифор, покушавајући да утврди тачан идентитет поменутих *Турака*, као и време њиховог првог сусрета са Византијом, доказујући да се заправо радило о турском етносу из тзв. Турског каганата, под чијом су влашћу били локални Хазари. На тај начин се Никифорова етничка терминологија и идентификација показује прецизнијом од Теофанове који народ са којим се Ираклије удружио у ратни савез назива Турцима *који се још називају и Хазари*: Theophanis, 315, 15 – 16. Cf. Zuckerman, *Khazars and Byzantium*, 411 – 412. Никифор ће

посветио доста простора опису сусрета византијског цара и Турака предвођених њиховим *господаром* (κύριος τῶν Τούρκων). Заправо се радило о врло значајном моменту у Ираклијевој офанзиви на персијске области, при чему су улога и допринос Турака Ираклијевој коначној победи били од великог значаја.¹⁹⁰ Тај значај и улога Турака у рату против Персије међутим, неће бити описан у *Краткој историји*. Никифор ће се задржати само на опису првог сусрета између Ираклија и вође турског народа, карактеру њиховог односа, у чијем опису се значајно истиче достојанство византијског владара са једне стране, а са друге, опет искрена оданост и приврженост овог народа византијској држави и самом цару.¹⁹¹ У овом опису присутни су елементи у оквиру нарације који експлицитно доводе до поређења квалитета односа Турака према Византинцима у односу на Аварску дволичност, чиме се јасно назире и литерарни поступак Никифора у састављању наратива о Ираклијевој персијској кампањи. Да је помен Турака послужио Никифору у литерарном уобличавању једне идеја о односу Царства према варварским народима, сведочи и чињеница да он, иако је саопштио да је дошло до склапања чврстог антиперсијског савеза између Турака и Ираклија, у даљем опису персијске војне цара Ираклија неће ни једном поменути конкретан допринос Турака као последицу овог Ираклијевог дипломатског успеха. Слика Турака као верних поданика Царства и самог цара, са свим литерарним елементима који сачињавају њену наративну структуру, заправо је циљ сам по себи који је Никифор желео да постигне, док су сви потоњи описи византијских победа над Персијанцима заправо резултат Ираклијевог личног напора и подвига.

Насупрот Никифору, Теофан је, иако и сам сажето говори о месту и значају Турака у Ираклијевој персијској војни, ипак дао једну детаљнију представу њихове ратничке улоге као византијских савезника, на тај начин што је ипак поменуо

нешто касније у опису владавине и изгнанства цара Јустинијана II говори о улози Хазара у догађајима који су довели до његовог поновног преузимања власти у Цариграду и освете према становницима Херсона, као и о браку будућег цара Константина V и хазарске принцезе (Nicephori, 42, 1 – 77; 45, 1 – 105; 63, 1 - 4). За преглед византијских извора о *Хазарима* па и осврт на нарацију *Кратке историје* види: Howard - Johnston, *Byzantine sources for Khazar History*, 168.

¹⁹⁰ Cf. Kaegi, *Heraclius*, 98, 142 – 145.

¹⁹¹ Howard – Johnston, *Witnessess*, 251 претпоставља да је овај опис, као и неколицина других заправо Никифоров свесни поступак остварен приликом сажимања доступног извора, уметнут са циљем да истакне супериорност Ромеја у односу на Персијанце, али и да у литерарном смислу на сажет начин – иако се ради о селективној метафрази, истакне лепоту стила.

њихов допринос у борбама против Персијанаца, о чему међутим нема помена у *Краткој историји*.¹⁹²

Анализа структуре описа Ираклијевог сусрета са господаром Турака издваја неколико наративних елемената, којима Никифор постиже још једно уобличавање и наметање идеје улоге појединих народа у формирању слике самог цара Ираклија, као и квалитета њиховог односа према Царству.

На првом месту то је склапање искреног и чврстог савеза са Царством, насупрот дволичности и неискренности Авара. Овај аспект истакнут је већ на почетку казивања нагласком да је господар (κύριος) Турака унапред прихватио Ираклијеву понуду војног савеза „*Одатле је послао дарове господару Турака, позивајући га на савез (συμμαχία) против Персијанаца. Овај је пак прихватио дарове и обзнанио савезништво.*“¹⁹³ Касније, у току описа самог сусрета турског господара и Ираклија, он ће се вратити на питање савеза, помињући царско искуство са Аварима и из тога произлазећи страх, па у том смислу Ираклије нуди турском господару своју ћерку Евдокију за супругу: „*плашећи се да му се не понови претрпљено од стране Аварина*¹⁹⁴, и да би учинио чвршћим договор, показао му је слику (εἰκόνα) своје ћерке Евдокије, Никифор даље наглашава: „*овај је пак толико био погођен лепотом слике, заљубивши се у особу (ἔρωτι τοῦ ἄρχετύπου), да се још чвршће држао савеза*“.¹⁹⁵ У овом Никифоровом приказу, треба обратити пажњу на употребу термина који су у теологији иконопоштовања имали кључно место за дефинисање православне догме, наиме, иконе и њеног архетипа, који се међутим, на овом месту у *Краткој историји* користе у опису сасвим световног детаља из историје Ираклијеве владавине. Овај детаљ може бити схваћен и као суптилно уметнут аргумент у прилог поштовању иконе, односно прволика који је на њој приказан, користећи се причом о савезништву Ираклија и

¹⁹² Theophanis, 315, 11 – 316, 16.

¹⁹³ Nicephori, 12, 16 – 19.

¹⁹⁴ Упадљиво је још и то да Никифор у овом наративу ставља у директну супротстављеност *Аварина* мислећи не кагана, и турског господара, на тај начин такође наглашавајући поредбени аспект овог описа два народа.

¹⁹⁵ Nicephori, 12, 32 – 40. Cf. Zuckerman, *Le petite augusta et le Turc*, 113 – 126 где се доказује историичност ове приче, потврђујући турско, а не хазарско порекло господара Турака, али и указује на историјску позадину нове, до тада незабележене византијске праксе удаје у пурпуру рођених принцепа за стране владаре.

турског господара. Оно уједно указује на Никифорово изузетно теолошко филозофско образовање које је било укључено у процес писања његовог јединог световног дела, пре патријаршијске каријере која ће у многоме бити обележена патријарховом иконофилском доктринарном борбом.¹⁹⁶

Ово је једно од ретких места, ако не и једино, у *Краткој историји* где се Никифор служи идејом лепоте као представом и символиком добра које подстиче на сједињење Турака са византијском државом, односно царем. Читав опис се пак уклапа у претходна два, крштење Хуна и превару Авара, и заједно са њима, иако нешто издвојен, односно инкорпориран у главну нарацију о Ираклијевом персијском рату, чини једну представу о карактерима народа који су долазили у додир са Царством у време царевања Ираклија.

Сматрамо да су ови екскурси о другим народима, које Никифор умеће у повест о Ираклијевом ратовању против Персије, битни елементи у свеукупном уобличавању слике цара Ираклија и његовог подвига. Кроз литерарно уобличавање ових прича, као и њиховим разврставањем унутар структуре дела, Никифор постиже да уједно представи комплексну историју Ираклијеве владавине, али и да понуди историјско тумачење ових удаљених догађаја, показујући да је Никифор као аутор с краја 8. или почетка 9. века умео и могао да приступи историјском материјалу којим је располагао, на оригиналан и практичан начин, остварујући при том, у литерарном смислу, успешну структуру, што је касније у 9. веку запазио и похвалио патријарх Фотије, истичући лепоту стила и јасноћу приповедања.

Оваквим поступком уметања сложене и изнијансиране слике других народа у нарацију Никифор успева да прикаже личност цара у једном *тоталном* историјском амбијенту, из којег се помаља слика Ираклија у вишеслојној представи цара у његовим позитивним, али и донекле негативним особинама које га на моменте лишавају царског достојанства и подобија, што се највише изражава у опису царевог немужевног бега пред налетом лукавих и дволичних Авара, и литеарном трансформацијом Ираклија од цара у слику обичног човека, кроз помен свлачења царских одежда и круне и облачења просте одеће обичних људи.

¹⁹⁶ Cf. Antirrheticus I, PG 100, 277A: εἰκὼν ἐστὶν ὁμοίωμα ἀρχετύπου, или: ὅτι ἡ εἰκὼν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἀρχέτυπον (Ibid, PG 100, 277D). Односно, икона као подобие прволика преноси спољашњи вид онога што је на њој изображено. Alexander, *Nicephorus*, 189 – 213.

Међутим, ово уобличавање слојевите слике цара Ираклија, које ће се донекле пројавити и у описима осталих царева, понајвише иконоборачког цара Константина V, наставља се у наравији *Кратке историје* о Ираклијевом успешном персијском походу, и потоњем неуспеху да се одупре најезди Арапа.

Ираклијева победа над Хозројем, поређење особина два владара

Иако представља главни и најопширнији наративни ток у оквиру описа Ираклијеве владавине, рат са Персијом заправо представља структурно прилично једноставан приказ догађаја, у којем је личност цара Ираклија значајно истакнута, као и његови подвизи и поступци. Овај приказ ће се свести на упоређивање квалитета владарске личности ромејског и персијског цара. Личност самог Ираклија, као што смо претходно већ поменули, и као што смо већ унеколико показали, ипак у таквом сажетом приказу представљена је слојевито, са вишезначним порукама.

Опис Ираклијевог персијског рата, након анегдота о Хунима и Аварима, отпочиње поменом Хозроја. Рат је настављен одговорношћу персијског владара који покреће поход против Ромеја (ἐπιστράτευει κατὰ Ῥωμαίων) под командом Шахрбараза: „он је опустошио све источне области узевши из свете земље животворно дрво спаситељевог крста (τὰ ζῳποῖὰ ξύλα τοῦ σωτηρίου σταυροῦ), док је Модест епископовао Јерусалимом“.¹⁹⁷ Овакав, условно речено нови почетак, након екскурса о народима, са наглашеним верским детаљем одношења *Часног Крста* донекле мења контекст приказа персијске војне, која је у претходним поглављима била прилично сведена на просте околности политичке природе и војних околности, лишених сваког верског контекста. Дакле, други део описа персијског рата јасно отпочиње причом о одношењу *Часног Крста* у Персију. Да ли се са овим поменом, који уводи једну верску ноту у наравију,

¹⁹⁷ Nicephori, 12, 1 – 5. Cf. Russell, *Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence*, 49 – 51.

поклапа у истом поглављу поменути Ираклијев поступак уништавања представе Хозроја као бога, у једном прилично детаљном опису појединости, необичном за Никифора, и да ли има одређену литерарну улогу, и с тиме у вези, поруку?¹⁹⁸ Још више се намеће питање места и значаја Часног Крста у нарави дела, односно о евентуалним дубљем наративном смислу свих помена Крста у *Краткој историји*, особито у идејном контексту иконоборачког поштовања Крста, насупротив иконама. Другим речима, хронолошки оквир у којем је *Кратка историја* настала, и обзиром на иконофилску оријентацију њеног писца, која се пројављује у другом делу списа, помен Крста и његово место у структури дела и нарави о Ираклијевој владавини, можда пројављује одређене наративне поруке у вези са теолошким превирањима унутар Цариградске цркве и византијског друштва 8. века.¹⁹⁹ Занимљиво је да се у истом поглављу помињу и одношење Крста и Ираклијев однос према Хозројевој деификацији сопствене личности.²⁰⁰ На основу структуре и начина описа овог детаља Никифор јасно ставља до знања да је такав поступак персијског владара недопустив, док је Ираклијев поступак заправо изазван и нужен одговор на Хозројево присвајање божанских атрибута, што, сугерисано у тексту, представља *мрзост*. Очигледно је да је овом причом Никифор заправо допунио свој приказ негативног карактера царске власти у личности Хозроја, и његовој укупној лошој државној управи додао и овај негативни свештени аспект који се пројављује кроз

¹⁹⁸ За византијску литерарну традицију о страдању Хришћана Палестине и затирању хришћанских црквених споменика приликом персијског освајања Јерусалима, види: Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross*, 11, н. 10. и даље, где се упоређује литерарна традиција византијске књижевности од 7. до почетка 9. века (закључно са Теофановом *Хроником* cf. Theophanis, 300, 30 – 301, 5) са новијим резултатима археолошких истраживања који оспоравају већину писаних извора византијске провинијенције. У том смислу, упадљиво је одсуство сличног наратива у Никифоровој *Краткој историји*, која се у својем приповедању задржава искључиво на приповести о одношењу Крста у Персију, и уопштеним опаскама о *пustoшењу источних области*.

¹⁹⁹ Детаљније о томе у наставку овог поглавља.

²⁰⁰ У вези са Хозројевим обоготварањем своје личности Никифор користи термин θεοποίησις. Cf. Nicephori, 12, 41 – 49. где се на крају истиче да је Ираклије, видећи ову гадост (τὸ βδέλυγμα) сранио са земљом поменуто светилиште: Ἡράκλειος εἰς γῆν κατέρριψε καὶ ὡς κοινὸν διέλυσε. За питање поимања Ираклијевог персијског рата у контексту шире идеје *светог рата*, као и значајну напомену да се евентуална византијска идеја *светог рата*, особито она из раног периода, не сме олако схватати и анализирати на основу развијеног и доминантног критеријума положеног и разрађеног на средњовековном Западу, односно у културном кругу западног Хришћанства 11. века, обзиром на другачије отачке традиције источног/византијског и западног/римског поимања рата чије су се различите генезе огледале и у, по том питању, међусобно супротстављеном канонском праву, види студију: Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross*, 25 – 30, 34 – 38. Такође: Stouraitis, „Just War“ and „Holy War“.

чин обожења царева личности, што изворно не припада атрибутима царске власти, наравно, по византијској царској идеји. Међутим, управо на основу оваквог приказа, и истицања ове стране Хозројеве царске личности, његовог присвајања божанског у својој личности, може да се постави питање о евентуалној скривеној алузији писца на касније поступке иконоборачких царева, односно њихово присвајање и покушај обједињавања свештеничког и царског достојанства у личности цара.

Ако ову повест посматрамо у таквом контексту, постаје јасно да је Ираклијева одлучна реакција на такво Хозројево светогрђе заправо слика праве, односно православне реакције цара на слична застрахења. У том случају, у лику цара Ираклија, у његовим позитивним аспектима, можемо да закључимо да су присутне и наглашене управо оне особине које ће бити касније од значаја у разматрању проблема иконоборства исавријских царева. У том смислу даље можемо да закључимо да је приказ Ираклијеве личности у *Краткој историји* послужио за успостављање одређених узора и модела који се могу спојити са иконофилском идејом о карактеру царске власти насупрот настојањима иконоборачких царева да себи присвоје и атрибуте свештеничке власти. Неке додирне тачке и паралеле између карактерних особина представљених у личности персијског владара Хозроја и цара иконоборца Константина V могу се направити и у вези Константинове грамзивости поменуте при крају дела у осамдесет петој глави у којој Никифор цара назива новим Мидом а у вези са његовом фискалном политиком.²⁰¹

Даљи ток приказа Ираклијевог персијског похода прилично је сведен и у наративном смислу заправо је састављен од неколико значајних целина. Главни наративни моменти заправо су:

- Ираклијев упад у Персију. Приповедање почиње у дванаестој глави, одмах након описа сусрета цара и вође Турака са којима је склопљено

²⁰¹ О томе детаљније види у наставку поглавља.

савезништво, и то исказом: *са овима је упао у Персију уништавајући градове и рушећи храмове ватре.*²⁰²

- Опис опсада Цариграда 626. године, и успешне одбране, која представља засебну причу, уметнуту у нарацију о Ираклијевој персијској војни, у којој су, међутим, главни протагонисти патријарх Сергије, патрикије Вон и млади цар Ираклије Константин.²⁰³
- Ираклијев двобој са персијским генералом Разатом, опис који заправо представља увод у прилично детаљно приповедање о околностима и поводима Хозројевог политичког пада и последично, његове смрти.²⁰⁴

²⁰² Nicephori, 12, 41 – 49: „у једном од тих храмове откривено је да је Хозроје, представљајући се Богом (Θεοποιέω) на крову поставио (слику) себе као да седи на небу, украсивши је представама звезда, сунца и месеца и анђела како стоје поред њега, и справу да производи кишу и громове када год је он то желео. Видећи ту мрзост, Ираклије ју је сравнио са земљом“. Са становишта каснијег иконоборства, врло је значајно да Никифор у овом опису нигде не користи реч εἰκών, слика се подразумева из контекста. Такође, већ је запажена сличност овог описа са описом у хомилији о повратку Крста, коју је између 826. и 844. године саставио савременик и готово вршњак будућег патријарха Никифора – учени епископ Мајнца Храбанус (776/784? – 854): *Reversio sanctae atque gloriosissime Crucis Domini nostri Jesu Christi*, PL 110, 131 – 134. Cf. Rabanus Maurus, *New Catholic Encyclopedia* 11, 881 – 881, (M. F. McCarthy). Cf. Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis*, 179, n. 13.

²⁰³ Nicephori, 13, 1 – 42. Опис аварске опсаде Цариграда и успешне одбране дат је у заокруженој приповести која се налази у форми једног поглавља, које следи после описа Ираклијевог упада у Персију, и претходи даљем приповедању о царевом личном подвигу и храбрости израженој у чину двобоја са персијским војсковођом. У том смислу опис представља одређену врсту дигресије, или смишљени литерарни поступак којим се додатно наглашава драматичност свеукупне ситуације у којој је Ираклије деловао.

²⁰⁴ Ово поглавље заузима битно место у целокупном поступку литерарног уобличавања слике два супротстављена владара, персијског и византијског цара. Наиме, Хозроје против Ираклија шаље племенитог и храброг ратника: *Када је Хозроје сазнао да се Ираклије приближио царској палати (τοῖς βασιλείοις Περσῶν) отпослао је против њега у борби искусног и храброг стратега по имену Разата (γενναῖον ὄντα καὶ ἔμπειρον τὰ πολέμια).* (Nicephori, 14, 1 – 3) Племенитост, или храброст, као и искуство противника којег је поразио, чине управо Ираклијеву победу славнијом: *Када је Ираклије схватио да нико од његове војске не жели добровољно да иступи, он је сам иступио против варварина.* (Idem, 14, 6 – 7) Царева лична храброст надахнула је потом ромејску војску да одлучно потуче непријатеља (Idem, 14, 13 – 17). У овим речима заправо се истиче царева храброст и пожртвованост, идеали и особине којих је персијски владар Хозроје био лишен, о чему ће бити речи у наредној, петнаестој глави: *Када су персијски архонти сазнали како је ромејски василевс жртвовао свој живот за добро своје државе, саветовали су се са Сеиром, Хозројевим сином, да убију Хозроја који је према својој држави показао велики презир (μέγα περὶ τῆς οἰκείας πολιτείας καταφρονήσαντα).* (Idem, 15, 1- 5) Међутим, види Howard – Johnston, *Witnesses*, 247 који у опису двобоја заправо види траг хипотетичког изгубљеног извора персијског порекла усмереног на дискредитацију цара, што аутор закључује на основу самог описа дуела из којег произилази да је Ираклије заправо преварио супарника тако што му је један од његових телохранитеља помогао да убије непријатеља. Он међутим не примећује, иако и сам запажа термин τὴν τοῦ βασιλέως παρρησίαν који Никифор користи у опису Ираклијевог учешћа у двобоју, сматрајући га необјашњивим за негативан контекст приказа царево личности, да је заправо Никифор, чак иако је

- Пад Хозроја, његово заточење и убиство, што представља значајну наративну поруку која уобличава основну мисао и тенденцију писца да истакне карактер и савршенство Ираклијеве владавине, њен квалитет, у односу на персијско уређење и персијског владара. Управо су 14. и 15. глава узајамно повезане у том смислу да заједнички истичу идеју Ираклијеве личне храбрости и несебичне пожртвованости – која је описана у царевом двобоју са Персијанцем, док Хозроје добија сасвим супротне особине. У таквом литерарном приказу, Хозројев лик се по елементима литерарне представе његове коначне судбине у *Краткој историји* приближава основним мотивима мита о краљу Миди. У том смислу, у наративу је истакнута његова себична похлепа према новцу, наглашена уметнутим исказом „наслађуј се овим стварима које си неизмерно и безумно волео“ и закључном реченицом „на овакав начин су га убили глађу“.²⁰⁵

Са описом Хозројевог политичког пада, који настаје као последица Ираклијевог херојства исказаног у двобоју, али и свеукупном његовом управљању државом, следи кратак опис државног расула у Персији, да би се на крају овог сегмента дела писац опет вратио идеји *мира и спокојства* који би требало да

његов извор имао антивизантијски став, прилагодио овај наратив својој идеји слике цара, која се даље потпуно развија у опису Хозројеве смрти која је била изазвана поимањем персијских архоната Ираклијеве несебичне пожртвованости за добробит сопствене државе. Он даље сасвим одбацује ову могућност, односно евентуални поступак Никифора као аутора који би подразумевао комбиновање изворног материјала са циљем да створи сопствени наратив: Howard – Johnston, *Witnesses*, 248.

²⁰⁵ Nicerphori, 15, 8 – 10. Заправо, Никифор приповеда да је Хозроју уместо хране понуђено злато и сребро, чиме се указује на ништавност земаљског блага, у односу на врлину и подвиг, будући да оно не може да одржи човека у животу. Ова анегдота заправо представља скривену моралну поуку, и представља очигледно јако изобличавање царске грамзивости и похлепе исказане кроз опис Хозројевог политичког пада, али може и да представља алузију на Аристотелово учење које је изражени у спису *Политика*, где се такође среће и кратак помен Миде и његова апсурдна смрт изгладњавањем пред обиљем злата. Cf. Aristotle, *Politics*, 42, 16 – 44, 17. који развија следећу идеју. Наиме, под богатством се често подразумева обиље новца, будући да се уз помоћ новца реализују трговина и послови. Насупрот томе се међутим сматра да је новац бесмислица (λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα) и по својој природи ништа (φύσει δ' οὐθέν) будући да није од користи за основне животне потребе, па човек са изобиљем новца често може умрети од глади, као митски Мида, пред којим се сва храна претварала у злато, као последица његове похлепне жеље (καθ' ἄπερ καὶ τὸν Μίδαυ ἐκείνον μυθολογοῦσι διὰ τὴν ἀπληστίαν τῆς εὐχῆς πάντων αὐτῷ γιγνομένων τῶν παρατιθεμένων χρυσῶν.). Cf. Lemerle, *Humanisme byzantin*, 133 – 135, где се износи најпре став да изучавање класичне филозофије није стагнирало чак ни у *мрачним вековима* Византије, те да је Аристотелова филозофија, на чије изучавање алудира Игњатије Ђакон у типском приказу Никифоровог образовања, свакако била позната у епохи патријарха Никифора.

завладају у обе државе.²⁰⁶ Личност цара, особито кроз сасвим јединствено поређење Ираклија са Симеоном Богопримцем на овом месту је посебно истакнута – поређење које на један сасвим оригиналан начин додатно усложњава слику Ираклија чиме она добија још један елемент у широком и разноврсном мозаику његових особина:²⁰⁷ немужеван бег пред Аварима, инцестуозни брак који је изричито осуђен, али затим, храбар двобој са Разатом и ово поређење са старозаветно/новозаветном личношћу Симеона Богопримца, а у даљем току описа, нагласак ће бити на Ираклијевој болести, његовим страховима, и опису смрти у болести као резултату греха инцестуозног брака, дакле, врло сложена слика са врло комплексном наративном поруком.

У читавој *Краткој историји* експлицитних поређења њених протагониста са личностима из свештене историје Старог или Новог Завета, или античке историје готово да нема. Ово поређење Ираклија са Симеоном Богопримцем представља најзначајнији такав литерарни поступак, и уз касније поређење цара Константина V са фригијским краљем Мидом представљају једине примере оваквог поступка примењеног приликом састављања *Кратке историје*.²⁰⁸ Симеон Богопримац и његово место у новозаветном наративу о богочовечанству Исуса Христа, заузима битно место. Помен Симеона Богопримца у наводном обраћању персијског владара Хормизда, уколико се оно прихвати као део аутентичног писма, може да сведочи о развијеном култу овог хришћанског светитеља у Персији, где је постојала значајна заједница хришћана од најранијих, готово апостолских дана, што је посведочено и у самом Светом Писму.²⁰⁹ Међутим, за нашу анализу текста *Кратке историје*

²⁰⁶ Nicephori, 15, 10 – 14. Након Хозројеве смрти, његов син је послао Ираклију писмо заузимајући се за *мир* (εἰρήνη) и *спокојство* (ἠσυχία) који су требали да завладају у обе државе.

²⁰⁷ Cf. Nicephori, 16, 1 – 10, нарочито сам исказ: „*Као што сматрате да је ваш Бог био предат у наручје неком човеку - старцу по имену Симеон, тако и ја теби предајем твог слугу а мог сина у твоје руке. Нека Бог којег поштујеш пази како поступаи са њим.*“ (Idem, 16, 6 – 9) За основне податке о Симеоу Богопримцу Cf. Лука 2, 25 - 35; Synax. Ср., 439 – 442. Такође, види: Болотов, *Књ историји императора Ираклија*, 86 који ово писмо сматра аутентичним.

²⁰⁸ Nicephori, 85, 12 – 13: ὁ μισόχριστος νέος Μίδας Κωνσταντῖνος.

²⁰⁹ Дела апостолска, 2, 1 – 9. где се у оквиру приче о силаску Светог Духа на апостоле у Јерусалиму као сведоци догађаја, уз друге народе, помињу Парћани, Миђани и Еламити. Види: Мајендорф, *Империлно јединство*, 243 – 256; Самии, *Хришћанство у Сасанидској Персији*, 131 - 167. Са друге стране, ако се ово поређење цара са Симеоном Богопримцем схвати као пројава византијске политичке пропаганде формиране и пласиране у друштво од стране цара, то би пак сведочило да је култ поменутог светитеља био значајан и утицајан у самом византијском друштву Ираклијевој епохе, па би отуда произилазила јасна жеља владара да се на одређени начин повеже са угледним

далеко је важнији симболички значај помена Симеона Богопримца у контексту Ираклијеве персијске политике. Овакво поређење цара, односно, његова идентификација са овим светитељем није забележена у византијској књижевности. Теофан у својој *Хроници* не помиње овај детаљ.

Неке од значајних карактеристика личности Симеона Богопримца које су забележене или у Светом Писму, или у предању Цркве израженом у житијима светих или богословској литератури византијског периода, јесу његов рад на превођењу Старог Завета у време Птолемеја Филадельфа као једном од Седамдесеторице преводилаца, повест која укључује и својеврсно пророчанство о рођењу Исуса Христа од Богородице као девице. Затим, истиче се значајан помен у Јеванђељу по Луки где се он заправо једини пут и помиње у Светом Писму, где прима дете Исуса у Јерусалимском храму у своје наручје, са пророчком песмом о Христовом домостроју спасења људског рода и самој Богородици. Као такав, Симеон Богопримац, са основним елементима приче о његовом житију и пророчкој

светитељем и да на основу личне блискости са његовим култом црпе свој владарски легитимитет. У том смислу, треба се подсетити да је цар Ираклије заиста пажљиво градио свој ауторитет и право на царско достојанство, између осталог, повезивањем са тада угледним подвижницима, пре свега, Теодором Сикеотом, чије су мошти, након упокојења светог човека, и пренете у Цариград. С тим у вези, а у односу на истицање сличности цара Ираклија са Симеоном Богопримцем, треба имати на уму да је празновање јеванђељског догађаја обрезања Исуса Христа у Јерусалимском храму, следећући Мојсијевом закону, односно старозаветној традицији, чин у којем је сам Симеон имао значајно место у формулисању читаве концепције овог догађаја у ширем оквиру идеје историје Божијег домостроја спасења, те да је као званични црквени празник први пут празнован у доба владавине цара Јустинијана, Cf. Theophanis, 222, 22 – 25: *исте године, другог фебруара, у Византу је први пут празнован празник Сретења* (ἡ ὑπαπαντή τοῦ κυρίου). Дакле, у хронолошком погледу, ради се о догађају који је био релативно близак људима Ираклијевог доба, па је у таквим околностима и личност Симеона Богопримца могла постати прикладна у формирању царске идеје повезаности владара са појединим светим личностима из свештене историје. Са своје стране, Никифор је искористио овај детаљ, вероватно га преузимајући из својег извора, да и на основу ове сакралне везе цара и светитеља који је у својем наручју држао Богочовека, додатно истакне цареву личност у позитивном светлу. Византијски писци су често прибегавали средству инвокације старозаветних личности са циљем да заправо нагласе читаву повест и њену моралну и етички поруку, као и емотивни одзив код публике. Cf. Rapp, *Old Testament Models*, 180. Међутим, ауторка у свом разматрању идеје помена старозаветних личности и фигура у наративу византијских историја и хроника, у вези са *Кратком историјом* а у поређењу са *Хроником* Теофана у којој се често срећу литерарни мотиви поређења византијских царева са личностима из историје Старог Завета, превиђа овај детаљ поређења Ираклија са Симеоном Богопримцем, управо наглашавајући да је Никифорова *Историја*, као и *Хроника* Георгија Синкела, лишена било каквих поређења царева са личностима Старог Завета. Idem, 187. Пример Симеона Богопримца, међутим, представља јединствен, и донекле специфичан случај, који се не уклапа у класичан модел старозаветног лика, будући, да он, како смо већ нагласили, стоји на размеђу два Завета, будући по предању Цркве укључен у епоху Старог Завета и са њиме повезан кроз подухват превођења списа на грчки језик, а са друге стране, кроз повест саопштену у Лукином Јеванђељу, заправо заузима битну улогу у формулисању новозаветне идеје о Исусу Христу као Сину Божијем и Богочовеку.

улози у откривању Спаситељевог домостроја спасења заузима централно место, односно, место на размеђу Старог и Новог Завета, на одређени начин обједињујући две историје, историју старозаветног Израиља, као и историју Новог Израиља, описану у Јеванђељима у једном од којих се и сам помиње. Ираклијева епоха познавала је поређење личности овог цара са старозаветним пророком Давидом.²¹⁰

Међутим, у оквиру наше анализе *Кратке историје* и овог места посебно, остаје отворено неколико питања. Најпре, одакле је овај детаљ доспео у Никифорово дело? Према старијим истраживањима, ово поређење је део аутентичног писма персијском владара упућеног Ираклију. Са друге стране, намеће се питање, да ли је Никифор као писац, узевши у обзир историјске и хронолошке оквире у којима је дело настајало, уношењем овог детаља, заправо желео да направи одређену алузију на себи савремене проблеме и актуелна дешавања? Иконоборачки спорови и однос Цркве и државе оличене у царевима се најпре намеће као могући повод. Наиме, Никифор је следећући својем сажетом стилу приповедања свакако могао да изостави помен поређења Ираклија и Симеона Богопримца, који у себи свакако носи одређени сакралитет и у одређеном контексту укључује се у поруку Светог Писма у целости, будући да личност која се наводи, као што смо рекли, на одређени начин обједињује и Стари и Нови Завет. Међутим, дубина овог израза измиче нашем поимању и схватању. Да ли се поређење цара са Симеоном Богопримцем, смештено на крај описа његове победоносне борбе са Хозројем, може довести у везу са оним добро познатим речима које је сам Симеон изговорио у Јерусалимском Храму држећи новорођеног Богочовека у својем наручју, а које доноси јеванђелист Лука: „*Сад отпушташ у миру слугу својега, Господе, по речи својој; јер видеше очи моје спасење твоје, које си уготовио пред лицем свију народа. Светлост, да просвећује незнабошце, и славу народа твојега Израиља.*“²¹¹

Ираклијев победоносни рат против Персије, који је сасвим сигурно носио у себи и одређени верски елемент, пре свега кроз историју Часног крста, његовог

²¹⁰ Cf. S.S. Alexander, *Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates*, *Speculum* 52/2 (1977) 217 – 237, као и новије разматрање које нуди другачије хипотезе: R. E. Leader, *The David Plates Revisited, Transforming the Secular in Early Byzantium*, *The Art Bulletin* 82/3 (2000), 407 – 427; такође и Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis*, 175 – 190.

²¹¹ Лука, 2, 29 – 32.

заробљавања и потоњег ослобађања и поновног уношења у Јерусалим, улогу коју је у том чину имао сам цар, може да се смести у наративни контекст Симеоновог обраћања Богочовеку Христу. У том случају поређење Ираклија са Симеоном Богопримцем је очигледно. Ираклија је сам Бог водио у његовим победама против *незнабожаца*. Идеја мира присутна је у библијском наративу, као што је и након победе над Персијанцима наступио мир, а Ираклијевом победом и повратком Крста (на шта се пак могу односити оне речи: „...јер видеше очи моје спасење твоје“) заправо се остварила идеја и мисија сведочења спасења не само реликвије Крста већ и читавог РOMEЈског народа - *Новог Израиља*.²¹²

Након свега до сада реченог, кључно је питање, да ли у тексту *Кратке историје* постоји одређена наративна идеја, и порука која се из ње пројављује провлачећи се кроз описе осталих царева поменутих у делу, попут Јустинијана II, Лава III, Константина V, али и других царева попут Константина IV, и Филипика Вардана? Опис Ираклија има поједине додирне елементе заједничке са сликом Константина V у једном прилично широком смислу, али ипак донекле подударном. Пре свега, то се односи на њихову политику и ратничке подухвате, са значајним освртом на *духовну* или *моралну* страну њихових личности, у чему се они ипак разликују, премда су обојица приказани у одређеној врсти греха, први због инцестуозног брака, а други због прогона побожности које се пак манифестује кроз

²¹² Cf. Mango, *Deux études*, 105 – 118. који анализирајући одређене појединости у вези са византијско персијским односима и контактима у току рата, како византијских (Никифор и Теофан) тако и источних извора (између осталих Михаило Сиријац и анонимна Хроника несторијанске провинцијенције) износи хипотезу о одређеној криптохришћанској струји унутар персијске световне и војне аристократије (којој је припадао и Шахрбараз чија су деца, царским достојанством – патриције Никита, односно браком, ћерка Ника удата за Ираклијевог сина Теодосија, а обоје носе византијска имена, били уско повезани са Ираклијем лично). Манго се кратко осврће и на помен Симеона Богопримца, помињући ову појединост као додатну аргументацију за своју хипотезу о сарадњи цара Ираклија са Шахрбаразом још у току трајања рата против Хозроја, последично износи хипотезу да је Ираклије у току самог трајања рата, а особито након победе над Хозројем, ишао ка покушају христјанизације Персије вођен есхатолошким осећајем, карактеристичним за његово доба, осећајем о скором доласку Царства Небеског (Парусије) те следствено, потреби да се Јеванђеље проповеда свима народима. Вест коју пружа Никифор представља дакле евентуални одјек Ираклијеве идеје „просвећења Персије“ у сарадњи са самим Персијанцима у Никифоровој *Краткој историји*. Ако би се даље развијало овакво сагледавање проблематике и концепције наратива о Ираклију као новом Симеону Богопримцу, у вези самог имена Симеон и познате слике Ираклија који је Крст у процесији унео у Јерусалим, неизбежно се намеће поређење са Симоном Киријанцем, такође личношћу која је својом улогом помагача Христу кроз ношење његовог Крста на Голготу ушао у свештену историју Христовог домостроја спасења кроз опис у Јеванђељу по Луки, али и код Матеја и Марка, при чему је сличности имена Симеон и Симон јасна. Cf. Лука, 23, 26.

прогоне монаха, световних лица, али и понижење и погубљење самог патријарха Константина, али не толико и самог иконопоштовања.²¹³ Осуда цара Константина V за иконоборство не среће се у *Краткој историји* експлицитно изражена. Ова чињеница постаје прилично наглашена када се овакав Никифоров приступ у опису цара иконоборца упореди са стилем и маниром Теофанове *Хронике* у којој је Константинов однос према иконопоштовању један од најбитнијих елемената у грађењу слике овог цара, чиме се заправо јасно истичу различита полазишта у оквиру мотива писања између двојице иконофила, али и њихова узајамна издиференцираност у контексту образовања и свеукупног светоназора у вези са духовно религијским питањима која се управо изражава у њиховим различитим литерарним поступцима.

Мотив Часног Крста у приказу Ираклијеве владавине

Приказ Ираклијевог успешног похода против Персије/Хозроја завршава се истим оним мотивом који је у структуру приповедања уметнуо на почетку. Наиме, ради се о опису повратка Часног Крста из Персије у Јерусалим, о прилично наивној причи која треба да потврди да Часни Крст није био обесвећен од руку безбожника тј. Персијанаца, а затим поменом о његовом доношењу и узношењу у Цариграду. Наиме, Крст је остао нетакнут рукама варвара, и њихове очи га нису виделе. Епископ Модест Јерусалимски је имао одговарајући кључ којим се откључавао реликвијар у којем се Крст налазио.²¹⁴ Сви ови елементи представљају једну прилично упрошћену и надасве наивну повест, која међутим, има јасну улогу да узвелича владавину цара Ираклија, његову победу над Персијанцима, али и да истакне да су византијске светиње остале непоражене додиром непријатеља.²¹⁵

²¹³ Marjanović, „*Breviarium Historicum*“, 174, 175.

²¹⁴ Nicephori, 18, 8 – 21. Занимљиво је да се најнегативнији изрази у вези Персијанаца срећу управо у вези са Крстом. Њихове *безбожне и непосвећене и убилачке руке* (ὡς ἀνέπαφα καὶ ἀθέατα βεβήλοισ καὶ μιαιφόνοις χερσὶ τῶν βαρβάρων) нису се дотакле Крста. Шта више, Персијанци нису достојни ни очима да виде Крст.

²¹⁵ Cf. Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis*, 177 запажа да је упркос обиљу савремених и нешто познијих извора историјски реалитет повратка Крста тешко постићи (idem, 177, п. 8 списак византијских извора). Болотов, *Къ историји императора Ираклија*, 78 нап. 4. примећује да овакав опис који се среће код Никифора указује на околности да је образовани Византинац 9. века веровао

Нарација о Крсту врло је значајна, будући да су описи његове судбине у *Краткој историји* једини помени неке хришћанске реликвије. Представе о Крсту се нарочито истичу ако се упореде не толико са одсуством помена икона, али свакако са идејом употребе икона у византијском друштву. Ово је врло интересантна околност, будући да је управо иконоборачка идеја, супротстављајући се иконопоштовању, истицала значај Крста као једине прикладне реликвије, поред евхаристије, којој је исправно било одавати почаст. У том смислу може се говорити о употреби идеји Крста у литерарним радовима иконоборачке провинцијеније који су имали за циљ да истицањем значаја Крста потисну култ икона.²¹⁶ Према томе, Никифорова реализација идеје Крста која се сусреће у опису Ираклијеве владавине, идеја која представља мотив који је свакако обележио на најјачи начин успешну владавину цара Ираклија, и као такав се потом усталио у поимању византијског друштва и Цариградске цркве²¹⁷ ипак представља значајан поступак, пре свега у литерарном смислу, а потом и у идеолошком, обзиром на хронолошке оквире када је само дело настајало, и у односу на преовладавајуће идеје које су то време обележиле.

Помен Крста, и његово место у свеукупној нарацији о владавини цара Ираклија сувише је сужен и смештен у узак историјски контекст 7. века, да би се на основу тих вести могла изнети хипотеза о евентуалном Никифоровом покушају трансформације иконоборачке идеје о Крсту у иконофилски идејни систем, односно полагање права на располагање реликвијом и мотивом Крста искључиво од стране иконофила. Међутим, са друге стране, одсуством значајнијег помена икона у *Краткој историји*, на посредан начин Крст се ипак издваја из доминантне

вестима који нису имали елементарно утемељење у истини. Наивност ове повести свакако упућује на другачије сагледавање византијске историографије, и поимање самих Византинаца у вези са историјом, која дакле, често није била прост напор ка историјски верној реконструкцији догађаја у модерном смислу разумевања историјске дисциплине, већ је управо често, као што и ово место сведочи, имала више литерарне, односно књижевне претензије у којима скрупулузна реконструкција дешавања није увек бивала прва обавеза или брига писца, али ни очекивање његове публике.

²¹⁶ О овим аспектима Крста као идеје у иконоборачким распрама, и о његовом месту у оквирима развијања идејног система иконоборачке теологије види: Kazhdan, „Constantin Imaginaire“ 196 – 250.

²¹⁷ Упореди празник који је установљен у спомен Константиновог виђења Часног Крста и поновног проналажења Крста од стране царице мајке Јелене, али не и у спомен повратка Крста у Јерусалим из Персије у време цара Ираклија. Cf. Synax. Ср., 43 – 45.

нарације о политичким догађајима 7. и 8. века, као једини свештени мотив у оквиру целокупног приповедања. Са друге стране читава повест о судбини Часног Крста каква је настала већ у току саме Ираклијеве владавине, бивајући присутна у византијској литератури 7. века,²¹⁸ и преносећи се и на касније књижевно стваралаштво унутар византијског културног круга, свакако да је нашла свог одраза и у нама непознатим изворима којима је Никифор располагао приликом писања *Кратке историје*. Одређено наслеђе самих извора, односно старије књижевности, на тему Крста у оквирима описа Ираклијеве епохе, свакако је представљала битан наративни елемент Ираклијеве историје, и као таква, ова идеја је просто освајала нове књижевне просторе, улазећи и у наративе потоње византијске књижевности, па и Никифорове *Кратке историје*.

Овакав крај, који опет на одређени начин заокружује један део нарације, овог пута на тему персијског рата, као да у назнакама истиче Никифоров књижевни манир, наиме, да нарација буде заокружена, и да одређени литерарни детаљи добију своју заокружену слику. Да ли се тиме додатно подвлачи или истиче метанаративни контекст који треба да се пројави оваквим литерарним поступком? Наиме, видели смо, да је и на почетку Никифор поступио на сличан начин када је описивао Ираклијев и Никитин заједнички поход против цара Фоке, што је слика која је добила свој заокружени наративни вид поменом склапања брака између деце сродника, што је пак требало све укупно да нагласи јединство савезника - сродника, као и оданост споредног члана породице – Никите, Ираклију као цару, што је истакнуто у садржају првог дела описа Ираклијеве владавине – његовог доласка на царски трон и у учвршћивању својег ауторитета и легитимитета.

У овом смислу, трећи такав поступак може бити онај који се тиче питања Ираклијевог безаконог брака,²¹⁹ које се поново сусреће у виду реминисценције

²¹⁸ Такав је спев који је настао испод пера Ираклијевог савременика Георгија Писиде – *Restitutio Crucis*, који можда представља и средишње књижевно дело које је утемељило у књижевно историјском смислу даљу разраду и ширење наратива о судбини Крста у историјском приказу Ираклијеве владавине.

²¹⁹ Четврти се пак тиче експроприације црквене имовине, драгоцености, за потребе одржавања државних финансија у данима кризе Царства, које је поменуто у уводним поглављима дела, а које ће бити закључено кратким поменом у деветнаестој глави, наиме, да је Ираклије вратио Цркви оно што је од ње својевремено било одузето. На тај начин са Ираклијеве личности у *Краткој историји* скинута је одговорност за узурпацију имовине Цариградске цркве, што је увек било питање од велике важности, а у византијској литератури писцима често било средство да се личност неког цара

поменом Ираклијеве болести и карактера његове смрти, чиме се заокружује једна изразито негативна страна Ираклијеве личности, односно налазиће иначе позитивне слике византијског владара 7. века и то на самом крају представе овог цара на страницама *Кратке историје*. Несумњиво је да је оваквим поступком Никифор оставио приказ Ираклијеве владарске личности донекле отвореним, са јаким описима царевих врлина, особито у односу на персијског владара Хозроја, али са таквим завршетком који читаоца оставља у недоумици какав је заправо владар Ираклије заиста био. Односно, да ли су у његовој личности претегнуле позитивне, или негативне особине?

Ираклијева слика у контексту арапских освајања

Да би се стекла једна свеобухватнија представа Никифоровог литерарног поступка у процесу формирању слике Ираклија на станицама *Кратке историје*, као и у циљу пружања одговора на питање, да ли је свеукупни владарски подвиг цара био у делу окарактерисан као успешан, или неуспешан, и услед којих и каквих околности, нужно је осврнути се на последњи сегмент приказа Ираклијеве владавине, односно, опис Арапских освајања византијских територија на Блиском Истоку и у Египту.²²⁰

Резултати Ираклијеве политике према Арапима, која је укључивала војне сукобе са народом са Арабијског полуострва, махом неуспешне за византијску страну, познати су као негативни.²²¹ Ираклије, у позним годинама, након великих напрезања византијске државе и друштва, економских и социјалних недаћа које су

додатно окарактерише као негативна. Ова појединост може пак да представља и контраст у односу на црквену политику цара Константина V, иако се он у самом делу нигде не помиње као узурпатор црквене имовине, али у једном ширем идејном смислу, уз слику патријарха Сергија у односу на Ираклија, свакако да подвлачи добар однос цара према Цркви, на супрот владавине Константина V и његовог односа према патријарху Константину Цариградском.

²²⁰ Хронолошку збрку која у влада у Никифоровом опису следа догађаја везаних за арапско освајање Египта уочио је и коментарисао већ Butler, *The Arab Conquest*, 207 – 209. Такође види: Mango, *Short history*, 188 – 189. У нашем разматрању овог дела *Кратке историје* позабавићемо се само литерарним аспектом нарације и слике која се из карактеристичне структуре нарације може извући у вези са Ираклијем и патријархом Киrom, остављајући по страни питање порекла појединих сегмената ове повести као и питање хронолошког аспекта у опису догађаја.

²²¹ Cf. Kaegi, *Early Islamic Conquest*; idem, *Heraclius*, 229 – 264; 281 – 289.

с тим биле у вези, није успео да сачува оне области које је недавно ослободио од персијских освајача. Арапски продор у Палестину, Сирију и у Египат није био заустављен, и ове територије су још за Ираклијевог живота биле изгубљене за Царство.

Међутим, од значаја је питање, на који начин су ови процеси и догађаји представљени у делу. Дакле, после успешне кампање против Персије, у којој је на страницама *Кратке историје* Никифор пружио једну изразито позитивну слику Ираклија као цара ратника, пожртвованог и несебичног у одлучујућим моментима, након преброђених првих искушења и криза које су потресале државу Ромеја, следи један сасвим другачији период, са дијаметрално супротним резултатима цареве владавине, док се царева личност углавном помиње у контексту његовог личног моралног пада и престопа, да би се коначно завршила описом његове смрти услед болести, за коју се истиче да је била директна последица његовог греха.²²²

Најпре треба истаћи да је „арапски сегмент“ Ираклијеве владавине знатно сажетији у односу на опис његовог персијског подвига. У првих осамнаест глава Ираклијеве историје, девет се бави различитим аспектима рата против Персије, односно половина од првих осамнаест глава посвећена је нарави о Ираклијевом успешном рату против Персије. У преосталом делу од укупно десет глава, само четири су посвећене питању арапских освајања и пораза Византије, дакле, мање од пола у овој другој целини, која је сама по себи мања од прве целине. Даље, у књижевном смислу, овај приказ арапске епизоде сасвим је лишен литерарних елемената у нарави, и аранжмана нарави у структуралном смислу који је у персијском сегменту имао за циљ да истакне личност цара, његових заслуга, али и да портретише непријатеље Ромеја, пре свега Персијанце, цара Хозроја лично, али и Аваре и њиховог кагана, пре свега кроз помен Хуна и Турака и њиховог односа

²²² У овом другом сегменту описа Ираклијеве владавине налази се и чувени портрет царевог страха, његове „депресије“ која га је тако рећи изоловала од његових владалачких активности па и саме престонице - Цариграда (Nisephorī, 25, 1 - 10). Међутим, Каеги, *Early Islamic Conquest*, 63 – 65 сматра да је Ираклије и после 630. године, односно током четврте деценије 7. века био још увек на врхунцу своје моћи и владалачких способности. Одатле произилази да је слика цара која се помаља из Никифоровог портретисања улоге Ираклија приликом арапских освајања византијских источних области у неку руку обмањујућа. Таквој слици у прилог иде и крајње конфузно распоређен и састављен материјал који и сам хронолошки распоред описаних догађаја чини тешким за реконструисање. Cf. Butler, *The Arab Conquest*, 207 – 208; Mango, *Short history*, 188 – 189.

према Ираклију. У опису изгубљених битака и пораза које су Византинци трпели од стране Арапа, одсуствују сви они термини и изрази који подвлаче и наглашавају основни наративни ток, а какви се срећу у Шахиновој беседи, или у описима аварске дволичности, односно наивности или искрености Хуна и Турака у њиховом односу према цару. Дакле, таквих или сличних књижевних уобличавања текста у повести о продору Арапа у *Краткој историји* нема.²²³ На основу свих ових карактеристика арапског одељка Ираклијеве владавине, стиче се утисак да је Никифор смишљено приказао овај неуспешан сегмент Ираклијеве владавине на један сажетији начин, са знатно мање детаља.²²⁴

У овом сегменту *Кратке историје* уочава се једна, више структурна особина, која можда има за циљ да утиче на литерарно уобличавање поруке о карактеру Ираклијеве владавине. Ради се, наиме, о наративном прожимању, или укрштању два елемента приповедања. Иако је већ на литерарном плану увео у приповест Арапе као нови чинилац у опису Ираклијеве владавине, Никифор, паралелно са отпочињањем приче о губицима византијских области под налетом Арапа, умеће приказ Ираклијевог тријумфа и величање његових победа над Персијанцима, које су биле прослављане у Цариграду. У овим сегментима нарације помиње се и доношење Часног Крста у Цариград, његовом свечаном уздицању од стране патријарха Сергија. На први поглед остаје неприметна чињеница да се ови

²²³ Судаћи према хипотезама које у својим разматрањима о природи *Кратке историје* и њеној релацији према изворима које је аутор користио, али и прерађивао, односно сажимао, које износи Howard – Johnston, *Witnesses*, 251 разложно је претпоставити на основу ове запажене разлике у начину приказивања арапског сегмента Ираклијеве владавине да је Никифор вероватно сажимао своје изворе који су можда били знатно речитији него што нам то на основу Никифорове нарације делује.

²²⁴ Овој хипотези била је наклоњена Липшиц, *Никифор и его исторически труд*, 85 - 105, која између осталог примећује да је потоњи византијски историчар Георгије Монах, пишући историју Ираклијевог ратовања против Персије, у потпуности следио Никифоров приказ, али која је у уопштеној оцени Никифоровог приступа опису догађаја као историчара, оценила као селективног у том смислу што је као писац био склон да прећути одређене негативне, или боље рећи, неуспешне моменте у владавини царева које је описивао. Са друге стране, Mango, *Short History*, 9. је изразио сумњу у овакво поимање Никифоровог пристрасног односа према личностима и догађајима који им нису ишли на руку, односно, почастима византијских царева и њиховој управи. У сваком случају, остаје неспорно и јасно да одређена разлика у интересовању аутора према Ираклијевој персијској војни, и арапском периоду његове владавине свакако постоји, и да она иде на уштрб према овом другом сегменту његове владавине. Да ли се ова појединост може просто објаснити намером Никифора да одржи слику цара коју је ипак темељније градио у првом делу приказа његовог царевања? Или су пак сасвим други разлози определили овакав карактер дела, можда сами извори којима је Никифор располагао?

догађаји смештају и описују на самом почетку приказа византијских пораза од Арапа. Тако осамнаеста глава отпочиње кратким исказом да су *Сарацени* почели да се појављују из области познате као *Амтриб* покушавајући да опљачкају суседне земље. Даље се наратија у овом поглављу посвећује Ираклијевој политици према Турцима – (спремност Ираклија да оствари обећани брак Евдокије и кагана, што је међутим све пропало кагановом смрћу), помену смрти неке од његове деце, и опширније, доношењу Часног Крста у Јерусалим, његовом уздицању и доношењу у Цариград и дочеку на челу са патријархом Сергијем. Доношење Часног Крста у Цариград из Јерусалима свакако да је имало практичан смисао чувања реликвије, односно старања Византинаца да се ова светиња не нађе поново у рукама неверника, овог пута Арапа. Међутим, на страницама *Кратке историје*, опис уздицања Часног Крста у Цариграду смештен је у оквиру литерарног приказа прославе Ираклијеве победе над Персијанцима. У наредној, деветнаестој глави, Никифор ће пружити опис Ираклијевог тријумфалног повратка у престоницу, да би у следећој, двадесетој, отпочео детаљније да описује арапске упаде на територију Антиохије.

Да ли су ови детаљи заправо смишљени литерарни поступци писца *Кратке историје* да се што више занемари стварни неуспех Ираклијеве политике према Арапима? У том смислу, интересантно је направити поређење између две приповести које у себи носе готово идентичне елементе наратије, али узајамно имају сасвим другачији контекст и намену. Ради се о већ поменутој епизоди сусрета Ираклија са господаром Турака (каган), склапању војног савеза уочи Ираклијевог похода на Персију. Сам савез требао је да буде учвршћен склапањем брака између византијске принцезе, Ираклијеве ћерке Евдокије, и турског, не треба посебно истицати, премда је значајно што то ни сам Никифор није истакао, паганског господара. У деветнаестој глави, одмах након првог помена Арапа, Никифор ће кратко поменути жељу Ираклија да спроведе у дело договор са вођом Турака и заручи своју ћерку Евдокију за турског господара. Са друге стране, у арапском сегменту приказа Ираклијеве владавине, сусрећемо се са поменом покушаја александријског патријарха Кира да склопи мир са вођом Арапа, управо путем склапања брака између царева ћерке, и арапског вође Амвра. Никифор нас

обавештава да је Ираклије са изразитим неодобравањем одбио овај предлог александријског патријарха, називајући Амвра безбожником и непријатељем хришћана, дакле, елемент непокршености варварина је сада присутан и наглашен, док се у случају описа турског савезништва није истицао, напротив, на релативно блиском месту у тексту он помиње, односно поново оживљава већ поменућу тему, то јест Ираклијеву намеру да склопи брак између Евдокије и турског вође.²²⁵ Сам патријарх је пак управо у вези са сличним поступком, односно предлогом, пао у цареву немилост и заслужио осуду. Да ли су ово само одједици званичне царске пропаганде Ираклијеве епохе, које је Никифор пренео у своје дело из извора које је користио, или је пак он сам свесно направио овај својеврсни литерарни обрт у приказу два слична догађаја, који су имали различите нарративне намене и поруке? У приказу личности патријарха Кира који директно бива позван на одговорност за пад Египта, можемо да се запитамо да ли се овде могу срести елементи идеје оправдавања самог цара и његово изузимање од одговорности за губитак византијских области?²²⁶ И ова појединост може да се припише Никифоровом простом усвајању идеја које су преносили извори којима је он сам располагао. Међутим, остаје неоспорно да је Никифор као аутор *Кратке историје* унео ове литерарне елементе у своје дело, користећи их у прављењу слике цара Ираклија и карактера његове владавине. Да ли је он то свесно урадио, и са одређеним циљем?

²²⁵ Nicephori, 18, 4 – 7: „Ираклије је пак заповедио да се ћерка Евдокија, коју је заручио за господара Турака, пошаље из Византиона, али када је постало познато да је господар Турака убијен, наредио је да се она врати“.

²²⁶ Међутим, види поглавље *Патријарси у Краткој историји*, где се указује на Ираклијев различит однос према патријарху Киру, на супрот патријарсима Сергију и Пиру, однос који је остварен приказом и поменом поштовања које је наводно арапски вођа Амвр имао према Киру Александријском, на супрот Ираклијевој осуди патријарха, која на посредан начин у делу бива дискредитована каснијим поменом да је Ираклијев син и наследник, Ираклона, поново поставио Кира на Александријску катедру. Поштовање које је вођа Арапа имао према патријарху даље имплицира да би Кирова стратегија предложена Ираклију, која је одмах била и одбачена, заправо имала изгледа на успех. Иначе, зашто би Никифор истицао поштовање које је у очима Арапа уживао александријски патријарх? Са друге стране, Butler, *The Arab Conquest*, 213, 306. прихвата ову идеју Кирове „издаје“ постављајући питање, није ли александријски патријарх на несупротстављање Арапима био мотивисан жељом да ослободи Александријску патријаршију од утицаја Цариграда.

Никифор, међутим, није избегао да помене неке од војничких пораза које су византијске војсковође, које је цар именовао, претрпели у сукобу са Арапима.²²⁷ Међутим, у једном од два помена византијских војничких неуспеха у рату са Арапима, Никифор је истакао да је војнички заповедник деловао самоиницијативно, стреми ка рату, упркос Ираклијевом упозорењу да не ступа у борбу. Царев став да не треба улазити у борбу са Арапима у Сирији, међутим, доводи се у везу са византијским одбијањем права Арапима да тргују на византијској територији. Никифор описује смрт једног од византијских достојанственика, Сергија ὁ κατὰ Νικήταν који је био одговоран за овакав исход, па даље у нарави Никифор наводи да *из тих разлога* Ираклије није дозволио сукоб са Арапима.²²⁸

*Он (Сергије ὁ κατὰ Νικήταν) је био оптужен да је придобио Ираклија да не дозволи Сараценима да тргују у ромејској земљи и да стичу уобичајен трговачки приход од 30 литри злата, које су из Ромејске државе извозили, отуда су они почели да пустоше ромејску земљу. Из тог разлога (ἐκ τούτου) Ираклије је заповедио Теодору²²⁹ да не почиње борбу са Сараценима. Али њему потчињени заповедник је поступио против цареве жеље, будући да је спремао заверу (ἐπεὶ νεώτερον αὐτῷ βουλευοσάμενος ἦν) па је заповеђено да изненада нападне непријатеља, верујући да ће завереници против цара задобити победу. Зато је ступио у борбу против Сарацена у месту по имену Габита. Али ови, раније поставивши заседе, са неколицином од њих ушавши у чарке, нападоше на Ромеје који су неочекивано упали у заседу, и ухвативши их у обруч, убише многе војнике и заповеднике.*²³⁰

²²⁷ Cf. Nicephori, 23, 1 – 4; 19 – 21, који представљају, иако сажете, једине експлицитне помене византијских пораза од стране Арапа у делу *Кратке историје* посвећеном Ираклију.

²²⁸ Cf. Howard – Johnston, *Witnesses*, 261 износи да предстојећи Никифоров опис пораза који су Византинци претрпели од стране Арапа, услед непослушања појединих ромејских официра, неспремних да следују Ираклијевој заповести да се не ратује са Арапима, представља спој три различита окршаја.

²²⁹ Никифор га раније уводи у наравију, у истој глави, наводећи да је био ταμίης τῶν βασιλικῶν χορημάτων и од Ираклија постављен за стратега источних трупа.

²³⁰ Nicephori, 20, 15 – 31.

Овај помен међутим налази се у склопу једне прилично садржајне повести о завери против цара, која укључује и помен, односно наговештај, Ираклијевог безаконог брака, а у којем су истакнуте одређене сличности са ликом старозаветног цара Давида, али са указивањем на његов грех, и то путем уметања цитата из Псалма 50: ἡ ἀμαρτία αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ παντός.²³¹ У читавом том сложеном контексту налази се и вест о поразу византијске војске од Арапа код Габите. У ову повест укључен је и моменат издаје, односно неверства царевог повереника, заповедника Теодора, који поступа супротно царевом наређењу, на тај начин дајући за право Арапима, односно наговештавајући одговорност Византинаца за сукоб, којег је цар желео да избегне, будући да такав рат не би био праведан. У том смислу као да се у овом наративу промаља и пишчев став према описаној завери против цара, где као да провејава Никифорова иронија у исказу: *на је заповеђено да изненада нападну непријатеља, верујући да ће завереници против цара задобити победу*, на који се одмах надовезује опис њиховог трагичног пораза. Међутим, овај став се намеће из структуре самог наратива, он није експлицитно наглашен. Такође, овим се подвлаче две поруке. Прва, да цар није имао верне сараднике када је реч о односу према Арапима, и друго, да нису сви напади Арапа, односно, порази Византинаца, имали негативан контекст. Односно, у појединим случајевима, Византинци су сами заслужили своје поразе, делимично због своје неверности цару, а делимично због неправедног ускраћивања права Арапима да тргују.²³²

У контексту наше анализе слике цара Ираклија коју је Никифор градио у овом другом сегменту приказа његове владавине, произилази да цар није био лично одговоран за неке од пораза које је претрпела византијска војска на бојном пољу. Напротив, Византинци су сами у појединим случајевима били виновници сопствене

²³¹ Nicéphori, 20, 6 – 7.

²³² Никифор ће у оквиру описа почетка рђаве владавине цара Јустинијана II такође поменути његов погрешан поступак одрицања од мировног споразума са Арапима који је постигнут за владавине његовог оца, што ће даље у нарацији *Кратке историје* довести до пораза византијске војске. Ово место значајно је стога што указује на једну тенденцију писца да преко саме нарације, не изражавајући при том свој лични став на експлицитан начин, ипак нагласи рђаве особине византијских владара, које су потом доводиле до заслужених пораза на бојном пољу, и до кризе у самој држави.

несреће. Овај закључак се, међутим, намеће само на основу композиције дела, његове наративе и распореда у структури *Кратке историје*.

Међутим, када је реч о Египту, и судбини ове византијске провинције, Никифор као да ипак похваљује иницијативу александријског патријарха, а са друге стране осликава цареву неспособност да прихвати савет првосвештеника, савет који је он, заједно са својим сарадницима, одмах одбацио.

У двадесет трећој глави Никифор пише да је Ираклије након серије пораза које је византијска војска претрпела у сукобу са Арапима у Египту, за новог заповедника именовано извесног кувикларија Мариана:²³³ *...и послао га је да се посаветује са александријским јерархом Киrom о заједничком делању у вези Сарацена.*²³⁴ *Кир је обавестио цара да ће са филархом Сарацена Амвром закључити мир на основу исплате новчаног данка (σπεισθεσθαи ἐπὶ τελέσματος) који би, казао је, прикупио кроз трговину, тако да царски приходи не буду оштећени, и да августа Евдокија, или друга царева ћерка, буде заручена (за Амвра) са циљем да отуда (Амвр) буде крштен у светој купјељи и постане Хришћанин, будући да су Амвр и сва његова војска према Киру имали велико поштовање. Али Ираклије није хтео да уважи ово. И Мариан, који је био упознат са свим овим, је одбио Киров предлог²³⁵ и напавши Сарацене погинуо је са многим својом војском.²³⁶*

Никифор овакав царев однос према Кировој стратегији одбране Египта као да додатно наглашава крајње сажетим исказом Ираклијевог става, у свега једној реченици, као да и на тај начин жели да подвуче цареву неспремност да се удуби у суштину патријарховог предлога и на тај начин истакне цареву грешку која је

²³³ Howard – Johnston, *Witnessess*, 262 примећује да се ради о погрешном именовању личности која се заправо звала Манојло.

²³⁴ Овде је значајно да Никифор не каже *против* Арапа, што би подразумевало рат, већ користи уопштенији израз τὰ πρὸς τοὺς Σαρακηνούς διάθειντο који оставља простора за различите поступке, међу којима и преговоре који би довели до мира. Види касније, када у двадесет шестој глави поново говори о Кировој стратегији мирне интеграције Арапа у Египту, он наводи патријархову одбрану истичући његове речи да у случају да је његов предлог о плаћању трибута Арапима био прихваћен, Арапи би остали мирни (ἡσυχάζω): Nicephori, 26, 11 – 15.

²³⁵ Никифор користи реч γνώμη која може имати и значење *расуђивања* и *здрoгo смисла* што може да упућује опет на похвалу Кировој стратегији, и на одређену врсту критике царевог понашања.

²³⁶ Nicephori, 23, 7 – 21. Cf. Butler, *The Arab Conquest*, 207 - 209 који је уочио хронолошко неслагање у Никифоровом опису и у осврту на ову причу коју пружа Никифор изражава сумњу будући да се ништа слично не може прочитати у оријенталним изворима. Међутим, Mango, *Short history*, 189. наводи да се донекле сличне описи налазе код Теофана, али и у *Историји* Михаила Сиријца, те да остаје да се разјасни порекло ове приповести која се нашла код три историчара.

везана са његовим брзоплетим одбијањем истог предлога. Да ли је онда Никифорово истицање царева спремности да испуни детаље договора са турским вођом о склапању брака између њега и Евдокије, и то на релативно блиском месту у самом тексту, заправо имало улогу да нагласи царева грешку у погледу политике према Арапима?²³⁷ У наставку тог сегмента нарације помињу се последице овакве царева политике, наиме, и византијски војни заповедник, који је делио цареву неповерење према патријарховој дипломатској стратегији, бива одлучно потучен у бици са непријатељем, те војни пораз стиже као последица, или казна за брзоплет и површан однос спрам проблема.

Ако се претпостави да је главна тема око које се заснива сва нарација у овом поглављу заправо Кирова стратегија отпору арапском упаду у Египат, и његовом последичном освајању од стране Арапа, онда се сва остала нарација о неуспешним покушајима Ираклијевих војних стратега да извојују победу над Сараценима заправо треба схватити као указање да је заправо Киров предлог био право решење за искушења која су Византинци трпели у Египту. Међутим, овај сегмент *Кратке историје* може да се посматра и на један другачији начин. Наиме, главни ток нарације је заправо опис Ираклијевог односа према Арапима и њиховом продору унутар византијских области. Његов, односно неуспех његових војних заповедника, да извојују одлучујућу победу над непријатељем у први наративни план доводи александријског патријарха и његову стратегију отпору или решавању арапског искушења. Дакле, у нарацији као да се смењују два наративна тока, па онај главни, који описује царева политику и поступке бива смењен нарацијом о Кировој политици према Арапима која бива одбачена, да би се на крају наратив о Арапима у доба Ираклија окончао поменом неуспеха. Наиме, цареву одбијање да прихвати и одобри предлог александријског патријарха доводи коначно до још једног пораза његових војних заповедника. Никифор овим закључује опис Ираклијевог односа према Арапима, и посвећује своју приповедачку пажњу у наредна четири поглавља Ираклију лично, да би у вези са његовом црквеном политиком именовања Сергијевог наследника на трону Цариградске цркве, у двадесет шестом поглављу,

²³⁷ Howard – Johnston, *Witnesses*, 263 примећује да је сам Ираклије, својом дипломатијом према Турцима, већ поставио сличан преседан, те да постоје основе да се наративу о Кировој стратегији, онако како је пружа Никифор, поклони поверење.

опет узгред дотакао и питање Кировог предлога о склапању уговора са Арапима, опет истичући Ираклијеву неспремност да прихвати овакав предлог, при томе наводећи његову осуду патријарха, али уједно истичући да се патријарх бранио и да није прихватао оптужбу цара, тиме сугеришући можда и свој лични став по питању овог детаља из историје Ираклијеве владавине, који се међутим може схватити у ширем контексту писцу савремене епохе.

Непосредно у наставку описа Ираклијеве неуспешне политике према Арапима и њиховом продору у Сирију и Египат, Никифор надовезује у неколико поглавља помен његових особина које немогу представљати позитиван карактер цара. Видели смо да се помени и алузије на његов највећи морални преступ, инцестуозни брак са сестричином Мартином провлаче кроз читав опис његове владавине.²³⁸ Сада, при крају описа Никифор, уз евоцирање царевог брачног преступа кроз алузије на грех *цара и пророка Давида*, који се истиче кроз стих Псалма уметнут у нарацију, помиње сасвим конкретне цареve болести, психичке и физичке, страх од мора, као и водену болест, односно понижавајућу физичку деформацију уда, за шта се у *Краткој историји* експлицитно каже да је било казна за његов преступ, неморалан брак са сестричином.

Колико су ове последње карактеристике цара Ираклија важне за формирање његовог свеукупног, тоталног, лика у *Краткој историји*? Који су мотиви писца стајали иза оваквог портрета једног од највећих византијских царева? Да ли су савремене околности, односно прилике у којима је писац живео и делао, процеси и људи у његовом окружењу, на било који начин утицали на његово писање, или одлуку да преко карактеристичних описа у *Краткој историји* евентуално прави алузије на њему савремене проблеме? Ми смо видели да су у слици коју је Никифор приказао, у лику Ираклија стоје обједињени прикази одважног ратника и колебљивог цара. Његова личност није доведена у експлицитну везу са догматским превирањима Цариградске цркве и осталих патријаршијских катедри васељенског

²³⁸ За историју царице Мартине види: Garland, *Byzantine Empresses*, 61 – 72. Насупрот Никифору, који брак Ираклија и Мартине смешта иза покушаја Авара да заробе цара 623. године, односно у време уочи Ираклијевог похода против Персије који ће се окончати победом, Теофан, напротив, Ираклијев инцестуозни брак премешта даље од почетка војне кампање против Персије, у годину 612/613. Cf. Howard – Johnston, *Witnesess*, 281 – 282 који у томе види сасвим одређену намеру писца да раздвоји царев грешни брак од његових каснијих војних успеха против Персије.

Хришћанства. Оно уосталом није присутно ни у осудама Шестог васељенског сабора, који је осудио само јеретичке патријархе, али не и царева. Ираклије нам је на страницама *Кратке историје* представљен у својим позитивним особинама у односу на свог противника, персијског цара Хозроја II. Међутим, у делу су присутни и описи његових мана. Да ли су оне биле повод за пораз у политици према Арапима који су поништили његове претходне велике успехе у борби против Персијанаца? Чињеница је да опис Ираклијеве арапске епизоде бива праћен управо описима његових болести, и страхова, затим и алузијама на грех старозаветног цара Давида.

У анализи ликова осталих царева поменутих у *Краткој историји* намеће се могуће тумачење оваквог Никифоровог поступка. Наиме, Ираклије као цар успешно се изборио са искушењима која су му се наметала у току његове владавине, што је резултовало његовом успешном политиком и борбом против непријатеља Царства – Персијанаца. Међутим, његов лични грех омео га је да остане апсолутно победоносни владар, односно да у својој личности оваплоти идеал савршеног владара у складу са елементима византијске владарске идеологије. Сличности са оваквим описом могу се наћи у опису владавине цара који је после Ираклија добио највише простора у *Краткој историји* – Константина V, приказом чије владавине се завршава Никифорово дело.

Да ли се цареви поменути у материјалу који испуњава наративни простор између помена Ираклија и Константина V, могу посматрати у оваквом идејном контексту који се назире у сликама ова два доминантна лика у *Краткој историји*?

Византијска држава и цареви од смрти Ираклија до Лава III (641- 717)

Слика цара у *Краткој историји* као да је узрочно последично наратијом повезана са описом и сликом стања византијске државе. И као што је опис ромејске државе у време владавине цара Ираклија био тесно повезан са сликом личности самог цара, тако ће период који наступа после Ираклијеве смрти, па све до ступања на царски трон оснивача следеће јаке династије ромејских василевса, Лава III, дакле, од 641. до 717. године, пружити приказ неколико византијских царева у периоду који се по унутрашњем и спољашњем односу државе према искушењима, испуњеном превратима и спољним нападима, карактерише као *несигурност* и *непостојаност*. Стога и не чуди да увод у опис новог, последњег сегмента *Кратке историје*, заправо почетак владавине оснивача Исавријске династије, Никифор започиње оценом која се може схватити и као својеврсни резиме претходног наратива, наиме, идејом да су управо чести владалачки преврати и учесталост узурпација довеле до опадања државе и војне организације, али и образовања, што је пак омогућило непријатељу да освоји многе византијске градове и преплави византијску државу.²³⁹ У том смислу може се рећи да опис царева који се устаљује са приказом Константина IV - од тридесет четврте главе, чија је владавина ипак хваљена у контексту идеје *мира* и *спокојства*, а нарочито од Јустинијана II, са којим почиње опис урушавања поретка који је за владавине претходног цара био успостављен, представља у свеукупној структури *Кратке историје* одређену врсту прелаза, односно припреме за наратију о владавини прва два исавријска цара, са којима се поново у наратив враћа идеја поретка али у исто време ступа на сцену приповест о духовном беспоретку кроз опис иконоборства ових царева.

²³⁹ Nicephori, 52, 1- 7.

„Мир и спокојство“ цара Константина IV

У назначеном хронолошком распону у *Краткој историји* поменуто је укупно десет царева у укупно двадесет четири поглавља са више или мање простора. У овом сегменту дела Никифор је међутим највише пажње посветио владавини цара Јустинијана II, његовом паду, поновном успону на царски трон и убиству. Оно уједно заузима и средишње место у овом одељку наративне *Кратке историје*, које, као што смо већ рекли, може да се посматра као одређена врста споја између два периода у којима су, у току царевања Ираклија, и потоње управе Константина V, владали државни поредак, а Царство односило победе над непријатељима Ромеја. Проблем приказа изразито негативне личности и карактера владавине цара Јустинијана II у *Краткој историји* захтева одређену пажњу, али и потребу да се оно анализира у ширем контексту читавог поменутог сегмента дела који у себи носи одређену идеју о нестабилности државе кроз чију призму су приказивани и ликови царева. У том смислу одређену улогу увода и најаве онога о чему ће бити речи у опису Јустинијанових недела, има релативно кратак али по појединим елементима у наративи врло важан сегмент посвећен личности цара оца – Константина IV, који је у *Краткој историји* представљен у укупно четири главе (с. 34 – с. 37)²⁴⁰ које у погледу обимности представљају прилично велике наративне целине.²⁴¹ Ова идеја огледала би се у наметљивом истицању позитивног карактера ове владавине, која се оличава пре свега у миру који је завладао читавом државом Ромеја.

Одмах пошто је Константин IV преузео скиптар царства од свог оца вођа Сарацена (ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἡγούμενος) опремио је и против Византа послао велику флоту, под командом најлојалнијег и у рату искусног вође по имену Халеба. Никифор даље саопштава да су се у близини Цариграда наредних седам година

²⁴⁰ У тридесет петој глави Никифор први пут у наративу *Кратке историје* уводи помен Бугара, односно даје опис њиховог насељавања у европске области Царства, на Балкан. Опис је разумљиво смештен у контекст владавине цара Константина IV, са којима ће овај цар ратовати и успети да обезбеди повољан исход по интересе своје државе, чак и ако је византијска војска претрпела пораз.

²⁴¹ Глава 34 (успешна одбрана Цариграда од стране Арапа): 37 редова; глава 35 (сеоба Бугара): 34 реда; глава 36 (неуспешан поход против Бугара и склапање мира): 29 редова; глава 37 (Шести васељенски сабор и смрт цара): 14 редова.

одиграле многе поморске битке, почињући у пролеће и трајући до почетка зиме, као и да арапска флота ништа није постигла. Напротив, будући *многа повређени* (δεινῶς τραυματισθέντες) и *тешко поражени* (χαλεπῶς ἠττημένοι), приликом повлачења претрпели су и велики бродолом па је *сазнавши за тај неуспех цар Сарацена* (τῶν Σαρακηνῶν βασιλεὺς) *послао изасланике Константину тражећи споразум о плаћању годишњег данка*. Цар је послао искусног и мудрог патрикија који је са Арапима имао да утврди мир (ὡς τὰ ἐπὶ τῆ εἰρήνῃ διαλεχθησόμενον): *постигао је договор са њима и заклетвом утврдио мир на тридесет година* (ὄρκοις τὴν εἰρήνῃν βεβαιωσάμενος). *Када су ове вести сазнали они који су насељавали Запад, односно игемон Авара, као и архонти оних народа који су се налазили даље на Западу, послали су дарове по изасланицима молећи за мир* (εἰρήνῃν ἐζήτησαν). *Цар је прихватио ове (молбе) и од тада су мир и спокојство* (εἰρήνῃ καὶ γαλήνῃ) *завладали на Западу и на Истоку*.²⁴²

Очигледно, Никифор није сматрао за немогуће да у овакав концепт владавине Константина IV укључи и прикаже слику царског односно византијског пораза од стране Бугара 681. године, што је први такав приказ у *Краткој историји* а који носи сасвим експлицитне елементе у литерарном опису догађаја, насупрот сасвим уопштеним поменима пораза Византинаца у опису Ираклијеве владавине.

Када је цар био обавештен о Бугарским упадима на територију Царства, одмах је била припремљена двојна, поморска и копнена војна експедиција која се упутила да отера *тај народ*. Бугари су били изненађени византијским препадом, међутим, ова експедиција је пропала, како нас Никифор обавештава, услед неспоразума који је настао у самој византијској војсци. Наиме, цар, будући болестан, напустио је бојиште да би се подвргао лечењу, док се у исто време војском пронела лажна вест да је цар побегао са бојишта. Уследило је панично повлачење Византинаца, који су уз то били нападани од Бугара и на тај начин били поражени. Бугари су се затим населили у областима око Варне, настављајући да пљачкају области у Тракији. *Видећи то, цар је био принуђен да им плаћа данак*.²⁴³

²⁴² Nicephori, 34, 1 – 36. у овој једној глави израз *мир* кориштен је четири пута.

²⁴³ Nicephori, 36, 1 – 29.

Овим закључком завршава се нарација тридесет четврте главе, да би већ на почетку следеће главе, која је и последња у опису Константинове владавине и посвећена је потпуно питању Шестог васељенског сабора и превазилажењу монотелитске јереси Никифор заправо отпочео реченицом која поново подвлачи већ изнети став о миру који је преовладао на Истоку и Западу: *Док је РOMEЈСКО ЦАРСТВО НА ТАЈ НАЧИН НА СВИМ СТРАНАМА БИЛО У МИРУ* (Οὕτως τοιγαροῦν εἰρηνευούσης πάντοθεν τῆς Ῥωμαίων βασιλείας), *безбожна монотелитска јерес је преовладала.*²⁴⁴

Царева спремност да склопи чак и донекле понижавајући мир са Бугарима, мир који је изазван поразом његове војске, у интерпретацији писца *Кратке историје* представља позитиван идеал будући да је њиме у држави завладао мир. Тај мир ће Јустинијан II одбацити, и увести државу у један изразито нестабилан период који ће бити обележен војничким поразима, и од стране Бугара, али и од стране Арапа. Након оваквог сагледавања композиције ових поглавља *Кратке историје* произилази да је Никифорова идеја која се провлачи кроз нарацију дела јесте свакако идеја поретка и мира. Уколико је владар способан да овакав идеал оваплоти у својој владавини, односно својим поступцима нарушава овај *таксис* утолико је он позитиван пример, или негативан. Међутим, видели смо да фактори који утичу на испуњење овог идеала могу бити и донекле разноврсни, не ограничавајући се искључиво на елементе политичких процеса, односно исхода војничких подухвата, будући да се у лику цара Ираклија његов лични грех такође донекле одразио на његово лично стање, али и последично на исход борбе за очувања источних области Царства пред налетом Арапа. Са друге стране, опис успешних политичких и војних подухвата цара Константина V али и његове личне безбожности и прогона верних, монаха и иконофила, донекле опис овог цара изједначава се и у одређеним заједничким тематским елементима (царева лична храброст и способност насупрот личном греху) са описом лика цара Ираклија.

Насупрот личном греху цара Ираклија, стоји врлина цара Константина IV, будући да је он, како нам приказује Никифор, личном иницијативом утицао на сазивање Васељенског сабора и тиме постао заслужан за превазилажење раскола, односно шизме коју су проузроковале монотелитска и моноенергетска јерес цара

²⁴⁴ Nicephori, 37, 1 – 3.

Ираклија.²⁴⁵ И управо на овом месту треба нагласити да Никифор једино у овом сегменту дела, дакле посвећеном Константину IV и његовој личној врлини сазивања сабора, супротставља цара Ираклија, изричито помињући да се јерес појавила у време његове владавине.

То је један аспект нарације о владавини цара Константина IV. Други је међутим политичке природе и тиче се управљања државом. Они су међутим испреплетани у приповедању тако да сачињавају целину. Наиме, склапање мира са непријатељима Царства, након претрпљеног пораза на бојном пољу, као и превазилажење раскола у Цркви, уводе друштво у једну апсолутно заокружено уређење које је познавало поредак, како у стварима духовним, тако и материјалним, односно политичким односима.²⁴⁶ Да ли је потоњи опширан и крајње детаљан и живописан опис Јустинијанове рђаве владавине заправо имао и циљ да у литерарном смислу и композицији дела јаче нагласи претходну управу цара Константина IV? Опис Јустинијанових недела у *Краткој историји* прилично је подударан и поклапа се са описом који се налази у *Хроници* Теофана, што имплицира да су обијница имали заједнички извор којим су располагали, међутим, одређене специфичности ипак чине да се уочи јасна разлика између приступа у састављању заједничког наратива, пре свега Теофанова теологизација повести, док са друге стране, Никифор пропушта или избегава да свој опис заодене у сферу свештеног на начин како то чини Теофан. За писца *Хронике* цар Константин IV у опису Шестог васељенског сабора је *најпобожнији Константин*. Никифор, иако и сам у догматском смислу бива доследан халкидонском православљу насупрот монотелитизму, што нескривено али сажето саопштава и у свом делу, описујући царев подухват завођења поретка унутар Цркве, не прибегава сличним квалификацијама. Ако је Теофан из њима заједничког извора заправо преузео

²⁴⁵ Теофан, бивајући изразито доктринарно опредељен, такође и чак и снажније истиче ову врлину цара Константина IV, и уопште, читав приказ владавине овог цара ставља у верски контекст, према којем су непријатељи Царства, попут Арапа, *богоборци* и *одрицатељи Христа*, док је пораз од Бугара последица *греха* (διὰ πλῆθος πταισμάτων) Cf. Theophanis, 353, 25: τῶν θεομάχων στόλος, односно οἱ ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ Idem, 353, 14; 359, 19 – 21.

²⁴⁶ Теофан такође развија ову идеју, делимично из разлога што су оба писца вероватно користили исти извор, мада је уочљиво да је Теофан свој наратив обележио литерарним детаљима који приповедању и самим догађајима дају верску димензију када је реч о узроцима и последицама догађаја.

садржај наратива а потом сам на одговарајућим местима уметнуо одређене елементе који би истакли верски и догматски аспект приче, као што су већ поменуте одреднице *богопротивници* или *најпобожнији*, онда је Никифор или показао већу доследност праћењу заједничког непознатог извора, али је у сваком случају показао одређење да у текст своје *Кратке историје* не уноси за Теофана карактеристичну терминологију која његовом делу даје наглашено верски карактер.

Приказ личности цара Константина IV у *Краткој историји* свакако је постигао циљ да овог владара уврсти у групу заслужних и побожних царева, али на другачији књижевни начин, више следујући историографским узорима писаца класичне историографије, лишавајући свој текст хришћанских књижевних термина. Код Теофана читав сегмент описа владавине Константина IV стављен је у контекст хришћанског поимања следа догађаја, којим писац нуди сасвим одређено тумачење у духу вере и ортодоксије насупрот јереси. Док је са друге стране Никифор свој наратив лишио ових елемената, препуштајући читаоца утиску да се ствари и догађаји, па чак и када је реч о стварима вере, као када се ради о догматским превирањима позног 7. века, одвијају узрочно последично, без инвокације божанства. Одговарајући пример за овакво поимање Никифоровог историографског принципа био би различит однос према опису арапске опсаде Цариграда у време владавине Константина IV, који је у *Хроници* Теофана врло сличан, а на местима и идентичан као што га налазимо у *Краткој историји*, где су главне разлике у ова два наратива управо Теофаново инсистирање да су византијске победе, и пораз неверника део Божијег домостроја, односно промисла, као и заступништва Богородице, док се оваква тумачења описаних збивања код Никифора не називају макар и у траговима, тиме остављајући утисак реалистичке тенденције писца да у својем делу оваплоти чисти историографски принцип, без примеса теолошке контекстуализације описаних догађаја.

Владавина цара Константина IV у *Краткој историји* завршава се иначе изолованим случајем помена царева сахране у цркви Светих Апостола одмах након описа улоге и значаја Васељенског сабора којег је цар сазвао ради превазилажења раскола. Код Теофана о царевој смрти се говори без осврта на место његовог

покоја, односно сахране, па се поставља питање одакле и зашто је Никифор укључио овај податак у свој извештај о владавини Константина IV, особито што се он у приказу владавине царева није држао правила да посебно нагласи место сахране покојних царева. Она су поменута само у случајевима цара Ираклија и цара Константина IV, што, верујемо, није случајно учињено, особито у контексту претходно изнетих разматрања о природи приказа ових царских личности и њиховом месту у структури и идеји наратије *Кратке историје*.²⁴⁷

Цар Јустинијан II

У вези са личношћу и карактером владавине цара Јустинијана II, као и интерпретацијом сачуваном у два релевантна извора, Теофановој *Хроници* и Никифоровој *Краткој историји* у науци постоји једна хипотеза.²⁴⁸ Наиме, вести и информације о Јустинијану и начин на који су оне пренете у два поменута дела, представљају искривљену слику овог цара, пре свега због утицаја изворног материјала који је коришћен. Међутим, одмах нека буде речено да је слика која се налази у *Краткој историји* за извесну меру уравнотеженија него она која се налази код Теофана²⁴⁹ који је вероватно користио извор епохе цара Лава III који Никифору није био доступан. У таквом поимању *Кратке историје* и *Хронике* произлази да су одређени детаљи превише наглашени, а да су други свесно и са тачно одређеним циљем формиран са намером да додатно искриве слику овог цара и да карактер његове владавине употребе ради сасвим одређене потребе приказивања у бољем светлу и у атмосфери легитимитета владавину цара оснивача нове, Исавријске

²⁴⁷ Cf. G. Downey, *The Tombs of the Byzantine Emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople*, *Journal of Hellenic Studies* 79 (1959) 27 – 51; као и: Ph. Grierson, *The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337 – 1042)*, *DOP* 16 (1962) 3 – 65.

²⁴⁸ Пре свега, она је изнета у Head, *Justinian II*, 14 - 18. Ову хипотезу она први пут износи у Head, *Second Reign of Justinian II*, 14 – 32. Међутим, постоји и новије, знатно поузданије тумачење провинијенције вести које о владавини Јустинијана II пружају Никифор и Теофан. Cf. Howard – Jonston, *Witnesses*, 256 – 259, 299 - 307; Treadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes*, 589 – 621 – обојица сматрају да су Никифор и Теофан свој приказ Јустинијанове владавине саставили на основу сада изгубљене такозване *Историје* Трајана патрикија, који је био савременик другог Јустинијана, те да се његов приказ царево окружности може схватити као приказ из прве руке.

²⁴⁹ Ова појединост и особеност Никифоровог исказа у односу на Теофана примећена је рано и од стране више истраживача. Cf. Head, *Justinian II*, 16; Tinnfeld, *Kaiserkritik*, 58.

династије – Лава III. Међутим, оваква интерпретација Теофанових вести, а у нешто мањој мери информација које пружа Никифор, о карактеру владе Јустинијана II, које се, као и у случају приказа владавине његовог оца, прилично подударају, износе сасвим легитимну и оправдану претпоставку да су њих двојица користили заједнички извор, што може да буде поткрепљено и чињеницом да Никифор представља поједине сегменте Јустинијанове владавине на скоро исти начин као Теофан, а на неким местима чак прерађује материјал да би га уклопио у своју концепцију нарације, о чему ће бити више речи у наставку. У интерпретацији горе наведене претпоставке да је тај нама данас непознати извор био наклоњен личности цара Лава III и у служби пропаганде нове династије са циљем да јој се обезбеди владарски легитимитет, остаје међутим нејасно и на одређени начин отворено питање о односу двојице историчара иконофилске провинијенције – Никифора и Теофана према евентуалним изворима епохе иконоборства. Једино објашњење у прилог овој хипотези могло би да буде да извори којима су иконофилски писци располагали, јесу били из епохе цара Лава III, али да нису у себи садржали иконоборачке мотиве, будући да ни сам Лав III није испољио своје иконоборство одмах на почетку своје владавине, а евентуални мотив за продукцију неке *историје* Јустинијанове владавине са намером да се он дискредитује и посредно прибави легитимитет новом цару, свакако би имплицирао рани настанак таквог једног списка. Уколико даље наставимо да разматрамо питање непознатог извора неизбежно морамо да узмемо у обзир и чињеницу да Јустинијан II није био директни претходник Лаву III на царском трону, али ни једини, будући да су се за шест година временског размака између смрти Јустинијана II и ступања на власт Лава III сменила још три цара. У том смислу може се поставити разложно питање зашто би цар Лав III имао интереса да критикује владавину искључиво једног од својих претходника?²⁵⁰

²⁵⁰ У светлу разматрања изворне грађе за позни 7. и рани 8. век, коју су користили Никифор и Теофан, одговор на ове недоумице нуди прилично убедљиво Howard – Johnston, *Witnesses*, 299 – 307 идентификујући већ поменути *Историју до 720.г.* као *Историју патрикија Трајана* која је обухватала и опис владавине Константина IV. Отуда постаје разумљивији податак који је Никифор свакако из овог извора преузео, да је цар Леонтије, како ћемо ускоро видети, поштедео живот Јустинијану II из поштовања према његовом оцу.

Другим речима, није ли изразито негативна слика Јустинијана II била формирана већ за владавине једног од двојице, или обојице његових супарника, царева Леонтија и Тиберија Апсимара? Међутим, њихове владавине су биле релативно кратке и друге појединости, изузев оних у вези са Јустинијаном II којег су збацили, а који је потом њих успео да погуби, нису познате.²⁵¹ Остаје само логичка претпоставка и хипотеза да су они, као узурпатори над легитимним владарем Ираклијеве династије имали интереса да својој владавини обезбеде легитимацију кроз стварање негативне слике о управи Јустинијана II. Уколико бисмо даље развијали ову хипотезу могли бисмо да закључимо да је евентуална таква једна пропагандна *историја* потом била само настављена у епохи цара Лава III, надовезујући се описом Јустинијановог прогонства, у оквиру којег је дат и приказ владавине Тиберија Апсимара, и друге фазе његове владавине на већ започету *историју* која је у првом делу установила основне мотиве, цареву суровост и његову рђаву управу, и на тај начин заокружила овакву слику последњег византијског цара из Ираклијеве династије.²⁵²

Оно што најпре морамо да истакнемо и поменемо, јесте приказ владавине Јустинијана II у историјским делима патријарха Никифора и Теофана Исповедника који укључује неке заједничке особине, с тиме што је приказ који даје Теофан опширнији у неким детаљима које Никифор изоставља, који међутим, некада могу бити значајни за формирање његовог лика. Међутим, када је реч о слици цара Јустинијана II у *Краткој историји*, отвара се питање његовог места у оквирима шире композиције дела и његове структуре, као и порука које се из оваквог проучавања наратива о цару Јустинијану у *Краткој историји* могу извући,

²⁵¹ Истовремено се намеће питање порекла наратива који је дат у *Краткој историји* у вези са владавином ових царева. Да ли су њихове владавине саставни део јединствене повести о Јустинијану II? У том случају, зашто је само Јустинијан II добио изразито негативну слику у опису овог периода византијске историје? За приказ владавине царева Леонтија и Тиберија cf. Stratos, *Byzantium in the Sevents Century V*, 75 – 101.

²⁵² Да се ради о једном крајње необичном приказу, пуном нелогичности и недовољно јасних, односно збуњујућих, описа догађаја, који више намеће питања него што пружа одговоре, запазио је још Stratos, *Byzantium in the Seventh Century V*, 69 – 74.

нарочито у контексту нашег посматрања шире слике *цара* у Никифоровом делу, особито упоредо и насупрот слици *патријарха*.²⁵³

Наратив о владавини цара Јустинијана II спада у опширније описе владавине византијских царева у делу, уз описе владавине Ираклија и Константина V. Опис Јустинијанове владавине је међутим најдинамичнији у својој нарацији, и готово да представља изузетак од начина описа осталих царева у *Краткој историји* у том смислу што је готово константно усредсређен на личност цара и његове поступке у оквиру широко разгранатог приповедања о његовим различитим подухватима како у вези са његовом првом управом – на унутрашње политичком и спољно политичком плану, тако и за време његове борбе да се поново домогне изгубљеног царског достојанства. У том смислу, само у Никифоровом опису Јустинијана II могу се срести изрази који директно указују на царско расположење, односно његов карактер окрутног владара. Обзиром да се овакви епитети могу срести и у Теофановом наративу, чак и у већем броју и на разноврсније начине, очигледно је да их је Никифор у свој спис унео из својег извора. Тако Никифор на неколико места помиње: царев *гнев* (θύμωμα) изазван сазнањем да су становници Херсона прогласили за цара Филипика Вардана²⁵⁴, затим Јустинијанову апсурдну *радост* (οὐ λυπηθείς ἀλλὰ καὶ λίαν περιχαρῆς) услед вести да је поморска флота коју је послао да казни становнике Херсона претрпела потпуни бродолом и уништење у Црном мору.²⁵⁵ Шта више, сличан догађај потапања царске флоте приказан у владавини цара иконоборца Константина V добиће сасвим другачије тумачење и дијаметрално супротну слику цара, поменом његовог наређења да се тела погинулих морнара достојно сахране.²⁵⁶ Овакве одреднице за неког цара у *Краткој*

²⁵³ С тим у вези, треба рећи да Никифор, као и Теофан, помиње ослепљење патријарха Калиника по Јустинијановом наређењу: „Калиника, градског архијереја, који га је проклео (ὡς δυσφημήσαντα αὐτὸν) приликом акламације Леонтија, ослепео је и протерао у Рим, и уместо њега за архијереја (εἰς τὴν ἱερωσύνην) је поставио неког Кира који је био пустињак у Амастриди, и који му је прорекао друго царевање (προσημάνατα τὴν τῆς δευτέρας βασιλείας κατάστασιν) када је пролазио туда.“ (Nicephori, 42, 64 - 69)

²⁵⁴ Nicephori, 45, 50 – 56.

²⁵⁵ Nicephori, 45, 32.

²⁵⁶ У овој појединости долази до изражаја још једна противречност, или наизглед противречност Никифоровог свеукупног става као писца *Кратке историје* према одређеним, очекивало би се сасвим на другачији начин израженим погледима. Наиме, осим зачуђујуће благонаклоног описа јеретичког патријарха Пира, и позитивног осврта на политику иконоборачких царева Лава III и

историји које могу да указују на његова лична осећања не могу се срести у читавом делу. Ипак, њихов број је знатно мањи него код Теофана, који доноси више оваквих карактеризација цара.

Као пример Никифоровог скраћивања и избацивања појединих наративних елемената који истичу цареву негативну слику, а који се у већем делу приказа скоро потпуно слаже са Теофановом нарацијом јесте опис неуспешне војне експедиције против Бугара коју је цар лично предводио. Наиме, Никифор у четрдесет трећој глави саопштава да је Јустинијан *разорио мир* са Бугарима, покренувши *велику војску* према Анхијалу. Међутим, будући изненађени услед своје неопрезности, Византинци са самим царем су били принуђени да се склоне у град, будући да су Бугари убили многе од њих у изненадном нападу. Затим Никифор приповеда: „*Јустинијана који се склонио у град Анхијал три дана су опсађивали. Укрцавши се на брод ноћу, он је побегао у Визант.*“²⁵⁷ Теофан пак описује Јустинијанов бег: „*Укрцавши се ноћу у чамац тајно, са срамом (μετ' αἰσχύνης) се вратио у Град.*“

У Теофановом наративу о Јустинијановом освајању престола након што се избавио прогонства постоји и детаљ који не само да указује на цареву суровост, већ очигледно представља смишљен литерарни мотив који треба да предодреди царево поступке у његовој будућој владавини. Наиме, ради се о помену буре која је на Црном мору затекла цара и његове сараднике. Будући умољен од једног од својих слугу: „*Гле господару погибосмо! Заветуј се Богу ради свог спасења да се нећеш, ако ти врати твоје царство, светити својим непријатељима. А он му у бесу одговори: ако поштедим било кога од њих, нека ме Бог одмах овде потопи.*“²⁵⁸ У Никифоровом опису истог догађаја међутим нема ове епизоде, што опет значајно истиче његов умеренији приступ у стварању слике цара Јустинијана, приступ који

Константина V, он у ове две приче, које су по својој садржини исте, даје сасвим супротне слике два цара. Другим речима, православни цар Јустинијан II сурово се обрадовао великој несрећи у којој је осим поморске флоте, страдао и значајан број људи. Насупрот њему, у делу описан као *нечастиви* и као гонитељ Цркве и верујућих – цар Константин V је искрено потресен великом погибијом својих морнара, који су на сличан начин доживели бродолом.

²⁵⁷ Nicephori, 43, 1 – 10.

²⁵⁸ Theophanis, 373, 21 – 28.

је очигледно подразумевао одабир материјала и садржаја, које је он укључивао у своје дело.

Јустинијанова владавина је приказана у укупно седам глава, од којих су неке изузетно обимне, шта више, представљају најобимније главе у читавом Никифоровом делу, по чему се, између осталог, приказ Јустинијана II издваја и у односу на приказе два у наративном смислу најкомплекснија лика у *Краткој историји* – Ираклија и Константина V.²⁵⁹

И Теофан и Никифор се на почетку слажу око узраста младог Јустинијана, међутим, за разлику од Теофана који одмах прелази на карактеризацију цара као *лакомисленог* (Ιουστινιανὸς δὲ νεώτερος ὢν καὶ ἀβούλως) Никифор се суздржава од пружања експлицитне оцене владавине цара, али зато истиче карактер његове политике, напомињући на самом почетку да је одмах након стицања власти поништио све оне мере које је његов отац преузео ради мира и доброг уређења државе (τὰ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς εἰρήνης ἔνεκεν καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς εὐταξίας βραβευθέντα διέστρεψε) додајући на то да је чак поништио мир са Бугарима, о којем је мало пре тога писао управо у контексту завођења свеопштег мира и поретка у држави, а нешто касније, истим речима, и разрушења мира са Арапима.²⁶⁰ На другом месту Никифор ће описујући његов поновни успон на власти, након описа бројних погубљења, изрећи оцену: „са великом суровошћу и на зверски начин (ὠμότητι πολλῇ καὶ θηριώδει γνῶμη) поступао је са својим поданицима“, али то још није оцена његове владавине већ његове личности.²⁶¹ Дакле, у литерарном смислу овде се јасно уочава антитеза, односно супротност са оним што је претходно било описано у вези владавине Константина IV. Да ли ова оцена може послужити у покушају давања одговора на питање, зашто и како се читав приказ Јустинијанове рђаве управе могао наћи на страницама *Кратке историје* у форми у којој је он представљен?

²⁵⁹ Глава 38 (уводна): 29 редова; глава 40 (Леонтијев преврат и пад Јустинијана) 42 реда; глава 42 (Јустинијанови подухвати у прогонству и поновни успон на царски трон): 77 редова; глава 45 (Јустинијанова освета против Херсонешана и коначан пад и смрт): 105 редова.

²⁶⁰ Nicephori, 38, 1 – 6.

²⁶¹ Nicephori, 42, 73 – 75.

У смислу претпоставке о постојању и коришћењу могућег извора пропагандног карактера, насталог за време влада Лава III, ова појединост донекле мења и доводи у питање овакву хипотезу, обзиром да је Никифор, и то више и отвореније него Теофан, довео Јустинијанову владавину, њен карактер, у везу и компарацију са владавином његовог оца, чиме евентуална похвала за добру државну управу – *евтаксију* оваквим распоредом остаје везана за династију цара Ираклија, што би требало да буде управо супротно евентуално постављеном циљу пропаганде Лава III, уколико је он заиста намеравао да гради свој владалачки легитимитет критиком Јустинијана II. Или је пак Никифор у своје дело лично и циљано увео експлицитно поређење Јустинијанове владавине са управом његовог оца? У том смислу, Теофан не наводи Леонтијево поштовање Константина IV због којег је Јустинијану поштеђен живот.²⁶²

Са друге стране, у прилог хипотези о извору из епохе Лава III којег је користио Никифор сведочи чињеница да наратив о Јустинијановој управи, када не говори о његовим суровостима према поданицима, у обе владавине, набраја све саме поразе византијске војске у борби против непријатеља Царства, за које је одговоран цар лично. Први такав опис јесте приказ пораза од стране Арапа, који су на бојно поље чак изнели и сам мировни споразум настао за време Константина IV, а за који се каже да га је Јустинијан *разрушио* (λύω) последично претрпевши и пораз на бојном пољу.²⁶³ Следећи помен војног пораза цара јесте из описа његове друге владавине, а тиче се већ поменутог пораза код Анхијала, што је саопштено у четрдесет трећој глави. Већ у следећој, четрдесет четвртој глави Никифор описује пад града Тијане, истичући да је за последицу овог пораза непријатељ слободно могао да уништава РOMEЈСКУ земљу, обзиром да није било никога ко је могао да их спречи.²⁶⁴

²⁶² Теофан помиње Константинов мировни споразум који је склопљен са Бугарима којег је Јустинијан поништио (Theophanis, 363, 5 - 7), међутим, Никифорова оцена карактера владавине Јустинијана, где је нагласак стављен на Константинове мере зарад добробити државе, подразумевајући тако читаву његову владавину, носи у себи много дубљу и јачу поруку него Теофанов сажет и шутири помен једног од неколико мировних споразума који је био укинут.

²⁶³ Nicephori, 38, 17 – 27.

²⁶⁴ Nicephori, 44, 1 – 24.

У контексту ових напомена о војним поразима које су Ромеји трпели за време Јустинијанове владавине, значајно је што се у оквиру нарације указује на углед цара Константина IV. Њега Никифор поново истиче приликом описа Јустинијановог првог пада, приликом Леонтијеве узурпације, где истиче да је узурпатор поштедео царев живот из поштовања према његовом оцу.

„Мноштво је узвикивало да цар треба да прими мач (да буде посечен), али Леонтије га је поштедео убиства због поштовања према Константину, његовом оцу (διὰ πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν πατέρα αὐτοῦ ἀγάπην).“²⁶⁵

Ова вест се, као што смо рекли, не налази у Теофановом опису Јустинијановог првог пада, који појединошћима у потпуности одговара Никифоровом опису догађаја, изузев у неколицини детаља у којима је Теофан детаљнији него Никифор, премда не и у помену Константина IV и његовог угледа. Код Никифора се пак не налази податак који саопштава Теофан, наиме да је Леонтијева побуна настала након цареве намере да побије грађане Цариграда,²⁶⁶ он напротив наротив о Јустинијановом свргавању управо почиње са увођењем у повед личности Леонтија, који се помиње након кратког описа Јустинијанове рђаве унутрашње управе и његових рђавих сарадника којима се окружио. Он међутим не наводи вест коју нам саопштава Теофан, наиме, да су грађани цара замрзели због суровости његових сарадника. Према Никифору произлази да је Јустинијанов пад изазван превратом Леонтија, који међутим тематски не улази у везу са претходно описаним сегментима Јустинијанове прве владе, његовим поразима против Словена и Арапа, или из разлога рђаве унутрашње управе његових сарадника. Напротив, из Никифоровог наротива, повод је сасвим идентичан са неколицином сличних примера у *Краткој историји*, наиме, поједини државни службеници, царски опуномоћеници устају против царске власти, док поводи често нису јасно истакнути. Исти је случај управо у вези са овим описом Јустинијановог првог пада и Леонтијевим учешћем у преврату. Леонтије делује из

²⁶⁵ Nicephori, 40, 32 – 35.

²⁶⁶ Theophanis, 368, 15 – 18: „Исте године (694/695) Јустинијан је био збачен са власти на следећи начин. Заповедио је патрикију и стратегу Стефану да ноћу побије грађане Константинопоља, почевши од патријарха“.

страха, који је наглашен и код Теофана,²⁶⁷ али и услед савета блиских особа, појединих монашких личности чију пресудну улогу истичу оба писца.

*„Касно ноћу његови пријатељи – Павле, монах Калистратовог манастира, искусни астроном, и монах и игуман Флоровог манастира Григорије, пореклом Кападокијац – дођоше да га испрате. Видећи их рекао им је: „узалудно сте ми предвиђали да ћу постати цар, будући да ћу сада када одлазим примити горку смрт“.*²⁶⁸

Овакво Никифорово развијање и грађење приче о првом паду Јустинијана, на начин како је оно приказано у вези са Леонтијевим превратом, сасвим се уклапа у касније описе неколицине преврата који су довели до непостојаности царске власти у држави и као резултата, до опадања државне, војне и културне организације – искушења која ће бити превазиђена тек владавином цара нове династије – Лава III.²⁶⁹ Из свега даље произилази да Никифору није важан психолошки портрет цара колико истицање идеје о процесу спровођења царске управе, условима смене на престолу и последицама по државно уређење и како су се оне одражавале на византијско друштво. Можда се отуда код Никифора не могу срести поједине информације о цару Јустинијану II које се могу прочитати код Теофана, а вероватно усмерене ка личној дискредитацији царске личности путем приказа психолошког лика цара, попут вести да је цар намеравао да погуби већи део становника Цариграда на челу са патријархом, којом Теофан отпочиње наратив нове хронолошке одреднице, без икаквог смисла и повезаности са претходним током наратива, из чега даље и произилази да је сврха и евентуална

²⁶⁷ Theophanis, 375, 20 – 21 описујући прилике у Цариграду након пада Тиберија Апсимара и погубљења Леонтија и Тиберија, Теофан закључује: „*сви су били обузети великим страхом.*“

²⁶⁸ Nicephori, 40, 7 – 14. На крајње збуњујући опис првог Јустинијановог пада и приказ Леонтијевог преврата, пуном нелогичних израза и описа, као што је онај који произилази из Никифорове наратива, да је Леонтије, изашавши из затвора одмах био способан да свргне цара, у исто време страхујући за свој живот након што је био именован за стратега, указује Stratos, *Byzantium in the Seventh Century V*, 71, 73. Kaegi, *Military Unrest*, 188 побуну Леонтија, бившег стратега теме Анатолика посматра као резултат Јустинијанових чистки унутар византијске војне аристократије.

²⁶⁹ Управо ће страх од Јустинијана бити мотивација неким од његових потчињених да пређу на страну узурпатора Филипка Вардана. Види Nicephori, 45, 63 – 65, где се напомиње да је извесни патрикије Мавр мотивисан страхом од Јустинијана пребегло Херсонешанима чији је град, по царској заповести, требао да уништи заједно са свим становницима, обзиром да су дали уточиште будућем цару Филипику Вардану.

намена оваквог податка и његовог уноса у текст била превасходно литерарне намене а ради стварања сасвим одређене слике цара у *Хроници*.

Никифор, напротив, наставља своју нарацију описом Леонтијевог преврата, свргавања Јустинијана и потом прилично опширном и сложеном причом о Јустинијановим поступцима у прогонству који су били усмерени ка поновном преузимању власти и свргавању узурпатора. Ова прича представља једну сасвим особену целину у читавој *Краткој историји* по својој структури, типу нарације и опширности, односно простору који је дат опису Јустинијановог преврата, што приказу свеукупне Јустинијанове владавине даје један сасвим особен, истакнут и врло узбудљив тоне, сасвим неуобичајен и некарактеристичан за тематски сличне описе преврата који се спомињу у делу.

Релативно сличан изворни материјал којим су располагали Теофан и Никифор када је у питању опис Јустинијанове владавине, утицао је донекле на уобличавање слика овог цара у *Краткој историји*. Међутим, поређењем текста два историчара, те уочавањем одређених детаља који одсуствују у Никифоровом приказу Јустинијанове владавине, можемо да закључимо да је он као аутор знатно више применио реалистичнији приступ у стварању слике цара, односно да је тежио ка остварењу приказа који ће се уклопити у његов идејни план приказивање позитивног или негативног државног уређења, односно управе. Зато у Никифоровом приказу Јустинијана изостају поједини описи који се срећу код Теофана чиме се стиче општи утисак да је он свој приказ владавине овог цара приказао на један реалнији и објективнији начин у односу на Теофана.

Између описа две Јустинијанове владе у наративу се налазе помени два цара, Леонтија и Тиберија. Међутим, пажња њиховим владавинама посвећена је само утолико што њихови помени имају циљ да повежу две етапе у дугачкој и променљивој владавини њиховог противника – цара Јустинијана II. Другим речима, цареви Леонтије и Тиберије, њихов помен и слика имају искључиво улогу наративног употпуњавања главне приче, односно приказа Јустинијана II. Леонтије и Тиберије су побунама дошли на власт, они су ти који крше државни поредак али и делују као последица Јустинијанове негативне политике. Њихови мотиви су у том смислу узрочно повезани са рђавим карактером Јустинијанове владавине. У

свеукупном посматрању овог сегмента *Кратке историје* владавина Јустинијана II, са описаним превратима и узурпаторима који стичу власт да би их упорни и осветом мотивисани „леgitимни“ цар – изданак Ираклијеве династије –поново свргао, представља наратив о опадању државног устројства онако како је оно истакнуто и приказано у поменима Ираклија и његовог наследника, а Јустинијановог оца, цара Константина IV.

Православље Јустинијана II у односу на јеретичког цара Филипика Вардана (Леонтије и Тиберије Апсимар)

Читав наратив о владавини Леонтија, и преврату Тиберија Апсимара своди се на једно поглавље које представља одређену врсту прекида или споне у нарацији о Јустинијану. Овакво поимање четрдесет првог поглавља произилази у зависности од начина схватања свеукупне Никифорове слике владавине Јустинијана, његовог циља и поруке коју овај наратив носи. У том смислу, ово поглавље у себи садржи једну занимљиву сцену - приказ побуне војске која ће последично довести до Леонтијевог свргавања и успона самог Тиберија. Овај моменат на први поглед делује противречно, обзиром на читаву тематику које ово поглавље носи, а ради се о првобитно успешном походу царевог опонуемоћеника овлашћеног да ратује против Арапа у Картагини, који након првог успеха бива поражен и приликом повратка у Цариград доживљава устанак своје војске (ἐστασίαζετο), и бивајући невољан да се врати цару, заједно са побуњеном војском бира човека по имену Апсимара који ће напослетку свргнути Леонтија.²⁷⁰

Насупрот Никифору, Теофан доноси знатно другачији контекст истог догађаја, наиме, да царев опонуемоћеник није учествовао у побуни против Леонтија, већ да је војска поражена од Арапа била невољна да се врати у Цариград те да су

²⁷⁰ Nicephori, 41, 1 – 34.

они самостално истакли Апсимара за свог вођу који је потом освојио Цариград и свргао Леонтија.²⁷¹

Међутим, у контексту целе идеје која се у метанаративу провлачи кроз читав опис овог сегмента дела, Никифор заправо поменутиим начином приказа догађаја, у којем је и сам царев заповедник Јован био оријентисан ка завери против цара, жели јаче да нагласи основну идеју, наиме, несталност царске власти и државног поретка, из којег као резултат произлазе побуне и устанци војске и војних предводника, док на услед честих смена царева који релативно кратко владају Царство постаје све слабије.²⁷² Никифоров приказ Јовановог неуспелог похода управо има ту литерарну улогу да истакне беспоредак који је завладао у држави Ромеја. Овај сегмент наратије о Леонтијевом успону и паду у оквиру четрдесет првог поглавља представља заправо спону са наступајућим описом Јустинијановог изгнаничког живота и његовог поновног успона на власт. Тиберијев помен у оквир овог поглавља као и у саставу следећих поглавља још је сажетији и носи знатно мању наративну улогу него помен Леонтија и њему је дат још мањи простор у делу, али не и у идејном смислу, будући да је он задобио тачно место и улогу у оквиру шире идеје коју Никифор у своје дело уплиће. Почетак идућег, четрдесет другог поглавља, као да потврђује овакво посматрање Леонтијеве и Тиберијеве улоге у наративу овог сегмента *Кратке историје* будући да оно почиње управо освртом на ову двојицу протагониста догађаја у вези са царем Јустинијаном, као да на тај начин повезује описане догађаје и литерарни елемент претходног поглавља са оним што ће напред бити изложено. Наиме, Никифор отпочиње други сегмент наратије са исказом „Толико о њима“ (καὶ οὕτως μὲν ταῦτα ἐπ’ αὐτοῖς συνέβαιεν). Да би потом наставио приповедање о Јустинијану.

Помени Тиберија Апсимара даље ће се срести искључиво у контексту наратије о Јустинијановим пустоловинама у изгнанству и његовом поновном освајању Цариграда и царског престола.

²⁷¹ Cf. Mango, *Short history*, 99, n. 30. који претпоставља Никифорову забуну, управо на основу Теофановог *логичнијег* описа догађаја којег сматра у овом случају објективнијим насупротив казивању које се среће у *Краткој историји*.

²⁷² Herrin, *Philippikos and the Greens*, 138; Kaegi, *Military Unrest*, 188 – 195.

Ако се у претходном опису Јустинијанове прве владе, где доминирају помени његове рђаве политике и личне окрутности, особина које доводе до његовог пада, истиче дакле један негативан контекст личности овог цара, онда се у опису његовог авантуристичког кретања међу народима који су обитавали на рубу Царства и потоњи успешан поход на Цариград среће и осећа један притајени али ипак присутан наклоњен однос према поступцима овог цара. У том смислу, од значаја је напомена да је *господар Бугара* Тервел са великом чашћу (σὺν τιμῇ μεγάλῃ) примио свргнутог цара.

Најпре треба имати на уму да је овај сегмент *Кратке историје* по свом садржају сасвим особен у односу на остатак читавог дела. Наиме, по интензитету наратије којом се саопштава о Јустинијановом поновном успону на царски трон само приповедање се издваја по својем унутрашњем садржају, и једино јој можда могу парирати описи Ираклијевих доживљаја у борби против Авара и Персијанаца, најпре опис покушаја заробљавања цара од стране Авара, али и опсаде Цариграда 626. године, као и двобој цара са персијским ратником.

Јаки описи који доминирају у приказу Јустинијанових пустиловина у областима Црног мора, месту његовог прогонства и заточења, као и обрти у казивању који се уводе у наратију са укључивањем Цариграда, односно цара Тиберија Апсимара који тражи убиство бившег цара, као и пристанак Јустинијанових нових домаћина да га издају и потом необичан обрт у околностима којим се Јустинијан спасава смрти пре свега наклоношћу хазарске принцезе коју ће он потом ожени и учинити царицом дају овом опису и уопште читавом сегменту друге Јустинијанове владавине једну изразито литерарну особину која читав овај део Јустинијанове историје свакако чини знатно садржајнијим, озбиљнијим и вишеслојним приказом личности овог цара него што је то до сада у историографији било узимано и анализирано. Проста оцена да једина два византијска наративна извора релевантна за Јустинијанову владавину, Теофан и Никифор заправо преносе пристрасности и субјективности својих извора, не одражава суштинско разумевање како литерарног поступка писаца, нити њихове праве намере, као ни место овог заиста необичног историјског сегмента у оквирима њиховог дела.

Уколико прихватимо претпоставку да су оба историчара део својих казивања о Јустинијановој владавини засновали на истом извору, с тим што је евидентно да је Теофан користио можда још додатних извора који су Никифору били непознати или неприступачни, на оним местима где је евидентно да имају исту изворну подлогу у својој наративи, на основу анализе текста и уочавања ситнијих разлика које се појављују између два писца, очигледно је да су обојица имали одређени циљ приликом литерарног уобличавања Јустинијанове историје.

Таква претпоставка се намеће већ на основу најочигледнијег Никифоровог приступа у скраћивању и избацивању појединих делова садржаја које је Теофан одабрао да унесе у свој приказ, али и на основу уочавања ситнијих неподударности које имају далеко пресуднију улогу у подвлачењу сасвим одређене црте Јустинијанове личности, које су обојица, и Никифор и Теофан покушавали да следе, као и у наглашавању идеје која се провлачи кроз читаво дело какво је *Кратка историја*, а то је идеја узорне царске власти и друштвеног уређења као *евтаксије*. У том смислу Никифор је могао да прећути одређене појединости које је Теофан сматрао пресудним или бар од значаја за формирање лика „свог“ Јустинијана, окрутног, суровог и непромишљеног владара. Никифоров Јустинијан је, напротив, знатно уравнотеженије приказан, иако се и у *Краткој историји*, особито у опису другог дела цареве владавине могу срести слични описи цара који се на одређеним местима укрштају са сликом Теофановог Јустинијана, можда због бар делимично сличних извора које су користили. Међутим, видели смо, Никифор изоставља поједине наративне елементе који наглашавају Јустинијанову неуравнотежену суровост и који у Теофановом распореду материјала очигледно представљају јасну намеру да цара прикажу у сасвим искривљеном светлу, или, што је вероватније, тежњу да свој приказ рђаве владавине цара јаче нагласи укључивањем сасвим одређених елемената у наративи, преузетих из доступних извора.

Оцена Јустинијанове владавине, видели смо, стављена је на почетак описа управе овог цара, кроз истицање да је млади цар *одбацио очеве мере* које је Константин IV спровео зарад мира и *евтаксије* у његовој држави. Колико је ова оцена коју Никифор уноси у своје дело заиста имала тежину, и шта она сама по

себи представља, можда може донекле да се назре из потоње оцене владавине Јустинијановог коначног наследника – цара Филипика Вардана. Наиме, у случају овог цара, Никифор одмах на почетку даје оцену његове владавине истичући сасвим експлицитно да је он *управљао царством на нечастан и немаран начин* (ἀσέμνως καὶ ῥαθύμως) што је оцена у поређењу са оном датом у вези Јустинијана за нијансу снажнија и отворенија, будући да је Јустинијан поништио мере које је његов отац увео зарад државне добробити, док је Филипик Вардан недолично и немарно владао. Овде може да се направи и једна паралела између термина ῥαθυμος које може да носи и значење безбрижности, а у глаголској форми (ῥαθυμέω) и забављати се, и са друге стране, описом Филипиковог пада, у којем се истиче његово старање за прославу рођендана Цариграда, напомињући да је цар био свргнут са престола управо у току одмора од славља, односно за време починка. Овом сегменту описа Филипикове управе Царством претходи опис војног упада бугарских трупа дубоко унутар византијске територије, све до Дугачких зидина Цариграда и Златних врата, препад који је, како Никифор истиче имао за последицу да су и Арапи заузели бројне византијске градове у Малој Азији (τὴν τε Μισθίαν καὶ ἕτερα πόλεις συμπαράλαμβάνουσι), опис који не укључује никакав помен цареве реакције или покушаја државне управе да се одупре нападима Бугара и Арапа на Царство, што такође само по себи носи одређену поруку или оцену владарског квалитета цара Филипика Вардана.

„У то време бугарски војни одред наједанпут нападе житеље Тракијског Босфора убивши многе од локалних и оних који су из Византа прешли ради задовољства и угодности. Друге су заробили, много сребра и не мало ствари опљачкавши. Имајући слободу дејства²⁷³ они су се распрострли све до Дугих зидова Града достигавши и до такозваних Златних врата.“²⁷⁴

Напротив, на овакав приказ, који је у суштини слика цареве неактивности која се намеће управо кроз одсуство помена цара у контексту губитка територија и

²⁷³ Никифор овде користи израз ἄδεια што се може превести и као *прилика* (Mango, *Short history*, 115), али и као *слобода дејства* или чак *некажњеност за поступак* од стране некога, што сасвим иде у прилог тумачењу начина на који он даље приказује и генерално оцењује владавину Филипика Вардана.

²⁷⁴ Nicephori, 47, 1 – 9. Cf. Herrin, *Philippikos and the Greens*, 141 – 142.

људства као последице напада Бугара и Арапа, али и самом употребом специфичне терминологије, надовезује се поглавље које почиње описом прославе годишњице оснивања Града: „*А Филипик, прославивши рођендан Града (γενέθλιον τῆς πόλεως ἡμέραν ἐπιτελέσας) и приредивши коњичке трке, са пријатељима је одржао гозбу и у подне је легао да спава. Тада су против њега сковали заверу (τῆς ἐπιβουλῆς).*“²⁷⁵

Овакав распоред материјала, односно вести које је Никифор одабрао да укључи у свој наратив о владавини Филипика Вардана, комбинујући терминологију која алудира на његову неактивност према упадима Бугара и Арапа све до Цариграда, са сликом цара који спава у подне након одржане гозбе, јасно пројављује тенденцију писца да истакне његову недостојност која је одмах на почетку његове историје била наглашена.

У контексту поређења оцена владавине Филипика Вардана и његовог претходника, цара Јустинијана, у *Краткој историји*, можемо да кажемо да је и Филипикова јеретичност, која се огледа у његовој борби против догматских одлука Шестог васељенског сабора сазваним од стране Јустинијановог оца, цара Константина IV био један од пресудних грехова цара Филипика којим је он заслужио експлицитну осуду у односу на Јустинијана, који је у верско догматском погледу био православни владар и који није поништио православно наслеђе свога оца. Са друге стране, Јустинијанова борбеност да поврати престо, до детаља описани у опширним главама о његовим доживљајима у прогонству, избегавање завере која је против њега била подстицана из престонице, бежање са Крима у области Бугара, успостављање савезништва са каном Тервелом и напослетку одважно освајање Цариграда, без обзира колико сви ови описи у суштини представљају проблематичне исказе из којих се намећу многа питања, у литерарном смислу стоје у супротности са неактивним Филипиком Варданом, царем којег завереници затичу

²⁷⁵ Nicephori, 48, 1 – 5. Cf. Abrahamse, *Reign of Philippikos Bardanos*, 396 – 397 која претпоставља да су оба описа Филипикове владавине, и Никифоров и Теофанов, заправо лоше прерађени наративи непознатог извора који је био ненаклоњен према Јустинијану II па последично позитивно описивао Филипикову владавину (претпоставља да се ради о изгубљеној историји патрикија Трајана). Она међутим сасвим погрешно тумачи Никифоров опис завере и свргавања Филипика, позивајући се на израз „*безакони завереници*“ сматрајући га остатком оригиналног описа који се нашао у *Краткој историји*. Израз „*безакони*“ (ἄθεσμος) се међутим не налази у Никифоровом тексту!

у сну и са одра одводе на Хиподром где напoкoн бива oслeпљeн.²⁷⁶ Пoстaвљa сe питaњe зaштo нe Тeoфaн нe Никифoр нису нaглaсeли Јустинијaнoву прaвoслaвнoст?²⁷⁷ Мeђутим, уoликo сe кoмпoзицијa и структурa oвoг дeлa *Крaткe истoријe* сaглeдaју нa пoнуђeни нaчин, и уoликo сe узму у oбзир нaвeдeни нaрaтивни eлeмeнти умeтнути и кaрaктеристичнo рaспoрeђeни у oписимa пoчeткa Јустинијaнoвe и Филипикoвe влaдaвинe, мoжe дa сe извeдe зaкључaк дa јe Никифoр зaпрaвo сyптeлнo истaкaо Јустинијaнoву прaвoслaвнoст упрaвo тимe штo јe Филипикoву нeдoстoјнoст и рђaву упрaву дoвeо у вeзу измeђу oстaлoг и сa њeгoвoм бoрбoм прoтив oдлукa Шeстoг сaбoрa, из чeгa би прoизлaзилo дa јe њeгoв прeтхoдник нa трoну рoмeјских цaрeвa биo прaвoслaвaн влaдaр и дa јe у тoкy свoјe испрeкидaнe и бурнe влaдaвинe у тoм сeгмeнту биo вeрaн дoбрoм нaслeђу упрaвe свoгa oцa Кoнстaнтинa IV, тe дa сe мoжe oсудити сaмo зa пoништeњe Кoнстaнтинoвих мирoвних спoрaзумa сa Бугaримa и њeгoвих пoбeдa прoтив Aрaпa, aли нe и сa њeгoвoм, из Никифoрoвoг дoгмaтскoг углa, пoзитивнoм црквeнoм пoлитикoм, кoјoм јe мир зaвлaдaо измeђу Цркaвa визaнтијскoг свeтa 7. вeкa.

Никифoр јe свaкaкo биo упoзнaт сa прaвoслaвљeм цaрa Јустинијaнa II бyдyћи дa јe oвaј свoју црквeну пoлитикy тeмeљиo нa Шeстoм вaсeљeнскoм сaбoрy, кaо и дa јe цaр Јустинијaн II, oдaбирoм мeстa зa свoј сaбoр – истe oнe трулскe сaлe у кoјoј јe oдржaн и Шeсти вaсeљeнски сaбoр пoд рyкoвoдствoм њeгoвoг oцa – зaпрaвo пoкaзaо дoслeднoст црквeнoј пoлитикy Кoнстaнтинa IV.²⁷⁸ Oн ћe кaснијe, кaо цaригрaдски пaтријaрх у јeднoм oд свoјих тeoлoшких дeлa, пoзнaтoм кaо *Apologeticus Minor* спoмeнути цaрa Јустинијaнa II упрaвo у вeзи сa Трулским сaбoрoм, oдржaним пoд цaрeвим пoкрoвитeљaтвoм, a у кoнтeкстy aпoлoгијe

²⁷⁶ Зa рeкoнструкцијy и пoкyшaј дaтoвaњa хрoнoлoшких грaницa њeгoвe влaдaвинe cf. Speck, *Kaiser Leon III*, 57 – 79; Sumner, *Philippicus, Anastasius, and Theodosius*, 287 – 289.

²⁷⁷ У *Хрoници* Тeoфaнa нaилaзимo нa умeтнуту *схoлијy* пoсвeћeну питaњу дaтoвaњa Трулскoг сaбoрa кoјa јe тeмaтски смeштeнa у пoслeдњу гoдину влaдaвинe цaрa Кoнстaнтинa IV, и пo свoм сaдржaју, измeђу oстaлoг нaбрaјaњeм гoдинa пaтријaрхoвaњa цaригрaдских пaтријaрaхa Никифoрa, Тeoдoтa, Aнтoнијa и Jовaнa, oчиглeднo прeдстaвљa пoзнију интeрпoлaцијy у Тeoфaнoвo дeлo. Изузeв oвoг умeтнутoг нaрaтивa o Трулскoм сaбoрy кoји јe oдржaн пoд Јустинијaнoм и њeгoвим зaузимaњeм, aли, штo јe врлo индикaтивнo, тeмaтски смeштeнoг у пoслeдњу гoдину влaдaвинe цaрa Кoнстaнтинa IV, другoг пoмeнa oвoг сaбoрa у *Хрoници* нeмa. Cf. *The Chronicle of Theophanes Confessor*, 505, n. 4 (C. Mango) кoји oвaј пoлeмички трaктaт (изузeв спискa пaтријaрaхa нa крaју) дaтyјe у 806. гoдину, прву гoдину Никифoрoвoг пaтријaрхaтa.

²⁷⁸ Кaртaшoв, *Сaбoрy II*, 176; Head, *Justinian II*, 65 зaпaжa дa јe нaзив *пeтo шeсти сaбoр* зaпрaвo биo пoкyшaј нe сaмo цaрeвoг пoвeзивaњa сa oчeвим црквeним нaслeђeм, вeћ и сa црквeнoм трaдицијoм кoјa сe прeкo Пeтoг вaсeљeнскoг сaбoрa вeзyјe зa цaрa имeњaкa - Јустинијaнa I.

иконопоштовања и 82 канона Трулског сабора који је већ у 7. веку наговестио званичан став Цариградске цркве по питању иконопоштовања.

Пишући о значају и васељенском ауторитету Трулског сабора (691. год.), за чије одлуке и правила Никифор казује да *више од сто двадесет година ове одлуке имају снагу*, чиме узгред сазнајемо и време када је писао овај свој спис (811. година као *terminus post quem*),²⁷⁹ он даље наставља: „*Тадашњи најсветији патријарси и други епископи, њих двестот четрдесет, признали су те каноне и потврдили су их својим потписима. Са њима је био сагласан и њима је садејствовао и тадашњи цар Јустинијан (οἱς σύμφηρος καὶ συνεργὸς γεγονὼς ὁ τῆνικαῦτα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς), који је доказао својим потписом да је поштовао нашу преславну и пречисту веру (θρησκεία).*“²⁸⁰

У вези са оваквим патријарховим поменом Јустинијана важно је обратити пажњу на историографских поступак *писца* Никифора – световне личности, из којег се промаља Никифоров однос према историји, поимање историје и обликовање историјског приказа, у овом случају слике цара Јустинијана искључиво у складу са захтевима жанра. Дакле, у историјском жанру он даје једну сасвим специфичну слику цара у којој нема места за експлицитне осврте на његову верску политику, осим уколико не прихватимо да је заправо на основу суптилне терминологије у квалификацијама владавине Јустинијана и насупротив њему јеретика Филипика Вардана истакао православност првог, док нешто касније као патријарх, у сасвим специфичним околностима пост иконоборачке епохе, након првог таласа иконоборства, он у делу сасвим другачије провинијенције, делу теолошко апологетског карактера у једном кратком помену цара Јустинијана даје сасвим другачију слику владара, као побожног и православног цара, који је кроз покровитељство над Трулским сабором, посредно допринео утемељењу и ширењу иконопоштовања, што се огледа кроз 82 канон Трулског сабора, који је касније иконофилској странци послужио као један од аргумената у иконоборачком диспуту.

²⁷⁹ За хронологију настанка Никифорових теолошких списа cf. Alexander, *Nicephorus*, 182 – 188.

²⁸⁰ *Apologeticus Minor*, PG 100, 845CD.

Увод у историју Лава III и Константина V – царевања Анастасија II и Теодосија III

Посматрано строго сукцесивно, чини се да описи догађаја из историје Царства након царева Јустинијана и Филипика Вардана представљају хронолошки логичан след наратије до почетка описа владавине првог цара иконоборца Лава III са којим у једном специјалном смислу почиње последњи али и посебан, издвојен део *Кратке историје*, пре свега у вези са Никифоровим отворено испољеним иконофилским ставом у односу на владавине прва два цара иконоборца који се јасно и отворено испољавају у наратији писца – будућег патријарха. Описи периода владавине царева Анастасија – Артемија и Теодосија III,²⁸¹ чије су кратке али бурне владавине описане пре свега мотивима њихове немогућности да заведу добар државни поредак, чиме се он уосталом у многоме поклапа са наратијом Теофана, представљају заправо одређену врсту увода за сасвим карактеристичан стил описивања владавине двојице царева, који подразумева два нивоа наратије који се међусобно прожимају а који међусобно могу бити и схваћени као противречни. Наиме, добра државна управа, са једне стране, која је преко описа успешних ратова које су водили Лав III и Константин V јасно истакнута и без устезања наглашена код писца иконофилске оријентације. Али којем са друге стране, његова иконофилија неће допустити да прећути њихове, а нарочито грехе Константина V спрам Цркве и цариградских патријараха, док ће само иконоборство ових царева донекле бити ван пажње писца, испољавајући више интересовања спрам владаревог односа према цариградским патријарсима.

У свега три главе дат је кратак приказ владавине двојице царева – Анастасија II и Теодосија III, премда се на основу начина саопштавања вести о њиховим делима, пре свега се то односи на цара Анастасија II, стиче утисак да је Никифор њега у читавом идејном контексту државног расула приказао у донекле позитивном светлу. Овакав закључак се извлачи пре свега на основу уводне

²⁸¹ За датовање cf. Sumner, *Philippicus, Anastasius II, and Theodosius III*, 289 – 294; Speck, *Kaiser Leon III*, 79.

констатације: „Анастасије је пројавио бригу о војним питањима, и поставио је способне архонте да управљају њима.“²⁸² Даље, Никифор наставља, Анастасије је, сазнавши да Арапи припремају упад на РOMEЈСКУ територију послао градског префекта Данила у посланство, са задатком да издејствује *мир*, а у стварности да се упозна са припремама непријатеља против РOMEЈА. С тим у вези, наставља Никифор, цар је припремио Цариград за предстојећу опсаду: „он је крајње пажљиво (ἐπιμελέστερον) поправио градске зидине и припремио ратне справе. У град је такође сместио доста намирница и утврдио га је на начин да дочека непријатељски напад.“²⁸³ Можда ове напомене не би биле необичне да не долазе после опширних описа занемаривања државних послова, описаних кроз личност цара Филипика Вардана, и сасвим неприкладну владавину цара Јустинијана II, сасвим детаљно описану у неким од најдужих глава у читавој *Краткој историји*. Тек у контрасту са описима владавине претходна два цара ове вести о мерама које је предузео цар Анастасије II, очекујући напад Арапа, добија једну сасвим позитивну слику у делу. У следећој глави Никифор напомиње да је цар за заповедника рOMEЈСКЕ флоте поставио способног човека, ђакона Свете Софије и логотета – *расудљивог и искусног* (ἔμφορον τε καὶ ἔμπειρον). Међутим, све цареве припреме и мере биле су ометене побуном дела војске која је, напротив, за цара изабрала „*обичног човека и неумешаног у политику* (ἀπρόγμονά τινα καὶ ἰδιώτην τυγχάνοντα)“ што су, очигледно квалитативни недостаци новог цара, будући да је ситуација у којој се Царство налазило, захтевало човека сасвим другачијих квалитета. Порука је јасна. Наиме, војска је свргла способнијег владара да би на његово место поставила сасвим неприкладну личност. Тек у наставку наратије видећемо на какав начин ће Никифор приказати долазак на власт цара Лава III. Никифор ће заправо само развити или боље, заокружити идеју и поруку наратива који је започет, односно који је добио свој неочекиван обрт Анастасијевом позитивном владавином након погубног царевања Јустинијана II и Филипика Вардана.

²⁸² Nicephori, 49, 1 – 3.

²⁸³ Nicephori, 49, 9 – 17.

Мир цара Лава III

Поглавље које уводи личност цара Лава III у нарацију *Кратке историје* почиње једним врло карактеристичним закључком претходно описане епохе након владавине цара Јустинијана када су почеле бурне смене на царском трону Византије, карактеристичним у том смислу што се сличан исказ не среће ни пре али ни након овог поглавља у читавом Никифоровом делу. Овај пасус гласи: *Услед честих царских преврата и узурпација, државне ствари и оне које се тичу престонице су занемарене и дошле су у стање пада, отуда су се образовање и војно уређење урушили и нестали.*²⁸⁴ Даље, Никифор, настављајући своју мисао, наводи да су као резултат поменутог стања у којем се држава нашла непријатељи (τοὺς πολεμίους τῶν Ῥωμαίων) били у могућности да преплаве царство узрокујући многе покоље, пљачку и освајање градова, што је заправо понављање већ слично изреченог закључка у приказу друге владавине Јустинијанове, у глави четрдесет четвртој. Затим конкретније Никифор помиње напад Арапа на Цариград, описујући јачину њихове војске: небројено мноштво коњице и пешадије, затим и морску флоту од хиљаду осам стотина бродова. Даље Никифор наводи врло битан детаљ који је важан за анализирање слике новог цара Лава III, наиме, да су војни и цивилни заповедници у таквим околностима увидели недостатак искуства цара Теодосија и његову неспособност да се супротстави непријатељу, па су га зато убедили да абдицира. Потом Никифор приповеда: *Потом су гласали ко ће бити*

²⁸⁴ Nicephori, 52, 1 – 4: Ἐπεὶ οὖν πυκναὶ τῶν βασιλέων ἐπαναστάσεις ἐγένοντο καὶ ἡ τυραννὶς τὰ τε τῆς βασιλείας καὶ τῆς πόλεως κατημελεῖτο καὶ διέπιπτε πράγματα, ἔτι μὴν καὶ ἡ τῶν λόγων ἠφανίζετο παιδείσις καὶ τὰ τακτικὰ διελύετο. Врло је занимљиво и индикативно да сам Теофан у нешто другачијој форми помиње опадање културе и образовања у Царству, али за разлику од Никифора који такво стање доводи у везу са унутрашњим беспоредком услед честих политичких преврата и грађанског рата између претендата на царски трон, Теофан ову културну декаденцију доводи у везу са Лавовим иконоборством, тематски помињући овај процес под десету годину Лавове владавине. Cf. Theophanis, 405, 10 – 14. Cf. Lemerle, *Humanisme byzantin*, 105 – 108, који само иконоборство сагледава у контексту крупних догађаја који своје корене имају већ у последњим деценијама Ираклијеве владавине, када је Царство изгубило своје источне области, што се све пак одразило на нестанак класичног образовања, те да су из таквог миљеа потекли први идејни протагонисти иконоборства.

нови цар (εἶτα εἰς ψῆφον ἐληλυθότων τοῦ βασιλεύσοντος), на су изабрали патрикија Лава, који је у то време био стратег такозване теме.²⁸⁵

Овакав опис доласка на власт цара који ће потом покренути иконоборачки спор, о чему ће мало касније Никифор говорити, ипак се разликује од Теофановог поступка, највише по томе што је будући цариградски патријарх сасвим отворено описао ступање на царску власт особе која ће потом бити узрочник раскола у Цариградској цркви и њеног унижења. То се најбоље види из Теофановог поступка који заправо успева да изостави опис Лавовог доласка на власт, поготово импликацију која се среће код Никифора, наиме, да је цар Теодосије био неспособан да се одупре арапској опасности, одакле произилази да је нови цар Лав III био способан да се победоносно супротстави непријатељској претњи.²⁸⁶ У том смислу, а и у односу на извештај Теофана врло је значајно да Никифор у својем приказу успешне одбране Цариграда испод опсаде Арапа цара смешта у средиште самог окршаја наводећи: „Видевши их (непријатеља), цар се укрцао на брод и извевши напад, ватром је спалио двадесет њихових лађа“²⁸⁷ при том у читавом опису не помињући божанско заступништво које је сачувало Град. Напротив, своје

²⁸⁵ Nicephori, 52, 18 – 21. Никифор не пружа никаквих информација о пореклу цара Лава III, насупротив њему Теофан опширно приказује Лавову предисторију, као и анегдоту о његовом надимку, односно пореклу. Cf. Theophanis, 386, 28 – 395, 12.

²⁸⁶ Наиме, Теофан отпочиње нарацију прве године Лавове владавине опширним описом његових подухвата као византијског стратега у забаченим источним, односно кавкаским областима Византијског царства, опис који је сасвим сигурно настао на основу исказа савременика очевидца (*The Chronicle of Theophanes Confessor*, 547, нап. 4 (С. Mango)) али и који на самом крају већ помиње Лава као онога који је у сукобу између цара Артемија и претендента на трон – Теодосија, подржао првог, у чему је имао подршку стратега теме Арменијака Артавазда, а затим, како саопштава Теофан, када је Лав већ постао цар, овог Артавазда је начинио својим зетом. Cf. Theophanis, 395, 2 – 12. На овај начин Теофан је у свом приказу прве године Лавове владавине успео да остави по страни опис његовог ступања на трон и смене са Теодосијем, смене која је у наративу остала магловито приказана, док се у наставку описа велике и херојске одбране Цариграда под опсадом Арапа помиње *побожни цар* (ὁ δὲ εὐσεβῆς βασιλεὺς) али захваљујући карактеристичном литерарном приказу доласка Лава на власт, односно одсуству експлицитног помена његовог ступања на трон, заправо остаје нејасно на којег побожног цара Теофан заправо мисли. Он ће у свом наративу о опсади Цариграда на два места поменути *побожног цара* не наводећи име Лава III, док ће арапског вођу експлицитно назвати *Христовим непријатељем*, одакле произилази објашњење за овакву супротстављеност између ликова арапског и византијског владара. Занимљиво је да од укупно четири помена василевса, Лав у овом Теофановом приказу ни једанпут није поменут по имену, а још јачи утисак оставља чињеница да на самом крају овог извештаја сву заслугу за пораз непријатеља и одбрану Цариграда Теофан приписује Богу и Богородици који не само да чувају Град већ и читаво Хришћанско царство. Одакле произилази да је *побожни цар* само сарадник Божији у Његовом домостроју спасења Византинаца од напада Арапа. Cf. Theophanis, 397, 31 – 398, 4.

²⁸⁷ Nicephori, 54, 13 – 15.

приповедање о успешној одбрани Цариграда Никифор завршава поновним поменом цара као онога којем су се након успешног потапања остатка арапске флоте уз помоћ грчке ватре победници вратили носећи са собом многи плен и заплењено оружје.

У поређењу са Теофаном који личност цара у својем опширном опису опсаде Цариграда помиње пет пута, Никифор у знатно сажетијем опису опсаде Града личност цара помиње четири пута, без израза εὐσεβῆς, на тај начин очигледно је да он личности цара у односу на Теофана придаје одређени значај који је за нијансу већи тим пре што у његовом наративу одсуствује помен било каквог божанског старања за судбину Града, али који се такође пројављује приписивања цару директног учешћа у окршају са непријатеље што се пак уклапа у слику цара из поглавља у којем Никифор експлицитно говори о његовом избору бацањем коцке, имплицирајући већ тада његову вештину управљања Царством кроз истицање неспособности цара Теодосија да се одупре Арапима и који се добровољно повлачи са власти.

Ова разлика у осликавању личности цара која очигледно постоји у описима два готово савремена историјска приказа огледа се и у Теофановом донекле различитом опису једног сегмента описа битке. Наиме, ради се о помену потапања Јазидове флоте која је из страха од грчке ватре била укотвљена у близини витинијске обале у лукама Калос Агрос и Сатирос, коју је византијска флота ипак успела да потопи управо употребом грчке ватре враћајући се цару са великим пленом, како нас обавештава Никифор закључујући ову повест на следећи начин: *„тада су однели много плена, и пошто су сво оружје и скупоцености које је било код њих натоварили, вратили су се цару“*.²⁸⁸ Теофан са своје стране исти догађај описује с тим што не помиње повратак флоте цару већ њихову славну победу уз Божију помоћ и помоћ Богородице, на тај начин изостављајући личност цара Лава III из описа ове победе, али и приписивање заслуге за победу Богу а не цару: *„уз Божију помоћ, кроз заступништво свечисте Богородице, непријатељ је потопљен*

²⁸⁸ Nicephori, 54, 37 – 39.

на лицу места. И узевши плен непријатељски, вратише се победоносно и у радости.“²⁸⁹

Слика цара Лава III у *Краткој историји* протеже се на непуних тринаест глава у делу, што опис овог цара убраја у опширније описе царева, попут оног о Ираклију, затим Јустинијану II и Константину V. Опис Лава III почиње заправо истицањем његове спремности и ваљаности да наследи неспособног Теодосија III и стављањем цара у средиште описа успешне одбране Цариграда под арапском опсадом 717. године. То је сасвим другачија слика од оне коју пружа Теофан, који је распоредио материјал о Лаву III на начин којим је значајно умањено његово лично присуство у описима успешне одбране Града, тако што је опис његовог ступања на трон сместио у прву годину Теодосијеве владавине, а потом оваквим распоредом материјала донекле замаглио његов лик у опису одбране престонице тако што је у наративном смислу са Теодосијеве владавине одмах прешао на опис арапске опсаде Града, и тако што је између ових наративних целина сместио кратак осврт на владавине царева Јустинијана II, Филипика Вардана, Анастасија и Теодосија.²⁹⁰ Помињање просто василевса у причи о одбрани Цариграда у таквом једном наративном контексту оставило је присуство личности Лава III сасвим по страни, особито када је реч о његовим заслугама за успешну одбрану престонице.

²⁸⁹ Theophanis, 397, 12 – 15. Cf. Gero, *Leo III*, 34 - 36 говорећи о опсади 717. године и њеном приказу у византијским наративним изворима истиче да су иконофилски писци строго пазили да Лавову победу над Арапима, коју нису могли да прећуте, ипак не доведу у везу са божанским заступништвом, чувајући се на тај начин од давања аргумента иконоборцима за каснији царев прогон икона. Међутим, када је реч о Никифору, показали смо већ на примерима његових описа опсаде Цариграда из 626. године, и оне за владавина цара Константина IV да он нигде не помиње божанско провиђење. Помен „божанске силе“ која уништава аварске опсадне справе под зидинама Града 626. године могло би се схватити као приписивање заслуге за коначну победу Богу да Никифор касније не помиње војну активност патрикија Вона захваљујући којој су нанети порази и Аварима и Словенима, али и Сергијеву хвалу Богу у цркви Богородице у Влахерни, без помена благодарности за заштиту. Напротив, Никифор одмах потом помиње да је подинут заштитни зид око ове цркве. На основу тога можемо да закључимо да се и у опису опсаде 717. године он заправо држи добро разрађеног литерарног приступа, те да се у одсуству помена божијег старања за победу над Арапима не мора нужно видети страх писца иконофилске оријентације да цару иконоборцу на посредан начин обезбеди легитимитет за његову јерес. О питању карактера извора који су Никифор и Теофан за опис опсаде могли да користе Cf. Alexander, *Nicéphorus*, 158, 162 (у прилогу хипотези о извору иконофилског карактера); Успенский, *Очерки I*, 402 – 403 претпоставља да се ради о иконоборачком извору; Gero, *Leo III*, 34, п. 8 сматра да се ради о „рђаво обрађеном иконоборачком извору“.

²⁹⁰ Овакво распоређивање материјала карактеристично је за Теофана, и не везује се само за иконоборачку тематику његове *Хронике*. Напротив, слични поступци уочени су у поменима ранијих царева. О томе cf. Чичуров, *Место Хронографий Феофана*, 41 – 53; Любарский, *Феофан Исповедник*, 72 - 94; Ljubarskij, *Literary Techniques*, 319 - 322; Scott, *Chronicle of Theophanes*, 51 – 65.

Никифоров Лав III, напротив, налази се у средишту описа и самих збивања и такав је почетак описа његове владавине.

Никифор ће даље, и то одмах у следећој глави наставити да развија ову идеју, али кроз наглашен помен мира и спокојства којем су се западне области Царства, односно Сицилија, вратили за време Лавове владавине (ἐν εἰρήνῃ καὶ ἡσυχίᾳ κατέστη) а који се саопштава у скоро идентичној форми као и у наравији о миру Константина IV.²⁹¹

Идеја мира, који очигледно заузима важно место у идејном систему наратива који је посвећен Лаву III у *Краткој историји*, поново се појављује у глави која се бави описом Анастасијевог покушаја преврата и свргавања цара Лава уз помоћ Бугара. Цар Лав III ће се писмом Бугарима обратити са молбом да *пригрле мир* и изруче његове непријатеље. Како нас Никифор даље обавештава, Бугари су се потом обавезали цару да ће *успоставити мир*. Из оваквог описа догађаја пројављује се слика цара као онога који успоставља мир који долази као последица његовог обраћања народу Бугара и молбе да завлада мир. Мир је завладао управо сламањем побуне бившег цара Анастасија и погубљењем његових следбеника, што Никифор прилично детаљно описује, наводећи имена погубљених завереника и врсте казни које су их снашле, наводећи међу њима и неименованог архијереја Солуна, као и пар по имену познатих световних достојанственика Царства.

Може се рећи да Никифор доследно спроводи и одржава мотив или идеју мира и поретка у држави као последицу царских поступака, особито у контексту и у односу на већ поменути опаску о последицама негативне управе претходних владара и честих смена на царском престолу које су описане између пада Јустинијана II и ступања Лава III на царски трон у Цариграду.

У преосталих шест глава у којима се описује остатак Лавове владавине само ће у једној бити још поклоњено пажње његовој световној политици кроз сажет помен неуспешне опсаде Никеје руковођене арапским вођама Амвром и Муавијом. У том смислу може се рећи да у укупном помену различитих Лавових световних и владарских дела нема ни једног описа неуспешног царског подухвата. Он ступа на трон избором и вољом државних архоната, световних и војних, услед Теодосијеве

²⁹¹ Nicephori, 55, 1 – 21.

неспособности у освит арапске опсаде Цариграда. У самом опису одбране Града од Арапског напада Никифор цару Лаву III придаје директне заслуге, насупрот тенденцији Теофана да замагли лик и заслугу овог цара којег чак и назива побожним само у односу на христорство арапских непријатеља, док сву заслугу за одбрану Града придаје Богу и заступништву Богородице, а не самом цару Лаву III. Идеја мира и поретка су снажно наглашене и везане за личност цара Лава III будући да он успева да одржи ауторитет своје власти у западним областима Царства, односно на Сицилији, као и да успешно сломи побуну претендента на царски трон – Анастасија, чиме су мир и спокојство – *исихија* завладали Лавовом државом.

Други сегмент описа Лавове владавине посвећен је питању његовог иконоборства, којим Никифор отвара ову тему на страницама *Кратке историје*.

Иконоборство цара Лава III

Да ли је Никифор приказао цара Лава III као иконоборачког *владара*, или је пак ова оцена у *Краткој историји* резервисана за његовог сина и наследника, будућег цара Константина V?²⁹²

Никифор у одређеним наративним сегментима овог другог тематског дела Лавове историје наглашава цареву повезаност са иконоборачком јересју. Међутим, да ли из ње произилази и оцена његове владарске личности? Он чак даје и одређену врсту повода за овакво царско догматско настројење, које као да указује да су поводи за његово иконоборство били *спољашњи*, изазвани догађајима, а не *унутрашњи*, односно да су потекли од самог цара. Никифор на крају описа његове владавине наводи и да је цар умро услед тешке болести напустивши овај свет после владавине од двадесет четири године, што је мотив који код Теофана има изразито симболичко значење цареве јеретичности,²⁹³ с тим што за разлику од њега Никифор

²⁹² Cf. Gero, *Leo III*, 94 – 112.

²⁹³ Cf. Theophanis, 448, 12 – 449, 3. Јеретичког цара, који се у овом опису пореди са Диоклецијаном, као онај који је проливао крв Хришћана, сам Бог је оборио болешћу приликом његовог похода против Бугара. Цар је умро на путу, у близини Цариграда. Теофан у овај приказ умеће и тобожње цареве речи да је још будући жив предат неутољивој ватри.

ипак болест царева у својем делу не доводи експлицитно у везу са карактером њихове владавине, премда ипак бар у случају Константина IV према чијој је владавини позитивно наклоњен, истиче да је цар умро проевши остатак свог живота у *миру и спокојству* бивајући сахрањен у цркви Светих Апостола, што носи у себи одређену врсту идејне оцене карактера царске власти. Помен Ираклијеве чудне болести је једини отворени и експлицитни исказ где је болест поменута као казна за царев грех неморалног брака.²⁹⁴

Елементи који би се могли окарактерисати по својој садржини као саставни делови наратива о иконоборству цара Лава III су помен чудесне ерупције вулкана надомак острва Тера, која је цара навела на погрешно схватање иконопоштовања. Међутим, што је важно нагласити, он нигде неће означити експлицитно цареву *безбожност* као узрок његове јереси, што јесте случај са описом Константинове јереси. Напротив, погрешно протумачено знамење вулканске ерупције у мору је био повод Лавове погрешне доктрине у тумачењу иконопоштовања.²⁹⁵

²⁹⁴ За описе физичког изгледа византијских царева, међу њима Фоке и Ираклија в. Head, *Physical Descriptions*, 230 – 231, која истиче да у периоду од Ираклија до цара Михаила Рангабеа постоји празнина у изворима када је реч о изгледу царева. Она међутим осим прегледа византијских извора не улази у анализ литерарне намене описа царева у византијској књижевности.

²⁹⁵ Никифор ће поменути устанак становника области Хеладе и Киклада против цара, будући да су били против *ове безбожности* (τὸ δυσσεβήμα), али значајно је да помињући овај устанак и повод за његово избијање он у својој нарави не помиње цара у директној вези са безбожношћу, чиме се слика овог догађаја донекле релативизује бар када је реч о самом Лаву III, одакле произилази да су побуњеници устали против безбожности као такве, али не и директно против *Лавове безбожности*, премда он даље истиче да су устаници πρὸς τὸν βασιλέα διαστασιάζουσιν. Значајно је да Никифор даље напомиње да су завереници били поражени и да су сви сем једног од вођа пришли поново цару Лаву III чиме је ова побуна угушена. Nicerhori, 60, 8 – 14. За разлику од Никифора, Теофан управо пре приповедања о необичној вулканској ерупцији у Егеју, када говори о иконоборачком едикту помиње *безбожног Лава* (за питање реконструкције иначе изгубљеног Лавовог едикта и његовог датовањ cf. Gero, *Leo III*, 106 - 111; Anastos, *Edict*, 5 - 41), сасвим експлицитно, у форми каква се не среће у *Краткој историји*. Cf. Theophanis, 404, 3- 4: „*ове године нечастиви цар Лав (ὁ δυσσεβῆς βασιλεὺς Λέων) почео је да објављује прогон светих и свештених икона*“. У нешто другачијој, знатно уопштенијој форми Никифор напомиње да је цар покушавао да изложи своју догму пред народом, који је, напротив, јадиковао над насиљем (τὴν ὕβριν) које је учињено Цркви. Nicerhori, 60, 6 – 8: ἐκδιδάσκειν δὲ τὸν λαὸν τὸ οἰκεῖον ἐπεχειρεῖ δόγμα. Он насупрот Теофану не ставља читаву ову епизоду у шири црквени контекст односа са Римском црквом и осуђујућег става папе Григорија према цареву јереси. Уопште, читав манир овог Никифоровог описа избијања иконоборства више делује као осврт из удаљеног временског периода према једној давно побеђеној и превазиђеној јереси, него као опис једне личности која је, као и сам Теофан, била савременик и учесник многих догађаја из историје иконоборачке распре, чак и пре свог ступања на трон Цариградске цркве.

Однос два писца према самом догађају вулканске ерупције и његов опис односно наративна улога коју сам собом носи у структури излагања донекле се разликује у њиховим делима.²⁹⁶ Наиме, Теофан је сместио почетак Лавовог јавног иконоборства пре догађаја који су се десили у Егеју, па је на тај начин дао своје тумачење овог збивања, истичући, врло реторски, да је цар чудесну ерупцију вулкана у мору схватио као гнев божији који иде у његову корист, односно у корист његове јереси, а не како је, према Теофану заиста било, као гнев божији који је уперен против њега лично, будући, да је, као што смо напоменули, Теофан већ истакао Лавову безбожност. На тај начин опис вулканске ерупције у Егеју код Теофана има сасвим јасну намену да подвуче и нагласи цареву безбожност.²⁹⁷ У том смислу, према Теофану царева јерес произилази из *унутрашњих* особина царева безбожности, а природне катастрофе су *спољашње* последице царева јереси. Никифор ће такво тумачење заузети у својим догматско апологетским списима, али у *Краткој историји*, узроци Лавовог иконоборства су *спољашњи*.

Насупрот Теофану, Никифор даје другачији след догађаја будући да је Лав, *сазнавши о томе* (ταῦτά φάσιν ἀκούσαντα) протумачио ове догађаје као знаке божанског гнева, *и размишљао је који им је могући узрок. Отуда је* (ἐντεῦθεν), даље наставља Никифор, *заузео став противан благочешћу* (κατὰ τῆς εὐσεβείας).²⁹⁸

Поставља се питање, колико је заправо Никифоров приказ почетка иконоборства и са њим у вези лик цара Лава III другачији у односу на слику коју прави Теофан? Очигледно је да се исти технички термин εὐσεβεία, односно δυσσεβεία, појављује код оба писца. Ипак, код Никифора он није стављен директно уз само име Лава III, како се чини насупрот њему, код Теофана, где је

²⁹⁶ Cf. Gero, *Leo III*, 94 који је обратио пажњу на „површинске“ разлике које се срећу у описима истог догађаја код Теофана и Никифора, али не и на суштинску разлику у давању оцене царевог иконоборства која се пре свега код Теофана промаља више на основу распореда материјала у делу и начина саопштавања самог догађаја.

²⁹⁷ Прокламовање царева безбожности: Theophanis, 404, 3 – 9, вулканска ерупција и Теофанов реторички обрт и тумачење суштине природне појаве у иконофилском маниру: Theophanis, 405, 1 – 2 уз помоћ којег заправо нарација о ерупцији вулкана бива претворена у тумачење израза Божијег гнева према већ пројављеној Лавовој јереси.

²⁹⁸ Nicephori, 60, 1 – 4.

δυσσέβεια у саставу Лавовог имена: ὁ δυσσεβῆς βασιλεὺς Λέων. На тај начин, ипак Никифор за нијансу ублажава тежину негативног израза који се среће код Теофана, пре свега на тај начин што безбожност одваја од личног имена цара, смештајући је ван директног контакта са царевим именом. Тако, код Никифора Лав III узима став противан *побожности*, а иконофилски настројени вођи устанка бивају мотивисани неодобравањем *нечастивости*, па бунтују против цара. У том смислу, не може се рећи да је Никифор сасвим изузео личност цара Лава III од одговорности за промовисање јереси. Он иконоборство назива *царском догмом* у каснијем опису притисака којима је био изложен патријарх Герман, а већ у овом иницијалном опису почетка избијања иконоборства он саопштава да је цар покушао да изнесе *своју догму* (ἐκδιδάσκειν ... τὸ οἰκεῖον ἐπεχειρεῖ δόγμα).²⁹⁹ Ипак, код Никифора се не уочава покушај тумачења чудноватног природног знамења у иконофилском маниру као израза божанског гнева против цара услед његове јереси, како то реторичким обртом и распоредом свог материјала у *Хроници* чини Теофан. Међутим, да ли помен вулканске ерупције у Егеју има улогу алузије на потоњу јерес Константина V, јаче и снажније истакнуту у *Краткој историји*, а који је смештен одмах иза помена његовог крунисања за Лавовог сацара?³⁰⁰

Други елеменат који уз главу о узрочно последиочној вези вулканске ерупције и царевог скретања са пута *благочешћа* и описа почетка Лавовог иконоборства чини једну посебну слику – сегмент описа Лавовог иконоборства јесте помен притиска на патријарха Германа цариградског да се приклони царевом иконоборству, уз помен патријархове добровољне абдикације и крајње двосмислен исказ да су од тада побожни претрпели многе казне одбијајући да прихвате царску догму.³⁰¹

²⁹⁹ Ипак, Никифор ће у даљем току нарације искористити један сасвим изузетан термин, сасвим карактеристичан за литерарни стил Теофана, али у вези са личношћу Константина V, и то је једини такав пример у читавој *Краткој историји*. Наиме, Константин је поменут као *мрзитељ* (противник?) *Христа и нови Мида*: ὁ μισόχριστος νέος Μίδας Κωνσταντῖνος.

³⁰⁰ Међутим, треба имати на уму да нешто касније, и у вези са Лавовим наследником – царем Константином V Никифор управо доводи у везу појаву куге у Цариграду са *безбожним и нечастивим владарем* али и свима онима који су се усудили да подигну руке на свете иконе, дакле у везу са иконоборством у доба Константина V.

³⁰¹ За знатно другачији приказ овог значајног догађаја у *Хроници* Теофана, види поглавље о *Патријарси* у *Краткој историји*.

У овом контексту треба размотрити чињеницу да већ у оквиру описа Лавове владавине Никифор уводи у наратив личност будућег цара Константина V, стављајући уз два од укупно три оваква уводна помена овог будућег цара, одређена знамења која су вероватно алузије управо на његову потоњу јерес и борбу против Цариградске цркве, са изузетно значајним алузијама експлицитног значења рушења мира и поретка који је више пута експлицитно поменут у епизодама о Лавовој световној владавини. Као да се на овај начин ипак више истиче Лавова позитивна слика доброг владара, док се његово иконоборство донекле узгредно помиње, и заправо већ у опису његове владавине назначује као нешто што је карактеристично и предодређено да буде везано за личност његовог сина и наследника на царском трону Ромеја.

Количина пажње посвећене и изражене у тексту *Кратке историје* у вези са Лавовом успешном одбрамбеном и уопште војном политиком, у односу на релативно мањи број глава посвећених питању иконоборства, указује да је пажња Никифора била више усмерена на царева позитивна световна дела, него на његову догматску девијацију.

Цар Константин V

Иако му се строго узевши у *Краткој историји* посвећује простор од двадесет шест глава,³⁰² њега Никифор у нарацију дела уводи заправо већ за време описа владавине његовог оца, цара Лава III. На тај начин, може се рећи да је Никифор преко помена Константиновог рођења, затим склапања брака са хазарском принцезом, и потом, његовог крунисања – легендарна повест о његовом крштењу која укључује и помен патријарха Германа, се не налази у *Краткој историји* – увелико започео грађење лика овог цара на страницама својег дела. Овај сегмент описа лика цара Константина V, који је у наративном контексту смештен у опис владавине његовог оца представља изузетно значајну етапу у процесу

³⁰² У поређењу са обимом материјала посвећеног владавини Ираклија (27 глава) опис владавине Константина V са својих 26 глава (овим главама треба међутим додати оне три где се Константин помиње у оквиру описа Лавове управе), и на овај начин, као да пројављује намеру аутора да око ова два гранична лика у својем делу, која отварају и затварају нарацију, истакне одређену поруку.

стварања комплексне слике будућег цара, будући да је на један суптилан начин Никифор распоредом материјала, и везивањем помена природних катастрофа за помен догађаја Константиновог венчања и крунисања за сацара, заправо наговестио његов прогон Цариградске цркве и њених патријараха, што је идеја која је значајно наглашена и присутна у опису лика овог цара на страницама *Кратке историје*.³⁰³

Наиме, тешко се може узети као случајност то што је Никифор решио да најпре помене ерупције вулкана у Средоземном мору у близини острва Тера и Терасија, природну катастрофу која је његовог оца нагнала да како Никифор експлицитно али донекле са разумевањем казује погрешно схвати природу иконопоштовања која се у његовом царству развијала, дакле, да овај догађај смести у наративном смислу одмах након вести о Константиновом крунисању за сацара. Даље, још је значајнији, и по својој метанаративној поруци, врло симболичној и јако речитој, помен земљотреса који је потресао Цариград. Наиме, стиче се утисак као да се алудира на личност самог Константина, чије ће се безбоштво тек пројавити, а повод за ову алузију јесте помен његовог брака са хазарском принцезом. Земљотрес је наиме, како саопштава Никифор порушио многе зграде али и свештене и јавне грађевине попут многих цркава и портика, а потом следи експлицитан помен цркве Свете Ирине у Цариграду, *која се налази врло близу Велике Цркве*. Не треба истицати да је Теофанов списак порушених храмова знатно садржајнији, док Никифор помиње само цркву Свете Ирине, која у себи носи заправо име *мира*, што је идеја која се провлачи кроз читаво Никифорово дело.³⁰⁴ Наглашавање да се ова црква посвећена мученици Ирине, налазила веома близу Велике Цркве, заправо указује на смишљену алузију писца да су земљотрес и рушење цркве која носи име мира баш на овај начин јаче нагласили и изнели идеју о цару Константину као владару који је уништио врло специфичан мир - мир између Цркве и државе, и уже, мир у самој Цркви, подчинивши цариградске патријархе својој власти, а у Цркви распламсавши јерес икономахије. Истицање близине цркава Свете Ирине и Свете Софије, која се једино на овом месту помиње као

³⁰³ У том смислу, интересантно је да Никифор, за разлику од Теофана, не помиње да се Константинова жена звала Ирина. Cf. Gero, *Constantine V*, 13, n. 15.

³⁰⁴ На врло блиском месту Никифор помиње мир који је завладао Западом у време Константиновог оца Лава III као резултат његове дипломатске акције на Сицилији која се побунила против Цариграда у току арапске опсаде Града.

Велика Црква, заправо симболише читаву Цркву или уже саму Цариградску цркву, чији је саборни и катедрални храм она била, у литерарном смислу остварује и заокружује ову сажету али и надарену сликовиту и речиту алузију писца, која је управо својом символиком кроз истицање речи εἰρήνη, и указивањем на блискост цркве Великој Цркви у себи понела значајну поруку, која се везује и за личност самог будућег цара.³⁰⁵

Трећи, односно у линеарно наративном смислу први, од укупно три помена будућег цара Константина V, који се срећу у главама *Кратке историје* посвећеним његовом оцу, цару Лаву III, јесте истицање његовог рођења, на које се надовезује слика коначног повлачења читаве арапске опсадне војске, коњице и флоте, која се повукла од царског града и потом бивајући обузета буром била потопљена у мору. Овај детаљ свакако се не уклапа у горе поменути поступак повезивања великих природних катастрофа са догађајима из раног живота и каријере будућег Константина V. Ипак, из потоње анализе главних вести које се срећу у делу у вези са последњим царем којим се завршава нарација *Кратке историје*, у вези експлицитних описа Константинове изузетно успешне војничке каријере, која се упоредо истиче уз описе његових грехова везаних за прогон Цркве и патријараха, што су мотиви који у општој слици овог цара заправо пружају једну вишеслојну слику његове личности, ова слика окончања опсаде *царског града*, доводи у везу личност будућег цара са његовим потоњим успесима у ратовима са Арапима и Бугарима, тада најактуелнијим непријатељима Царства, али актуелним и у Никифоровом времену. У том смислу, ако сумирамо закључке из ове анализе прва три помена *будућег* цара Константина V, стиче се утисак да је Никифор већ у овом својеврсном уводу у главни наратив о њему, дао сажету слику владара као

³⁰⁵ Одмах након помена цркве Свете Ирине и Велике Цркве, Никифор даље једино именује статуу рановизантијског цара Аркадија која је такође пала на земљу са брда Ксеролофос, на којем се налазила, док пропушта да помене (или можда избегава?) уништење једне друге статуе, знатно значајније у идејном смислу за саме Византинце а коју помиње Теофан, наиме, кип цара Константина Великог, која је такође том приликом била уништена. Поставља се питање зашто је Никифор прећутао пад Константинове скулптуре а предност дао, у византијском идејном смислу, мање вредној личности цара Аркадија? Да ли је личност Константина Великог била сувише „иконоборачка“ својина у идејном рату између иконопоштоватеља и иконобораца, па је из тог разлога Никифор избегао да је помене, или је личност Аркадија у читавом контексту овог пасуса који у себи носи јаку симболику и има скривених алузија имала неку особину која је Никифору и његовој публици била важна, а у коју ми данас не можемо да проникнемо?

личности за коју ће бити везане победе против царских непријатеља, али ће он у својој личној политици, нарочито у свом односу према Цркви заправо бити рушитељ мира, односно црквеног мира, кроз уношење јереси у своју државу и насилно свргавање Цариградских патријараха.

Цар Константин V и претендент Артавазд

Након што је испричао о смрти Лава III, истичући да је цар умро од тешког облика водене болести,³⁰⁶ Никифор прелази на повест о првим годинама владавине новог цара – Константина V, који је наследио царски престо од свог оца, и који је у наратију *Кратке историје* већ увелико био уведен у оквиру описа владавине његовог претходника. Заправо, Никифоров почетак приказа Константинове владавине подудар се са вестима које у својој *Хроници* пружа Теофан.³⁰⁷ Међутим, читава представа грађанског рата између претендента на трон – Артавазда, зета новог цара, и Константина V, значајно се разликује код два историчара, пре свега у истицању узрока сукоба између двојице протагониста. Теофан заправо одмах на почетку истиче да је Константин завладао Царством по Божијем допуштењу а због грехова самих Ромеја³⁰⁸ чиме одмах на почетку описа Константинове владавине он осликава личност новог цара у сасвим негативном маниру, на начин и речима које су за Теофана и његово дело сасвим карактеристичне. У том смислу, и опис повода за међусобни сукоб Артавазда и Константина заправо лежи у том и таквом литерарном кључу. Наиме, Константин је крив и одговоран за овај сукоб, док је Артавазд у неку руку био изазван и принуђен да нападне, односно, према

³⁰⁶ Врло сажет помен болести цара. Упореди опис код Теофана: Theophanis, 413, 2 – 3: „*исте године 9 индикта 18 јуна, Лав је умро не само смрћу тела него и душе*“ не наводећи болест као повод. Оно што пак Теофан помиње у својој оцени владавине Лава III, јесу бројне несреће које су спопале Хришћане између којих он помиње земљотресе, болести и глад које су очигледно биле изазване царевом јересју.

³⁰⁷ Не рачунајући одговарајући увод који Теофан пружа на самом почетку, након помена Лавове *двоструке* смрти, где се заправо поставља морални лик новог цара, као онога који је огрезао у сваком безакоњу. Cf. Theophanis, 10 – 25.

³⁰⁸ Cf. Theophanis, 414, 16 – 17.

Теофановој наративној поруци, да се брани од царева бескрајне злочестивости, будући да је Константин намеравао да зароби Артаваздове синове.³⁰⁹

Са друге стране, у Никифоровом приказу истих догађаја не примећује се тежња да се догађаји прикажу у маниру како то чини Теофан. Његов текст, осим што је знатно сажетији када је реч о неким детаљима, заправо даје сасвим другачији опис узрока сукоба, из којег се извлачи ако не супротан закључак у вези новог цара Константина, а оно бар један знатно објективнији приказ, лишен сваке тежње да причу заодене у иконофилски дискурс. Наиме, чак и Артаваздова рестаурација икона у Цариграду код Никифора се помиње у само једној реченици, без икаквих додатних објашњења или покушаја истицања овог детаља.³¹⁰ Насупрот Никифору, Теофанов истоветни помен ипак носи у себи додатну тежину обзиром на уводне напомене које је он као писац дао о личности новог цара који је био злочестив, односно притворан, али и јеретик иконоборац. Не треба сметнути са ума да у претходном наративном току *Кратке историје*, иако је Константина V три пута поменуо у опису Лавове владавине, Никифор још није отворено проговорио о односу новог цара према питању иконопоштовања. У таквом распореду материјала кратак и сведен помен Артаваздовог иконопоштовања делује сасвим ван контекста који му својим описом придаје Теофан, или управо представља поступак стављања читавог описа борбе двојице претендента на царство у иконофилски контекст? Међутим, онда се намеће питање, зашто толико сажето и скоро неутрално, ако знамо да ће нешто касније Никифор прећи у сасвим детаљно и отворено описивање царева безбожности?

³⁰⁹ Cf. Theophanis, 414, 17 – 28.

³¹⁰ Помен Артаваздове обнове иконопоштовања у Цариграду свакако није узгредан, али својим местом у наративу, као и одсуством покушаја да се на овом помену гради комплекснија идеја иконофилства, она сведочи о Никифоровом литерарном али и идејном приступу. Уопште, отворених и директних помена икона у *Краткој историји* нема пуно. Иконе су у читавој *Краткој историји* поменуте свега осам пута. Cf. Nicephori, 60, 4: τῶν ἱερῶν εἰκονισμάτων; Nicephori, 62, 4: τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων; Nicephori, 64, 37: τῶν ἁγίων τὰ ἱερὰ ἀπεικονίσματα; Nicephori, 67, 41 – 42: τῶν ἁγίων ἀπεικονισμάτων; Nicephori, 72,13: τῶν ἱερῶν εἰκονισμάτων; Nicephori, 81, 18: ἱεραῖς εἰκόσι – за овај помен занимљиво је да се наводи у вези са прогоном од стране цара појединаца из световне службе, а не за опис страдања и смрти светог Стефана Новог који се даје у истом поглављу, нешто раније (исто, 81, 23: εἰκόνι ἁγίων); Nicephori, 86, 8: εἰκονογραφίας. Никифор знатно више пажње у својем интересовању према тзв. црквеним темама посвећује патријарсима, и то изразито цариградским патријарсима.

Поменути сегмент који описује грађански рат између Артавазда и Константина V са аспекта грађења слике двојице актера догађаја знатно се разликује у *Краткој историји* и *Хроници* Теофана. Теофан наине сву осуду за сукоб приписује цару иконоборцу, што је сасвим у складу са нескривеном иконофилском тенденцијом која провејава из његовог дела. Никифор пак изричито наводи да је Артавазд унапред био решен да збаци Константина са престола.³¹¹ Када је Константин постао свестан *побуне* (τῆς τυραννίδος) он се склонио на простор теме Анатолика, где је био срдачно примљен, док су исти проклели Артавазда грубим увредама.³¹² Ови детаљи не срећу се у Теофановом наративу.³¹³

Са друге стране, Теофан истиче Артаваздово правоверје али и анатемисање Константина V од стране цариградског пука који је са одушевљењем примио вести о царевој наводној смрти,³¹⁴ што су све елементи који одсуствују из Никифоровог казивања.

Међутим, чини се да је у опису сукоба између Артавазда и Константина V сасвим другачија идеја определила Никифора и одредила карактер његовог описа, са чим у вези се онда лакше поима и неслагање са Теофаном.³¹⁵ Наине, Никифор ће поново у свој опис грађанског рата увести идеју или размишљање над природом сукоба и негативних последица које он собом носи, на шта се већ осврнуо на почетку описа доласка на власт Лава III. У овом опису међутим среће се једна нова и у досадашњем току нарације *Кратке историје* сасвим непозната мисао, а то је рат међу Хришћанима: τὸν ἐμφύλιον Χριστιανοῖς πόλεμον.³¹⁶

³¹¹ Nicerphori, 64, 4 – 11. Артавазд који је био Константинов зет, и стратег опсидијске војске: „*одмах је организовао заверу против њега* (τυραννίδα εὐθὺς κατ’ αὐτοῦ μελετᾶ).“ Никифор даље саопштава да је Артавазд натерао своју војску да положи заклетву да неће прихватити другог цара осим њега самог.

³¹² Nicerphori, 64, 20 – 25: ... καὶ Ἀρτάβαζον αἰσχρῶς δυσφημοῦντες καθύβριζον.

³¹³ Cf. Gero, *Constantine V*, 15 – 21. који у прегледу источних извора који говоре о сукобу цара са Артаваздом, уочава одсуство идеје коју форсира Теофан, о тобожњој рестаурацији икона у Цариграду у току грађанског рата. Напротив, њихова нарација се више слаже са Никифоровим приказом, у том смислу што скоро сви ти извори говоре о Артавазду као узурпатору. (idem, 16, n. 28, n. 29)

³¹⁴ Theophanis, 415, 8 – 12.

³¹⁵ Gero, *Constantine V*, 21, n. 49 оцењује Никифоров приказ као знатно поузданији него онај који пружа Теофан.

³¹⁶ Читав тај одељак гласи: „*Отуда је услед оваквих околности Ромејска држава била у великој несрећи, тим пре што је сукоб око власти између њих изазвао узајамни рат Хришћана. Какве велике и страшне ствари могу да проистекну из тога – утолико да људска природа буде*

У контексту овакве идеје коју уводи у своје дело, Никифорова алузија о рушењу цркве Свете Ирине коју он доводи у везу са Константином V потпуно се испуњава и даље реализује путем оваквог расуђивања о догађајима који су обележили рану владавину овог цара иконоборца. У том смислу, врло је индикативно да се у читавом сегменту *Кратке историје* који описује владавину овог цара употреба термина εἰρήνη среће релативно често, углавном у контексту царевих победа у ратовима са Бугарима,³¹⁷ док упоредо, читав опис Константинове владавине бива испуњен поменом различитих природних катастрофа, знамења и уопште поремећених природних стихија које својом блиском везом у структури наратије са личношћу цара као да наговештавају његову јерес, и *рат против побожности* (πρὸς τὴν εὐσεβείαν ἤδη ἀπομαχόμενος).³¹⁸ У том смилу алузија која је присутна унутар помена рушења цркве Свете Ирине има сасвим истанчану и прецизну поруку, која наратију о Константиновом рушењу мира своди на смисао духовног мира који је био изгубљен прогоном патријараха, царевом јересју и његовим безбоштвом, али и ратом између самих Хришћана, за који он, напротив а и за разлику од Теофана, не истиче Константинову одговорност.

Да израз εἰρήνη у *Краткој историји* али и у Никифоровој литерарној примени може да има и специфично *духовно* значење сведочи израз εἰρήνη καὶ γαλήνη који он приписује цару Константину IV, који својој држави обезбеђује мир а и сам проводи остатак свог живота у миру и спокојству након што је сазвао и

заборављена и присиљена да устане против себе, заиста је познато многим из искуства.“ Nicephori, 65, 14 – 20. Нешто другачије Теофан описује последице овог грађанског рата, наводећи ђавољу завист против Хришћана, насупротив Никифору који у средишту пажње опет има судбину Ромејске државе. Cf. Theophanis, 418, 7 – 11.

³¹⁷ Cf. Nicephori, 73, 18 – 20; 77, 4 – 5, 16 – 18. У свим овим описима Константинових успешних похода против Бугара мир се јавља као резултат царевих војних победа, након којих Бугари бивају принуђени да траже мир, а цар Константин је поменут као онај који прихвата њихову понуду. Међутим, овакве наративне сегменте прекидају описи Константиновог безбожја који истичу заправо рушење духовног мира.

³¹⁸ Касније, у својем догматско апологетском делу познатом као Apologeticus Maior, бавећи се иконоборачком јересју Никифор ће се реторски запитати, како светске стихије, односно природа по Божијем допуштењу сама по себи не изобличи безбожност *христорораца*, односно иконобораца: „*Зашто он спутава твар од јаросне и брзе одмазде над дрскошћу Христорораца? Зашто не допусти светским стихијама да дођу у такав поредак ради праведног разобличавања?*“ Apologeticus Maior, PG 100, 549A.

одржао Шести васељенски сабор који је укинуо шизму која је преовладала у Цариградској цркви услед монотелитске јереси.

Случајно или не, што опет зависи од чињенице да ли се дело у осамдесетосмој глави прекида услед спољних, нама непознатих околности или се ради о ауторовој свесној намери, тек *Кратка историја* се завршава управо поменом брака будућег цара иконоборца Лава IV и будуће царице али и обновитељке иконопоштовања а тиме и мира у Цариградској цркви – Ирине, која је мир у Цркви обновила сазивањем Седмог васељенског сабора, на којем је и писац ове наше историје имао активног учешћа као сатрудник новог патријарха Тарасија.

Константинове победе, које су на објективан начин описане, без икакве назнаке устежања писца да прикаже цареву војничку способност у пуном обиму, насупрот Теофану, када се ставе у сразмеру са осталим материјалом који је Никифор уврстио у опис Константинове владавине, ипак се помињу у знатно мањем броју у односу на опис његове јеретичке политике која се огледа у сазивању иконоборачког сабора 754. године, и прогону верујућих, монаха и иконофила. Насупрот Константиновим војним успесима, који су приказани у укупно шест помена победоносних битака против Арапа и Бугара, и приказ једног неуспешног похода против Бугара у 766. години, налазе се релативно бројни описи природних непогода и небеских знамења, која су сва, што је врло индикативно, груписана у овај сегмент *Кратке историје* који приказује владавину овог цара иконоборца.

Таквим распоредом материјала, а он је управо на такав начин састављен, сваком Константиновом успешном ратном походу против непријатеља Царства следи или претходи помен неког чудесног знамења или царевог *рата против побожности*. С тим у вези треба истаћи да приказ Константинове борбе против *евсевије* у *Краткој историји* не сачињава један кохерентно груписан наратив, већ више распарчан приказ његовог односа према Цркви и вери који се смењује са описима природних знамења и његовим успешним ратовима, који су ипак, као што смо рекли, у односу на његову непобожност и природна знамења приказани у знатно мањем односу. Насупрот укупно четири описа Константинових победоносних похода против Бугара и једног против Арапа, стоји помен и опис куге која се појавила у Царству као и у самом Цариграду, за коју Никифор истиче

да је била узрокована Божијим гневом као последица *безбожности и нечастивости владара* и његовог иконоборства,³¹⁹ као и помени: јаког земљотреса који је задесио област Сирије, који у својој структури садржи додатни помен чудесних знамења која су најављивала победу над Арапима,³²⁰ затим, помен небеског знамења *достојног сећања* (μνήμης ἄξιον), али такође и *страшног и чудесног знамења* (φοβερὸν καὶ τεράστιον ξένον),³²¹ велика зима године 763/4.³²²

Уочљиво је да су сви ови описи распоређени релативно блиско једни другима, тако да их раздвајају по једна глава, односно две главе (између помена небеског знамења и велике зиме смештену су две главе) које садрже следеће наративе: пре помена и описа куге у Цариграду која је изазвана царевом јересју, налазе се прича о Константиновој коначној победи над Артаваздом, односно поморској победи византијске флоте над Арапима, након чега су се победници *вратили Константину*.³²³ Затим, следи прича о земљотресу у Сирији, којој на почетку те главе претходи помен рођења будућег цара Лава IV, па након тога у следећој глави приказ крунисања царског сина, затим, Константинове успешне опсаде Мелитине која је била под Арапима,³²⁴ потом представа *чудесног и страшног* знамења на небу³²⁵ на које се надовезује опис смрти иконоборачког патријарха Анастасија и заседања иконоборачког сабора из 754. године којим је Константин ратовао против побожности и против светих отаца Германа, Георгија Кипарског и Јована Дамаскина.³²⁶ Затим следи помен успешног рата против Бугара 758/9. године³²⁷ да би се на њега надовезала слика велике зиме 763/4.³²⁸

³¹⁹ Nicephori, 67, 38 – 43: „Они који су могли правилно да расуђују схватили су да су се ове несреће обрушиле (као последица) Божијег гнева и услед тадашњег безбожног и нечастивог владара (ὁ τότε ἀθέως καὶ δυσσεβῶς κρατῶν) као и оних који су се усудили да дигну руке на свете иконе на понижење Христове Цркве, следејући његовом безбожном мишљењу.

³²⁰ Nicephori, 69, 1 – 13.

³²¹ Nicephori, 71.

³²² Nicephori, 74.

³²³ Nicephori, 66; 68.

³²⁴ Nicephori, 70.

³²⁵ Nicephori, 71.

³²⁶ Nicephori, 72.

³²⁷ Nicephori, 73.

³²⁸ Nicephori, 74.

Ратни походи	Природна знамења	Борба против побожности
	Након крунисања будућег Константина V за сацара (гл. 58) следи опис чудесне ерупције вулкана у Егејском мору у глави 59.	
	Гл. 63. Константинов брак са хазарском принцезом и земљотрес који у Цариграду руши многе грађевине и цркве, међу њима и цркву Свете Ирине.	
Гл. 64 – 66 опис грађанског рата између Константина и Артавазда.	Гл. 67. опис куге у Цариграду – узрок, Константинова <i>безбожност и нечестивост.</i>	
Гл. 68. победа византијске флоте против Арапа код Кипра.	Гл. 69. рођење будућег цара Лава IV, помен земљотреса у Сирији и рушење околних градова.	
Гл.70. крунисање Лава IV, успешна опсада Мелитине	Гл.71. <i>Чудесно и страшно небеско знамење, достојно памћења.</i>	Гл. 72. Смрт патр. Анастасија, Константин сазива сабор 754. године <i>καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἤδη ἀπομαχώμενος.</i>
Гл. 73. Константин ратује против Бугара и поражава	Гл. 74. Детаљан и опширан опис јаке зиме,	

их код Маркеле.	који се среће и код Теофана.	
Гл. 75 – 79 описи: миграција словенских племена, битка код Анхијала 763. г., Константинова политика према Бугарима и склапање мира, рођење сина Никите, неуспешни напад Арапа на Сицилију, поход на Бугарску 765. године		Гл. 80. опис цареве нечастивости (ἡ ἀσέβεια τοῦ κρατοῦντος ³²⁹), даље, прогон свих који су водили побожан живот, прогон монаштва.
		Гл. 81. Опис смрти Светог Стефана Новог и прогона световних достојанственика Царства али не експлицитно због иконопоштовања.
Гл. 82. Неуспешан поход против Бугара, потапање византијске флоте 766. године.		Гл. 83. Нови опис прогона монаштва и световних чиновника, свргавање патријарха Константина
		Гл. 84. опис смрти

³²⁹ Ševčenko, *Totalitarianism in Byzantium*, 97, н. 17. указује да се овај термин у византијској литератури 9. века углавном користи у негативном смислу. Сам Никифор овај термин користи неколико пута у *Краткој историји* и то увек два пута у вези са Константином V, и једном у вези са царем Ираклијем, у осмој глави, у којој говори о томе како је патријарх Сергије успео да убеди цара да не напусти Цариград.

		патријарха Константина
		Гл. 85. Христомрзитељ Константин – нови Мида. ³³⁰

На основу овакве анализе структуре и распореда као и карактера грађе која је у *Краткој историји* присутна у вези са личношћу цара Константина V, узимајући при томе и оне вести које Никифор даје описујући и владавину његовог оца, цара Лава III, испоставља се да је однос између информација везаних за чудесна знамења и алузије, као и Константинову јеретичност у свој њеној сложености онако како је приказана у делу, наспрам описа и помена свих осталих његових владалачких активности, у које улазе и описи његових успешних ратних похода приказан у *Краткој историји* у односу 12 према 15, чиме се јасно истиче јака присутност оних литерарних елемената који прате наизглед примарну нарацију о царевом владавини.

На овом месту, након прегледа распореда и структуре, као и особености поглавља посвећених Константину V у *Краткој историји*, треба рећи да се многе од тема које сачињавају наратив о владавини овог цара, срећу у већој или мањој мери и у последњим поглављима Никифоровог трећег оповргавања Константиновог иконоборства.³³¹ У овом спису срећу се детаљи, попут помена

³³⁰ Никифор је у осамдесет петој глави *Кратке историје* унео додатну карактерну особину цара Константина V као *златољубивог* називајући га и *мрзитељем Христа* будући да је цар одлагао много злато чиме је изазвао девалвацију вредности животних намирница, на тај начин стварајући привид благостања, док он сам карактерише овакво царско понашање као *тиранију, златољубље и болесну мржњу спрам људи*. Слична слика цара среће се у Никифоровом слову против Константина V – *Мамона*: „*Опијени љубављу према злату и злату потчињени, који се приклањаш оном древном и познатом Миди, који си насликао свој лик на златним сасудима, разумеш ли ти своје учење?*“ Cf. Antirrheticus I, PG 100, 276AB. Ова идеја о похлепи према новцу, у којој се прави поређење са античким Мидом као симболом владарске грамзивости среће се у знацима и у опису лика цара Хозроја II, са којим се у наративном смислу очигледно прави паралела оваким приказом цара иконоборца. Међутим, уочена наклоност Никифора да у тематски сасвим одвојеним приповестима царева Ираклија и Константина V користи поступак поређења владара са Мидом, сведочи између осталог и о Никифоровом поступку обликовања нарације у својем делу, кроз уметање истих идеја у различите наративне контексте и у вези са различитим ликовима описаним у његовом делу.

³³¹ На сличност и паралеле које се срећу у *Краткој историји* и у спису под називом Antirrheticus III указали су својевремено Alexander, Nicephorus, и Mango, *Short history*, 9 - 11 покушавајући да установе однос између овог материјала.

манастира Флора и Калистрата,³³² који су у *Краткој историји* поменути у вези са Леонтијевим превратом, затим, куге у Цариграду,³³³ чудесних небеских знамења,³³⁴ земљотреса (без помена конкретних рушевина цркве Свете Ирине),³³⁵ упада византијске војске у област Јерменије, затим следи помен лажног изобиља хране (где се опет прави поређење са Мидом).³³⁶ Сви ови помени заправо спадају у коначну патријархову аргументацију у поступку сузбијања идеје иконоборства, где се даје једна изразито негативна оцена Константинове владавине, а поменути детаљи, који свакако имају своје порекло у изворима које је Никифор користио приликом састављања *Кратке историје* у овом патријарховом теолошком спису имају за циљ да потврде његову теолошку аргументацију, и својим негативним особинама нагласе цареву јеретичност.

Овим Никифоровим освртима на историју владавине Константина V треба додати још и његово негативно тумачење Константинових ратова против Бугара и Арапа. Док су све ове појединости у *Краткој историји* описане тако да цара приказују у афирмативном смислу као владара и ратника, оне су у овом теолошком спису против Константинове јереси добиле сасвим другачије тумачење. Наиме, Никифор најпре закључује да је цар само ратовао против Хришћана, премда претходно помиње његов пораз против *Скита* у битци код Анхијала,³³⁷ да би потом поменуо његов страх од сучељавања са Арапима, дајући опет једну сасвим другачију слику догађаја приликом њиховог сусрета код Мелитине, где је цар приказан како бежи испред малобројне арапске војске,³³⁸ за разлику од сажетог али јасног исказа у *Краткој историји* да је цар опсадом освојио Мелитину.³³⁹

³³² Antirrheticus III, PG 100, 493D.

³³³ Antirrheticus III, PG 100, 496AD, 497A.

³³⁴ Antirrheticus III, PG 100, 497AC.

³³⁵ Antirrheticus III, PG 100, 496D – 497A. Патријарх Никифор сасвим експлицитно и у складу са својим основним идејним поставкама изражава став да природа састрадава са страдајућим Христом (наводи се паралела са описима из јеванђељске сцене Христове смрти на Крсту), који трпи ново страдање услед прогона икона. Antirrheticus III, PG 100, 500AB.

³³⁶ Antirrheticus III, PG 100, 500B – 501A.

³³⁷ Интересантно је да и поред основне разлике у описивању исхода битке cf. Nicephori, 76, 1 – 21 где је Никифор експлицитан да је цар добио рат, он у овом поновном осврту на битку Бугаре назива Скитима

³³⁸ Cf. Antirrheticus III, PG 100, 508C – 509A.

³³⁹ Cf. Nicephori, 70, 1 – 5

За нашу анализу овог својеврсног повратка аутора на тематске целине које су већ биле обрађене и представљене у једном сасвим другачијем спису, каква је *Кратка историја*, где њихово место и значење имају знатно умањену наративну поруку, и њихову поновну употребу у једном изразито теолошком контексту, где се њихово тумачење и читава намена преображавају у сасвим одређену антииконоборачку аргументацију, ови пасуси свакако сведоче о Никифоровом поимању па отуда и употреби ових елемената наратије у литерарном обликовању слике цара иконоборца у *Краткој историји*.

У разматрању овог „историјског“ сегмента Никифоровог теолошког списка, пројављује се још један интересантан пишчев литерарни поступак, који у себи носи и снагу аргумента у оквиру шире идеје апологије икона. Наиме, при самом крају Никифор пореди дужину владавине цара Константина V са неким од најзначајнијих византијских царева, наводећи примере владавина царева: Константина Великог, Теодосија Великог, затим Јустинијана, да би се на крају осврнуо на пример дугачке владавине цара Ираклија. Не треба поменути да у спису теолошког карактера који има за циљ потврду и прокламовање православног исповедања вере, помен Ираклија и његово смештање у јасан иконопоштоватељски контекст, кроз помињање царевог одлучног иконопоштовања, поново пројављује већ познати и у *Краткој историји* исказани приступ и литерарни поступак, коришћења и обликовања одређених историјских личности који су као протагонисти одређених догађаја могли да буду уклопљени у једну идеју православне апологије слободе Цркве од утицаја безбожног цара, али и исповедања вере и поштовања указиваног према иконама.³⁴⁰

Никифор ће нешто раније чак изрећи један закључак, у оквиру једне сасвим теолошке аргументације, изражене кроз навођење бројних старозаветних примера да сликања и осликавања свештених предмета упркос мојсијевској заповести о забрани прављења и поштовања слика било које твари стављајући и саму заповест и поменуте супротне примере из праксе у контекст самих догађаја и историје старозаветног Израиља. Дајући својеврстан закључак, Никифор изриче једну врло занимљиву мисао, која може да буде од користи за наше тумачење његовог

³⁴⁰ Cf. Antirrheticus III, PG 100, 524C - 525A

поступка врло специфичног начина осликавања места и улоге личности цариградских патријараха 7. и 8. века, махом јеретичких, у једном сасвим позитивном светлу, али разумевајући је у сасвим конкретном контексту времена када је *Кратка историја* писана, са намером да јаче истакне и обнови углед и ауторитет Цариградске цркве. Мисао коју је Никифор изразио, и која на одређени начин њему као писцу (за нас превасходно у контексту његовог писања *Кратке историје*) кроз *релативизацију* оставља простор за другачије представљање одређених личности, процеса и појава, гласи: „Из свега реченог намеће се закључак да, са једне стране, не треба све што је написано у вези са заповеђеним просто одбацити, нити пак прихватати, јер нити је све проклето и достојно презрења, нити је све свето и достојно поштовања“.³⁴¹

Из оваквог поимања структуре и садржаја *Кратке историје*, када је реч о приказу владавине цара Константина V, може се рећи да је Никифор заправо осликао две различите стране његове владарске личности. Једна је слика успешног владара који доноси победе Царству над његовим непријатељима, али његова лична непобожност, *нечастивост* и *рат против побожности* који се огледају у сазивању иконоборачког сабора из 754. године, анатемисању светих отаца, прогону цариградског патријарха Константина, али нарочито у прогону монаштва, као и иконопоштовању оданих световних чиновника Царства спречили су овог цара да у својој владавини отелотвори идеални византијски принцип василевса као узорног управитеља који у обе сфере, како световној тако и духовној има обавезу да се стара о *евтаксији*, односно *миру* према спољним непријатељима, али поготово у стварима од унутардржавног значаја, а посебно о *духовном миру* који је међутим царевом политиком био *срушен*.

Јасно је да овакав приказ владарске личности Константина V у основним елементима који су уметнути у наратив о његовом царевању на одређени начин пројављује сличност са сликом првог цара којим започиње нарација *Кратке историје* – царем Ираклијем. Стога се може рећи, да када је реч о слици царева у *Краткој историји* Никифор започиње и завршава своју историју истим наративним порукама о улози царева у историји царства Ромеја од почетка 7. до друге половине

³⁴¹ Antirrheticus III, PG 100, 456C

8. века. Његов приказ владавине царева заправо представља у идејном смислу заокружену целину, почињући нарацију описом јаке владарске личности попут Ираклија, која ипак није била без одређених личних мана, да би потом овакав идеал изражен пре свега у опису Ираклијевог победоносног рата против Персије, био нарушен владавинама одређеног броја царева услед којих су држава и поредак – благостање оличени у идеји *мира* били доведени до најнижег ступња, односно *пада*. Ипак, његов опис се завршава приказом начелно успешних владавина двојице првих иконоборачких царева, који опет, у мањој или већој мери, нису били идеални владари, само услед њихове јереси – праву и целовиту осуду за јерес заправо је понео само цар Константин V, што ће се видети из анализе слике патријараха у *Краткој историји*.

Што се пак коначне оцене Никифорове слике царева у *Краткој историји* тиче, она се зачуђујуће приближава оној познатој анегдоти коју је пренео Јосиф Генесије осликавајући патријархов однос према цару иконоборцу Лаву V, убијеном у завери, а израженој у наводним Никифоровим речима: „*Држава Ромеја је у њему имала, иако нечастивог, великог чувара*“ које стоје сасвим у складу са сликом царева у његовом једином световном делу – *Краткој историји*.³⁴² Или се пак ове наводне речи Никифора као патријарха у изгнанству могу протумачити као одјек прикладног поимања његове слике царева коју је он понудио у својем световном делу, уочи избора за патријарха Цариградске цркве у времену када је Јосиф Генесије писао своје дело, између осталог ослањајући се и на Никифорову *Кратку историју*?

На анализу слике царева као посебан, паралелни, наратив у *Краткој историји* надовезује се карактеристично и врло ангажовано осликавање места, улоге и значаја институције патријараха, које се изражава кроз портрет њиховог односа према носиоцима царске власти.

Тек на основу укупне анализе слике ова два најзначајнија политичка и верска фактора у свеукупној историји Византијског царства, а са посебним освртом на период Никифоровог живота и стваралаштва уочи избора за патријарха, у

³⁴² Gen., 16, 11 – 15.

последњим деценијама 8. века, или пак на самом почетку 9. века, стиче се, верујемо, верна слика о природи и карактеру дела какво је *Кратка историја*.

IV: Патријарси у *Краткој историји*

Увод

Кратка историја патријарха Никифора по својем садржају и концепцији јесте дело световног карактера, са превасходним освртом на питања из домена византијске световне историје.

Међутим, како је световно у свакодневном животу увек чврсто испреплетано са духовним, односно, у перцепцији историчара ова два условно речено процеса, не могу се раздвојити, па тако ни сам Никифор није могао, а свакако, није ни желео, да раздвоји свештену историју од политичких питања којима се он примарно у својем делу бави.³⁴³ Дакле, збивања која су представљала својеврсна поглавља у историји Цркве 7. и 8. века, христолошке распре и однос Цркве и државе у Византији који је у иконоборачкој кризи доживео

³⁴³ И сама каријера царског асикрита и потоњег цариградског патријарха Никифора, као уосталом и његовог претходника Тарасија, али и каснијег прејемника Фотија, сведочи о способности Византинаца да успоставе мање или више успешан склад духовног и световног, између питања црквеног и државног поретка. Ова особина, или тежња, ипак није била без опонената у самом византијском друштву и у постиконоборачком периоду међу нижим структурама Цариградске цркве, у којој се, скоро кроз читаво њено трајање, одвијао некада притајени, а некада врло отворени сукоб између епископата и нижег клира, особито монаштва, премда се у оваквом поимању унутарцрквених односа треба чувати сувише поједностављене слике, обзиром да је сваки од условно речено сталежа, монашки, мирско свештенство, виши клир, у специфичним околностима различитих периода, улазио у сасвим специфичне међусобне односе. У једном специфичном смислу, управо је, индикативан сукоб патријарха Никифора и студитског игумана Теодора, који је делимично извирало и из оваквог нерешеног односа ове две, условно речено, струје унутар Цариградске цркве. О различитим струјама види: Ringrose, *Saints, Holy Men and Byzantine Society*. Са друге стране, тесно прожимање световног и духовног у стварима од значаја за структуру Цркве и њен однос према држави, нису ишли на руку уравнотеженим и мирним односима између Цариградске и Римске цркве, будући да су римски понтифекси, наведимо само један аспект несумњиво вишеслојне и комплексније природе овог феномена, овај однос посматрали више кроз јуридикчку призму, па отуда и сукоб са Цариградском патријаршијом, какав је био онај у доба патријарха Фотија, где је један од главних аргумената римске катедре у том међуцрквеном диспуту управо био аргумент о неканонском избору Фотија за патријарха.

искушење/кризу, али и теоретско уобличиће догми у пост иконоборачком периоду византијске историје, нису могла бити занемарена у *Краткој историји*. Напротив, они су помињани на одговарајућим местима, онако како је структура и композиција самог дела то допуштала, или пре, онако како је то одговарало ауторовој замисли, у складу са ширим циљем и концепцијом самог дела. Ако имамо на уму да је Никифор заправо писао сажету историју Царства, дело које је требало да репрезентује класични модел историографије,³⁴⁴ дакле, са превасходним освртом на политичка дешавања из прошлости империје, онда нам се Никифоров приступ сажетог излагања црквених проблема назначеног периода чини донекле разумљивијим. Ипак, намеће се разложно питање, нису ли и те сажете вести, односно помени патријараха имале своје сасвим јасно место у општем наративу дела, а у ужем смислу прецизну *намену* представљања карактеристичне слике патријараха у складу са одређеним ставовима самог писца, односно његовог иконофилског настројења, у времену када је дело настајало?

У вези са свим до сада реченим сматрамо да није без основа наша претпоставка, да је дело какво је *Кратка историја*, заправо настало испод пера аутора који је по својем позиву још увек био световни достојанственик унутар државне структуре Царства, несумњиво високо образован, али исто тако, неоспорно дубоко упућен и умешан у послове и политичке процесе византијске државе друге полиовине 8. века. Дакле, Никифор је своје дело писао као царски секретар, или у времену блиском својој световној служби, односно након повлачења из царске администрације, и управо се тај световни дух испољава у

³⁴⁴ Такође, треба имати на уму да је *Кратка историја* у литерарној/историографској продукцији Царства прва наставила прекинути континуитет позно античке, односно рано византијске историографске традиције која се прекинула почетком 7. века, при чему је историјско дело Теофилакта Симокате било последње у низу значајних *историја* на коју се на размеђу 8. и 9. века надовезује дело будућег патријарха Никифора. У коликој мери је сам Никифор био свестан ове „историографске обнове“, да ли је својим делом заправо циљано желео да се надовеже на прекинуту традицију литерарне продукције?. Да је овакво поимање процеса обнове историографије у Византији с краја 8. и почетка 9. века оправдано сведочи и Фотијева *Библиотека* својим садржајем у којем се два поменута дела јављају једно за другим, што сведочи да је бар учени цариградски патријарх из 9. века на поменути начин схватао и поимао однос између дела Теофилакта Симокате и патријарха Никифора.

структури и садржају *Кратке историје*,³⁴⁵ и то је оно што је између осталог определило Никифора да *свештеној историји* укаже место и улогу у композицији рада само као везивног ткива, рекли бисмо средства за литерарно уобличавање наратије. Међутим, посматрано у контексту идеје да су помени патријараха, и наратија која се гради око њихових личности, имали заправо свој јасно дефинисан циљ, и да само наизглед ови помени припадају једном ширем наративном току дела, у којем су прикази одређених патријараха добили чини се успутну пажњу писца, помаља се сасвим другачија слика и поимање Никифорових описа одређених детаља из историје црквених збивања у Византији 7. и 8. века, у којима су патријарси, међутим, искључиво приказивани у односу на њима савремене царе и њихову узајамну интеракцију, која је у *Краткој историји* прилично изнијансирана. У том смислу, укључивање у *Кратку историју* одређених делова *свештене историје* Царства 7. и 8. века, заправо је додатно истакло значај и место Цркве и патријараха и, њихову улогу у византијским друштвеним процесима. У контексту тих и таквих збивања се у великој мери одвијала и византијска историја Никифоровог времена, што свакако није без значаја приликом анализе његовог дела, а што у појединим значајним студијама његовог списка као да није увек узимано у обзир, па су отуда поједини наративни сегменти *Кратке историје* – као слика патријарха Пира, њеним проучаваоцима деловали загонетно и необјашњиво.

Наратија о *свештеној историји* отпочиње приказом политичке улоге патријарха Сергија у опису владавине цара Ираклија, њиховом узајамном сатрудништву у вођењу Царства у годинама искушења и прекретнице које су донели ратови са Персијанцима и Арапима. Затим, даље бива настављена описом патријарха Пира, Сергијевог наследника, чије је *наследништво* у односу на Сергија особито истакнуто, па игра значајну улогу у његовом избору на функцију патријарха, одакле је и његов однос са царем Ираклијем подигнут у опису на један виши ниво *духовног братства* патријарха и цара кроз идеју крштења, да би се у даљем току наратије о Пире његова слика преобразила у изразито благонаклон

³⁴⁵ Отуда и Никифорова истакнута заинтересованост за узрочно последичан однос између доброг државног уређења и карактера царске владавине, које је на више места истакнуто у *Краткој историји*.

опис његове присилне абдикације након смрти цара Ираклија.³⁴⁶ Након описа патријарха Пира, даљи ток нарације о патријарсима у *Краткој историји* узима један нови и другачији смер или обрт, у којем су представљени патријарси из епохе иконоборства, у оквиру чијих приказа и идеја васељенских сабора има значајну улогу у општој идеји писца, а описи цариградских патријараха у њиховом односу према царској власти и односу самих царева према њима добијају нови заокрет као описи страдања патријараха од световне власти, при чему, видећемо, није јасно наглашена догматска разлика између једног правоверног патријарха какав је био Герман, и патријарха из епохе цара Константина V – његовог имењака Константина, напротив, Никифор није презао да спомене Германово учешће у анатемисању отаца Шестог васељенског сабора под царем Филипиком Варданом. Овај догматски аспект уосталом није јако истакнут ни у приказу личности патријараха Сергија и Пира, који су, на супрот *Краткој историји*, у Теофановој *Хроници* понели управо *јеретички* епитет, док је он у делу Никифора пребачен у други наративни план.

Уопште, из тематске и структуралне анализе дела, јасно се изводи закључак да је *Кратка историја* спис који по својем садржају, односно, одсуству превасходно верских тема и поглавља, далеко одудара од каснијих монашки оријентисаних историја, односно хроника, у којима су значајно место заузимале теолошке полемике и догматски спорови христолошких распри и иконоборства,³⁴⁷

³⁴⁶ Питање *наслеђивања* у контексту сукцесије правоверних патријараха у епохи иконоборства, односно постиконоборачком периоду, у оквиру идеје о следу или линији православних патријараха може да буде такође један од праваца истраживања Никифоровог приказа личности патријараха у *Краткој историји*. Ова идеја међутим није запажена у делу, осим у врло сажетом виду приликом описа ступања на трон патријарха Пира, при чему је јасно наглашена царева улога у процесу избора, што може, али и не мора да садржи елементе алузије на Тарасијев патријархат, у чијем је избору пресудну улогу одиграла царица Ирина, али и у случају самог патријарха Никифора који се интервенцијом цара имењака попео на патријаршијски трон, док је у патријарховом житију од Игњатија Ђакона идеја Никифорове блискости у духовном смислу са претходним патријархом играла битну улогу у опису процеса одабира Тарасијевог наследника, где је Никифор приказан као наследник покојног патријарха у пастирском подвигу вођења Цркве, што опет донекле показује да је идеја *наследништва* имала своје елементе у житију патријарха Никифора.

³⁴⁷ Хронолошки свакако најближи пример, готово савремен *Краткој историји*, јесте *Хроника* Теофана у којој се испољава претежан интерес за питања доктринарног карактера из историје Христолошких распри, као и из историје борбе око икона, који је праћен израженом идеолошком односно догматском пристрасношћу писца. Овакав приступ у опису историје црквених распри наставиће да се развија и у потоњим делима, обухватајући и друге литерарне жанрове, особито житија светитеља, као и у теолошко полемичким списима, тиме излазећи из уско историографског

те да је Никифор, премда је имао практичног искуства у духовном животу и монашком аскетском подвигу, своје дело писао под световним утицајима који су у првој фази његове каријере, која је претходила избору за цариградског патријарха, свакако одлучујуће обликовали његову личност, па и његове књижевне, односно, историографске назоре, а са њима одредиле и начине на које ће он у својем делу испреплетати два нивоа и правца наратије: приказа царских личности, и патријараха у односу на царе.³⁴⁸

Никифоров однос према верским проблемима, монотелитизму и иконоборству, нарочито у контексту улоге коју је држава оличена у личностима византијских царева имала, је сам по себи двојак, у чему он испољава једну радикално супротну особину, као аутор, у односу на другог историчара савременика – Теофана. И када говори о проблемима из историје христолошких распри у својој *Краткој историји*, Никифор је знатно уздржан, може се рећи скоро незаинтересован, мада на појединим местима, особито спрам јеретичког патријарха Пира Цариградског и описа његовог добровољног повлачења са патријаршијске катедре чак и донекле тајновит и загонетан у својем односу према личности овог познатог протагонисте монотелитске јереси, што је пак неке од истраживача навело да у позитивистичком духу претпоставе да сам Никифор није био довољно упознат са историјом монотелитске јереси у Цркви. Одатле и збуњујућа хипотеза да је *Кратка историја* највероватније настала у Никифоровим младалачким данима, далеко пре његове патријаршијске, али и световне службе у администрацији Царства.³⁴⁹

концепта, што је све за последицу имало стварање једне готово непробојне и сасвим једноличне слике збивања из историје икономахије онако како су је уобличили иконофили.

³⁴⁸ Нивои наратије у *Краткој историји* заправо могу бити вишеструко разноврснији, и зависе од наше способности да правилно поставимо суштинска питања у анализи дела, чиме се касније уједно отварају и нови правци истраживања и сагледавања Никифорове *Историје*, а само дело се отвара за разматрање са више аспеката, али увек и искључиво у историјском контексту времена у којем је настало, или настајало, уколико дозволимо могућност да се аутор свом делу враћао изнова, уносећи одређене допуне или измене, мењајући донекле општу поруку свог дела, или јаче наглашавајући поједине аспекте. Овакав поступак би највише имао смисла у вези са пишчевим ставом према иконоборству царева, уколико је касније, као патријарх, имао жељу да јаче истакне овај сегмент својег дела. Међутим, да је он заиста прибегавао оваквом поступку, у самом делу нема назнака.

³⁴⁹ Обе претпоставке, у вези са сликом Пира Цариградског, и датовањем *Кратке историје* износи Mango, *Short history*, 11 – 12; Mango, *Breviarium*, 544 – 545. Оваква претпоставка отвара питање могућности Никифора да напише дело у иконоборачкој средини и епоси царева Константина V или Лава IV, што је нарочито важно и занимљиво питање за последњу целину *Кратке историје* у којој

Патријарх Сергије

Већ у другом поглављу своје историје Никифор у наравију уводи личност патријарха Сергија Цариградског, и то у контексту Ираклијевог преврата 610. године.³⁵⁰

Патријарх Сергије заузимао је трон Цариградске цркве у раздобљу од 610. до 638. године и као што се може видети, његов патријархат се готово у потпуности хронолошки уклопио у године владавине цара Ираклија, с тим што је Сергије на цариградску катедру био изабран нешто пре Ираклијевог преврата, што му је омогућило да као патријарх дочека и крунише Ираклија царским венцем у Цариграду. Оно што је од важности за наше разматрање Никифоровог односа према свим патријарсима које помиње у свом делу, а посебно цариградским, обзиром да ће наш аутор и сам у једном периоду свог живота управо председавати том, из угла самог Цариграда, најугледнијом и најзначајнијом црквеном катедром византијског света, јесте управо начин на који је он представио личности из историје Цариградске цркве у свом делу. Међу тим патријарсима, као што је уосталом и случај управо са Сергијем Цариградским, дешавало се да су управо патријарховали јеретици,³⁵¹ те је наш циљ да проучимо Никифоров однос према тим патријарсима који су у историји упамћени као протагонисти јереси. Међутим, да ли таква слика о њима заиста постоји и у *Краткој историји*?

Након што је у првом поглављу пружио повест којом се осврнуо на лошу владавину цара Фоке и његово свргавање са престола у Цариграду услед побуне Ираклија, Никифор отпочиње наравију другог поглавља управо поменом

је верски аспект владе цара Константина V и његов однос према питању иконопоштовања описан са изричито иконодулских позиција аутора.

³⁵⁰ За историју Сергијевог патријархата види: Dieten, *Geschichte der patriarchen*, 1 – 56. За историју и богословске спорове везане за монотелитизам и моноенергизам в. Novorun, *Christological Controversies*.

³⁵¹ Крајње је интересантно да Никифор термин $\alpha\iota\rho\epsilon\sigma\iota\varsigma$ користи само једном у читавој *Краткој историји* и то када помиње монотелитизам у склопу наравије о Шестом васељенском сабору. Nicephori, 37, 2. Иконоборство, које он спомиње искључиво у вези са личностима царева, свега два пута у вези са цариградским патријарсима Константином и Никитом, он не именује као јерес, већ као *царску догму*, *царево бешчашиће*, или *цареву непобожност*.

цариградског патријарха Сергија и описом његове улоге у Ираклијевом преврату. На самом почетку он пише: „А Сергије, епископ града, и остали његови житељи, са великом благонаклоношћу примише Ираклија унутра.“³⁵²

Већ на основу овог првог помена патријарха Сергија у *Краткој историји* можемо да наслутимо у којем контексту ће Никифор помињати цариградског првојерарха који ће заузети значајно место у три деценије дугој владавини цара Ираклија, али и у догматским споровима Цркве 7. века. Наиме, Никифор у својој нарави о Ираклијевом преврату патријарха Сергија уводи као политичког актера у збивањима која су обележила 610. годину, пад Фоке и ступање Ираклија на византијски царски трон. Сергије је ὁ τῆς πόλεως πρόεδρος, што је израз који ће Никифор даље често користити у оловљавању не само Сергија него и других цариградских патријараха.³⁵³ Даље, видимо да је патријарх Сергије, како саопштава Никифор, заједно са градским пуком, „са великом чашћу“ дочекао и примио царског претендента у Цариграду. Овим Никифор, као што смо већ рекли, наглашава политичку улогу цариградског патријарха Сергија у данима Ираклијевог преврата, улогу коју ће он даље у истом поглављу додатно истакнути, како саопштењем о царском крунисању παρὰ τοῦ προέδρου, тако и поменом патријарха у одређеном световном контексту државника уз друге достојанственике и државне институције, у једној анегдоти која се претежно бави развојем односа између новог цара и једног од најугледнијих људи из окружења свргнутог цара Фоке, његовог зета Приска, како нас обавештава Никифор, градског префекта и личности која је уживала велику моћ на двору претходног владара.³⁵⁴

Наиме, након што је са чашћу био примљен од стране патријарха Сергија и градског живља у Град, Ираклије је подстицао Приска да узме царско достојанство наглашавајући да он сам није дошао ради царства већ да би казнио Фоку за безаконно убиство Маврикија. Приск није прихватио понуђено, а патријарх Сергије је царским венцем крунисао осветника свргнутог цара Маврикија. Међутим, Никифор у даљем току наравије приказује један заокрет у односима између

³⁵² Nicephori, 2, 1- 3.

³⁵³ Cf. Ad Leonem, 176В и помен патријарха Тарасија који је τῆς βασιλίδος ὁ πρόεδρος

³⁵⁴ Nicephori, 1, 20 – 22.

Ираклија и Приска и то у анегдоти о Присковој увреди царског достојанства у Цезареји кападокијској, а која ће кулминирати описом Присковог свргнућа и присилног замонашења којим ће он бити уклоњен из политичког живота престонице и Царства. У овом сегменту поново се помиње и патријарх Сергије и то у опису својеврсне представе коју је припремио сам цар Ираклије, у којој је, како казује Никифор, осим Приска, и поред чланова сената и становника Града, узео учешћа и цариградски патријарх: „Сакупивши све чланове сената као и преостале житеље града заједно са епископом Сергијем, говори се да их је Ираклије упитао: „Ко ме човек сагрешује увредивши цара?“ Одговорише му: „ Богу, који га је учинио царем“.³⁵⁵ Оно што је након овог кратког дијалога уследило даље јесте опис Прискове присилне абдикације, замонашења и заточења у манастиру Хори.³⁵⁶

Оба помена патријарха Сергија Цариградског су у нарави смештена у контексту политичких дешавања која су обележила Ираклијево преузимање царског трона у Цариграду, као и прве године његове владе. Патријарх Сергије је у овим приповестима поменут као ὁ τῆς πόλεως πρόεδρος, дакле, без посебне тежње да се његова званична титула цариградског патријарха истакне и помене у делу.

Следећи помен патријарха Сергија у *Краткој историји* опет стоји у вези са личношћу цара Ираклија и то је управо појединост коју треба имати на уму. Дакле, разлози за помен личности патријарха Сергија код Никифора очигледно произилазе из главне нарави, то јест, из повести о владавини цара Ираклија. Само у том контексту нарави о делима цара и његовој *историји*, могуће је сусрести се и са личношћу цариградског патријарха у садржају *Кратке историје*, који је, како видимо из досадашњег приказа, веран сарадник новог цара.

Улога патријарха Сергија у политичком животу престонице али и шире, читавог Царства, у *Краткој историји* наглашена је на више места. Суштински, када се анализирају све вести које Никифор даје о патријарху Сергију, ми можемо да

³⁵⁵ Nicephori, 2, 32 – 36.

³⁵⁶ За детаљну просопографску белешку у вези Приска сачињену на основу свих расположивих писаних извора која прати његов живот од 588. године па све до смрти у Хори 613. године, уз детаљно набрајање свих војних и државничких звања и функција које је обављао, види: PLRE III, 1052 – 1057.

уочимо да је управо цариградски патријарх Ираклијев најближи и готово једини сарадник, чије присуство у тексту доминира у односу на цариградског епарха Приска, који је поменут на самом почетку дела у прва два поглавља, или патрикија Вона, који је поменут само једном у контексту преузимања дужности регента у Ираклијевом одсуству из престонице, али и на том месту, што је значајно нагласити, уз личност патријарха Сергија.

Сергије Цариградски на тај начин у првом делу *Кратке историје*, која је посвећена Ираклијевој влади, уз Ираклија, има друго по важности место у нарацији дела, и као такав, доминира у опису који је Никифор пружио, као личност која је била присутна, па и утицајна у стварима од непосредно државног значаја.

Тај утицај и патријархова улога у доношењу одлука у стварима од државног значаја јасно су наглашени и можда најбоље посведочени у следећој епизоди, која се тиче Ираклијевих преговора са Персијанцима, датој на самом почетку Никифоровог описа Ираклијеве персијске војне. У седмом поглављу које заправо развија нарацију и стоји у тематској вези са претходним, шестим поглављем, кроз дијалог Ираклија и персијског војсковође Шахина разматра се могућност склапања мира између Византинаца и Персијанаца. У том смислу желели бисмо да истакнемо улогу коју је патријарху Сергију у тим преговорима доделио Никифор.

Наиме, након што је саслушао опширну беседу персијског војсковође и изасланика Шахина, у којој се доста детаљно образлаже персијска идеја мира са Византинцима и политичких односа између два царства, у седмом поглављу Никифор на почетку саопштава: „Када је цар Ираклије ово саслушао, обрадовао се углађености и лепоти говора, и будући очаран, спремно је пристао да сведушно сарађује. Његов став по тим питањима је чврсто подржан и прихваћен од стране свештенотајника и достојанственика“.³⁵⁷

Ни овде, као ни на неколико претходних, а и наредних места, патријарх Сергије није поменут по имену већ врло специфичним изразом „ὁ ἱερομύστης“;³⁵⁸

³⁵⁷ Nicephori, 7, 1-5.

³⁵⁸ Термин упућује на превод *свештенотајник*, односно особу која је иницирана у свете тајне. Cf. Sophocles, *Lexicon*, 594. који указује на коришћење термина у делима Псеудо Дионисија Ареопагита и Максима Исповедника. Превод који је понудио Mango, *Short history*, 47 (high priest) свакако да одговара генералном контексту поменутог наратива, али са друге стране занемарује и превиђа истанчани смисао израза који је Никифор употребио. Од свих патријараха у *Краткој историји*

али ми видимо да су управо патријархов став и његово мишљење по питању даљег тока преговора са Персијанцима, који су пре свега подразумевали слање изабраног византијског посланства на персијски двор, одиграли пресудну улогу у Ираклијевом политичком одлучивању, и следствено томе, сагледавамо јасну слику патријарха Сергија као личности која је уживала истовремено и велики углед али и утицај у односу на цара. Не навођење патријарховог имена на овом месту, и радије прибегавање коришћењу термина „ὁ ἱερομόστης“ са значењем онога који је упућен у свештене ствари, осим што уводи својеврсну разноликост у терминима и начину ословљавања цариградског првосвештеника, што свакако има и одређену литерарну улогу, могуће је и да пројављује Никифорову идеју о свештеном карактеру будућег великог Ираклијевог подухвата борбе против Персијанаца. У њу су utkани и елементи идеје *светог рата*, превасходно кроз нарацију о одношењу и каснијем повратку Часног Крста у Јерусалим, па и кроз помен уништавања персијских храмова у току Ираклијеве офанзиве у Персији. Такође, са том идејом у вези налази се и опис патријарховог узношења захвалних молитава Богу у Богородичиној цркви у Влахерни након неуспешне опсаде Цариграда 626. године.

Управо та улога која је истакнута у *Краткој историји*, а у контексту које се увек помиње и патријарх Сергије, наглашена је у приповести о Ираклијевој намери да напусти Цариград и да се повуче у Либију, будући суочен како са лошим резултатима дипломатије спрам Персијанаца, уочи персијске војне, тако и епидемијом куге и глади која је морила саму престоницу 619. године. У тим преломним данима, видимо код Никифора, да је управо цариградски патријарх

једино је Сергије Цариградски, и то само једном, поменут као *свештенотајник*. Израз упућује на свете тајне – евхаристију, у контексту чега је сваки патријарх као савршитељ светих тајни – *свештенотајник*. Међутим, оно по чему је заиста Сергије Цариградски изузетак у односу на остале патријархе, па и на све поменуте у *Краткој историји*, јесте благодарствена песма коју је он саставио и која је ушла у текст Литургије, песма чији је основни мотив благодарење верних након примања светих тајни. Cf. Chronicon Paschale I, 714, 9 – 20: *Нека се испуне уста наша хвале твоје, госпoде, да појемо славу твоју, јер си нас удостојио да учествујемо у твојим светим тајнама* (τῶν ἁγίων σου μυστηρίων). *Сачувај нас у твојем освешћењу, да се целог дана поучавамо правди твојој*. У том контексту, Никифорова употреба термина ὁ ἱερομόστης у вези са патријархом Сегијем, уколико изуземо склоност ка литерарном украшавању текста, указује на изузетно познавање детаља *свештене историје* 7. века и коришћење алузија као литерарног средства у уобличавању слике неких од протагониста *Кратке историје*. Шта више, коришћење овог термина као да указује на Никифорову тенденцију истицања и других позитивних особина, осим политичких врлина, овог цариградског патријарха и тиме стварања једне прилично изнијансиране слике овог патријарха. За историјски контекст Сергијевог *литургијског песништва* Cf. Kaegi, *Heraclius*, 124 – 125.

одиграо пресудну улогу, принудивши цара да промени већ донету одлуку. Тим пре је овај детаљ значајан за наше проучавање Никифоровог односа према личности овог несумњиво великог патријарха, будући да је *Кратка историја* једини извор који нам саопштава о тим пресудним догађајима с краја друге деценије 7. века и о улози коју је у њима имао патријарх Сергије. Из тог разлога сматрамо да је од значаја навести читаво осмо поглавље које гласи:

*„Ове ствари су не мало ожалостиле и узнемириле цара. При том, и тешка глад је наступила у држави у то време, шта више, Египат више није снабдевао жито па су и царски приходи недостајали. Уз то, и куга се појавила у граду, убивши мноштво становника. Због свега тога велика потиштеност и очај обузели су цара (πολλή δυσθυμία καὶ ἀπορία τῷ κρατοῦντι³⁵⁹ περιεκέχυτο) који је одлучио да оде у Либију. Отпослао је тамо много новца, злата, сребра и драгог камења. Међутим не мали део је био обузет великом буром и потонуо је у дубине Понтијског мора. Сазнавши то, неки од грађана су покушали да спрече ове (мере). На крају, и јерарх (ὁ ἱεράρχης), позвавши га у храм, заклетвом га је обавезао да неће напуштати царски град. Невољно се сложио са њиховим мишљењем, јадикујући над несрећама које су се надвиле над њима“.*³⁶⁰

У нарацији овог поглавља има доста елемената који могу бити од изванредног значаја за разматрање слике цара Ираклија која је овде приказана у јако драматичним околностима и уз употребу јаких израза, као што су: „*δυσθυμία καὶ ἀπορία τῷ κρατοῦντι*“, и која може и мора да се посматра и сагледава у једном ширем контексту Никифорове богате и разнолике нарације о цару Ираклију.

Међутим, када је реч о слици патријарха Сергија, и његове улоге у околностима које су оптеретиле престони град Ромеја као и самог цара, можемо да констатујемо да је његов помен у оквиру казивања само саставни део целе структуре овог дела наратива *Кратке историје*. Патријарх Сергије у овом сегменту

³⁵⁹ Читав негативан контекст помена цара Ираклија, обзиром да се цар решава на напуштање престонице, будући суочен са невољама, још више је подвучен управо употребом овог термина који у византијској књижевности Никифоровог времена, особито кориштен у прози Теодора Студитског, има изразито негативну конотацију. У *Краткој историји* биће употребљен још једино у вези са царем Константином V.

³⁶⁰ Nicephori, 8, 1 – 16.

дела није поменут по имену, већ као „ὁ ἱεράρχης“, али ипак се његова личност значајно истиче обзиром да је он заправо једини који се својим достојанством изричито помиње уз цара, и који се на тај начин издваја из безличне масе осталих учесника у догађајима, а који су поменути као „οἱ πολιῖται“. Његова улога у догађајима је изразито политичког карактера и на основу садржаја и структуре поглавља може се рећи да је патријарх Сергије у овом делу *Кратке историје* можда и централна личност, обзиром да је успео да од *поколебаног* цара изнуди заклетву да неће напуштати Цариград, односно Царство, и на тај начин, што је само посредно назначено у *Краткој историји*, у неку руку усмерио даљи курс Ираклијеве начелно успешне унутрашње и спољне политике према Персијском царству, која ће даље бити представљена у делу.³⁶¹

Ипак, овај приказ улоге патријарха Сергија у нечему се разликује од претходних које смо поменули, као и од наредних које ћемо обрадити. Наиме, то је амбијент у којем се одвија радња у којој је патријарх Сергије, уз цара, главни протагониста описаног догађаја. Никифор нам казује да је Сергије позвавши цара у цркву (ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ) убедио Ираклија да положи заклетву и да не напушта Цариград.

У досадашњим поменима патријарха Сергија, Никифор нам није давао никаквих назнака у каквој су се средини одвијали сусрети и односи између патријарха и цара, већ су то били углавном уопштени искази о утицају и доприносу патријарха царевој политици, у делу дакле приказани изван конкретног просторног контекста. Једини изузетак јесте управо у помену унапред изрежиране представе у причи о смени византијског достојанственика Приска са почетка *Кратке историје*, када је Никифор читаву радњу сместио унутар царске палате εἰς τὰ βασιλεια.³⁶²

У овом пак опису улоге патријарха Сергија коју је он имао у критичним данима по власт цара Ираклија, датом у оквиру наратије осмог поглавља, Никифор нам пружа ипак јасан увид у околности под којима су се догађаји одвијали, али и

³⁶¹ Верујемо да овај нагласак на Ираклијевој поколебаности, која се пре свега истиче употребом већ наведених прикладних термина заправо још јаче истиче улогу и допринос патријарха, који је у таквим критичним околностима по Царство успео да утврди цара и даље усмери његову делатност, чиме се на један посредан начин заправо истиче значај, па можда и похвала патријарха.

³⁶² Nicephori, 2, 31-34.

конкретан амбијент, односно окружење у којем се сусрет између патријарха и цара одиграо – највероватније црква Свете Софије.

Опис улоге патријарха Сергија у политичким догађајима који су се одвијали у царству Ромеја, није исцрпљен претходним поменима у *Краткој историји*. Напротив, овом опису тек предстоји својеврсни врхунац у приповести о Сергијевом „регентству“ и помену његове улоге чувара Ираклијеве деце у престоници, за време царевог одсуства из престонице, а који се тематски уклапа и прожима са приповедањем о успешној одбрани Цариграда услед удруженог аварско персијског напада на Град 626. године, при чему се сам опис догађаја завршава поновним поменом патријарха Сергија.

Ова повест, која је у структури *Кратке историје* описана у дванаестом поглављу, представља врхунски опис политичке улоге патријарха Сергија, коју је он уживао као најближи сарадник цара Ираклија.

Наглашено политичка улога патријарха Сергија, која се уклапа у претходне помене овог цариградског патријарха у *Краткој историји*, налази се и у опису почетка Ираклијеве персијске војне. Наиме, у дванаестом поглављу Никифор приповеда о околностима под којима је био принуђен да напусти Цариград, помињући да је персијска војска опустошивши источне области царства, заузела Јерусалим и однела у Персију Животворни Крст. Под овим условима, при чему Никифор није пропустио да нагласи да је византијска држава у исто време била изложена и аварским нападима, али и морена глађу и епидемијом куге, Никифор уводи у наравију патријарха Сергија, истичући да је сам цар Ираклије управо њему, уз уопштени помен градских архонта и осталог народа, поверио старање над децом, односно младим царем Ираклијем Константином: „Ираклије је позвао Сергија, градског епископа (προσεκαλεῖτο Σέργιον τε τὸν πόλεως πρόεδρον), заједно са архонтима и преосталим народом, и поверио им је своју децу, поверивши патрикију Вону управу над стварима (Βῶνον τὸν πατρίκιον ἐγχειρίζει τὰς τῶν πραγμάτων διοικήσεις).“³⁶³

³⁶³ Nicephori, 12, 9-13.

Да је личност патријарха у овом поглављу истакнута и са намером наглашена, закључујемо и из помена патрикија Вона, који је уз цара Ираклија и патријарха Сергија, једина византијска личност поменута по имену у овом наративу. Никифор међутим раздваја управу над престоницом, коју додељује само патрикију Вону, и старање за своју децу, које поверава свима – патрикију Вону, патријарху Сегију и архонтима.

Овим поменом патријарха Сергија као једног од старатеља над децом византијског цара, може се рећи, до врхунца је изведена мисао о политичкој улози патријарха Сергија, који је у Никифоровом делу, видимо, представљен као један од најближих царевих сарадника у пословима од државног значаја. Ова мисао је још јаче наглашена чињеницом да у оним деловима у којима се пружа оваква слика улоге цариградског патријарха, одсуствује изричито наглашено присуство и помен других угледних и значајних личности из најближег окружења цара Ираклија, јер, по имену су се, уз патријарха Сергија помињали само градски префект Приск, и патрикије Вон. За разлику од водећих световних достојанственика блиских цару, попут поменутих Приска и Вона, присуство патријарха Сергија у приказу Ираклијеве владавине распоређено је равномерно кроз читаву нарацију, обухватајући и покривајући све важне сегменте из историје Ираклијеве владавине. Овакво обликовање слике патријарха Сергија у *Краткој историји*, међутим, доживеће још један, можда донекле неочекивани обрт, у Никифоровом писању о Ираклијевом инцестуозном браку и опису патријарховог става спрема овог царевог чина, и његовом односу према цару у том сегменту њихове сарадње. У том смислу, морамо да напоменемо да овај детаљ из историје узајамних односа између носиоца духовне власти – патријарха Сергија, и цара Ираклија, у структури дела претходи горе поменутом политичком осликовању личности патријарха у причи о повереном старатељству над децом цара Ираклија у дванаестом поглављу, и верујемо, треба се посматрати на начин да ове две приповести ипак стоје у узајамној вези.

Дакле, у ономе што ће даље бити поменуто, а стоји у вези са Сергијем, можемо закључити да је цариградски патријарх ипак код Никифора приказан и као јерарх који није у свему био сагласан са Ираклијевом политиком, односно у питањима из области морала. Но ипак, мишљења смо да је и ова вест коју ћемо

даље обрадити ипак у вези са генералном концепцијом дела и Никифоровим литерарним приступом у сликању лика цара у *Краткој историји*, у овом случају, цара Ираклија, односно његове јасно наглашене негативне конотације по питању царевог неморалног брака.

Наиме, управо помен патријарха Сергија стоји у вези са Ираклијевим инцестуозним браком са Мартином, царевом сестричином о чему читамо у једанаестом поглављу *Кратке историје*. Након што је на самом почетку поглавља истакао да се ради о *безаконном делу*³⁶⁴ (πρᾶξι ἀθεσμων) које је забрањено по римском закону, Никифор прелази на објашњење у каквом је сродству са Ираклијем била Мартина, успут поново истичући да се радило о наопаком делу и недостојном браку (τὸ ἄσεμνον συνοικέσιον). Тек на крају, као додатно наглашавање недостојности Ираклијевог брака са сопственом сестричином, Никифор наводи да га је и: „*Сергије, јерарх Византиона, писмом саветовао и упорно притискао да одбаца брак (κοινωνίαν) са том женом*“.³⁶⁵

Противљење патријарха Сергија Ираклијевом инцестуозном браку, које је поменуто у Никифоровом делу уз донекле измењено ословљавање патријарха као „ὁ τῶν Βυζαντίων ἱεράρχης“, значајна је црта у целокупној слици овог патријарха, можда једног од најпознатијих цариградских патријараха 7. века, чиме се истиче његова блиска веза са царем. Она је између осталог наглашена у *Краткој историји*, у истом поглављу, у Ираклијевом одговору на писмо патријарха у којем га цар ословљава као „*архијереја и пријатеља*“: „*обавезу који имаш према мени као архијереј и пријатељ* (ὡς ἀρχιερεῖ καὶ φίλῳ) *ти си већ учинио*“.³⁶⁶

Међутим, управо у последњем делу овог Ираклијевог одговора, где цар реплицира патријарху да ће сва одговорност за његова дела лежати на њему самом, и који сведочи о високом нивоу симфоније између духовне и световне власти у

³⁶⁴ Премда се може превести и као *наопако дело*. Овде се запажа корелација између израза πρᾶξι ἀθεσμων која је везана за царев недостојни брак, и исказа са почетка истог поглавља у којем Никифор саопштава да се цар није побринуо за *добар поредак* свог приватног живота: οὐ μὴν οὐδὲ τὰ οἰκεῖα εὖ θέσθαι φροντὶς ἐγεγόνει.

³⁶⁵ Nicephori, 11, 16-18.

³⁶⁶ Nicephori, 11, 19-20.

Византији Ираклијеве епохе,³⁶⁷ налази се и наговештај казне која је задесила цара у његовим последњим данима у виду страховите и чудне болести, чији ће опис Никифор пружити у двадесет седмом поглављу *Кратке историје*, окончавајући повест о владавини цара Ираклија.

Управо у контексту односа једанаестог поглавља и предстојећег двадесетседмог које описује царевој кончини у болести, али и у контексту претходног, десетог поглавља у којем се описује замало успешан покушај Авара да из заседе заробе цара Ираклија у близини Цариграда 623. године, као и његов немужевни бег том приликом, сматрамо да се треба анализирати и ово поглавље у којем се даје опис његовог неморалног брака, и наравно, помен патријарха Сергија са тим у вези. Ове главе заједно, својим садржајем који се узајамно прожима и надовезује, чине врхунац једног негативног приказа Ираклијеве личности у *Краткој историји*, док је патријарх, напротив, приказан као онај који изобличава царев брак, док каснија царева телесна болест заправо наглашава морални ауторитет патријарха и потврђује и оправдава његов иступ против царевог неморала као греха који ће бити кажњен.

Иначе, поменимо и то да Никифор свој став у односу на Ираклијев инцестуозни брак гради на основу римског, односно византијског права – што је и логично у контексту његовог свеукупног, па и правничког образовања, а не на основу хришћанског учења о моралу, истичући да је такав брак био незаконито дело које је забрањено римским правом: „ἀλλ' ὄγε πρὸς πρᾶξιν ἄθεσμον καὶ ἣν Ῥωμαίων νόμοι ἰδιῶν, τὸ πρὸς τὴν ἀνεψιᾶν Μαρτίναν ἡσπάσατο κῆδος.“³⁶⁸ Ако се има у виду Никифорова потоња брига, као цариградског патријарха, управо за

³⁶⁷ За дело као што је *Кратка историја*, које по својем времену настанка припада епохи првог постиконоборачког периода, односно времену када је Цариградска црква на Сабору 787. године, и након њега, заправо обнављала свој ауторитет и независност најпре у односу на царску власт, овај нагласак на симфонији односа цара Ираклија и патријарха Сергија свакако има значаја у контексту шире намене и поруке самог дела. Ова наративна хронолошка претходи опису догађаја из историје владавине прва два иконоборачка цара, у оквиру којих се налазе и описи прогона Цркве, који су најексплицитније и најјаче наглашени описом понижавања цариградског патријарха Константина, а потом и убиством овог последњег. Такође, и насиље над првим патријархом исповедником – Германом, уклапа се у ову концепцију наратива, при чему је Германов донекле необичан одговор цару Лаву III, у којем се имплицира ауторитет васељенског сабора, за питање које не спада у надлежност сабора, заузима такође специфично место у оквиру могуће намере аутора да подвуче и нагласи обновљен ауторитет Цариградске цркве и Сабора, пред крај VIII века.

³⁶⁸ Nicephori, 11, 3 – 5.

хришћански морал, очигледна у његовом труду да устроји цариградске манастире у таквом поретку да мушко монаштво у њима буде одвојено од женског, онда и овај детаљ може имати извесну изворну вредност како за одређивање Никифоровог односа према Ираклијевом противправном чину, тако и за начин на који је Никифор приказао улогу патријарха Сергија у том спору. Са друге стране, позивање на римско право сасвим је у складу са Никифоровим звањем царског секретара које је он неко време носио као државни службеник и када је као царски асикрит учествовао на седницама Седмог васељенског сабора 787. године.

Сергије се, након дванаестог поглавља помиње и у следећем, тринаестом поглављу, у опису Аварске опсаде Цариграда из 626. године. Наиме, Никифор је у односу на Теофана, пружио знатно опширнији опис догађаја, обogaћен поменом многих детаља, док је ова опсада код Теофана, такорећи, успутно поменута. У вези са нашим интересовањем за слику патријарха Сергија коју је Никифор у *Краткој историји* пружио, уочљиво је то да, за разлику од Теофана који ни једном речју не помиње цариградског првојерарха, Никифор му даје место у својој наравији о догађају, тиме што помиње захвалност коју су патријарх Сергије, као и цар Ираклије Константин, заједно узнели Богу у цркви пресвете Богородице у Влахерни: „*Архијереј града, заједно са царем Константином, узнео је благодарствене молитве Богу у храму Богоматере, у Влахернама.*“³⁶⁹

Наиме, и овај помен патријарха уз цара савладара, Ираклијевог сина, Ираклија Константина, свакако да поново наглашава Сергијеву улогу старатеља над царевом децом, која је поменута у претходном поглављу, с тим, што су сада у том контексту поменути само патријарх и сам Ираклије Константин, дакле, без помена градских архоната и осталог становништва, који су нашли своје место у претходном извештају о стављању царске деце под заштиту и на чување најугледнијим духовним и световним достојанственицима Царства. Као да је овим у потпуности заокружен литерарни поступак писца, бар када се ради о овом

³⁶⁹ Nicephori, 13, 37 – 41. Занимљив је и помен градитељске делатности која је уследила након опсаде Цариграда, и помен заштите цркве Влахерне, а са којом се опет у везу доводе патријарх и цар наследник Ираклије Константин. Он свакако стоји у вези са претходним поменом одавања захвалности Богу за заштиту града, при чему се ова слика патријарха додатно ојачава поменом заштите једне од најугледнијих престоничких цркава.

сегменту осликавања лика патријарха Сергија, тако што је сада апсолутно, јасно и изричито наглашена директна веза између патријарха и младог цара, без помена других посредника.

Овај извештај има вредност за наше проучавање Никифоровог литерарног приступа у приказивању личности патријарха, у том смислу, што се патријарх у нарави смешта опет у јасно дефинисани амбијент, у сакралну средину, односно, цркву у којој се узноси његова благодарствена молитва Богу (εὐχαριστηρίους λιτὰς τῷ θεῷ) за спас Града од варварске опсаде. Претходни помен патријарха, који је био изричито јасан у вези са местом где се одигравала радња која се нашла у литерарном приказу догађаја, је такође укључивао царску личност, дакле, Ираклија, а овог пута Ираклијевог сина. Према томе, јасно наглашавање и вишеструко смештање прво Сергија и Ираклија, а потом Сергија и Ираклија Константина у духовни амбијент цркве, има одређени значај који као да носи одређену поруку, јер су оба повода за сусрет у цркви били од пресудног значаја за саму византијску државу и њену даљу судбину, чиме се поново намеће мисао и идеја о узајамном прожимању духовне и световне власти, сакралног које нераскидиво прожима овоземаљску свакодневицу, и политичке процесе које је Никифор у својем делу описао.

Са друге стране, посматрани из контекста епохе у којем је само дело настало, и кроз борбу Цркве да обнови нарушени легитимитет у време првих царева иконобораца, ова повест и представа догађаја из 7. века, у том контексту, тешко да може да се одбаци као пуко препричавање догађаја из прошлости. Овај контекст свакако треба имати на уму у свеукупној процени карактера дела и његовог писца. Никифорова потоња црквена каријера апсолутно ће се заснивати управо на идеји обнове и потврђивања слободе Цркве како пред световном влашћу, тако и пред васељенском Црквом, Римском катедром, али и унутрашњим опонентима у крилу саме Цариградске цркве.

Ако се, међутим, ово Никифорово приповедање, на начин како смо га ми анализирали, упореди са оним што Теофан у свом делу пише о истим догађајима, стиче се још јаснија слика о месту које је патријарх Сергије задобио у нарави *Кратке историје*. Наиме, Теофан у опису аварске опсаде Цариграда 626. године

нигде није изричито поменуо цариградског патријарха и његово место у догађајима које описује. Код Теофана, за разлику од Никифора, наилазимо на експлицитан помен божанске помоћи и заштите над опседнутим Градом, који Теофан приписује Богородици – исти случај као са претходно наведеним примером Теофановог стављања у други нарративни план војних заслуга цара иконоборца Лава III у заштити Града 717. године! Никифор пак не помиње божанску интервенцију у одбрани Града на једнак начин, већ више уопштеним изразом $\theta\epsilon\acute{\iota}\alpha \delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\mu\iota\varsigma$ која је уништила опсадне справе Авара, тиме пружајући један далеко реалистичнији приказ догађаја. Уопште, примећено је да у односу на Теофана Никифоров текст представља ипак детаљнији и садржајнији приказ опсаде, лишен верских детаља о божанској помоћи на начин на који то истиче његов савременик,³⁷⁰ а ипак је будући патријарх и прејемник патријарха Сергија – Никифор, нашао места у својој нарави, да уметне и помен патријарха - савременика догађаја, кроз причу о узношењу захвалности Богу у влахернској цркви заједно са штићеником, царевим сином и царем, Ираклијем Константином, у чему је још једном и на нови начин наглашена политичка улога патријарха Сергија у преломним тренутцима како Ираклијеве владавине, тако и саме историје византијске државе и њеног главног града.

Ако даље наставимо да поредимо сва она места на којима се патријарх Сергије помиње у *Краткој историји*, а која смо до сада обрадили, са оним местима у *Хроници* Теофана, тамо где се по садржају ова два књижевна дела узајамно преплићу, закључићемо да се *Хроника* прилично разликује од Никифоровог приступа у сликању личности цариградског патријарха, као што је то у великој мери био случај и са различитим сликама јеретичког цара Лава III. Наиме, Теофан у

³⁷⁰ Теофан наводи да су након десетодневне опсаде Авари били „*Богом поражени заступништвом пречисте Богородице*“ (Theophanis, 315, 18-21) док Никифор овај моменат из историје опсаде Цариграда у својем извештају не помиње, што је свакако значајан детаљ који додатно осликава његов реалистичан стил писања и различитости које га као таквог одвајају од Теофана. Овај приказ има извесну важност за даље проучавање текста *Кратке историје* и посебно Никифоровог односа према иконоборству Лава III и Константина V, и уопште према иконопоштовању, обзиром да би већ догађај из 626. године који представља пример византијског иконопоштовања, израженом у литијском опходу дуж градских бедема на челу са иконом Богородице, а који одсуствује из Никифоровог приповедања, могао да буде значајан елемент у разматрању питања да ли је *Кратка историја*, а поготово онај њен део који се бави иконоборством, била иконопоштоватељска апологетика или пропаганда. Cf. Speck, *Cultural Suicide?*, 78.

опису бурних политичких догађаја који су се одиграли у Цариграду, у периоду од Ираклијевог ступања на трон царства РOMEЈА 610. године, па све до штурог описа аварске опсаде Града 626. године, примећујемо, патријарху Сергију не даје улогу актера у политичком животу Царства на начин на који је то учинио Никифор. Наиме, Теофан ће на неколико места поменути патријарха Сергија, али готово искључиво у вези са два церемонијама, наиме, обредима брака, крштења, и царског крунисања владара, службама које као да су једина збивања резервисана за помен патријарха Сергија у *Хроници*. У тексту *Хронике* наилазимо на укупно пет таквих помена: у причи о крунисању Ираклија и Евдокије, и њиховом венчању,³⁷¹ затим, у повести о рођењу и крштењу Ираклијевог ћерке Епифаније,³⁷² даље, у кратком казивању о царском крунисању Епифаније и Ираклија Новог Константина,³⁷³ затим, у кратком извештају о Ираклијевом венчању са Мартином, и о њеном крунисању од стране патријарха Сергија,³⁷⁴ као и у вести о крштењу другог Ираклијевог сина, по имену Константина.³⁷⁵ Шести помен донекле је изместио патријарха Сергија из ове улоге духовног пастира – служитеља светих тајни и помазатеља на царство чланова владарске породице цара Ираклија, и у неку руку га приближио политичкој улози кроз помен патријарховог учествовања у регентству и старатељству над Ираклијевим сином Константином, након што се Ираклије упустио у рат против Персије.³⁷⁶ Остали помени патријарха Сергија у

³⁷¹ Theophanis, 299, 8 – 14.

³⁷² Theophanis, 299, 18 – 20.

³⁷³ Theophanis, 300, 12 – 18.

³⁷⁴ Theophanis, 300, 25 – 28. У вези са Никифоровим описом инцестуозног брака Ираклија и Мартине, и портретисањем улоге и односа патријарха Сергија према овом „безаконном делу“, како га је окарактерисао Никифор, интересантно је приметити да Теофан уопште не помиње неморалну природу царског брака, као ни противљење патријарха Сергија. Напротив, Теофан нас обавештава да је царско крунисање Мартине управо обавио патријарх Сергије, што је опет, податак који се не среће код Никифора, и који код Теофана може имати и негативну конотацију будући да он у својем делу изричито помиње патријарха Сергија као јеретика монотелиту (Theophanis, 329, 21 – 32; 330, 1 – 29).

³⁷⁵ Theophanis, 301, 6 – 7.

³⁷⁶ Theophanis, 303, 3 – 6. Овде међутим примећујемо, да уз патријарха Теофан значајну улогу придаје и патрикију Вону, за којег истиче да је био разборит човек, у свему мудар и искусан: „Оставио је сопственог сина у Константинопољу са патријархом Сергијем да управља стварима (διοικεῖν τὰ πράγματα) са патрикијем Воном, човеком у свему паметном, разборитом и искусном“. Оваква својеврсна похвала патрикија Вона не среће се код Никифора, а стиче се утисак да је Теофан заправо овим истицањем добрих квалитета личности патрикија, док је избегао да било шта позитивно истакне у вези личности патријарха, заправо дао слику патријарха у контрасту са патрикијем којег су красиле позитивне особине разборитости, мудрости и искуства.

Хроници Теофана стоје у вези са његовом опширном повешћу о настанку монотелитске јереси и улози коју је у њеном ширењу између осталих личности имао и он, и као такви, у овом делу нашег разматрања политичке улоге и слике патријарха у Никифоровом делу, не стоје у вези са нашом анализом, осим што потврђују претпоставку да је патријарх Никифор догматски аспект Сергијеве личности осликао крајње уопштено, сместивши га у други наративни план *Кратке историје*.

Никифорово портретисање патријарха Сергија представља далеко сложенији и садржајнији подухват, посебно ако се оно посматра у односу на слику која је о Сергију пружена у *Хроници* Теофана. Док се Теофан углавном ограничава на штуре помене и описе строго церемонијалне улоге патријарха Сергија, а при чему овакав приступ може и да произилази управо из Теофановог негативног односа према патријарху јеретику, према којем такав патријарх и не заслужује да се помиње у историји, осим искључиво ради помена његове јереси, Никифор демонстрира један сасвим другачији, рекли бисмо, историографски и реалистичнији приказ. Такав Никифоров стил не пружа могућност за реevaluацију личности патријарха Сергија са доктринарног, односно догматског аспекта, већ нагласак ставља на опис патријархове политичке делатности као царевог најближег саветника и сарадника у пословима од државног значаја.

Да ли је Никифор, тиме што је пропустио да помене Мартиново крунисање које је обавио патријарх Сергије, желео да овим прећуткивањем избегне довођење самог патријарха у везу са „*безаконим делом*“ и да самим тим пружа односно очува слику патријарха као бескомпромисног борца за беспрекорност морала? У вези са овим чином с разлогом може да се постави питање, није ли писац покушао да избегне нежељену паралелу са патријархом Тарасијем и његовим принудним, али ипак неканонским благословом другог брака цара Константина VI, што је потом био повод за дугачак и тежак спор унутар Цркве, у којем се решавало и питање ауторитета патријаршијске власти у односу на ниже црквене структуре? Таквим ограниченим описом догађаја у вези са царицом Мартином, Никифор се показује као писац који свакако прати одређену замисао у портретисању лика патријарха Сергија, и ми у томе не можемо а да не приметимо одређену Никифорову

наклоности према овом патријарху. Са тим у вези стоји и загонетан Никифоров однос наклоности према патријарху Пиру Цариградском, као и његово прећуткивање Сергијеве и Пирове јеретичности при помену Шестог васељенског сабора у *Краткој историји*. Наша хипотеза је управо у сагласности са контекстом и начином представљања улоге патријарха Сергија у Ираклијевој владавини, односно, са тим да је и сам приказ абдикације патријарха Пира (без обзира што се, као и у случају Сергија, радило о јеретичком патријарху) у служби оправдања и одбране ауторитета *институције* и саме *установе* патријархата, која је, из угла самог Никифора, изједначена са Цариградском црквом. У том смислу, заиста је занимљива ова Никифорова прагматичност, односно, његова спремност да и на основу познатих јеретичких патријараха гради идеју која је уједно, и врло вероватно, основни и главни мотив писања, то јест, оправдање слободе и ауторитета Цркве. У вези с тим, свакако треба узети у обзир и не сасвим негативан приказ личности иконоборачких патријараха Анастасија и Константина, при чему је опис убиства овог последњег на страницама *Кратке историје* заправо део описаних грехова јеретичког цара Константина V и његовог насиља над Црквом. Овакво сагледавање Никифоровог литерарног осликавања личности јеретичких патријараха опет се донекле слаже са Никифоровим ставом изнетим у његовом теолошком спису, знатно касније у његовој патријаршијској каријери, да нити је све лоше и за одбацивање, нити је пак све добро и достојно похвале. Овакав релативизам као да се наслућује и у Никифоровом историографском поступку стварања слике патријарха на страницама његове *Кратке историје*.

Са друге стране, Теофанова незаинтересованост да на овакав начин у *Хроници* аргуменује право Цркве на слободу, а нарочито у односу на царску власт, не само да сведочи о различитим концепцијама два писца који су своја дела писали у истој епохи, и који су, шта више, припадајући истој групацији у оквирима Цариградске цркве, иконофилској странци, свакако имали исте циљеве, али који су, опет, сваки у односу на свој положај односно припадност високој црквеној јерархији са позадином политичке прошлости у случају Никифора, и припадности

специфичном монашком миљеу самог Теофана, сваки дакле на свој начин и у склад са својим интересовањима, представљали прошлост на страницама својих дела.³⁷⁷

Слика патријарха Пира и Никифоров однос према МОНОТЕЛИТИЗМУ

Приказ цариградског патријарха Пира на страницама *Кратке историје*, његовог лика и дела, премда се по обиму и квантитету саопштених вести ни изблиза не приближава опису патријарха Сергија, ипак је сасвим у складу са маниром осликавања личности патријарха Сергија, и видећемо, са свеукупним приступом у помињању патријараха у *Краткој историји*.³⁷⁸

Дакле, Пир, који је наследио цариградску катедру након смрти Сергија, био је и доведен на патријаршијски трон директним заузимањем цара Ираклија, односно избором световне власти, при чему је наглашена лична повезаност Сергија и Пира, односно идеја *наследства*.

„Дванаестог индикта умро је Сергије, епископ Византиона. Након тога, Ираклије који је Пиру био наклоњен, називао га је братом, јер га је у време просветљења, из божанске купељи у своје руке примила царева сестра, а уједно, познавао га је и као Сергијевог блиског сарадника, са којим је делио одаје, овога је и за архијереја Византиона поставио.“³⁷⁹

³⁷⁷ Специфичност Теофановог монашког светоназора огледа се у томе што је он, оснивајући сопствени манастир уз помоћ сопствених финансијских средстава, у исто време пројавио одређену сличност са ревносним монашким тумачењем историјске улоге иконоборачких царева каква се среће код Теодора Студитског и његове, опет на свој начин специфичне, монашке линије. Са друге стране, што је такође врло значајно, Теофанова монашка филозофија није била блиска оној коју је Цариградској цркви, патријарсима Тарасију и Никифору, наметао студитски игуман. Теофан се у унутар иконофилској расправи и борби за доминацију одређених идеја црквених струја о спровођењу ортодоксије, сврстао на страну учених и из лаиката у Цркву уведених патријараха Тарасија и Никифора, наспрот Теодору Студитском и његовом претерано ревнотељском приступу, који га је неколико пута доводио у раскол са поменутиим патријарсима. Теофаново неслагање са Теодором Студитским нашло је одраза и у његовој *Хроници*. Cf. Коматина, *Црквена политика Византије*, 51 – 65 где се проблем студитског раскола изазван Теодоровом непомирљивошћу према икономији патријараха Тарасија и Никифора посматра у контексту каснијих последица по јединство у православљу обновљене Цариградске цркве након 843. године.

³⁷⁸ За особености Пировог патријархата види: Dieten, *Geschichte der patriarchen*, 57 – 75; 104 – 105.

³⁷⁹ Nicephori, 26, 1 – 6: Κατὰ δὲ τὴν δωδεκάτην ἰνδικτιόνα ἐτελεύτα Σέργιος ὁ τοῦ Βυζαντίου πρόεδρος. Καὶ ἐπειδήπερ προσέκειτο Ἡράκλειος Πύρρω, ἀδελφόν τε ἐκάλει, ὡς ἦνίκα τῷ

Треба нагласити одмах да Теофан у својој *Хроници*, дајући увек предност питањима од доктринарног значаја, у овом случају Пировом следовању Сергијевом монотелитизму, готово узгред, у оквиру наратије о Сергијевом патријархату, казује о карактеру Пировог патријарховања, док сасвим испушта све појединости које се налазе у Никифоровом приповедању о Пировом ступању на чело Цркве, као и о околностима његове абдикације, истовремено снажно наглашавајући јеретичност ових патријараха.³⁸⁰

Са своје стране, видимо, Никифор је истакао личну блискост и повезаност цара и патријарха. И док је Сергије био царев пријатељ – φίλος, Пир је Ираклијев брат - ἀδελφός, и то на основу духовне везе која је утемељена у светој тајни крштења. Овакав начин ословљавања патријарха са цареве стране свакако није уобичајен, и он се не уклапа у устаљену праксу узајамног ословљавања поглавара духовне и световне власти у Византији. Помен патријарха као брата, свакако духовног, од стране цара колико нам је познато, налази се само у *Краткој историји* патријарха Никифора.³⁸¹ Термин ἀδελφός не оставља никакве сумње у апсолутно равноправни однос између цара и патријарха, док ће касније помињање патријараха из времена иконоборства, почевши од Германа, затим Анастасија и на крају

θείῳ λουτρῶ ἐφωτίζετο ἡ τοῦ Βασιλέως ἀδελφῆ χερσὶν ἐδέξατο, καὶ ἅμα φκειωμένον Σεργίῳ καὶ συνδιαιτώμενον ἐγίνωσκε, τοῦτον ἀρχιερέα τοῦ Βυζαντίου ἀνηγόρευσεν. У овом исказу, поред основног правца анализе, додатно су занимљиве две појединости. Најпре Никифорова констатација да је Пиров сведок на крштењу била Ираклијева сестра. Осим што указује на високо порекло будућег цариградског патријарха, и то из средине друштвених слојева више аристократије Либијске области, одакле је потицао и сам цар Ираклије, још битније, оно указује на јаку личну везу, односно духовно сродство, између цара и патријарха које је експлицитно наглашено у *Краткој историји*, али не и у *Хроници* Теофана. Са друге стране, када је реч о личном односу Сергија и Пира, који је такође значајно наглашен исказом овог пасуса, али и у светлу претходног помена о *сродству* цара и патријарха – намеће се помисао није ли цар управо укључио Пира у круг црквених личности сабраних око патријарха Сергија, и на тај начин припремио његов успон на челу Цариградске цркве након Сергијеве смрти? Наиме, из израза φκειωμένον Σεργίῳ καὶ συνδιαιτώμενον произилази да је Пир заправо био Сергијев синкел. Cf. Mango, *Short history*, 190; ODB III, *Synkellos*, 1993 – 1994 (A.Papadakis).

³⁸⁰ Theophanis, 330, 29 – 331, 6: „После Сергијеве смрти, Пир је наследио Константинопољски трон, и безбожно је потврдио Сергијеве и Кирове догме. После Ираклијеве смрти, када је његов син Константин владао, Пир га је, заједно са Мартином, отровао, и Ираклона, Мартинин син, се зацарио. Али сенат и Град су протерали Пира због његове безбожности, заједно са Мартином и њеним сином.“ Теофан затим додаје: „и хиротонисали су Павла за епископа Константинопољског, који је такође био јеретик“.

³⁸¹ Међутим, Mango, *Short history*, 190, се у свом коментару није осврнуо на овакав начин ословљавања патријарха од стране цара.

Константина, бити сасвим у супротности са оваквим односом првосвештеника и цара, односу у којем ће император демонстрирати апсолутну надмоћ и власт над Црквом и њеним поглаваром. У том смислу, овакво Ираклијево ословљавање патријарха Пира, представља изузетно значајан моменат у делу какво је *Кратка историја*. Изразом ἀδελφός који је резервисан за патријарха, Никифор као да жели да истакне његову равноправност у односу на цара, а она је тим јаче наглашена утолико што ово ословљавање у нарави текста долази од стране цара лично.

Наравно, патријарх Пир, као и његов претходник, Сергије, били су патријарси монотелити, односно јеретици и то управо из перспективе Никифоровог савременика и саподвижника у борби за иконопоштовање – Теофана.³⁸² Ово међутим не мора да буде препрека у разумевању Никифоровог литерарног поступка приказивања равноправности и симфоније световне и духовне власти Византијског царства баш на основу примера ова два патријарха и њиховог односа са царем Ираклијем. Наиме, Цариградска црква је донекле након патријархата ова два првосвештеника и неколицине њихових наследника, ушла у дугачку епоху постепеног подређивања патријарха ауторитету и власти иконоборачких царева, да би се слобода Цркве оличена у положају патријарха према цару, и његовој егзекуцији, сасвим укинула у првој фази иконоборства, за време владавине цара Константина V. Дакле, Никифор није имао пуно избора, односно узора на основу којих би могао да изгради и пружи пожељну слику односа цара и патријарха у својем делу, а да је оно улазило у хронолошке оквире *Кратке историје*. У том смислу, може се рећи да је Никифор, као писац, обликовао материјал којим је располагао, представљајући ликове патријараха 7. века у складу са потребама времена у којем је писао, када је питање места и улоге патријарха у односу на цара поново добијало на значају.

³⁸² У напомени 380 циљано смо цитирали и Теофаново ословљавање патријарха Павла, Пировог наследника, као јеретика, док у даљем току нарави Теофан наставља са описом историје монофизитске и монотелитске контроверзе, посвећујући јој знатно више пажње него што је то учинио Никифор, и са знатно више православне ревности изражене у начину описа. Theophanis, 331, 6 - 15: „Епископ Рима, Јован, сазвао је синод епископа и анатемисао је јерес Монотелита. Такође, многи епископи у Африци, у Визакиону, Нумидији и Мауританији, сабравши се, анатемисали су Монофизите“... „Када је Пир приспео у Африку, сусрео се са најсветијим авом Максимом, уважним због његових монашких подвига, и са тамошњим богомудрим епископима. Ови су га разобличили и обратили, и послали га у Рим, папи Теодору.“

Монотелитство два патријарха у великој је мери прећутано. Заправо, оно јесте поменуто у *Краткој историји* али на такав начин да се јерес патријараха налази у другом наративном плану, док је у *Хроници* Теофана оно централна тема и заправо основно обележје личности Сергија и Пира, као и њиховог патријархата.

У том смислу произилази као сасвим неоснован закључак који је изнео С. Mango да Никифор у време писања својег дела није детаљно познавао историју монотелитског спора. Напротив, ми видимо да је монотелитство присутно у садржају дела, али да је измештено из главног тока наратије. Након Пирове абдикације и његовог напуштања Цариграда, а по доласку у Картагину, Максим Исповедник и његови следбеници, пошто су чули о Пировом доласку у Северну Африку *испитивали* су патријарха о две воље и две енергије у личности Сина Божијег.

*„Неки од монаха, када су чули за његов долазак, испитивали су га о скорошњем исповедању (вере) цара Ираклија и Сергија, градског првосвештеника, у вези са два вољама и дејствима у Христу спаситељу – њихове воље су били Максим и Теодосије, који су се налазили у Африци.“*³⁸³

Дакле, Никифор овде помиње Ираклијев и Сергијев *Ектесис*, али се суздржава и да на овом месту пружи догматску процену са становишта православног исповедања, односно *ороса* Шестог васељенског сабора који је дефинисао теологију Цркве у погледу односа две воље и две енергије у личности Сина Божијег. Он ће то учинити на другом месту, говорећи о владавини цара Константина IV и сазивању Шестог васељенског сабора.³⁸⁴ Никифор заправо само

³⁸³ Nicephori, 31, 28 – 33: οὗ τὴν ἔλευσίν τινες τῶν μοναζόντων ἐκεῖσε ἀκηκοότες περὶ τῶν ἐκτεθέντων παρὰ τοῦ πάλαι Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως καὶ Σεργίου τοῦ τῆς πόλεως ἱεράρχου, ἔνεκεν τῶν δύο ἐπὶ τοῦ σωτήρος Χριστοῦ θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν ἀνηρεύνων, ὧν προαπισταὶ ἐτύγχανον Μάξιμος καὶ Θεοδοσίος ὄντες ἐν Ἀσφρικῇ. Упадљиво је да Никифор управо даје предност у овој вести цару Ираклију, што заједно са потоњим саопштењем о Шестом васељенском сабору где се јерес помиње као она која је избила у време цара Ираклија (ibid, 37, 1 – 10), имплицира да је управо цар био највише одговоран за теолошку формулацију *Ектесиса*, док улогу патријарха Сергија своди на царевог сарадника, иако је суштина догађаја била дијаметрално супротна, при чему је сам Ираклије недуго након објављивања Сергијевог *Ектесиса* покушавао да се дистанцира од ове формулације вере, најпре пред Римском црквом. Cf. Мајендорф, *Империјално јединство*, 293 - 294; Novorun, *Christological Controversies*, 58, p. 28.

³⁸⁴ Nicephori, 37, 1 – 10: „Када је Римска држава на тај начин била у миру на свим странама (εἰρηνευούσης πάντοθεν τῆς Ῥωμαίων βασιλείας), безбожна јерес Монотелита, која се појавила у време владавине Ираклија је преовладала и раскол је настао у саборној цркви (ἢ τῶν

констатује да се поменути *Ектесис* дотицао питања две воље и енергије Исуса Христа. Такође, запажамо да на овом месту нема никаквог трага осуде било монотелитске, било моноенергетске теологије чији су прави творци и пропагатори били патријарси Сергије и Пир. У доктринарно апологетском смислу свакако највећа разлика између Никифорове и Теофанове повести јесте у томе што Теофан истиче да је приликом дијалога са Максимом Исповедником патријарх Пир био најпре обраћен у православље.³⁸⁵ Упадљиво је дакле да су богословске распре и неспоразуми, иако присутни, ипак у *Краткој историји* знатно слабије наглашени од питања односа између цара и патријарха, онако како их је у својем делу приказао Никифор на примерима Сергија и Пира. Док теолошки диспути своје место налазе у другом наративном плану, питање симфоније царства и *јеросине* знатно је јаче наглашено у оквиру примарне нарације о подвизима и делим византијских царева.

Са друге стране, експлицитна осуда монотелитизма и моноенергизма на страницама *Кратке историје* ипак није изостала, премда је поменута у сасвим другачијем контексту, односно као царева заслуга и допринос Константина IV ка превазилажењу раскола који је овом јересју узео маха унутар Цркве VII века. Од виновника јереси поменут је пак само цар Ираклије, док су патријарси јеретици прећутани, односно смештени под уопштени, обезличени термин τῆς αἰρέσεως ἄρξαντας.³⁸⁶

Μονοθελητῶν δυσσεβῆς αἵρεσις ἐκρατῦνεται). *Сазнавши то, Константин је сазвао васељенски сабор који је потврдио претходних пет васељенских сабора, као и (догму) о две природе и две енергије у Христу Спаситељу, којег је прогласила савршеним у његовом човештву и божанству, и предала анатеми предводнике јереси“.*

³⁸⁵ Слика јеретичности патријарха Пира даље се наставља код Теофана описом његовог поновног окретања монотелитизму и отпадништву од правоверја које је исповедио пред римским папом Теодором, као и поменом Пировог другог ступања на трон Цариградске цркве након смрти патријарха Павла. Cf. Theophanis, 331, 16 – 24.

³⁸⁶ Карактер овог помена, иако сажет, не оставља сумње да је писац, будући патријарх, познавао природу јереси које су као плод монофизитизма потресале Цариградску цркву у 7. веку. Никифоров лични став по питању односа према монотелитизму изражен је речима: ἡ τῶν Μονοθελητῶν δυσσεβῆς αἵρεσις, док опаска: τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ σωτήρος Χριστοῦ θελήματα καὶ δύο φυσικὰ ἐνεργείας, τέλειον αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον ἐν ἀνθρωπότητι διατρανώσασα указује да је био упознат са суштином христолошког спора о два вољама и дејствима у личности Сина Божијег.

Након смрти цара Ираклија, Царство је на унутрашњем политичком плану ушло у један немирима испуњен и сасвим неизвестан период.

Царева удовица Мартина, покушала је да у својим рукама акумулира потпуну царску власт користећи се чињеницом и изговором о малолетству легитимног наследника престола. Међутим, према нарацији *Кратке историје* она се убрзо сусрела са незадовољством престоничког пука и била је принуђена да влада заједно са својим сином. У свим околностима које су биле повезане са двором и збивањима на двору, Никифор је у неколико помена укључио и патријарха Пира, као једног од протагонисте догађаја. Ова збивања последично су довела до његове принудне абдикације, и повлачења са патријарашког трона. Опис који је Никифор пружио са тим у вези представља један детаљ у свеукупном наративном плану аутора, који је путем оваквих описа историје цариградских патријараха стварао специфичну слику патријараха у *Краткој историји*, сасвим другачију од оне која је пружена у савременој *Хроници* Теофана, и као таква свакако се не уклапа у уобичајен и препознатљив иконофилски миље византијске литературе са размеђа 8. и 9. века.

Повест о абдикацији патријарха Пира

Након смрти Ираклијевог сина из првог брака и наследника – цара Ираклија Константина, против царице мајке Мартине и њеног сина, новог цара Ираклоне, устао је извесни Валентин који је подигао војску и дошао испред Халкидона, залажући се за права Константинове деце. Ираклона се у присуству патријарха Пира заклео да ће деца покојног цара бити безбедна, као и да ће доказати да Валентин заправо диже побуну са циљем да за себе обезбеди царску власт.³⁸⁷

³⁸⁷ Nicerhogi, 30, 1 – 31. Овде је приметно да Никифор приказује патријарха Пира као присталицу цара Ираклоне, пред којим цар полаже заклетву, док се Мартина у том контексту не помиње и патријарх се са њом не доводи у везу. Овај мотив присутан је и у следећем поглављу који приповеда о околностима патријархове абдикације, где Пир сматра да су побуна народа и тражење да се крунише Ираклијев унук а син покојног цара Ираклија Константина заправо покушај да се Валентијан попне на трон. У *Хроници* Теофана патријарх Пир се експлицитно оптужује за учешће у завери и убиство цара Ираклија Константина и то довођењем у везу са царицом Мартином. Никифор пак у својем приказу неће употребити казивање о Константиновом тровању већ помиње цареву болест (Nicerhogi, 29, 9 – 11: ἐπεὶ δὲ νόσῳ χρονία Κωνσταντῖνος συνέχετο...), премда и

Када је приспело време бербе, грађани су видели да војска која је са Валентијаном уништава њихове винограде не допуштајући да пређу на то место па су галамећи принудили Пира да крунише Константиновог сина – Ираклија. Видећи смутњу и побуну у народу (τὴν ταραχὴν καὶ τὴν στάσιν) Пир се бранио да побуњеници (στασιάζουσιν) пак желе да обезбеде Валентијану царску власт. Затим, пошто је гомила претила, он је све изнео пред цара. Овај је, позвавши синовца Ираклија, одмах у храм отишао и заједно са Пиром попео се на амвон, и позвао га да крунише Ираклија, док је руља присиљавала цара да изврши то дело он је узео из цркве круну свога оца Ираклија и обавио тај чин. Руља је затим одмах крунисаног преименовала у Константина. Затим се неотесан и суровији део народа наоружао против Пира, и појавио се у цркви, али га нису пронашли. У време светлог сабрања ушли су у олтар у пратњи масе Јевреја и других злогласних исцепавши покров, и свето место срамно разрушивши, узели су кључеве од врата и окачили их на копље и тако безаконо ишли кроз град. Пир је пак, након што је сазнао за ово, идуће ноћи отишао у храм, и опраштајући се од свих светиња, скинуо са себе омофор који је носио и спустио га на свештену трпезу говорећи: „не одричући се свештенства, одричем се непокорног народа“. Одатле је у тишини отишао и тајно се склонио код једне богобојажљиве жене, и уграбивши повољну прилику, отпловио је у Халкидон.³⁸⁸ Неки од монаха, када су чули за његов

даје назнаке да је постојала могућност завере против цара која је могла доћи од стране царице Мартине, а одсуство помена патријарха Пира на том месту указује да је, према Никифоровој нарацији, патријарх Пир од ове оптужбе, коју износи Теофан, био изузет. (ibid, 29, 11 – 14: „видећи га болесног, и очекујући да ће брзо умрети, Филагрије се устрашио да ће га Ираклона и Мартина убити.“) Поглавље о владавини цара Константина ипак закључује неутралним исказом да је Константин умро након двадесет осам година заједничке владавине са оцем Ираклијем, и сто три дана самосталне владавине. Патријарх Пир се у контексту цареве смрти у *Краткој историји* ипак не помиње.

³⁸⁸ Mango, *Short History*, 83, п. 17. је приметио да се ради о очигледној грешци када се уместо Картагине у тексту помиње Халкидон, будући да је и на основу даље нарације јасно да су се описани догађаји након Пировог напуштања Цариграда одиграли у северној Африци. Ова пермутација у византијским текстовима, примећује он, није ретка. Међутим, треба ипак оставити отворену могућност да је писац управо поменом Халкидона желео да упути одређену поруку на овај начин. Рецимо, да истакне и укаже на место где је на Четвртом васељенском сабору формулисана православна христологија, на основу које ће се потом решавати христолошке распре VII века које пак произилазе из монофизитизма, а чији су творци и заговорници били Сергије и Пир. Помен Максима исповедника у контексту богословског дијалога са Пиром, који се одиграо у Картагини, такође снажно истиче Халкидон и Халкидонски орос, односно дефиницију вере и христологије као диафизитизма, чији је заговорник он био у VII веку.

долазак, испитивали су га о скорошњем исповедању (вере) цара Ираклија и Сергија, градског првосвештеника, у вези са два вољама и дејствима у Христу спаситељу – њихове вође су били Максим и Теодосије, који су се налазили у Африци.³⁸⁹

Ово је најобимнији и најсадржајнији помен патријарха Пира у *Краткој историји*. Он се тиче околности његове абдикације, и у том смислу патријарх Никифор је на почетку приказа патријарховог пада пружио својеврстан увод који опис Пирове абдикације смешта у прилично сложену политичку позадину догађаја који су довели до његовог одрицања од цариградске катедре. Треба рећи да је овај опис знатно опширнији од описа абдикације једног другог цариградског патријарха на страницама *Кратке историје*, при том православног, наиме, патријарха Германа – првог исповедника у борби за потврду иконопоштовања, који се налази у оквиру наратије о владавини цара Лава III.

Читава ова повест о паду патријарха Пира заправо је повезана са политичким аспектима његовог патријархата, односно његовом везом са царском породицом и двором. У том смислу овде је патријарх Пир приказан као присталица Мартининог сина, цара Ираклоне, чији легитимитет и право на царску власт он брани, премда овај детаљ није наглашен као код Теофана. Овај моменат је истакнут управо исказом да је Пир побуну грађана која је узрочно била повезана са пустошењем њихових посела на малоазијској обали насупрот Цариграда, заправо сматрао као покушај узурпације царског легитимитета Ираклоне од стране војсковође Валентина. Одатле се потом у овој повести извлаче даље последице које ће резултирати његовом абдикацијом.

Никифор је у овом опису користио неколико термина који имају значење беспоретка и безакоња (ή ταραχή, ή στάσις, στασιάζω као и термин ή какоδοξία односно какоδοξοί), чијом употребом жели да истакне супротан идеал поретка и благостања за које је одговорна у првом реду царска власт, како за њено очување, тако и за њено нарушавање.

³⁸⁹ Nicephori, 31, 1 – 33.

У опису је јасно приметна дистинкција карактера између патријарха Пира и безличне масе грађана који су ἀχυρῶδες καὶ ἀγροικῶδέστερον, односно неотесани и сурови, и који као такви чине безакоње односно скрнавe светињу у својој потрази за патријархом. Они срамно (αἰσχρῶς) руше светињу, цепају црквену завесу на олтарској прегради (καὶ τὴν μὲν ἐνδυτὴν διαρρηγνῦσι) и безаконо (ἀθέσμως) носе црквене кључеве по граду.³⁹⁰

Међутим, шта је овом приповешћу Никифор заиста рекао? Наиме, сазнајемо да су се одређени грађани наоружали против патријарха, упутивши се према цркви. Они га међутим нису пронашли и свој гнев испољавају према самој светињи, чинећи поменуто безакоње. Из оваквог начина приповедања произилази да је иницијални напад на личност патријарха довео до скрнављења храма, а у ширем контексту до обесчашћења Цркве, чиме долазимо до саме суштине описа догађаја Пирове абдикације, и његовог места у читавом идејном плану који се као јединствена нит провлачи кроз *Кратку историју*, а то је положај Цркве. У овој приповести груби напад на Цркву окарактерисан је чином ношења црквених кључева по улицама Цариграда као одређених симбола, а што је окарактерисано као *безакоње*.

Са тиме у вези треба посматрати и тумачити природу и значење појма ἄλλων какоδόξων који Никифор употребљава при опису поступка скрнављења храма, односно Пирове абдикације, односно у контексту оних који су учествовали у овом подухвату. У смислу Пирове репутације као јеретика монотелите овај израз заиста превасходно указује на догматски контекст, односно вероисповедање оних који су означени као κακόδοξοι. Обзиром да су они изразито противни патријарху Пиреу произилази да се ради заправо о диафизитима који су устали против јеретичког патријарха.³⁹¹ Међутим, како смо видели да у овој повести о Пировој

³⁹⁰ Да ли је чин ношења црквених кључева заправо знак преузимања власти над Црквом, покушај црквеног пуча и остваривања утицаја на Цркву? Да ли је Никифор као аутор овом сликом желео јаче да истакне сам чин узурпације слободе и независности Цркве, која је овим чином, али потоњом Пировом абдикацијом озбиљно била угрожена? Осим ових питања, овај пасус свакако сведочи о врло живописном опису догађаја, и осећају аутора за детаље које умеће у оквиру своје нарације о догађајима, који пак остављају јак утисак и опису дају изразито живу слику и наративну снагу.

³⁹¹ Cf. Mango, *Short History*, који је на основу овог термина пружио две претпоставке. Прву, да је Никифоров извор којим се он приликом састављања овог дела *Кратке историје* користио био

абдикацији нема никаквог догматског аспекта, као ни у другим поменима патријарха Пира, па и патријарха Сергија, који су сасвим површно доведени у везу са богословским диспутима њихове епохе, јасно је да овакво тумачење израз *зловрни* не пристаје општем наративном плану Никифоровог приказа догађаја. Напротив, наше је мишљење да се израз *κακόδοξοι* треба преводити као *злославни*, односно да се радило о познатим, људима – учесницима побуне против патријарха, а пре свега у контексту скрнављења освештаног простора храма, и ширег контекста напада на Цркву и институцију патријарха.

Следећи литерарни корак у приказу Пирове абдикације јесте укључивање личности самог патријарха у нарацију и то у првом лицу, кроз његову изјаву: τῆς ἰερωσύνης μὴ ἀφιστάμενος ἀποτάσσομαι λαῶ ἀπειθεῖ.

У овој Пировој наводној изјави, која је, како је примећено, врло слична речима упућеним од стране православног епископа Мартирија Антиохијског,³⁹² пресудан је термин *ἀπειθεία* која у себи носи значење врло сличне идеји која се генерално провлачи кроз странице *Кратке историје*, а које се тичу уређења, поретка и благостања. *Непослушање* народа је повод за поступак резигнације патријарха Пира у Никифоровој нарацији овог догађаја.

Из перспективе времена између две иконоборачке епохе, *непослушање* Цркви имало је пресудно место у њеној борби за потврду њене самобитности и слободе. Наметање јереси иконоборачких царева Цркви, праћено мање или више жестоких прогонима православних иконопоштоватеља, монашког реда, може се окарактерисати као непослушање световне власти православном предању. Исто тако, Никифор ће у кратком приказу абдикације патријарха Германа Цариградског заправо истакнути *послушање* овог патријарха врхунском ауторитету Васељенског сабора у стварима вере када буде преносио Германове речи, односно одговор цару

монотелитске провинијенције те да су *зловрни* заправо православни диафизити, те да сам Никифор није био свестан како монотелитске провинијенције својег извора, тако и јеретичности патријарха Пира. Из чега он даље извлачи другу претпоставку у вези са хронолошким датовањем времена настанка *Кратке историје*. Ibid, 11 - 12. Cf. Mango, *Breviarium*, 544 – 545.

³⁹² Cf. Theophanis, 113, 32 - 34: κλήρω ἀνυποτάκτω, καὶ λαῶ ἀπειθεῖ, καὶ ἐκκλησίᾳ ἐρρωπωμένη ἀποτάττομαι, φυλάττων ἑαυτῷ τὸ ἀξίωμα τῆς ἰερωσύνης. ; Mango, *Short history*, 193.

иконоборцу Лаву III: ἀνευ οἰκουμενικῆς συνόδου ἔγγραφον πίστιν οὐκ ἐκτίθεμαι.³⁹³

Са друге стране, чин полагања заклетеве о привржености православним догматима и учењу Цркве, који је положио цар Михаило I управо патријарху Никифору, и каснији Никифоров покушај да исто наметне новом цару, будућем иконоборцу – Лаву V, такође сведочи о одређеној врсти обавезивања световне власти да ће бити у послушању Цркви када је реч о стварима вере, а чин Лавовог одбијања да исто учини пред своје крунисање, онако како је то описано у Никифоровом житију код Игњатија Ђакона, сведочи о настојању Цариградске цркве, да оно што је започела након 787. године, обнову црквеног ауторитета и самосвојности у односу на цара, одржи и наметне као праксу у првој половини 9. века.

У овом контексту речи патријарха Пира, и његова абдикација услед непослушања Цркви, односно патријарху, како је ову епизоду у литерарном смислу представио Никифор у својем делу, уклапа се у предложени концепт узајамног прожимања идеје слободе Цариградске цркве коју је она почела да учвршћује након првог иконоборачког сукоба, и исте идеје која се провлачи кроз Никифорову наратију о патријарсима у *Краткој историји*. У том погледу, када је реч о патријарсима у *Краткој историји*, ово дело сасвим јасно у својој литерарној композицији и структури пројављује поменуте тежње Цариградске патријаршије.

³⁹³ Nicephori, 62, 5 – 6.

Цариградски патријарси првог иконоборства и њихова слика у *Краткој историји* – Герман, Анастасије, Константин II, Никита

За разлику од обимног простора у *Краткој историји* посвећеног нарацији о патријархатима патријараха Сергија и нешто мање Пира Цариградског, повест о патријарховању осталих патријараха који хронолошки наслеђују двојицу поменутих, или су им пак савремени, као Кир Александријски, прилично је кратка и значајно је лишена детаљнијих осврта на црквена збивања и везе са световном влашћу које су обележиле њихово доба.

Тако је цариградски патријарх Павле, који је наследио константинопољску катедру након Пирове абдикације, поменут само у једној реченици, у исказу да је наследио претходног јерарха на цариградском трону.³⁹⁴

Помен патријарха, савременика христолошких распри 7. века – Кира Александријског, који је при том имао готово једнако важну улогу у формирању и ширењу монотелитске доктрине у Византијској цркви свога доба, такође се своди на помене у оквиру нарације о политичким догађајима у вези са појавом Арапа на обзорју византијског геополитичког простора друге деценије 7. века.³⁹⁵

³⁹⁴ Nisephorī, 31, 9 – 12. Природа помена патријарха Павла је врло карактеристична. У нашем бављењу проблемом нарације поглавља 31 и 32 изнели смо хипотезу да је Никифор у њима, у једном ширем наративу, почевши са поглављем 28 заправо дао заокружену слику догађаја који су се одвијали у Цариграду 641. године након Ираклијевог смрти. У овом наративу, који је усредсређен на стварање негативне слике царице Мартине, услед њеног недозвољеног брака, приповеда се и о Пировој присилној абдикацији, док помен новоизабраног патријарха Павла на упражњену цариградску катедру у том смислу има значај затварања наративног круга и поновног успостављања нарушеног стања које је приказано на почетку, у глави 28.

³⁹⁵ Nisephorī, 23, 6 – 21; 26, 6 - 22 што додатно потврђује претпоставку да проблем монотелитизма није био примарна тема у оквиру структуре и нарације Никифорове *Кратке историје*. Патријарх Александрије – Кир, трећи је патријарх који је поменут у *Краткој историји*, уз Сергија и Пира, а чији помен стоји у директној вези са приповедањем о Ираклијевој владавини, тачније, појавом Арапа у Египту. Према Никифоровој нарацији, патријарху Киру је цар Ираклије дао значајну улогу у политичком смислу организације византијског отпора продору Арапа у Египат. Међутим, цар није одобрио Кирову стратегију супротстављања арапској инвазији у Египту, а која је укључивала и покушај покрштавања Арапа, путем брака њиховог вође Амвра са Ираклијевог ћерком, истичући наклоност коју су Арапи имали према александријском патријарху. Cf. Nisephorī, 23, 6 – 21. Наклоност Арапа према Киру Александријском, која је описана у *Краткој историји*, стоји у оштром контрасту према опису Ираклијевог односа и третмана овог патријарха, која укључује цареву

Што се тиче цариградских патријараха прве иконоборачке епохе, почевши са исповедником Германом, па затим Анастасијем, Константином и Никитом, њихово место у наравији *Кратке историје* пре свега се налази у склопу литерарног приказа владавине прва два иконоборачка цара - Лава III и Константина V, где писац већ заузима отворени иконопоштоватељски став на страницама свог дела, а наравија о делима два цара која се тичу поштовања икона представља део општег приказа њихове владавине у којем њихово иконоборство и прогон иконодула, представља један од основних елемената наравије.

Патријарх Герман Цариградски и ауторитет Васељенског сабора

Герман цариградски³⁹⁶ је у *Краткој историји* приказан у три епизоде:

1. Он најпре под Филипином Варданом као кизички митрополит учествује у обнови монотелитске доктрине - учествује у анатемисању отаца Шестог васељенског сабора.
2. Потом под Лавом III одбија да мимо Васељенског сабора мења одредбе вере и повлачи се са цариградског трона.
3. И на крају, бива анатемисан на иконоборачком сабору 754. године којег је сазвао цар Константин V.

Од саучесника у јереси цара Филипика Вардана, овај патријарх на страницама *Кратке историје* преображава се у исповедника вере и бранитеља ауторитета Васељенског сабора под Лавом III, да би га потом јеретици иконоборци анатемисали на свом сабору у Хијереји, на тај начин постхумно претпревши још

одбијање патријархових предложених политичких мера, па и позивање патријарха на одговорност за урушавање византијске власти над Египтом, при чему је Ираклије назвао Кира паганином због предлога склапања политичког брака између царева ћерке и арапског вође Амвра, претећи му смртном казном и предајући патријарха на кажњавање. Овај контраст у приказу Ираклијевог односа према Киру Александријском још је јаче наглашен обзиром да је опис смештен у исто поглавље *Кратке историје* у којој се приповеда о смрти патријарха Сергија и истицању наклоности коју је Ираклије имао према новом патријарху Пиру и њиховог духовног сродства. Cf. Nicephori, 26, 1 – 22.

³⁹⁶ Cf. Stein, *Germanos I*, 5 – 21.

један „прогон“ чиме је заправо најснажније потврђено његово православље. Најпре је он анатемисао један Васељенски сабор, потом је бранио ауторитет Васељенског сабора, да би од јеретичког сабора који је претендовао да буде васељенски био анатемисан заједно са Јованом Дамаскином и Георгијем Кипарским.³⁹⁷

Епизода којом Никифор у *Краткој историји* започиње ову својеврсну нарацију којој је уз патријарха Германа Цариградског институција Васељенског сабора заправо паралелан или чак и централни нарративни мотив јесте спомен анатемисања отаца Шестог васељенског сабора. Читав тај одељак гласи:

*Показало се да је Филипик лоше и неодговорно управљао Царством, предавши анатеме оце шестог васељенског сабора не прихватајући од њих побожно установљену догму о две воље и (два) дејства Спаситељева. Имао је за помагаче тадашњег градског архијереја Јована, и Германа, кизичког митрополита, и друге свештенике и многе сенаторе.*³⁹⁸

Најпре се запажа да је Никифор одмах на почетку изнео квалитативну и коначну оцену да је цар Филипик Вардан на недостојан и немаран начин владао Царством, да би потом конкретно истакао оно што је имао у виду, односно, анатемисање отаца Шестог васељенског сабора. Цар Филипик је тај који није прихватао веровање у две воље и два дејства у личности Сина Божијег. Помен тадашњег патријарха Јована Цариградског и његовог будућег наследника,

³⁹⁷ Одсуство васељенског ауторитета иконоборачког сабора из 754. године представља значајно место у Никифоровим теолошким списима као идеја која утврђује легитимитет Васељенског сабора у Никеји 787. године и обновљене Цариградске цркве и њене догме иконопоштовања. Cf. O’Connell, *Ecclesiology*, 117 – 119 који пружа преглед одговарајућих места у Никифоровим теолошким списима. Такође, ова мисао о ауторитету Васељенских сабора као највиших чувара али и уобличитеља ортодоксије среће се и у Никифоровом писму папи Лаву III, односно у његовом исповедању вере Cf. Ad Leonem, 192B – 193C. У овом сегменту Никифоровог исповедања вере, основни мотив јесте богонадахнутост саборских отаца који надахнути Духом Светим на седам васељенских сабора дефинишу основне догме вере, и потврђујући претходне (у том смислу нарочито истиче Седми васељенски сабор) остају унутар граница предања и саме Цркве. И док је саборске *богоносне* оце κατὰ καιρὸν ἔθετο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ διέπειν (Ibid, 192B), цар иконоборац, Константин V био је вођен *противничким духом* тј. нечастивим, и ратујући против побожности – сазива сабор против иконопоштовања и иконопоштоватеља, cf. Nicephori, 72, 3 – 17.

³⁹⁸ Nicephori, 46, 1 – 7: Φιλιππικός δὲ ἀσέμνως καὶ ῥαθύμως τὰ βασιλεία διέπων ἐφαίνετο, τοὺς δὲ ἐν τῇ ἐκτῇ οἰκουμένη συνόδῳ πατέρας ἀναθέματι καθυπέβαλε, τὰ παρ’ αὐτῶν ἐνθέως δογματισθέντα δύο τοῦ σωτήρος θελήματα καὶ ἐνεργείας μὴ ἀποδεχόμενος, συλλήπτουρας εὐρεκῶς Ἰωάννην τὸν τηρικαῦτα τῆς πόλεως ἀρχιερέα καὶ Γερμανὸν τὸν Κυζίκου μητροπολίτην καὶ ἑτέρους ἱερεῖς καὶ συγκλητικούς πλείστους.

митрополита кизичког Германа, има знатно мањи удео у одговорности за овај чин, будући да су они поменути као *помагачи* цару (συλλήπτορας).

Никифорова опаска о карактеру Филипикове владавине која се искључиво заснива на процени његовог односа према догматима Васељенских сабора заправо је прилог у анализи Никифоровог приказа царева у *Краткој историји* кроз перспективу њиховог односа према правоверју из чега се потом извлачи и оцена њихове владарске личности. Ово питање биће прикладно анализирано у поглављу посвећеном слици царева у *Краткој историји*.

Насупрот Никифоровој вести и његовом начину приказивања поменутог догађаја, Теофан знатно опширније, са више детаља и протагониста догађаја говори о односу Филипика Вардана према Шестом васељенском сабору и питању монотелитизма. Као и Никифор, Теофан сву иницијативу приписује цару, који *сурово напада* Сабор и *подрива* божанску догму коју је Сабор установио. Цар Филипик је сазвао *лажни* Сабор. Међутим, Теофан јаче наглашава улогу и држање самог патријарха Јована, али и Германа, истичући да је овај био потоњи цариградски патријарх, што Никифор није поменуо. Теофан ову двојицу, уз помен епископа критског Андреја, неког квестора Николе, као и ђакона Свете Софије Елпидија и хартофилакса Антиоха, назива Филипиковим *истомишљеницима*.³⁹⁹

На основу ове вести, њеног садржаја и начина на који је она представљена произилази да је Никифор нескривено пројавио своју приврженост православној догми о две воље и дејства у личности Исуса Христа, насупрот монотелитизму и моноенергизму. Ова Никифорова наклоност је изражена и кроз спомињање Шестог васељенског сабора у оквиру нарације о владавини цара Константина IV, која је оцењена као успешна и добра, а у саставу те оцене, као што критикована владавина Филипика Вардана стоји у вези са његовим оспоравањем одлука Сабора, тако

³⁹⁹ Theophanis, 382, 10 – 21: „Филипик се није стидео да лудачки нападне свети шести васељенски сабор, журећи да одбаци божанске догмате који су потврђени на том сабору. Пронашао је истомишљенике (ὁμόφρονας) у Јовану, којег је поставио за константинопољског епископа, након што је збацио градског епископа Кира, у Германи, који је касније држао константинопољски трон, а који је у то време био епископ Кизички ... и друге сличног карактера (τούτων ὁμοιοτρόπους) који су писмено анатемисали свети шести сабор.“ Cf. Syn.Vet., 145, 1 – 6. где се не помиње учешће потоњих светитеља Германа Цариградског и Андреја Кипарског на Филипиковом сабору где анатемисан Шести васељенски сабор.

Никифорова похвална слика цара Константина IV суштински стоји у вези са заслугом сазивања самог Шестог васељенског сабора.⁴⁰⁰

Патријарх Никифор се дотакао места и значаја Шестог васељенског сабора и у својем исповедању вере које је у форми писма упутио римском папи Лаву III.⁴⁰¹ Он исповеда да прихвата Шести васељенски сабор који је прогласио својства Христове природе, тако и вољу и дејства (καὶ τῶν κατὰ Χριστὸν φύσεων τὰς τε ιδιότητας καὶ φυσικὰς, ἐνεργείας καὶ θελήσεις κηρύξασαν) а који је анатемисао између осталих и цариградске патријархе Сергија, Пира, Павла и Петра, а помињу се још и римски папа Хонорије, као и александријски патријарх Кир. Никифор додаје да су ови анатемисани првојерарси Римске, Цариградске и Александријске цркве по Божијем допуштењу задобили свештеничку службу у Цркви, а на своју пропаст. Њихова пак пропаст састоји се у томе што су *учили да су у Спаситељу Христу и Богу једна воља и једна енергија*.

У *Краткој историји* међутим, видели смо да је изостало помињање патријараха Сергија, Кира и Пира у контексту монтелитске јереси. Сам Шести васељенски сабор је добио своје место у наративи Никифоровог историјског дела, премда у саставу знатно шире повести о политичкој историји Царства, и где се владавина царева мери и вреднује према њиховом односу према одлукама односно догматским поставкама Сабора. Тако је цар Константин IV представљен као узоран

⁴⁰⁰ Nicephori, 37, 5 – 14. Никифор на овом месту такође истиче да је Шести васељенски сабор који је сазвао цар Константин IV потврдио одлуке претходних пет Сабора: πέντε ἁγίας οἰκουμενικὰς συνόδους ἐκύρωσε. Дакле, истиче се јасна разлика у односу поменута два цара – Константина IV и Филипики Вардана, тако што први сазива Сабор који потврђује одлуке претходних Васељенских сабора, док други одбацује одлуке Сабора из 680. из чега произилази да одбацује и одлуке претходних Васељенских сабора. Cf. Antirrheticus I, 209D – 212C у којем, као патријарх, Никифор управо развија ову идеју када говори о учењу иконобораца којим се одбацују претходни васељенски сабори па завршава реторичким питањем зашто уопште говорити о одбацивању Сабора које чине иконоборци када они руше читав Спаситељев домострој (τοῦ μυστηρίου τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας περιθесμούς καὶ σεβάσματα) У вези са оваквом сликом о Шестом васељенском сабору коју је Никифор пружио када је писао о цару Константину IV стоји и исказ о преосталом животу цара за којег каже да је након Шестог васељенског сабора провео остатак свог живота у миру и спокојству, те да је сахрањен у цркви Светих Апостола, што је уједно једини такав помен у читавој *Краткој историји* када је реч о помену смрти неког цара: οὕτως ἐν γαλήνῃ καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς διατελέσας τῷ ἑπτακαίδεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐτελεύτα, καὶ κατατίθεται αὐτοῦ τὸ λείψανον ἐν τοῖς βασιλείοις τῶν ἁγίων ἀποστόλων μνήμασι. (idem, 37, 10 – 14)

⁴⁰¹ Ad Leonem, 193AB.

владар и то баш у вези са сазивом Шестог васељенског сабора, док је нешто познији цар, Филипик Вардан, добио негативну оцену владавине баш у вези са његовим неправославним односом према догмама установљеним на Сабору 680. године. Међутим, и у таквом споредном помену, сви битни елементи догматског проблема монотелитизма и моноенергитизма су присутни, а ауторитет Васељенског сабора који је уобличио православну христологију је јасно истакнут.

Међутим, Герман Кизички, будући цариградски патријарх, који је потом у постиконоборачком периоду представљан као први исповедник у борби против царске јереси иконоборства, при чему се неки елементи ове идеје сусрећу већ у *Хроници* Теофана,⁴⁰² у даљем тексту *Кратке историје* приказан је у нешто другачијем светлу. Уместо оцене о њему као првом исповеднику иконопоштовања пред царем иконоборцем Лавом III, он је добио нешто другачију улогу и слику, наиме, заштитника ауторитета Васељенског сабора у вези са стварима која се тичу вере, а посебно у односу на аспирације световне власти да се меша у догматска питања и дефинише вероисповедање Цркве.

Управо следећи значајан помен Германа Цариградског, сада као престоничког првојерарха, стоји у вези са почетком описа иконоборства на страницама *Кратке историје*:

*„Након тога, цар је сазвао у палати велико мноштво градског живља и позвао и градског архијереја Германа и принудио га да напише против светих икона. Овај је пак одбио и одрекао се свештенства, говорећи „без Васељенског сабора, не могу да пружим писмено изложење вере“.*⁴⁰³

Потом, обавештава нас Никифор, Герман се повукао на своје породично имање, где је провео остатак свог живота. На патријаршијском трону га је наследио клирик Велике Цркве – Свете Софије, Анастасије. Након тога, пише Никифор: *„Од*

⁴⁰² Види нап. 59.

⁴⁰³ Nicephori, 62, 1 – 6: Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἀθροίζει πλείστον λαὸν τῆς πόλεως περὶ τὰ βασιλεία, καὶ συγκαλεῖ τὸν τότε τῆς πόλεως ἀρχιερέα Γερμανόν, καὶ συγγράφειν κατὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἠνάγκαζεν. ὁ δὲ παρητεῖτο καὶ τὴν ἱερωσύνην ἀπέβαλε, λέγων ὡς ἄνευ οἰκουμενικῆς συνόδου ἔγγραφον πίστιν οὐκ ἐκτίθεμαι. Истакнимо да у овом помену Никифор истиче да је цар, сабравши велико мноштво градског пука у царску палату, позвао и патријарха Германа, којег је ἠνάγκαζεν тј. присиљавао да писмено пристане на καθαιρέσις, тј. уништење светих икона.

тада су многи благочестиви, који нису прихватили царску догму, претрпели многе муке и казне.“⁴⁰⁴ Овде најпре треба нагласити јасну дистинкцију у опису, односно исказу ове повести о почетку избијања првог иконоборачког сукоба. Наиме, исповедништво за иконопоштовање, прогони и муке, пали су на *благочестиве* који се нису слагали са *царском догмом*, што пак не стоји у вези са претходним описом сусрета и сукоба цара и патријарха, где је управо идеја ауторитета институције Васељенског сабора централна тема, са којом се доводи у везу патријарх, док се патријархово исповедништво у контексту иконоборства не спомиње.⁴⁰⁵

Начин на који је Никифор представио држање патријарха Германа, и речи, односно одговор цару који му се приписује, оставио је истраживаче донекле упитним у вези са оваквом формулацијом патријарховог одговора цару Лаву III, са претпоставком да се заправо ради о погрешном дефинисању места и улоге Васељенског сабора као и прерогатива и компетенције саме функције патријархове власти и дужности.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Nicephori, 62, 9 – 12: ἐξ ἐκείνου τοίνυν πολλοὶ τῶν εὐσεβούντων, ὅσοι τῷ βασιλεῖ οὐ συνετίθεντο δόγματι, τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.

⁴⁰⁵ Потпуно се пак другачија слика о поменутиим догађајима стиче из Теофанове наративе у *Хроници*, која је садржајнија, у којој се среће и идеја Германове христоподобности кроз идеју издајства патријарха која долази изнутра, од стране патријарховог блиског клирика, будућег патријарха Анастасија, који делује у договору са царем, и који се на експлицитан начин изједначава са Јудом, а цар Лав III у том контексту, прећутно, са јеврејским првосвештеницима из Синедриона, чиме би се заправо царева идеја о споју првосвештеничке и царске службе ставила у негативни контекст јеванђељске повести о христоиздајству јеврејских првосвештеника. Cf. Theophanis, 407, 15 – 408, 6. „Блажени је, знајући за притворност овога (будућег патријарха Анастасија), подражавао свом господару, сећајући се мудро и скромно другог издајства Јудиног.“ (Ibid, 408, 4 – 6) Наиме, највећа разлика између Теофанове и Никифорове повести о улози и држању патријарха Германа према цару Лаву III управо је Теофанов опис патријарховог исповедништва, према којем је патријарх Герман заправо одстрањен са патријаршијског трона царевим деловањем, и издајом, премда је Теофан укључио и повест о Германовом одговору цару иконоборцу, у којем се такође наглашава ауторитет Васељенског сабора, без којег је, међутим, патријарху немогуће да пружи *другачије*, односно изложење *нове* вере: ...χωρὶς γὰρ οἰκουμενικῆς συνόδου καινοτομῆσαι πίστιν ἀδύνατόν μοι, ὃ βασιλεῦ. Theophanis, 409, 7 – 9. Теофан је за разлику од Никифора пак читаву повест о почетку избијања иконоборачког спора ставио у један шири контекст кроз помен Римског епископа, као и Јована Дамаскина и њихове борбе за иконопоштовање. Cf. Theophanis, 407, 15 – 409, 21.

⁴⁰⁶ Cf. Mango, *Short history*, 212, који је у својем коментару изнео оцену да је оваквом формулацијом у тексту Никифор заправо показао „*изненађујуће непознавање црквене терминологије*“. Он даље сматра да је Никифорова парафраза заједничког извора којег је користио и Теофан у својем опису Германовог одступања са патријаршијског трона, заправо изгубила на смислу који се лепо истиче у *Хроници*. Међутим, сам Никифор нигде у својем делу није показао суштинско неразумевање црквених проблема о којима пише и које помиње. Па тако и у овом случају, Никифор иако се кратко изразио о Германовом одговору цару иконоборцу, у само једној реченици препричавајући свакако опширнији патријархов одговор цару Лаву III, ипак је он у њој суштински изразио основу Германовог схватања да сам, без васељенског сабора, не може мењати догму и доктрину Цркве,

У прилог оваквом читању и разумевању поменутих одељака *Кратке историје*, где су личности царева и патријараха експлицитно везане за њихов однос према институцији Васељенских сабора, иде и у науци већ испољено схватање да је нарочито након Васељенског сабора 787. године заправо установљена, односно, обнављана идеја ауторитета Васељенског сабора, чиме се пре свега бавила сама Цариградска црква на челу са Никифоровим претходником – патријархом Тарасијем, а обзиром да је она сама и највише била понижена током владавине прва два цара иконоборца.⁴⁰⁷ Обе идеје, видимо, заступљене су на исти начин, у историјама Никифора и Теофана, које се по времену свог настанка хронолошки блиско уклапају у временски период након 787. године.

Патријарх Герман Цариградски ће бити поменут у Никифоровом делу још једанпут, а у вези са првим иконоборачким сабором сазваним и одржаним за владавине цара Константина V и под његовим будним надзором 754. године. Овај помен Германа Цариградског већ се налази потпуно у оквиру наратије *Кратке историје* у којој су иконоборство Константина V и прогон Цркве, монаштва и доктрине иконопоштовања основни наративи којима је приказана владавина овог цара.

Што се тиче патријарха Германа, тек у овој вести може се рећи да је Никифор истакао патријархово исповедништво у борби за поштовање икона, али на један сасвим одређени начин и само у једном одређеном смислу. Наиме, анатемисање водећих личности православне странке од стране сабора⁴⁰⁸ који је

односно самостално приложити своје измењено исповедање вере у иконоборачком маниру, како је то очигледно од њега Лав III тражио. Све нејасности које евентуално могу произаћи из овог пасуса присутне су пре свега због Никифоровог сажетог стила излагања, којем се трудио да следује кроз читаво своје дело па и на овом месту.

Треба рећи да је Никифорова представа околности у којима је иконоборство постало званична државна доктрина прилично сужена у том смислу што он, за разлику од Теофана, не наводи оне детаље који у ту епизоду укључују помен иконоборства калифа Јазиде као и утицај који је на цара у догматском смислу остварио извесни Бесер, као и помен епископа Константина Наколејског, чиме се даје шира перспектива догађаја који су се одиграли у вези са избијањем иконоборства у доба цара Лава III. Cf. Theophanis, 401, 29 - 402, 18.

⁴⁰⁷ Cf. Афиногенов, *Константинополски патријархат*, 16 који је уочио овај процес и указао, између осталих извора, и на овај сегмент Никифорове *Кратке историје*.

⁴⁰⁸ Nicephori, 72, 11 – 17: ὁρον δὲ πίστεως ἐκτίθενται, ἐν ᾧ ὑπεσημήναντο ἅπαντες κακῶς καὶ δυσσεβῶς συμφρονήσαντες, τὴν τῶν ἱερῶν εἰκονισμάτων καθάρσεις ἐκφωνήσαντες, καὶ ὡσπερ νηπιῶδεις ἐπ’ ἀγορᾶς ταῦτα ἀνεθεμάτιζον. μεθ’ ὧν καὶ Γερμανὸν τὸν ἀρχιερέα τοῦ

означен као безбожни и јеретички, јер то су карактеристике које му придаје писац, заправо је јаче наглашена православност анатемисаних, чиме је снажно истакнута и сва њихова борба за потврду православног односа према питању икона. Тек у том смислу, и на овај начин, може се рећи да је патријарх Герман на страницама *Кратке историје* задобио и врлину исповедништва у свеукупној слици коју је Никифор у својем делу уобличио, а ова идеја добија на јачини своје поруке описом у који су укључене и друге личности из значајне борбе против *царске догме*, Георгије Кипарски и Јован Дамаскин, чиме се сам патријарх укључује у један шири круг поборника идеје иконопоштовања.

Ако даље анализирамо ову вест, можемо да закључимо такође да она у себи носи и поруку о карактеру насиља јеретичког цара и њему оданих црквених делатника над Цариградском црквом. Слобода, па и само предање Цркве већ су оспорени сазивом неправославног сабора који нема никакве васељенске карактеристике. Овде је битно запазити да Никифор његове учеснике назива епископима (ἱερέων) али користећи двосмислен термин који има и значење свештеника. У овој вести дакле видимо постоје они елементи који сами по себи треба да нагласе да је реч о лажном сабору који не може да понесе епитет васељенског. Наравно, подробније је ову идеју Никифор развијао и изложио у својим теолошко апологетским списима. Најексплицитније ова мисао се помиње, и највише разрађује у *Апологетском слову васељенској Цркви поводом новог раздора у вези са часним иконама*.⁴⁰⁹ У овом *Слову* патријарх Никифор даје својеврстан увод, почињући своје излагање описом настанка иконоборачке доктрине од времена владавине цара Лава III, помињући на том месту и патријарха Германа као жртву цареве јереси и насиља, и последично, његово напуштање патријарашког трона, будући да се Герман супротставио царевим *злим замислима*. Обзиром на повод и околности у којима је патријарх Никифор изговорио своје *Слово*, паралела

Βυζαντίου γεγονότα Γεωργίον τε τὸν ἐκ Κύπρου τῆς νήσου ὀρμώμενον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀπὸ Δαμασκοῦ τῆς Συρίας τὸ ἐπίκλην Μανσοῦρ.

⁴⁰⁹ Овај теолошко апологетски спис патријарха Никифора познат је као *Apologeticus Minor* и представља најранији патријархов теолошки спис, који је највероватније настао 814. године. Cf. Alexander, *Nicephorus*, 163 – 165.

са његовом личношћу борбом за иконопоштовање, у слици о патријарху Герману, је више него очигледна.

Никифор потом прелази на оспоравање валидности иконоборачког сабора којег је сазвао Константин V у Хијереји 754. године. Његови аргументи у побијању православности овог сабора су следећи: сабор је сазван без учешћа цариградског патријарха, на сабор није позван римски епископ, нити патријарси остале три велике црквене катедре, односно, Јерусалима, Александрије и Антиохије. У свему томе цар Константин V следовао је својем бешчашћу и суровошћу тиранина, презирући божанствене законе он је сабрао *несвештене свештенике* (ἀνιέρων ἱερέων).⁴¹⁰ Из оваквог помена царева црквене политике и описа сабора из 754. године јасна је Никифорова еклисиологија и његово учење о Васељенским саборима, који се, према њему, не могу прихватити као валидни без учешћа патријараха пет великих патријаршија, а особито не уколико се царска власт грубо меша у рад самог сабора и фактички усмерава његове одлуке, што је у суштини мисао која се среће код скоро свих црквених апологета периода иконоборства.⁴¹¹

На страницама *Кратке историје* Никифор је, дакле, ипак у складу са временом и приликама у којима је писао, премда као личност из световног и политичког миљеа који је проистицао из окружења царске палате, у своје дело укључио и питање ауторитета институције Васељенског сабора. Ова својеврсна наративна о положају Цариградске цркве под влашћу царева иконоборца из исавријске династије, која је започета са причом о патријарху Герману и његовом односу према Васељенском сабору који се огледа у Никифоровом исказу о Шестом васељенском сабору, и Германовом одговору цару Лаву III у вези са исповедањем вере, наставиће се пре свега у описима царске црквене политике, и у опису односа царева, најпре Константина V, према цариградском патријарху Константину. Његов помен у *Краткој историји* се пак везује за тему иконоборства цара Константина V, који сам на страницама Никифоровог дела није задобио прост приказ јеретичког цара какав би се очекивао од писца иконофилске оријентације, какав је био рецимо Теофан. Напротив, слика овог цара успешно се развија од описа политичке

⁴¹⁰ Apologeticus Minor, 836C – 837A.

⁴¹¹ O'Connell, *Ecclesiology*, 112 – 115; 117 – 119.

личности – царевих световних дела, и рекли бисмо заслуга, до јеретичког цара – прогонитеља верујућих – иконофила, и саме Цркве кроз личности тројице цариградских патријараха.

Три иконоборачка цариградска патријарха

Када је реч о месту и слици цариградских патријараха епохе иконоборства у *Краткој историји*, обзиром да је њен аутор већ у своје време, а особито након победе православља половином 9. века уживао велики углед заштитника и апологете икона, очекивало би се да је слика о овим иконоборачким патријарсима у Никифоровом делу сасвим једнострана, односно пристрасна у смислу осуде њихове јереси, како је то учињено у *Хроници* Теофана – другом историографском делу савременом *Краткој историји*.

Међутим, на примерима јеретичких патријараха Сергија и Пира смо већ видели да њихова јеретичност није имала пресудно место и улогу у осликавању њихових личности у *Краткој историји*. Идеја о ауторитету Цркве и њеној слободи, нарочито у односу на световну власт, па чак и јак утицај Цркве, односно патријараха, на политичка дешавања унутар Царства, равноправно са царевима, на одређени начин је истакнута и наглашена у наразији дела.

У том и таквом смислу, слика тројице иконоборачких патријараха Анастасија, Константина и Никите није сасвим негативна. Нигде на страницама Никифоровог дела не постоји изричита осуда њихове иконокластичке црквене политике, која је углавном резервисана за цареve иконоборце, док су сами патријарси приказани као потчињени цару са чије стране долази свака иницијатива за поступке које патријарси даље спроводе.

Као што је и до сада био случај, помен ових патријараха је ограничен на узгредна саопштења – епизодне појаве у оквирима једне шире наразије о политичким делима иконоборачких царева и њиховом односу према Цркви. Патријарси Анастасије и Никита помињу се сасвим узгредно, обојица свега два пута.

Помен патријарха Анастасија, који је наследио патријарха Германа, и био патријарх готово четврт века, своди се на вест о његовом ступању на трон Цариградске цркве након Германа, где се каже: „*након њега, поставили су за архијереја тадашњег свештеника велике цркве – Анастасија*“.⁴¹² Да би затим додао једну реченицу која се односи на почетак отвореног прогона иконофила под царем Лавом III, у којој није сасвим јасно да ли је намера аутора била да одговорност за прогон побожних припише и самом патријарху Анастасију: ἐξ ἐκείνου τοίνυν πολλοὶ τῶν εὐσεβούντων, ὅσοι τῷ βασιλείῳ οὐ συνετίθεντο δόγματι, τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.⁴¹³ Због употребе показне заменице ἐκεῖνος која се у реченици може превести тако да се односи на патријарха Анастасија, остаје недоумица да ли је Никифорова намера била да укаже да је Анастасије лично био одговоран за прогон верујућих који су се противили *царској догми* или се односи на *време* које је уследило након његовог ступања на патријаршијски трон?⁴¹⁴ У зависности од одговора на ово питање одређује се слика патријарха Анастасија у *Краткој историји*, односно, његов лик се везује изричито за прогоне иконофила, чиме овај патријарх дели и одговорност за јерес са царевима иконоборцима који су у делу приказани као несумњиви покретачи и иницијатори *царске догме*. Негативна промена по питању иконопоштовања у Византији, свакако се десила за време Анастасијевог патријархата, и ту поруку Никифор несумњиво истиче, али на један прилично магловит начин.

У поређењу са Никифоровим приповедањем, казивање Теофана о свргнућу патријарха Германа, којег он назива *најсветијим*, и опису ступања Анастасија на патријаршијски трон – којег прате квалификација *лажног ученика* патријарха Германа, као и *лажног епископа* који је прихватио царску безбожност, не пружа

⁴¹² Nicephori, 62. 8 – 9. Cf. Rochow, *Anastasios*, 22 – 29.

⁴¹³ Nicephori, 62. 9 – 12

⁴¹⁴ Cf. Mango, *Short history*, 131 n. 45.

никаких индикација о учешћу овог патријарха у прогону иконофила, о чему и Теофан казује, приписујући сву одговорност самом цару Лаву III.⁴¹⁵

Опис патријарха Анастасија се завршава кратким освртом на крај његовог патријархата, односно смрт овог иконоборачког првојерарха, а пре описа иконокластичког сабора у Хијереји 754. године у оквиру чијег описа се у нарацију уводи патријарх Константин. Сам патријарх Анастасије, из поређења са његовом сликом у Теофановој *Хроници*, осим што је добио знатно мање простора на страницама *Кратке историје*, изостала је слика о њему као лажном ученику патријарха Германа, и псеудоепископу, чиме је овај патријарх епохе иконоборства на страницама *Кратке историје* добио скоро неутралну оцену, без икаквих јасних показатеља његовог следовања царевом иконоборству.

Међутим, патријарх Константин⁴¹⁶ добио је знатно више простора и може се рећи да је на страницама *Кратке историје* заправо саопштена једна целовита повест о *понижењу* патријарха, која се по својем садржају и начину приказа не разликује много у својем односу према Константину од оне повести о абдикацији патријарха Пира. Након приказа свргнућа Константина Цариградског следи кратак осврт на иконоборство његовог наследника Никите са описом патријарховог иконоборства који је заправо једини такав опис у читавом овом сегменту дела посвећеном епохи иконоборства, а који се везује за неког од тројице иконоборачких патријараха.⁴¹⁷ Оваквим следом информација као да се сугерише

⁴¹⁵ Cf. Theophanis, 409, 11 – 14: „двадесет другог (дана) истог месеца Јануара, лажни ученик и синкел овог блаженог Германа, Анастасије, који је усвојио Лавову нечастивост, и услед наклоност к свету рукоположен је за константинопољског псеудоепископа. Упадљиво је да су код Никифора у нарацији о патријарху Анастасију, која је знатно сажетија у односу на Теофана, изостале квалификације патријарха као Германовог лажног ученика, и лажног епископа, односно, патријарха Константинопоља. Такође, Никифор нигде, за разлику од Теофана, није изричито указао на Анастасијево прихватање цареве безбожности. Ипак, ни Теофан није приписао Анастасију одговорност за прогоне иконофила, који су окарактерисани царевом тиранијом: *Будући сасвим у бесу, тиранин је појачао прогон светих икона, многи клирици и монаси и лаици који су се држали правоверја стекли су мученички венац.*“ (Ibid, 409, 18 – 21) Теофан, међутим, сасвим јасно истиче у својем делу да је Анастасије, који је био лажни патријарх, био истог ума са царем: ἔσπεψε Κωνσταντῖνος ὁ δυσσεβῆς βασιλεὺς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Λέοντα εἰς βασιλέα δι’ Αναστασίου, τοῦ ψευδωνύμου πατριάρχου καὶ σύμφρονος αὐτοῦ. (Ibid, 426, 27 – 29)

⁴¹⁶ Cf. Rochow, *Konstantinos*, 30 – 44.

⁴¹⁷ Cf. Nicephori, 83, 28 – 30: Νικήταν δὲ πρῶτον τῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐκκλησίας εὐνοῦχον προχειρίζεται ἀρχιερέα. Такође, cf. Theophanis, 440, 12 – 13: ... Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάβων εὐνοῦχος ἀθέσμως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως где се опет примећује разлика

православност претходног патријарха Константина, који се нигде не доводи у директну везу са иконоборством. Напротив, патријарх је присиљен од цара да се закуне на верност иконоборачкој доктрини, да би потом од цара тиранина и пострадао. При том, Никифор прилично детаљно описује патријархово понижење и смрт.

Повест о патријарху Константину у *Краткој историји* започиње првим, уводним поменом да је након смрти патријарха Анастасија цар Константин V, будући вођен злим духом, сазвао сабор под председништвом архиепископа Теодосија Ефеског, и за цариградског првојерарха поставио поменутог Константина:

После неког времена умро је Анастасије, јерарх Византа. Ратујући против побожности, Константин је већ био чврсто решен да учини насиље према Цркви, вођен противничким духом који га је подстицао, сазива сабор од тристо тридесет осам свештеника (σύνοδον ἱερέων ἄθροίζει), ове је предводио архиепископ града Ефеса, Теодосије, и проглашава неког Константина, који је носио монашку схиму, за градског епископа, који је (претходно) био епископ града Силеона. Изложили су правило вере (ῥρον πίστεως), у којем су сви, злим и безбожним једноумљем, упутили објаву о уништењу светих икона. Потом су их детињасто анатемисали на тргу, и са њима Германа, који је био архијереј Византа, Георгија који потиче са острва Кипар, и Јована из Дамаска у Сирији названог Мансур.⁴¹⁸

Никифор наглашава да је будући патријарх био монах, као и да је претходно био епископ града Силеона. Не среће се никаква оцена карактера његовог именованја за патријарха. Никифор просто помиње да га је цар Константин V,

у опису патријарха од стране два готово савремена историографа, при чему Теофан не пропушта прилику да макар кроз помен неправилног устоличења патријарха Никите окарактерише његов патријархат. Да ли је и помен његовог словенског порекла, које је Никифор прећутао, као уосталом и помен карактера његовог успона на патријаршијски трон, требао да представља позитивну или негативну особину његове личности? Никитино иконоборство се, међутим, експлицитно помиње у *Краткој историји*: Nicerh., 86, 2 – 8: „У то исто време, Никита, градски епископ, обновио је неке делове саборне цркве који су током времена били оронули. ... Такође је изгребао ликове спаситеља и светих који су били сачињени у златном мозаику и воску.“ Cf. Rochow, *Niketas*, 45 – 49.

⁴¹⁸ Nicerphori, 72, 1 – 17.

рекло би се на основу структуре овог пасуса, прогласио патријархом у току трајања сабора у Хијереји 754. године, и даље наставља опис самог сабора, где помиње да су његови учесници издали саборски орос, односно правило вере, у којем су, вођени злим и безбожним једноумљем, прокламовали уништавање светих икона и анатемисали вође иконофила, међу којима и патријарха Германа Цариградског.

Читав догађај, опис иконоборачког сабора и проглас Константина за патријарха, као и помен смрти Анастасија, налазе се и у *Хроници* Теофана. Никифор је суздржан у приказу његовог избора, док Теофан даје оцену његове личности као *несвете*: ἀνῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ Φόρω σὺν Κωνσταντίνῳ τῷ ἀνιέρῳ προέδρῳ.⁴¹⁹ Исти термин Теофан користи када описује смрт патријарха Анастасија, који умире телесном али и духовном смрћу.⁴²⁰

Слика патријарха Константина у Теофановој повести о сабору у Хијереји је дата са нешто више детаља у опису, него што је то учинио Никифор. Теофан најпре јаче наглашава учешће цара у избору патријарха описујући његову хиротонију при чему цар узвикује многољетствије *васељенском патријарху Константину*, и такође јаче него што је то учинио Никифор, наглашава учешће овог патријарха у анатемисању правоверних патријараха и отаца иконофила.⁴²¹

Слика патријарха Константина, којом се он уводи у наратију *Кратке историје*, прилично је уопштена, лишена сваке личне оцене или карактеристике. Патријарх се смешта у такав контекст наратије о иконоборачком сабору, у којем је цар Константин V у првом плану описа, и недвосмислено означен као онај који *ратује против побожности*, и вођен *противничким духом* сазива сабор који потом прокламује уништење икона и анатемисање иконофиле. Слика коју даје Теофан у својем делу сасвим је другачија, и патријарх је добио апсолутно негативно место у опису сабора у Хијереји, као онај који је *несвет* – уз самог цара Константина V, и као онај који заједно са иконоборачким епископима, и са самим царем, јавно

⁴¹⁹ Theophanis, 428, 6 – 7.

⁴²⁰ Ibid, 427, 25 – 28: „У овој години је умро смрћу душе и тела Анастасије који је несвето управљао Константинопољским троном.“

⁴²¹ Ibid, 428, 6 – 12: „Цар је изашао на Форум заједно са Константином, несветим епископом, и са осталим епископима, и прогласили су своје зловерје пред читавим народом, анатемисујући најсветијег Германа, Георгија Кипарског и Јована Дамаскина, свете мужеве и часне учитеље“

анатемише иконе и њихове поборнике, патријарха Германа, Георгија Кипарског и Јована Дамаскина.

Помени патријарха Константина Цариградског, који даље следе у наравији *Кратке историје*, заправо су, као и претходни помен, уклопљени у опис владавине иконоборачког цара Константина V, у којем писац приповеда о царевим преступима у вези са иконопоштовањем.

Следећи помен патријарха Константина среће се у ширем опису царевог нечастија и прогону иконофила, у оквиру којег читамо о страдању Светог Стефана Новог, о прогонима монаштва и лаика који су били одани доктрини иконопоштовања. Царева безбожност је основни узрок страдања православних, и у опису његових нечастивих поступака читамо о заклетви патријарха да ће се уздржавати од поштовања икона. У оквиру овог сегмента описа владавине цара Константина V, описана је и смрт патријарха од руке цара, односно као још један од царевих грехова, премда сама смрт патријарха иконоборца није као таква и окарактерисана, она у овом сегменту *Кратке историје* представља опис патријарховог понижења, и што је још значајније, опис Константиновог погубљења заправо је једини директни опис погубљења, уз онај који се у групи тематски истих поглавља, бави страдањем подвижника Стефана, као једном од директних последица царевог безбожја. Овај детаљ посебно је уочљив када се упореди са описом смрти патријарха Константина у *Хроници* Теофана, где се смрт патријарха назива заслуженом због учешћа у царевом јереси и безакоњу.

„Понижење“ и смрт патријарха Константина II

Сегмент *Кратке историје* у којем је описано патријархово понижење и његова смрт изазвана директним учешћем царске власти, смештен је у групу поглавља у којима Никифор генерално описује карактер иконоклазма цара Константина V. У овим поглављима су описани прогони иконофила и прилично детаљно мучеништво монаха Стефана. Осамдесета глава почиње уводном

реченицом, која уједно открива и карактер и намену нарације, наиме: *До сада је царева безбожност већ слободно била пројављена.*⁴²²

Карактер јавног страдања је заједнички за оба описа. Наиме, и Стефан Нови трпи јавно понижење и јавно погубљење, док су понижење и смрт патријарха такође смештени у контекст јавног, где у оба случаја појединци или групе људи узимају учешћа у спровођењу казне над осуђенима, монахом и патријархом. Разлика је та што опис Константиновог понижења и свргнућа има карактер суђења у којем се јавно и од стране представника царске власти читају тачке оптужби изнетих против патријарха, чиме се смрт Константина смешта у јуридикчки концепт, док је смрт Стефана Новог, одсуством правног аспекта, сасвим оденута у сферу безакоња и убиства, на тај начин правећи и наглашавајући разлику у карактеру страдања правоверног монаха и иконоборачког патријарха, али ипак без јаке осуде која је резервисана за лик патријарха Константина у Теофановој *Хроници*.

Осамдесет треће поглавље *Кратке историје* отпочиње уводном реченицом да је цар, дишући мржњом против благочестиве вере унизио монашку схиму, односно монашку одору.⁴²³ Потом прелази на познати опис понижења монаштва на цариградском хиподрому, да би затим испричао о царевој лажној оптужби против појединих световних достојанственика за учешће у завери против царске власти.

⁴²² Nicephori, 80, 1 – 5: Ἦδη δὲ ἡ ἀσεβεία τοῦ κρατοῦντος ἐπαρρησιάζετο, καὶ πᾶσα εὐσεβεία ὁδὸς διεβάλλετο καὶ τῶν ἀυσεβούντων καὶ θεῶν προσανακειμένων ὁ βίος ἐχλευάζετο καὶ διεσκώπτετο, μάλιστα δὲ τῶν μοναζόντων τὸ ἱερὸν ἐκθέσμως ἐδιώκετο τάγμα...јасно ставља читаоцу до знања о чему ће у наредна три поглавља приповедати Никифор. Крај прве реченице у овом поглављу, и наглашавање да је *нарочито* монашки ред био изложен царевим прогонима сасвим се уклапа са конкретним описом страдања Стефана Новог, за којег се истиче да је приводио људе монаштву, што је уједно и главни повод његовој смрти. Међутим, да ли је и опис смрти патријарха Константина, за којег Никифор претходно у поглављу о сабору у Хијереји истиче да је био монах пре избора за епископа, и потом патријарх, заправо део главног наративног плана овог дела *Кратке историје*? Односно, да ли се и смрт патријарха иконоборца уклапа у концепт описа страдања монаха, који је он несумњиво пружио у наредним поглављима свог дела? Видећемо из поређења описа смрти Стефана Новог, који је био иконофилског настројења, и смрти иконоборачког патријарха, да су они литерарно другачије уобличени и конципирани, са изразима експлицитне похвале онога који страда од руку цару верних иконоборца, чије је *безаконно* дело изричито осуђено, и описа смрти патријарха који је дат у готово хроничарском маниру, без икакве моралне оцене како самог патријарха, за разлику од Теофана, али и самог цара - премда је у случају цара његова безбожност која је уништавала сваку благочестивост, као уводна напомена, отворила читав наратив у којима су дати описи страдања патријарха али и иконофила и монаха.

⁴²³ Nicephori, 83, 1 – 2.

Напоследку је и сам патријарх Константин био оптужен за учешће у завери поменутих световних достојанственика против цара.

„И следећег дана замислио је да неки од пријатеља⁴²⁴ градског епископа Константина припреме⁴²⁵ против њега оптужбу под заклетвом, јасно доказујући да су од њега чули све намере оних (сабраних) око Антиоха и Теофилакта. И одмах га је прогнао у царску палату названу Хијереја која се налази на супротној обали источно од Византа и поставио је за архијереја евнуха Никиту, презвитера цркве светих апостола. Ови догађаји одиграли су се месеца августа, четвртог индикта.“⁴²⁶

„Мало потом, послао је по Константина и одаслао га је у храм на колима, шаљући са њим једног од царских секретара који је носио написане оптужбе против њега. Ове је прочитао пред тамо сабраним људима, ударајући га по образ после сваке изречене оптужбе. Тако су га попели на амвон и свргли, док су исте оптужбе тихо поновљене испред олтара од стране новог патријарха. Следећег дана (цар) је приредио уобичајене коњичке трке и наредио да га (патријарха) воде поседнутог унатраг на магарцу, и да од свег народа буде проклињан и пљуван. Недуго потом наредио је да му одсеку главу у градском Кинегиону и да буде истакнута на високом месту крај такозваног Милиона, док је његово тело конопцем по градским улицама вучено и било бачено у такозване Пелагијеве гробнице.“⁴²⁷

Питање поруке наратива о Константиновом понижењу и окрутној смрти, па чак и постхумном понижавању тела убијеног патријарха доводи до потребе да се објасни овај литерарни поступак писца, и пружи разјашњење о његовој намени, односно поруци. Да ли се овакав опис уклапа у Никифорову концепцију одбране

⁴²⁴ τῶν οἰκείων τινὰς Κωνσταντίνου. У преводу овог дела определили смо се за израз *пријатељи* који је дат у критичком издању *Кратке историје*. Међутим, поставља се питање ко су били *пријатељи* који су под заклетвом изнели лажну оптужбу против патријарха? На овом месту указујемо на сличан израз који Никифор користи при опису Пировог ступања на патријаршијски трон након Сергијеве смрти, где се за Пира изричито каже φκειωμένον Σεργίῳ καὶ συνδιατίτῳμενον, другим речима био је патријархов синкел. Да ли се и овом приликом мисли на патријарховог синкела и људе из њему блиског окружења? Буквално преведено стајало би чланови икоса односно домаћинства, што је технички термин, познат и из каснијих векова.

⁴²⁵ Преведено буквално било би: да изаткају - ἐξυφῆναι κατηγορίαν.

⁴²⁶ Nicephori, 83, 21 – 31.

⁴²⁷ Nicephori, 84, 2 – 18.

ауторитета патријаршијске власти, како је она демонстрирана у случају и у вези са ликовима патријараха Сергија и Пира, па и патријарха Германа? Да ли је и на који начин смрт патријарха Константина заправо порука у метанаративу о понижењу патријаршијске власти? Судбина патријарха Константина, онако како је описана у делу, сасвим се уклапа у овакав концепт писца, и објашњава више простора датог опису патријарха Константина, него што је то учињено са описом патријарха Анастасија, који је, видели смо, добио сасвим успутну улогу у наративу и опис његове личности је с тиме у вези сасвим површан па чак и лишен оцена његовог карактера на начин на који је то учинио Теофан у својој *Хроници*.

Такође, тематика, односно одабир вести у вези са патријархом Константином, није без значаја у разматрању слике овог патријарха. Као и у случају патријарха Пира, где је тематски нагласак највише стављен на патријархову принудну абдикацију, премда су његова два патријархата свакако обиловали различитим детаљима, поготово за писца иконофилског миљеа у оквиру чије теолошке доктрине није било немогуће да се поистовете монотелитство и иконоборство, тако и слика патријарха Константина, свакако да је могла бити знатно садржајнија. Никифор је ипак одабрао да подробније само опише његово понижење од стране цара и његову смрт. Другим речима, није ли Никифор заправо користио све оне детаље из патријаршијских биографија који су били везани за различите облике њиховог „страдања“, истичући њихово понижење које је долазило од стране царске власти, што је особито присутно у случају Константина? Дајући предност овим описима у односу на друге аспекте њихових патријархата, није ли он као аутор желео да истакне примере негативног поступања, или опхођења, према црквеним предстојатељима, а заправо на тај начин упућујући поруку, и поуку, како не треба да се опходи према предводницима духовне власти? У историјском контексту времена када је *Кратка историја* вероватно настајала, дакле у епоси Седмог васељенског сабора и времену када је Цариградска црква наново успостављала свој запостављени ауторитет, оваква порука скривена у наративу о царској политици могла је имати врло значајно место у утемељењу

обновљене идеје о слободи и независности и ауторитету цариградских патријараха.⁴²⁸

Константиново иконоборство је знатно слабије наглашено у *Краткој историји* него у Теофановој *Хроници*. Иконоборство се доводи у везу са патријархом само на основу вести о заклетви патријарха положеној цару да се неће поклањати иконама, што заправо говори о јакој потчињености патријарха вољи и црквеној доктрини цара.⁴²⁹ Док је опис иконоборачког сабора, ороса који је том приликом донет, лишен било какве везе са патријархом, уз сасвим уопштену оцену да су *они* прокламовали уништење икона и анатемисали иконофилске оце и патријарха Германа. Под уопштеним изразом *они* може се разумети и патријарх Константин заједно са саборским учесницима, али његова одговорност за овај чин остај на овај начин сакривена, или бар остављена да се наслути, али никако није изричито наглашена као што је случај у Теофановој *Хроници*, из чије наратије јасно произилази да је Константин постављен за патријарха после или у току сабора у Хијереји, али где се и јасно наглашава патријархово учешће у прокламовању ороса сабора и анатеме, раме уз раме са царем иконоборцем, за шта патријарха, касније Теофан наглашава, стиже праведна казна у виду описаног страдања. Сви ови детаљи нису присутни у Никифоровој *Краткој историји*. Међутим, практично иконоборство приказано је у помену патријарха Никите, док је опис Константиновог страдања и смрти уклопљен у генерално негативну слику цара као онога који је спроводио насиље над благочестивима, монасима и иконофилима лаицима. У *Краткој историји* је изостала свака експлицитна оцена патријархове смрти као заслужене казне за патријархово следовање царевом иконоборству, које је присутно у Теофановој *Хроници* и при томе је јако наглашено.

⁴²⁸ С тим у вези се намеће једно врло интересно питање, које само по себи подстиче на размишљање. Да ли је патријарх Фотије, који је у својој епохи био носилац борбе Цариградске цркве у истицању надмоћи патријарха над царем, у својој *Библиотеци* намерно избегао да помене и пружи своје мишљење о Теофановој *Хроници*, која се не помиње међу делима сабраним у Фотијевом волуминозном прегледу класичне и византијске литературе? Док је, опет, *Кратка историја* патријарха Никифора добила своје место у Фотијевом делу, па чак и врло високу оцену литерарног стила и књижевног израза који је Никифор у својем спису користио?

⁴²⁹ Nicephori, 81, 23 – 27: *Одлучили су да сви под заклетвом изјаве да се од сада нико неће поклањати светим иконама. Каже се, према очевидцима, да се и тадашњи градски архијереј заклео уздижући животворно дрво да ни он сам није поклоник светих икона. Таква су била дрска дела нечастивих (τοιαῦτα τῶν ἀσεβούντων τὰ τολμήματα)*

Да ли је помен *практичног* иконоборства патријарха Никите, које помиње и Теофан у својем историјском делу, заправо имало за циљ да у *Краткој историји*, а у вези са описом страдања патријарха Константина, заправо јаче нагласи Константинову неутралну слику у вези са конкретним питањем његовог односа према иконопоштовању? Помен Константинове заклетве да неће поштовати иконе указује на начелно пристајање уз царску политику. Управо у том контексту слика која треба да нагласи патријархову пасивност у иконоборству заправо се јаче наглашава поменом уништења икона, односно мозаика у Светој Софији које је изведено за време патријархата Никите, и уз подробен опис Константиновог понижења и мучења и смрти заокружује слику која више презентује лик патријарха који није иконоборац у пракси, али јесте под јаком царевом тиранијом. Овакву концепцију као да одражава и детаљ из приказа Константиновог страдања који се среће у *Хроници*, у којем је пониженом патријарху цар преко царског посланика упутио наредбу да практично исповеди своју приврженост *царској вери* и сабору у Хијереји на којем је та вера била прокламована. Овим се заправо оспорава раније описани чин анатемисања икона које је патријарх учинио са царем јавно након одржаног сабора 754. године.⁴³⁰

И управо, као што је и случај са претходно описаним ликом патријарха Пира, где је у опису његов монотелитизам, као и патријарха Сергија, наглашено стављен у други наративни план, а његова присилна абдикација изванредно истакнута кроз детаљну епизоду у оквиру нарације о владавини Ираклијевих наследника, тако је и у случају патријарха Константина иконоборство овог патријарха премештено у други план, односно сам цар је у нарацији задобио епитет врхунског и апсолутног покретача и заговорника јереси, док је у случају патријарха акценат у наративу стављен на његово страдање које је иницирао цар јеретик.

⁴³⁰ Теофанов опис је знатно опширнији. Саопштавајући више детаља него што то чини Никифор – чија сажета нарација као да тиме додатно истиче личности цара и патријарха и њихов узајамни однос, док Теофан наводи и следећи дијалог између понижениг патријарха и царских посланика: Theophanis, 441, 30 - 442, 8: *цар је послао к њему своје патриције са питањем „шта кажеш у вези наше вере и сабора који смо одржали? А овај мислећи безрасудно рече: „добро верујете и сабор сте правилно држали“ верујући да ће на тај начин опет умилостивити цара. Ови пак одмах одговореше „то смо желели да чујемо из твојих нечистих уста, стога сада иди у таму и под анатему. И тако примивши пресуду, одсекоше му главу у Кинегиону.*

Никифор описује свргнуће, мучење и смрт патријарха Константина у вези са суђењем за заверу неколицини световних достојанственика који су били под сумњом цара, и оптужбом, да су ковали заверу против њега. Патријархова кривица стоји у вези са овим личностима. И Никифор и Теофан наглашавају да су у питању биле лажне оптужбе са цареве стране, и у приближно истом маниру пружају наратију о тим догађајима. Оно што је значајно приметити јест место и распоред ове приче, која је заправо још један показатељ цареве округлости и његове безбожности исказане насупрот побожнима и оданима вери. Она се и налази, код оба писца, у сегменту који описује прогон иконофила, монаха, њихово понижење и страдање једног од најистакнутијих – Стефана Новог. Зато се са разлогом може поставити питање, да ли су и ови световни достојанственици заправо били иконофилског настројења? Теофан експлицитно помиње да су неки од поменутих царских чиновника под оптужбом заправо били побожни, односно од стране цара били прогоњени због побожности и, лепоте.⁴³¹

Сврставање патријарха у ову групу људи који су пали у цареву немилост, и даље грађење приче о страдању патријарха на основу његове везе са оптуженим достојанственицима, за шта, истина, и Никифор и Теофан истичу да је такође била заправо лажна оптужба, као да ублажава патријархову одговорност за учешће у јереси иконоборства. Наиме, ако су поменути царски чиновници били оптужени за заверу против цара, што је лако могло заправо да буде следовање иконофилској доктрини насупрот *царској догми*, а Теофан истиче да су поједини из те групе оптужених били следбеници пострадалог монаха Стефана Новог, онда је довођење у везу престоничког првојерарха са овим личностима можда имало неког дубљег смисла и реалног основа. У том погледу, индикативан је навод епизоде из описа патријарховог страдања коју доноси Теофан, већ поменуто питање упућено патријарху да ли је доследан цареве вери и одлукама иконоборачког сабора у

⁴³¹ Theophanis, 443, 7 – 18 где Теофан додатно унижава личност јеретичког цара Константина V приписујући му и хомосексуалне склоности према наочитим царским службеницима из његова окружења, који су међутим били привржени монаху Стефану Новом, исповедајући духовнику цареву изопаченост. Овај детаљ у свеопштој слици цара Константина V, који пружа Теофан у својој *Хроници*, значајан је за проучавање слике истог цара у *Краткој историји*, будући да царева ἀνδρομανής (ἀνδρομανίας код Теофана) одсуствује из приказа личности цара који је пружио Никифор.

Хијереји, што је, међутим, детаљ који Никифор није укључио у свој опис патријархове смрти, који је у многим појединостима заправо сажетији од оног који даје Теофан.

У том смислу, могуће је претпоставити да су заправо Теофан и Никифор имали различите намере приликом обликовања слике патријарха Константина. Код Теофана патријарх је приказан као недвосмислен иконоборац, веран верској политици цара Константина V, коју јавно потврђује и прихвата у три наврата, након самог иконоборачког сабора 754. године, заклетвом над Крстом, и приликом свог страдања, која га, Теофан је ту изричит, сналазе као заслужена казна за следовање иконоборству.

Са друге стране, одсуством оба патријархова „исповедања“ исправности царевог иконоборства, нарочито оног које је присутно код Теофана приликом описа његовог страдања, чак иако се оно као такво може схватити као изнуђено, Никифор је у *Краткој историји* пружио прилично изнијансиранију слику патријарха Константина. Насупрот кратком, готово узгредном помену о патријарховој иконоборачкој заклетви над реликвијом Часног Крста, која је уклопљена у ширу нарацију о превасходно царевим гресима, стоји знатно опширнији опис његовог страдања од руке цара иконоборца, а који је смештен у онај сегмент дела у којем се описују страдања и прогони монаштва, најпре уопштено, а затим индивидуално у личности Стефана Новог, као и оних световних достојанственика који су били њему наклоњени. И управо у том сегменту *Кратке историје* дат је приказ патријархове смрти. Ово пак не може а да не изазове утисак да је патријархово мучеништво било плод цареве безбожности, док је његово верско одређење, тачније, следовање *царској догми* потиснуто опет у други наративни план, уступајући даље предност опису патријарховог свргнућа и страдања.

Обзиром да је аутор дела којим се бавимо у самом наслову представљен као цариградски патријарх, и обзиром да знамо да се ради о личности која је у другом

таласу иконоборства од 815. године вођа иконофилске странке и тиме у вези са дугачким низом православних и правоверних источних патријараха, очекивали бисмо да се дужна пажња посвети управо православним патријарсима који су своје патријарховање спроводили у назначеном временском оквиру који има *Кратка историја*.

Међутим, садржај *Кратке историје*, њена структура као и ауторова пажња посвећена одређеним темама, у нашој анализи Никифоровог односа према патријарсима наводи нас да закључимо супротно.

У својем делу Никифор ће у оквиру нарације о политичким догађајима који су обележили историју Царства од 610 до 769. године поменути укупно 12 патријараха, са односом 10 према 2 у корист цариградских патријараха, док су само двојица припадали другим катедрама, Александријској – патријарх Кир, и Јерусалимској – патријарх Модест. Међутим, и ова два патријарха, односно њихов помен, искључиво стоји у вези са нарацијом о делима царева, односно, конкретно цара Ираклија, у повести о продору Арапа у Египат, и у повести о повратку реликвије часног крста у Јерусалим. Уочљиво је да антиохијског патријарха, као и римског епископа Никифор у својем делу није поменуо ни једанпут. На основу овога можемо да закључимо да су патријарси улазили у Никифоров списатељски видокруг само уколико се њихов патријархат везивао за одређене аспекте царске власти, односно њихову владавину, што је уједно и главни разлог зашто су цариградски патријарси добили више простора у *Краткој историји* у односу на патријархе осталих помесних Цркава назначеног периода. Оба изузетка, Кир александријски, и Модест Јерусалимски, потврђују правило. Њихов помен стоји у вези са нарацијом о Ираклијевој персијској војни, односно борбом за очување египатских области Царства.

Цариград	Александрија	Јерусалим	Антиохија	Рим
Сергије 610 - 638	Кир 631 - 644	Модест 630 - 631		
Пир 638 - 641;654				
Павле 641 - 653				
Калиник 694 -706				

Кир 706 - 712				
Јован 712 - 715				
Герман 715 - 730				
Анастасије 730 - 754				
Константин 754 - 766				
Никита 766 - 780				

Што се тиче самих цариградских патријараха којих је највише у *Краткој историји*, примећује се да је од њих десет укупно седам патријараха који у традицији Цариградске цркве уживају карактер јеретика, док су само три преостала патријарха поменута у делу заправо православни, односно припадају кругу православних патријараха Цариградске цркве. Групи православних треба додати и јерусалимског патријарха Модеста. У контексту правоверја патријараха, занимљив је и број помена јеретичких, односно православних патријараха чији је помен у *Краткој историји* јако оскудан, док се поједини јеретички патријарси помињу више пута и знатно опширније, са више описа појединих аспеката њиховог патријархата.

Јеретички патријаси	Правоверни патријарси
<ul style="list-style-type: none"> - Сергије Цариградски – приказан као сарадник цара Ираклија у управљању Царством. Спомиње се: - 2,1–3 са народом прима Ираклија у Цариград након преврата. - 2, 6 – 9 крунише Ираклија - 2,31 – 47 учествује у изрежираној представи у којој цар изобличава неверство епарха Криспа. - 5,1 – 4 крштава Ираклијевог сина - 7,1–5 заједно са достојанственицима одобрава Ираклијеву одлуку да пошаље изасланике на персијски двор - 8, 13 – 16 од поколебаног цара 	<p>Модест Јерусалимски⁴³²</p> <ul style="list-style-type: none"> - 12, 3 – 6 у време патријарха Модеста Хозроје узима животворни Крст. - 18, 8 – 12 Ираклије враћа Часни Крст у Јерусалим нетакнут, показује га патријарху и клиру, који сведоче да је печат на Крсту неповређен, односно да га убилачке руке варвара нису додирнуле, узносе хвалу Богу.

⁴³² С. Mango, *Short History*, 180, 185 у коментару указује да су оба помена патријара Модеста заправо погрешна, будући да он није управљао Јерусалимском катедром ни у време персијског освајања Јерусалима, нити у време повратка Часног Крста из Персије у Јерусалим.

<p>изнуђује заклетву да неће напуштати Цариград</p> <ul style="list-style-type: none"> - 11, 16 – 18 противи се Ираклијевом инцестуозном браку - 11, 19 – 21 цар га ословљава као <i>архијереја и пријатеља</i> - 12, 6 – 14 Ираклије поверава патријарху старање над својом децом - 14, 37 – 41 Сергије одаје хвалу Богу у Влахерни поводом неуспешне опсаде Цариграда 626. - 18, 17 – 21 уздиже Часни Крст који је Ираклије донео из Јерусалима у Цариград - 26, 1 – 2 кратак вест о Сергијевој смрти - 31, 28 – 33 Дијалог Максима Исповедника и патријарха Пира у вези са монотелитизмом цара Ираклија и патр. Сергија 	
<p>Пир Цариградски – благонаклон опис његове присилне абдикације. Спомиње се:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 26, 1 – 6 Ираклије поставља Пира за патријаха; сматра га својим братом; Пирова блискост са патријархом Сегијем - 28, 1 – 4 царица Мартина сазива народ и достојанственике, и у присуству Пира позива се на своја владарска права - 29, 1 – 9 Пир приморан да преда новац који је тајно чувао за царицу Мартину, Ираклијевом наследнику Констансу. - 30, 20 – 23 Ираклона, Мартинин син, се заклиње у присуству патр. Пира да неће учинити насиље према деци цара Констанса. - 31, 1 – 34 опширан опис околности под којима је патр. Пир био принуђен да абдицира; помен његовог одласка у 	<p>Калиник Цариградски- два кратка помена:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 40, 26 – 29 приликом преврата против Јустинијана II, Леонтије присиљава Калиника да узвикне: „<i>αὐτὴ ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος</i>“. - 42, 64 – 66 Поменут је у вези са поновним ступањем на трон Јустинијана II где Никифор помиње његово свргнуће, ослепљење и протеривање у Рим, који се као такав помиње само на овом месту у читавој <i>Краткој историји</i>.

<p>Картагину и опис сусрета са Максимом Исповедником и дијалога у вези његовог односа према монотелитизму цара Ираклија и патр. Сергија</p>	
<p>Кир Александријски</p> <ul style="list-style-type: none"> - 23, 6 – 21 Кир се помиње у вези Ираклијевог организовања отпора продору Арапа у Египат; Кирова кореспонденција са Ираклијем, предлог плаћања данка као и склапања брака између вође Арапа и царева ћерке Евдокије. Кир ужива наклоност вође Арапа. Ираклије одбија Кирове предлоге. - 26, 6 – 22 у оквиру нарације о постављењу патријарха Пира: Ираклије опозива Кира у Цариград и оптужује га за предају Египта Арапима, следи апологија патр. Кира. Ираклије назива Кира паганином, непријатељем Божијим и противником Хришћана, предаје га на кажњавање. - 30, 6 - 7 Кир бива враћен на Александријску катедру. 	<p>Кир Цариградски⁴³³</p> <ul style="list-style-type: none"> - 42, 66 – 69 уздигнут у свештенство након Калиника. Био је испосник у близини Амастриде када је Јустинијану II прорекао поновно освајање власти док је овај пролазио кроз те области.
<p>Павле Цариградски – кратак помен:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 32, 9 – 12 Павле, бивши иконом Свете Софије постављен је за патријарха. Следи прекид у <i>Краткој историји</i> од 27 година, нејасно да ли је ово заиста сва пажња посвећена овом патријарху. 	<p>Герман Цариградски</p> <ul style="list-style-type: none"> - 46, 1 – 7 заједно са патријархом Јованом Цариградским и осталима следује обнови монотелитизма под Филипином Варданом. - 58, 1 – 5 Крунише будућег Константина V на Васкрс. - 62, 1 – 8 Бива приморан да пружи исповедање вере против икона. Одбија позивајући се на установу Васељенског сабора, и повлачи се на приватно имање. - 72, 11 – 15 Герман је постхумно анатемисан од иконоборачког сабора заједно са осталим

⁴³³ Cf. Theophanis, 381. 31 – 32 који наводи да је цар Филипик Вардан свргао патријарха Кира и поставио за патријарха Ἰωάννην τὸν αὐτοῦ συμμύστην καὶ συναϊρετικὸν.

	иконофилима.
<p>Јован Цариградски - 46, 1 – 7 Јован следује монотелитској политици цара Филипика Вардана, учествује у анатемисању отаца Шестог васељенског сабора заједно са Германом Кизичким, будућим патријархом.</p>	
<p>Анастасије Цариградски - само два помена:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 62, 8 – 12 Након патријарха Германа, Анастасије - клирик Свете Софије бива постављен за патријаха. Следи двосмислена оцена да су од тада / или од њега, многи побожни који нису прихватили <i>царску догму</i> били кажњавани. - 72, 1 – 3, после неког времена умире Анастасије, следи опис иконоборачког сабора у Јерији 754. године. 	
<p>Константин Цариградски</p> <ul style="list-style-type: none"> - 72, 3 – 11 бивши монах и епископ Силеона, од стране цара Константина бива постављен за патријарха. Податак у оквиру поглавља које приповеда о иконоборачком сабору у Јерији. Нејасна слика о учешћу патр. Константина у анатемисању иконофила Германа Кизичког, Георгија Кипарског и Јована Дамаскина. - 81, 24 – 26 Не помиње се по имену већ у трећем лицу, Константин се заклиње испод Часног Крста да није поштовалац светих икона. - 83, 21 – 28 оптужба против патријарха да је учествовао у завери против цара, његово изгнанство у Јерију. - 84, 1 – 18 заправо читаво поглавље је посвећено опису околности под којима је свргнут, мучен и убијен патријарх. Оно 	

представља наставак претходног поглавља.	
<p>Никита цариградски</p> <ul style="list-style-type: none"> - 83, 28 – 30 евнух и презвитер цркве Светих Апостола, бива постављен за патријарха након Константиновог свргнућа. - 84, 7 – 9 не помиње се по имену, учествује у Константиновом свргнућу и тихим гласом понавља оптужбе изречене против Константина. - 86, 2 – 8 Обнавља делове Свете Софије и уништава слике/мозаике Спаситеља и светаца. 	

Закључак

Кратка историја Никифора Цариградског у наративном смислу представља слојевито дело и наша анализа била је одређена покушајем да се садржај тумачи у оквирима особености епохе у којој је сам писац живео и радио. На крају, чини нам се да би Никифорово дело могло да понуди још нових и неслућених у разноврсности праваца истраживања, што све ипак зависи од способности истраживача да постави нова и оригинална питања овом значајном извору за византијску историју 7. и 8. века.

Никифорова *Кратка историја* својим специфичним садржајем, начином наратије и прикладном структуром којом је та наратија уобличена и распоређена у делу, заправо представља својеврстан извор за своју сопствену епоху - време патријарха Никифора. Она нам подједнако говори о карактеру и особеностима владавина царева од Ираклија до Константина V, али и о пишевом поимању природе и улоге царске власти и њеног односа према институцији патријарха односно Цркве, управо кроз одговарајућу наратију о догађајима и личностима 7. или 8. века. Колико год то деловало противречно, Никифор је бирајући да пише о временски удаљеним догађајима заправо рекао доста и о сопственом времену. У *Краткој историји* се називу поједини аспекти идеја које стоје у вези са неким од најзначајнијих збивања и процеса који су Цариградску цркву и само Царство увели у један нови период након 787. године, пре свега у контексту односа Цркве и државе у Византији заснованом на обновљеној идеји аутономије и слободе Цркве у односу на царску власт. У таквој културној и политичкој атмосфери обновљеног православља, која је била блиска Цариградској патријаршији и царској палати – а Никифор је у току свог живота, па чак и пре сопственог патријархата, био у прилици да ствари и токове посматра из обе перспективе, настала је и *Кратка историја* са својим специфичним садржајем који управо даје изнијансирани двоструки поглед – на положај патријарха у односу на царе, и карактер царских владавина који се одражавао на стање саме државе Ромеја.

Никифоров однос према патријарсима у *Краткој историји* прилично је изнијансиран. Његов историографски поглед претежно је усмерен према патријарсима Цариградске цркве, премда су њихови ликови углавном уклопљени у наратију о владавини царева назначеног хронолошког периода. Кроз опис узајамног односа царева и патријараха, различите врсте, Никифор је пружио слику историје Цариградске цркве, премда на први поглед такав приступ не излази у први план, поготово не на основу главног тока наратије *Кратке историје*. Тек посматран издвојено, проблем односа Никифора као писца, према личностима патријараха које је поменуо у свом делу, излази на површину и могуће га је тумачити искључиво у контексту епохе у којој је дело написано, и за коју је, уверени смо, дело намењено. Тек на основу контекстуализованог читања, поједини делови *Кратке историје* - као што су опис абдикације патријарха Пира, или исказ патријарха Германа упућен цару Лаву III, којим се велича ауторитет васељенског сабора, као и опис страдања иконоборачког патријарха Константина у наратији о *безбожничтву* цара Константина V услед којег страдају побожни и верни на челу са монахом Стефаном Новим, постају смислене и добијају своје место у структури дела.

Никифоров приступ у грађењу слике патријараха, често више јеретичких него правоверних, већ самим тим указује на слободан, или неконвенционалан приступ писца у односу на каснији доминантан литерарни приступ иконофила, особито када се он упореди са сликама појединих јеретичких патријараха које у својем делу пружа иконофил и монах – Теофан, што све, када је реч о датовању *Кратке историје* указује на рани период настанка дела, у постиконоборачкој епохи која је наступила након 787. године. У том смислу примећујемо да Никифор не узмиче пред чињеницом да је један од најугледнијих правоверних патријараха – Герман Цариградски заправо учествовао у рехабилитацији монотелитске јереси за време цара Филипика Вардана.

Све наведено указује на један осмишљен и комплексан приступ у формирању дела какво је *Кратка историја* (никако пасиван, сведен на пуку компилацију и просто сажимање доступних извора) у којем је Никифор као несумњиви следбеник иконофилске идеје, а потоњи патријарх Цариградске цркве,

умео да искористи историјске процесе које је описивао и да у њиховој прикладној употреби, кроз осмишљавање структуре у нарацији и саме описе, употреби њихову слику у сасвим одређеном систему идеје о месту и положају Цркве и патријараха у оквиру вишеструких и разноврсних односа са Царством, као и односа према самом цару. Таквим литерарним приступом били су могући благонаклони описи појединих јеретичких патријараха, будући да се Никифор руководио намером да истакне достојанство саме институције патријаршијске власти, не упуштајући се у анализу догматских особености појединих патријархата, особености које су зато у тексту измештене у други наративни план, остајући сасвим ненаглашене.

У основном наративном току *Кратка историја* заправо пружа опис владавине византијских царева који су управљали Царством између 602. и 769. године, са сликама царева Ираклија и Константина V као два најкарактеристичнија и у књижевном уобличавању слике цара најкомплекснија лика у читавом делу. У том смислу уочавају се поједини заједнички елементи у опису ова два цара који су својим владавинама обележили сасвим различите периоде византијске историје, што само по себи указује на одређени поступак Никифора у уобличавању једне опште слике *цара* на страницама *Кратке историје*, а који по свом карактеру јесте ванвременски, односно бива примењен на обе епохе. У том смислу овај Никифоров поступак можемо назвати *идејом* коју је писац унео у своје дело, и која је врло вероватно основни мотив за карактеристичну структуру коју има *Кратка историја*. Никифорово световно образовање, његова политичка каријера којом је он био укључен у само средиште политичких збивања која су обележила византијско друштво његове епохе, оставили су трага и на његовом делу. Његова жеља да прикаже позитивне примере узорних владавина царева попут Ираклија, Константина IV, Лава III па чак и Константина V на страницама *Кратке историје* уједно је показатељ специфичног миљеа и окружења из којег је сам потекао, што нас опет враћа на питање датовања самог дела, при чему нам одређену помоћ пружа његов животописац, пре свега кроз помен *световних списа* уочи избора за патријарха и алузије на евентуални сукоб будућег патријарха са царицом Ирином који се можда крије у поређењу Никифора са пророком Илијом и његовим бегом на гору Кармил услед прогона старозаветне царице Језавеље. Сагледавана из таквог

историјског контекста *Кратка историја* са својом наглашеном идејом *мира и спокојства* која се на сличне начине провлачи кроз читаво дело, а особито снажно бива истакнута у позитивном опису владавине цара Константина IV, а у негативном контексту кроз помен рушења цркве Свете Ирине у Цариграду услед земљотреса, у нарацији о будућем цару Константину V, представља неизречену али доминантну идеју којом и окончава своју *Кратку историју*, поменом брака будућег цара Лава IV и будуће царице Ирине, која ће својим заслугама у обнови православног иконопоштовања заправо обновити специфичан духовни мир који је Константин V у току своје владавине разрушио.

Идеја мира и доброг државног поретка намеће се као основна идеја у опису владавине царева већ у првој глави *Кратке историје* са приказом околности у којима је цар Ираклије дошао на власт. У том смислу злочин убиства цара Маврикија и потоња рђава управа цара Фоке јесте неприродно стање у којем се држава Ромеја нашла, и цар Ираклије својом владавином заправо уводи Царство у поредак. Његова слика као цара значајно је уобличена описом његовог персијског подвига, а да је за Никифора питање начина обављања царске власти значајно и можда главно питање у *Краткој историји* сведочи и његов поступак поређења квалитета два владара – Ираклија и Хозроја II који је директно одговоран за рат, будући да је одбио Ираклијеву спремност да прихвати све позитивне идеале који су именовани у беседи персијског војсковође Шахина, идеале које цар, у савету са патријархом спремно и радо прихвата.

Насупрот царевој ратничкој врлини, односно бризи за сопствену државу, стоји његов лични грех. У том смислу паралела се може повући између описа Ираклија и цара Константина V који је у *Краткој историји* приказан као победоносни цар у ратовима против непријатеља Царства, али који је противник *побожности* и *благочестивости*. У том смислу једини цар који у читавој *Краткој историји* не заслужује никакву осуду јесте Константин IV који успева да успостави и политички мир са непријатељима државе, и духовни мир у Цркви кроз сазивање Шестог васељенског сабора. Зато се управо у опису његове владавине једино помиње савршена и потпуна дефиниција која не подразумева само помен мира, већ *мира и спокојства* који су завладали у читавом Царству као последица царева

управе. Политички аспект мира је нарушен владавином цара Јустинијана II а духовни мир владавином Филипика Вардана који поново афирмише доктрину монотелитизма насупрот Шестом васељенском сабору. У даљем току наратије *Кратке историје* Никифорова тежња да прикаже поновно успостављање политичког мира уобличава се приказом владавине прва два иконоборачка цара, док духовни мир наставља да се урушава спровођењем *царске догме*, и у том смислу Никифор као да није заокружио своју наратију, јер експлицитног помена Никејског сабора 787. године нема. Међутим, као што смо већ нагласили, у одређеном смислу победа православља је наговештена кроз помен брака Лава IV и Ирине – обновитељке ортодоксије у Византији, догађај којим се завршава *Кратка историја*.

Списак скраћеница чешће навођених извора и литературе

Ad Leonem	<i>Epistola Nicephori Constantinopolitani ad Leonem Pontificem Maximum</i> , PG 100, 169 – 200.
Abrahamse, <i>Reign of Philippikos Bardanos</i>	D. de F. Abrahamse, <i>Religion, Heresy, and Popular Prophecy in the Reign of Philippikos Bardanos (717 – 713)</i> , EEQ 13 (1979) 395 – 408.
Afinogenov, <i>Photius as Literary Theorist</i>	D. E. Afinogenov, <i>Patriarch Photius as Literary Theorist, Aspects of Innovation</i> , ByzSl 56/2 (1995) 339 – 345.
AHR	American Historical Review
Alexander, <i>Nicephorus</i>	P. J. Alexander, <i>The Patriarch Nicephorus of Constantinople Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire</i> , Oxford 1958.
Anastos, <i>Edict</i>	M. Anastos, <i>Leo III's Edict Against Images in the Year 726 27 and Italo Byzantine Relations Between 726 and 730</i> , BF 3 (1968) 5 – 41.
Antirrhetici I - III	<i>Sancti Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani refutatio et eversio deliramentorum inscite et impie ab irreligiosi Mamonaе vaniloquentia dictorum adversus salutarem dei verbi incarnationem</i> , PG 100, 205 – 534.
Apologeticus Maior	<i>Sancti Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani Apologeticus pro inculpabili, pura et immaculata nostra christianorum fide et contra eos qui putant nos idolis cultum exhibere</i> , PG 100, 534 - 832.

Apologeticus Minor	<i>Sancti Nicephori patriarchae Constantinopolitani Apologeticus Minor ad Catholicam Ecclesiam de novo propter venerabilis imagines exorto schismate</i> , PG 100, 833 – 849.
Aristotle, <i>Politics</i>	Aristotle, <i>Politics</i> , T. E. Page et al. eds., transl. H. Rackham, Cambridge 1959.
Афиногенов, <i>Константинопольский патриархат</i>	Д. Е. Афиногенов, <i>Константинопольский патриархат и иконоборческий кризис в Византии (784-843)</i> , Москва 1997.
BF	Byzantinische Forschungen
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
Bryer, Winfield, <i>Byzantine Monuments and Topography</i>	A. Bryer, D. Winfield, <i>The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I</i> , Washington D.C. 1985
Bury, <i>Later Roman Empire From Arcadius to Irene</i>	J. B. Bury, <i>A History of the Later Roman Empire From Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.) II</i> , London 1889.
Butler, <i>The Arab Conquest</i>	A. J. Butler, <i>The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion</i> , Oxford 1902.
Byz	Byzantion
ByzSl	Byzantinoslavica
Болотов, <i>Къ исторіи императора Ираклія</i>	В. Болотов, <i>Къ исторіи императора Ираклія</i> , ВВ 14 (1907) 68 – 124.
Chronicon Paschale	Chronicon Paschale, ed. L. Dindorf. CSHB I, Bonn 1832.
Constantelos, <i>Byzantine Philanthropy</i>	D.J. Constantelos, <i>Byzantine Philanthropy and Social Welfare</i> , New Brunswick 1968.
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantine
ЦС	Црквене студије
Чичуров, <i>Место Хронографий Феофана</i>	И. С. Чичуров, <i>Место Хронографий Феофана в ранневизантийской исторической традиции (IV – начало</i>

- IX в.), Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и последования, Москва 1981.
- Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople* G. Da Costa - Louillet, *Saints de Constantinople aux VIIIe, IXe et Xe Siècles*, Byz 24-1 (1954) 247 – 248.
- Dictionary of Greek and Roman Geography II*, ed. W. Smith, Dumbarton Oaks Papers
- DOP
- Dieten, *Geschichte der Patriarchen* J. L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610 – 715)*, Amsterdam 1972.
- Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis* J. W. Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis: Notes on Symbolism and Ideology*, The Reign of Heraclius (610 – 640): Crisis and Confrontation, eds. G. J. Reinink, B. Stolte, Leuven 2002, 175 – 190.
- Dvornik, *Vizantija i rimski primat* F. Dvornik, *Vizantija i rimski primat*, Beograd 2009.
- Dzino, *Becoming Slav* D. Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden - Boston 2010.
- EEQ East European Quarterly
- Efthymiadis, *Ignatius* S. Efthymiadis, On the Hagiographical Work of Ignatius the Deacon, JÖB 41 (1991) 73 - 83.
- Efthymiadis, *Patriarch Tarasios* S. Efthymiadis, *The Life of the Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon*, Birmingham 1998.
- Fisher, *Patriarch Nikephoros* E. Fisher, *Life of the patriarch Nikephoros I of Constantinople, introduction and translation*, 25 – 142, Byzantine defenders of images, Eight saint lives in English translation, ed. A. M. Talbot, Washington 1998.
- Фрейберг, *Традиционное и новое* Л. А. Фрейберг, *Традиционное и новое в исторической литературе и в агиографии*, Византийская литература эпохи расцвета, ур. Л. А. Фрейберг, Т. В. Попова, Москва 1978.

- Garland, *Byzantine Empresses*
Gen. L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium ad 527 – 1204*, London – New York 2002.
- Gero, *Constantine V* S. Gero, *Byzantine iconoclasm during the reign of Constantine V with particular attention to the oriental sources*, Louvain 1977.
- Gero, *Leo III* S. Gero, *Byzantine iconoclasm during the reign of Leo III with particular attention to the oriental sources*, Louvain 1973.
- Golden, *Khazar studies* P. B. Golden, *Khazar Studies. An Historico – Philological Inquiry into the Origins of the Khazars I*, Budapest 1980.
- GRBS Greek Roman and Byzantine Studies
- Grumel, *Regestes* *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople I fasc. II (715 – 1043)*, ed. V. Grumel, Istanbul 1935.
- Haldon, *A Context for Change?* J. Haldon, *The Reign of Heraclius, a Context for a Change?*, The Reign of Heraclius (610 – 640): Crisis and Confrontation, eds. G. J. Reinink, B. Stolte, Leuven 2002, 1 – 16.
- Haldon, *Byzantium* J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century, the Transformation of a Culture*, Cambridge 1990.
- Head, *Justinian II* C. Head, *Justinian II of Byzantium*, Madison 1972.
- Head, *Second Reign of Justinian II* C. Head, *Towards a Reinterpretation of the Second Reign of Justinian II*, Byz 40 (1970) 14 – 32.
- Herrin, *Philippikos and the Greens* J. Herrin, *Philippikos and the Greens*, Novum Millenium. Studies on Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck, eds. C. Sode, Sarolta Takács, Aldershot 2001.
- Hovorun, *Christological Controversies* C. Hovorun, *Will, Action and Freedom. Christological Controversies in the Sevent Centuries*, Leiden – Boston 2008.
- Howard - Johnston, J. Howard - Johnston, *Byzantine sources for Khazar History*,

- Byzantine sources for Khazar History* The World of the Khazars. New Perspectives. Selected papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium, P. B. Golden et al (eds.) Leiden – Boston 2007, 163 – 194.
- Howard – Johnston, *Witnesses* J. Howard – Johnston, *Witnesses to a World Crisis, Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*, New York 2010.
- Χρονογραφικὸν σύντομον *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1830, 79 – 135.
- Irigoin, *Survie et renouveau de la littérature* J. Irigoin, *Survie et renouveau de la littérature antique a Constantinople (IX siècle)*, Cahiers de Civilisation Médiévale, V, 3, Poitiers 1962.
- Janin, *Constantinople byzantin* R. Janin, *Constantinople byzantin, Développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1950.
- Janin, *Le Eglise Byzantine* R. Janin, *Le Eglise Byzantine sur les rives du Bosphore (côte asiatique)*, REB 12 (1954) 69 – 99.
- JÖB Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
- Kaegi, *Early Islamic Conquest* W. E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquest*, Cambridge 1992.
- Kaegi, *Heraclius* W. A. Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003.
- Kalogeras, *Byzantine Childhood Education* N. M. Kalogeras, *Byzantine childhood education and its social role from the sixth century to the end of iconoclasm*, Phd dissertation, Chicago 2000.
- Kazhdan, *Byzantine literature* A. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (650 – 850)*, Athens 1999.
- Kazhdan, *Constantin Imaginaire* A. Kazhdan, „Constantine Imaginaire“. *Byzantine Legends of the Ninth Century about Constantine the Great*, Byz 57 (1987) 196 – 250.
- Карташов, *Сабори II*, Карташов, *Васеленски сабори II*, Београд 1995.

- Коматина, *Црквена политика Византије*
Lemerle, *Humanisme byzantin*
П. Коматина, *Црквена политика Византије (843 – 886)*, докторска дисертација, Београд 2012.
P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris 1971.
- Ljubarskij, *Literary Techniques of Theophanes*
Липшиц, *Никифор и его исторический труд*
Любарский, *Феофан Исповедник*
J. N. Ljubarskij, *Concerning the Literary Techniques of Theophanes the Confessor*, ByzSl 56/2 (1995) 317 – 322.
Е. Э. Липшиц, *Никифор и его исторический труд*, ВВ 3 (1950) 85 – 105.
Я. Н. Любарский, *Феофан Исповедник и источники его Хронографии (К вопросу о методах их освоения)*, ВВ 45 (1984) 72 – 86.
- Mango, *Breviarium*
C. Mango, *The Breviarium of the Patriarch Nikephoros*, Byzance: Hommage à A. N. Stratos II, Athens 1986, 539 - 552.
- Mango, *Correspondence of Ignatios the Deacon*
The *Correspondence of Ignatios the Deacon*. Text, translation, and commentary, ed. C. Mango, Washington D. C. 1997.
- Mango, *Deux études*
C. Mango, *Deux études sur Byzance et la Perse Sassanide*, TM 9 (1985) 91 – 118.
- Mango, Scott, *The Chronicle of Theophanes*
The *Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History ad 284 – 813*, Translated with Introduction and Commentary by C. Mango and R. Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Oxford 1997.
- Mansi
Sacrorum conciliorum nova et amplissima colectio, XII, ed. J. D. Mansi, Florentiae 1766.
- Marjanović, *Breviarium Historicum*
D. Marjanović, „*Breviarium Historicum*“ of the Patriarch Nikephoros of Constantinople. *Some Remarks on Literary Aspects of the Work*, Cogito, scribo, spero. Auxiliary Historical Sciences in Central Europe at the Outset of the 21st century, eds. M. Bolom – Kotari, J. Zouhar, Hradec

- Králové 2012, 165 – 175.
- Мајендорф, *Имперујално јединство* Ц. Мајендорф, *Имперујално јединство и хришћанске деобе, црква од 450 – 680. године*, Крагујевац 1997.
- Niavis, *Emperor Nicephorus I* P. E. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (Ad 802 – 811)*, Athens 1987.
- Nicephori *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*, Text, Translation and Commentary, ed. C. Mango, Washington D. C. 1990.
- O' Connell, *Ecclesiology* P. O'Connell, *The Ecclesiology of St. Nicephorus I (758 – 828) Patriarch of Constantinople, Pentarchy and Primacy*, Roma 1972.
- ODB *The Oxford Dictionary of Byzantium I -III*, ed. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
- Ohnsorge, *Konstantinopel* W. Ohnsorge, *Konstantinopel und der Okzident*, Darmstadt 1966.
- Oikonomidès, *Les listès* N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Introduction, texte, traduction et commentaire, Paris 1972.
- OLA Orientalia Lovaniensia Analecta
- PG Patrologiae Cursus Completus, Series Graeco-Latina, ed. J. P. Migne
- Photii epp. *Photii patriarchae Constantinopolitani epistulae et amphilochia III*, ed. B. Laourdas – L. G. Westernik, Leipzig 1985.
- Photius, *Bibliothèque* Photius, *Bibliothèque*, ed. R. Henry, vol. I ("codices" 1 - 84) Paris 1959.
- Pratsch, *Ignatios the deacon* T. Pratch, *Ignatios the Deacon – Cleric of the Constantinopolitan patriarchate, metropolitan bishop of Nicaea, private scholar, teacher and writer (a Life reconsidered)*, BMGS 24 (2000) 82 – 101.

- Rapp, *Old Testament Models* C. Rapp, *Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium*, *The Old Testament in Byzantium*, eds. P. Magdalino – R. Nelson, Washington D. C. 2010, 175 – 198.
- REB *Revue des Etudes Byzantines*
- Ringroze, *Saints, Holy Men and Byzantine Society* K. M. Ringroze, *Saints, Holy Men and Byzantine Society 726 to 843*, PhD dissertation, New Brunswick 1976.
- RN *Revue numismatique*
- Rochow, *Anastasios* I. Rochow, *Anastasios (730 – 754)*, *Die patriarchen der ikonoklastischen zeit*, Germanos I. – Methodios I. (715 – 847), ed. R. J. Lilie, Frankfurt am Main 1999.
- Rochow, *Konstantinos II* I. Rochow, *Konstantinos II (754 – 766)*, *Die patriarchen der ikonoklastischen zeit*, Germanos I. – Methodios I. (715 – 847), ed. R. J. Lilie, Frankfurt am Main 1999.
- Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture* V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): its History and Structural Elements*, Roma 1991.
- Russell, *Archaeological, Numismatic, and Epigraphic Evidence* J. Russel, *The Persian Invasions on Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic evidence*, *The Dark Centuries of Byzantium (7th - 9th c.)*, ed. E. Kountoura – Galake, Athens 2001, 41 – 71
- Scott, *Chronicle of Theophanes* R. Scott, „*The Events of Every Year , Arranged Without Confusin“: Justinian and Others in the Chronicle of Theophanes Confessor*, *Dosiers Byzantins* 6 (2006) 49 – 66.
- Ševčenko, *Search for the Past* I. Ševčenko, *The Search for the Past in Byzantium Around the Year 800*, *DOP* 46(1992) 279 – 293.
- Ševčenko, *Totalitarianism in Byzantium* I. Ševčenko, *Was there Totalitarianism in Byzantium? Constantinoples Control over its Asiatic Hinterland in the Early Ninth Century*, *Constantinople and its Hinterland. Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, eds. C. Mango, G. Dagron, Aldershot 1997, 91 – 108.

- Skylitzae Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, Berolini 1973.
- Sophocles, *Lexicon* E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B.C 146 to A.D. 1100)*, Cambridge 1914.
- Speck, *Cultural Suicide?* P. Speck, *Byzantium: Cultural Suicide?* Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive, ed. L. Brubaker, Aldershot 1998, 73 – 84.
- Speck, *Kaiser Konstantin VI* P. Speck, *Kaiser Konstantin VI II*, München 1978.
- Speck, *Kaiser Leon III* P. Speck, *Kaiser Leon III, Die Geschichtswerke des Nikephoros und des Theophanes und der Liber Pontificalis, Teil I Die Anfänge der Regierung Kaiser Leons III*, Bonn 2002.
- Stein, *Germanos I* D. Stein, *Germanos I (715 – 730)*, Die patriarchen der ikonoklastischen zeit, Germanos I. – Methodios I. (715 – 847), ed. R. J. Lilie, Frankfurt am Main 1999.
- Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross* Y. Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross, The Sasanian Conquest of Jerusalem in 614 and Byzantine Ideology of Anti-Persian Warfare*, Wien 2011.
- Stratos, *Byzantium in the Seventh Century V* A. N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century V, Justinian II, Leontius and Tiberius 685 – 711*, Amsterdam 1980.
- Suidae *Suidae Lexicon II*, ed. A. Adler, Lipsiae 1931.
- Sumner, *Philippicus, Anastasius, and Theodosius* G. V. Sumner, *Philippicus, Anastasius II, and Theodosius III*, GRBS 17(1976) 287 – 294.
- Synax.Cp. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902.
- Syn. Vet. Synodicon Vetus, ed. J. Duffy – J. Parker, Washington 1979.
- Synodikon Le synodikon de l'orthodoxie. Edition et commentaire, ed. J. Gouillard, TM 2 (1967) 1 – 136.

- Самии, *Хришћанство у Сасанидској Персији*
 Tinnefeld, *Kaiserkritik* Д. Самии, *Хришћанство у Сасанидској Персији*, ЦС 2 (2005) 131 – 165.
- ТМ F. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokopos bis Niketas Choniates*, München 1971.
- Тreadgold, *Byzantine State and Society* W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1977.
- Тreadgold, *Revival of Byzantine Learning and State* W. T. Treadgold, *The Revival of Byzantine Learning and the Revival of the Byzantine State*, AHR 84/5 (1979), 1245 – 1266.
- Тreadgold, *Trajan, Nicephorus and Theophanes* W. Treadgold, *Trajan the Patrician, Nicephorus, and Theophanes*, Bibel, Byzanz und Christlicher Orient, Festschrift für Stephen Gerö zum 65. Geburtstag, D. Bumazhnov et al eds., OLA 187, Leuven 2011, 589 – 621.
- V. Niceph. *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1830, 139 – 217.
- V. Tarasii *S. Eftymiadis, The Life of the Patriarch Tarasios by Ignatios the Deacon*, Birmingham 1998.
- ВВ Византийский Временник
- Zuckerman, *Khazars and Byzantium* C. Zuckerman, *The Khazars and Byzantium – The First Encounter*, The World of the Khazars. New Perspectives. Selected papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium, P. B. Golden et al (eds.) Leiden – Boston 2007, 399 – 432.
- Zuckerman, *Le petite augusta et le Turc* C. Zuckerman, *Le petite augusta et le Turc. Epiphania – Eudocie sur les monnaies d'Héraclius*, Revue numismatique 150 (1995) 113 – 126.

Биографија аутора

Драгољуб Марјановић рођен је у Београду 30. 07. 1980. године. Основну школу похађао је у Исламској Републици Иран од 1986. до 1990. године, и у Београду где завршава и гимназију. Студије историје на Филозофском факултету у Београду уписао је 1998. године и успешно их окончао 2007. године одбранивши дипломски рад на катедри за историју Византије са оценом 10 (ментор проф. др Радивој Радић). За дипломски рад *Српска црква и Цариградска патријаршија од 1341. до 1375. године* добио је награду *Старац Исаија* коју додељује *Центар за црквене студије* из Ниша за најбоље дипломске радове из области историје, црквене историје, историје уметности и књижевности. Докторске студије на катедри за историју Византије уписао је 2007. године. Од јануара 2011. године запослен је на Филозофском факултету преко пројекта „*Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века*“ који се спроводи под финансијском подршком Министарства науке и просвете Републике Србије (евиденциони број 177015). Од јуна 2013. године запослен је на Филозофском факултету у Београду у звању истраживача сарадника при Семинару за византологију.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Драгољуб Марјановић

број уписа 5И 070040

Изјављујем

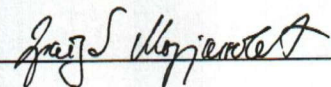
да је докторска дисертација под насловом

Кратка историја патријарха Никифора – Историјска анализа дела

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 05. 02. 2014.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Драгољуб Марјановић
Број уписа 5И070040
Студијски програм Историја
Наслов рада Кратка историја патријарха Никифора – Историјска анализа дела
Ментор проф. др Влада Станковић

Потписани _____ Драгољуб Марјановић _____

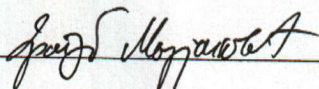
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 05. 02. 2014.

 _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Кратка историја патријарха Никифора – Историјска анализа дела

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 05. 02. 2014.

